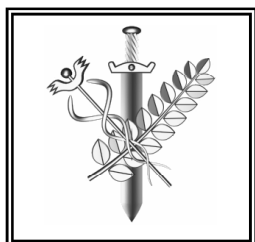

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

І БЕЗПЕКА

Науковий журнал
Scientific journal

№ 3 (58) 2015

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 8 разів на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі
на краще наукове періодичне видання
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,
III місце – у 2014 році

Харків 2015

Журнал «Право і Безпека» є фаховим
з юридичних наук
(наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)
та із психологічних наук (спеціальність
19.00.06 «Юридична психологія»)
(наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку
та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 11 від 30.10.2015

Головний редактор: **Головко О. М.**, д-р юрид. наук, проф.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Т.в.о. відповідального секретаря редколегії: **Білоус П. О.** (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: **Музичук О. М.**, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

Смельянов В. П., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Комзюк А. Т., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

Марцеляк О. В., д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Мельник К. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Мічурін Є. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Синявська О. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Трубников В. М., д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Юхно О. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: **Балабанова Л. М.**, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

Барко В. І., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Євдокімова О. О., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Землянська О. В., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Кузнецов М. А., д-р психол. наук, проф. (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

Тімченко О. В., д-р психол. наук, проф. (Національний університет цивільного захисту України)

Федоренко О. І., д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

Соціологічні: **Руценко І. П.**, д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

Бакіров В. С., д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПН України (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

Погрібна В. Л., д-р соціол. наук, проф. (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Сапга М. М., д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС)

Тягло О. В., д-р філос. наук, проф. (ХНУВС)

Хижняк Л. М., д-р соціол. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: http://jml2012.indexcopernicus.com/++_p24783657,3.html.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозиторії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUIAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

БАНДУРКА О. М., ЛИТВИНОВ О. М.

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ 6

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ВАРУНЦ Л. Д.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ У КАНАДІ..... 11

ВОЙЦІХОВСЬКИЙ А. В.

ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ..... 15

ГУДЗЬ Т. І.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ 21

КАЛЄНІЧЕНКО Л. І.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В ПРАВОВІЙ ДУМЦІ 26

ЛОГВИНЕНКО Є. С.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ
У ДАВНЬОРИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 31

ПРОКОП Н. М.

ОБРИС ПРОУКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. ШЕПТИЦЬКОГО 35

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

МЕЛЬНИЧУК С. М.

ПОНЯТТЯ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ
ЯК ПРАВОВОЇ ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ 42

НЕБРАТ О. О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНА ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ 46

ПРОНЕВИЧ О. С.

КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА: УПРАВЛІНСЬКО-ПРАВОВА
ПРИРОДА, ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ 51

РІЗАК М. В.

ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ЯК ОБ'ЄКТ НЕПРАВОМІРНОГО ПОСЯГАННЯ 57

САЛМАНОВА О. Ю.

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ
В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ 62

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ГУСЄВА В. О.

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОДОРОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ЯК ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 68

ЖИТНИЙ О. О.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЧАСУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ..... 72

ПАЗИНИЧ Т. А., ЛАПТА С. П.

НОВІТНІ ТАТУЮВАННЯ: ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ..... 77

ПЕНЬКОВ С. В.

МІСЦЕ ТА ЗМІСТ ОКРЕМИХ ТЕРМІНІВ У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІКИ
В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ..... 83

ПРОКОПЕНКО О. Ю.

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В РЕГІОНІ..... 87

РАЛЬЧЕНКО І. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗИС ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ
ПРОТИ ОСІБ ТА УСТАНОВ, ЯКІ МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ..... 93

СЛИНЬКО Д. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ПРОЦЕСУ
В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ..... 97

СУБОТА С. І.

СУЧАСНІ НАУКОВІ УЯВЛЕННЯ ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА І ПОЛІЦЕЙСЬКИХ СТРУКТУР..... 103

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ГРИЦАЙ В. І.

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДОМЕННИХ ІМЕН ТА ЇХ МІСЦЕ
В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..... 109

КОЛЄСНИК Т. В.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ МОТИВАЦІЇ
І СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ..... 114

МАЦЕЛИК М. О., ОНИШКО О. В.

ДО ПИТАННЯ ПОГЛИБЛЕННЯ ПРАВОВОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
МІЖ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН
ТА ГОСПОДАРСЬКИМИ САНКЦІЯМИ..... 120

СУРЖЕНКО О. А.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
НЕРУХОМОСТІ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ..... 124

ЧАЛИЙ Ю. І.

ВИХОВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСВІТНЬОЇ ПОСЛУГИ..... 129

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

БАРКО В. І., ВЕЛИЧКО В. В.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ІНТЕРПОЛУ МВС УКРАЇНИ..... 133

ГІРЕНКО С. П., КОТЕЛЮХ М. О., ПЕТЛЕНКО О. В.

ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ
ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС 138

МІЦИК Т. О.

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ
ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ..... 142

КОЖУШКО А. Р.

ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 146

ПОТАПОВА С. М., ЗЕМЛЯНСЬКА О. В.

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ ПРАЦІВНИКА ОВС..... 150

СМІРНОВА О. М.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ
В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 154

ЧЕПІГА Л. П.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГОТОВНОСТІ ДО РИЗИКУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ОХОРОННИКІВ
У ПРИВАТНИХ ОХОРОННИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ 160

ШЕВЧЕНКО Л. О., СЕЛІВАНОВА О. І.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОСТІ ПІДЛІТКІВ..... 166

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ
ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» 170

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.9(477)

О. М. БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений юрист України,
радник ректора Харківського національного університету внутрішніх справ;

О. М. ЛИТВИНОВ,

доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Проаналізовано системні та феноменологічні засади дослідження злочинності. Розглянуто особливості та сучасні можливості застосування цих методів під час здійснення кримінологічного аналізу.

Ключові слова: протидія злочинності, системний аналіз, феноменологія, кримінальні практики.

Bandurka, A.M. and Litvinov, A.N. (2015), "Crime as an object of phenomenological analysis" ["Zlochynnist yak ob'iekt fenomenolohichnoho analizu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 6–10.

Постановка проблеми. Добре відомо, що ефективність боротьби зі злочинністю залежить від ступеня наукового забезпечення та аналітичного супроводження на усіх рівнях, інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси і тенденції, які відбуваються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого і детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію і тактику протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній кримінології питання методики наукових досліджень є в цілому розробленими. Їх висвітленню присвячені праці Є. М. Блажівського, Я. І. Гілінського, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джузи, А. І. Долгової, В. М. Дьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, В. М. Поповича, Д. А. Шестакова та інших науковців. Узагальнений їх аналіз дає підстави для підтвердження відомого висновку щодо взаємозв'язку міждисциплінарної природи кримінологічної науки та, відповідно, розгалуженого спектру методів (статистичних, конкретно-соціологічних, математичних, психологічних тощо), застосування яких покликане максима-

льно забезпечити гносеологічні запити кримінально-превентивної доктрини та практики.

Разом з тим, необхідно зауважити, що окремі кримінологічні проблеми не можуть бути в достатній мірі повно вирішені без попередньої специфікації методологічних і методичних засад їх осмислення, опису, пояснення та перетворення. Саме до таких проблем належить і феномен злочинності як комплексний предмет міждисциплінарного аналізу. Формування найбільш доцільного й достатнього переліку методів її пізнання та вирішення має базуватися, перш за все, на належній світоглядній основі, репрезентованій певною методологією, крізь положення якої і можуть бути виділені способи, шляхи осягнення онтологічного, феноменологічного та праксеологічного зрізів такого явища, як злочинність.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливим засадничим положенням у процесі діагностики, пояснення детермінаційної природи злочинності, а також вироблення практико-перетворювальної стратегії протидії їй є системний аналіз. Крім того, застосування принципу системності диктується й особливостями пізнавальної ситуації, яка склалася в кримінології, необхідністю підвищення рівня організованості наукового знання, зокрема у площині міждисциплінарних гносеологічних зв'язків при збереженні галузевої когерентності. Використання

зазначеного принципу серед іншого дозволяє забезпечити дослідника від фарисейства, від еkleктичного змішування різноформатних, а подекуди й суперечливих, окремих методологій і методик наукового пошуку.

Процедурно системний метод включає в себе такі етапи, як: уточнення того, який науковий феномен береться для аналізу як ціле; виявлення можливо більшого числа елементів цілого; групування елементів у необхідне і достатнє число підструктур з узгодженням їх з наявними науковими теоріями; установлення різних зв'язків і відносин між елементами, підструктурами і цілим [1, с. 158]. Використання його для дослідження різних аспектів протидії злочинності забезпечує: а) візуалізацію зв'язків між різними групами криміногенних факторів; б) упорядкування кримінально-превентивної діяльності шляхом моделювання дійсного та належного стану її системних і структурних характеристик; в) науково обгрунтоване виділення функціональних та структурних складових системи кримінологічного моніторингу, налагодження й підтримання між ними взаємозв'язків, їх адаптації до системних змін зовнішніх і внутрішніх (організаційно-управлінських) чинників. Водночас слід зауважити, що оперування аналізованим методом не означає визнання злочинності системою. Хоча в науковій літературі можливо знайти і протилежні точки зору.

Так, ще у 1969 році Н. Ф. Кузнецова стверджувала, що злочинність є системою. Однією з основних її ознак як системи є її цілісність, що розуміється як принципове незведення злочинності до простої суми її складників – злочинів. Злочинність як система – це вже якісно нове та стійке інтегративне утворення, яке не є механічною сукупністю її складників [2, с. 174–175]. Також суттєвою ознакою злочинності як системи є її ієрархічність, багаторівневність чи багатоступінчастість [2, с. 30]. О. М. Ігнатов, досліджуючи феномен загальнокримінальної насильницької злочинності, зазначає, що теорія систем дозволила сформулювати розуміння злочинності як соціальної системи [3, с. 54]. Аналогічна думка відображена також у працях Г. А. Аванесова, С. Є. Віцина, В. В. Голіни та інших учених.

В. М. Дрьомін, розмірковуючи над інституційною природою злочинності, зауважує, що не можна не визнати наявності взаємозв'язку між масовими соціальними детермінантами злочинності, наприклад руйнуванням базових соціальних інститутів, низьким рівнем життя, алкоголізацією, наркотизмом, маргіналізацією

населення тощо. Однак основним фактором, що дозволяє вважати злочинність системним явищем, є те, що в основі злочинності лежать не кримінально-правові дефініції, а людська діяльність, її соціальна практика, що реалізується в межах конкретних соціальних систем. За рахунок найрізноманітніших видів людської активності соціум набуває своїх конкретних властивостей. Отже, системність як властивість соціуму не може не виявлятися в діяльності членів даного соціуму, в тому числі і протиправній [4, с. 88–89]. З приводу викладених міркувань вважаємо за доцільне зазначити наступне.

Як відомо, система є найбільш високорозвиненим типом цілого, а відносини «система – підсистема – елементи» вбирають у себе відносини «ціле – частина». В ній виділяються елементи й інші компоненти (причому не кожен компонент є елементом). Якщо стати на позицію визнання злочинності системою, то виникає логічне питання: що є її елементами та які зв'язки між ними існують? Навіть визнання елементами системи злочинів (подій), які відображають статичний зріз кримінальної активності, доводить до очевидного висновку, що прямих зв'язків між ними не існує (за окремими виключеннями організованих форм злочинної діяльності), а отже, не може бути й мови про характеристику їх як елементів; щонайбільше – складових. Якщо визнати елементами вказаної гіпотетичної системи (злочинності) індивідуумів – осіб, які вчиняють злочини, то і в цьому випадку вельми сумнівними видаються зв'язки між ними на тій же підставі, що й у випадку з окремими злочинами. Якщо розглядати детермінанти злочинності як її елементи, то дійсно між ними є зв'язки: політичні, економічні, правові, культурно-психологічні фактори, будучи складовими одноіменних соціальних підсистем, об'єднані материнською системою суспільства. Однак виникає похідне питання: а де ж тоді межі тієї системи, яка імовірно зветься злочинністю? Так чи інакше така логіка міркування доводить до необхідності постулювання деякого панкриміналізму (системного феномену всього суцього, яке певним чином пов'язане зі злочинністю) із сумнівною гносеологічною цінністю. Приблизно до таких же висновків можна дійти, якщо констатувати, що системою є викиди в повітря від діяльності заводу (технологічні процеси та агрегати якого дійсно є системою), та надалі досліджувати їх «системну» якість. Тому слід відрізняти систему як фактор (причину, умову) від наслідків її дії.

Таким чином, переконані, що застосування системного методу пізнання не повинно тягти

за собою безпідставне визнання злочинності системою із подальшими необґрунтованими висновками. Інша річ, що злочинність може розглядатися як понадсумативна сукупність, властивості якої принципово не можуть бути зведені до суми властивостей її складових. Ці властивості є загальновідомими та широко описаними в науковій та навчальній літературі. Означена сукупність (інституційна, мінлива, визначена позитивним правом та яка виражається у діяльності (соціальних практиках) певної частини населення) у пізнавальних цілях зазвичай структурується завдяки застосуванню названого методу. Тому в кримінологічному дослідженні слід спиратися саме на таке розуміння, що дозволяє позбутись еkleктизму у формуванні відповідної методичної основи.

При вивченні соціальних реалій слід виходити з таких основоположних моментів: 1) у соціальній системі існують об'єктивні структури, що не залежать від свідомості та волі людей та які здатні стимулювати ті чи інші дії і прагнення членів суспільства; 2) самі структури створюються соціальними практиками агентів та згодом на підставі життєвого досвіду, соціалізації та життєвої необхідності відповідним чином конструюються у форматі світосприйняття і стереотипів мислення й поведінки [5, с. 87–88]. Злочинність як феномен суспільного життя існує у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різномумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства [6].

Пізнання сутності злочинності, що передбачає виявлення та дослідження величезної кількості її різних властивостей і ознак та встановлення серед них головних, основоположних, можливе лише за умови дослідження її як соціального феномена, оскільки саме феноменологічний підхід через застосування методу ейдегетичної редукції дозволяє відкинути «зайві нашарування» на відповідному мисленнєвому образі – властивості, ознаки, які є вторинними, побічними або ж не є універсальними для досліджуваного об'єкта, тобто звернутися до «чистих сутностей».

Таким чином, розглядати злочинність як явище недостатньо. Явище, з точки зору теорії пізнання, є виразом, свідченням наявності чогось іншого [7, с. 794]; явище – це зовнішня сторона суцього, яка виражає лише його атрибутивні риси. Подібне розуміння злочинності обмежує пізнання сутності даного феномена дослідженням його статистичних показників та відповідних закономірностей зовнішніх проявів, тобто є фактично вивченням прояву фе-

номена злочинності «зовні». В даному випадку аналізу піддається не феномен злочинності, а її прояви – зареєстровані злочини, незважаючи на те, що «соціологи і кримінологи минулого емпірично зафіксували і довели всьому світові, що злочини – всього лише властивість, прояв іншого феномена, ім'я якому – злочинність» [8]. Визнання ж феноменологічної основи конструювання соціальної дійсності, в якій має місце постійно відтворювана та передбачена законом про кримінальну відповідальність діяльність окремої частини суспільства, відкриває значно продуктивніший шлях наукового пошуку. Його вектор спрямований на внутрішні, сутнісні властивості злочинності в єдності з діяльнісною особистістю, а не на зовнішні її прояви як явища, відірваного від соціальної практики та її теоретичного конструкту.

З урахуванням зазначеного дослідження злочинності як соціального феномена обумовлює дослідження як її прояву «зовні», так і дослідження її сутності через встановлення відповідних ознак та властивостей.

У процесі рефлексії феномена злочинності враховуються зовнішні (об'єктивні) і внутрішні (суб'єктивні) фактори, що впливають на його зміст і динаміку. Виходячи з зовнішніх позицій, як правило, виявляються механізми породження і функціонування феномена злочинності. На цьому рівні вивчаються також соціально-правові характеристики злочинності (характер і ступінь суспільної небезпеки, а також поширеність даного явища в конкретному просторово-часовому континуумі). З позицій внутрішніх факторів злочинності за допомогою аналізу досліджуються ступінь організованості, рівень професіоналізму суб'єктів злочинів, віктимологічні аспекти даного феномена та ін. З метою конкретизації дослідження окремих ознак злочинності проводиться аналіз її кількісних і якісних характеристик. За кількісними ознаками визначають у цілому стан, рівень і динаміку злочинності. Дослідження якісних характеристик злочинності також передбачає вивчення географії, топографії, латентності, ціни злочинності тощо. За допомогою аналізу якісних ознак злочинності, що виявляються протягом тривалого періоду, можна розкрити її реальні тенденції та закономірності.

Отже, дослідження такого складного соціального феномена, як злочинність, передбачає вивчення величезної кількості його різних властивостей і ознак, серед яких необхідно виділити головні. При цьому слід враховувати, що для того, аби пізнати будь-який феномен, розглянути його сутнісні характеристики і форми

прояву, необхідне дослідження його складових. Злочинність, її окремі види в цьому відношенні теж не є винятком. Системний характер злочинності обумовлює необхідність її дослідження за складовими (елементами), оскільки окремі види злочинності, маючи єдину біосоціальну природу, у своїх зовнішніх проявах суттєво різняться між собою. Особливості будь-якого виду злочинності, будь-то насильницька чи економічна, жіноча, рецидивна, організована, визначаються специфічними ознаками і властивостями злочинних діянь (наприклад, специфікою особистості злочинця і його особливою характеристикою як суб'єкта злочину; спрямованістю злочинної діяльності і домінуючими мотивами вчинення злочинів; сферами злочинних проявів (об'єктом посягання); способом вчинення злочину тощо) [9].

У свою чергу, пізнання внутрішньої сутності обумовлює необхідність звернутися до дослідження злочинності саме як специфічного різновиду кримінальних практик.

Феномени соціального світу існують остільки, оскільки існують самі люди – діючі носії, інтерпретатори, творці соціального змісту, котрі є артефактами (породженнями) людської культури. Соціальна реальність – це завжди людський продукт або, точніше, безперервне людське виробництво. Й у своєму генезисі (соціальний порядок як результат минулої людської діяльності), й у своєму сьогоденні (соціальний порядок існує тільки тому, що людина продовжує його створювати у своїй діяльності) це – «людський продукт» [10, с. 88–89]. Саме тому, на наше переконання, розкриття сутності злочинності як соціального феномена повинно здійснюватися через призму людської діяльності.

Фактично весь масив злочинів постає як соціальна практика людей і виявляється в конкретній предметній діяльності. Діяльність може бути індивідуальною і колективною. Всю практичну діяльність зі зміни і перетворення природи, соціуму і власної життєдіяльності людина здійснює у співпраці, у кооперації з іншими людьми. Тому ставлення людей як суб'єктів практичної діяльності до перетворюваної ними реальності завжди передбачає також відносини реальної взаємодії людей у процесі цього перетворення. Такі відносини охоплюються поняттям «колективна діяльність». При цьому колективну злочинну діяльність не можна розглядати як просте кількісне розширення індивідуальної діяльності. Мова

йде про взаємообумовлену діяльність різних суб'єктів, що передбачає специфічні форми комунікації. Іншими словами, людина включається в наявну систему колективної діяльності, в соціальний обмін предметними діяльностями, у тому числі в обмін між кримінальними і некримінальними видами діяльності. У контексті різноманітності кримінальної активності можна сказати, що мільйони людей у світі, які вчиняють кримінально карані діяння, не завжди вільні у виборі певного варіанта поведінки, тому що пов'язані різними видами колективної діяльності, серед яких досить поширені й кримінальні [11, с. 61–62].

Оскільки злочинна діяльність фактично «вбудована» в систему реальних суспільних відносин, її аналіз неможливий без розуміння суті практичної діяльності людей. З точки зору соціальних практик, феномен злочинності являє собою дуже поширений різновид предметної діяльності, що не відповідає груповим очікуванням, сформованим у конкретно-історичному суспільстві в надрах того чи іншого соціального інституту. Поглиблення та зміцнення зв'язків інститутів зі злочинністю призвело до формування стійких тенденцій щодо інституціоналізації кримінальних практик, з одного боку, та криміналізації соціальних інститутів, з іншого [12, с. 520–523].

Таким чином, злочинність в соціальному і психологічному аспектах постає передусім як продукт діяльності людини, результат її соціальної активності і виявляється в масових повсякденних практиках, які можна позначити терміном «кримінальні практики». Останні внаслідок своєї великої поширеності фактично постають як соціальні інститути. Кримінальна практика – це широко розповсюджений різновид соціальної практики, специфічного соціального досвіду, що виявляється у поведінці, яка забороняється Кримінальним кодексом. Кримінальна практика конкурує з іншими соціальними практиками: працею, відпочинком, спортом та іншими видами діяльності. Про те, що кримінальна практика набула характеру самостійного явища, яке виконує специфічні соціальні функції, говорить широке використання в політиці, літературі, суспільній діяльності понять «криміналітет», «кримінальне середовище», «кримінальна активність», «злочинна діяльність», «кримінальний авторитет», «злочинний спосіб життя», «банда», «бандитизм», а також термінів, що належать до жаргону злочинного світу [13, с. 13].

Список використаних джерел

1. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Романчиков. – Київ : Центр учб. літ., 2007. – 254 с.

2. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
3. Ігнатів О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія / О. М. Ігнатів. – Харків : Диска плюс, 2013. – 650 с.
4. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дрьомін Віктор Миколайович. – Одеса, 2010. – 422 с.
5. Бурдые П. Начала / П. Бурдые ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с.
6. Вербенський М. До питання розуміння поняття «злочинність» у кримінологічній теорії: генеза та сучасний стан [Електронний ресурс] / Михайло Вербенський // Публічне право. – 2012. – № 3. – С. 104–109. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Pubpr/2012_3/Verbyckiy.pdf.
7. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ильичев, И. Федосеев и др. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
8. Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. В. Голина // Проблемы законности. – 2009. – № 100. – С. 324–335.
9. Ігнатів О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ігнатів Олександр Миколайович. – Харків, 2014. – 598 с.
10. Бергер П. Социальное конструирование реальности : Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 322 с.
11. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дрьомін Віктор Миколайович. – Одеса, 2010. – 422 с.
12. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юрид. лит., 2009. – 614 с.
13. Дрёмин В. Н. Преступность и её организованные формы как социальная практика / В. Н. Дрёмин // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. ст. / под ред.: М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. – Одесса : Фенікс, 2003. – С. 12–25.

Надійшла до редколегії 14.09.2015

БАНДУРКА А. М., ЛИТВИНОВ А. Н. ПРЕСТУПНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Проанализированы системные и феноменологические принципы исследования преступности. Рассмотрены особенности и современные возможности применения этих методов во время осуществления криминологического анализа.

Ключевые слова: *противодействие преступности, системный анализ, феноменология, криминальные практики.*

BANDURKA A. M., LITVINOV A. N. CRIME AS AN OBJECT OF PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS

This article analyzes the system and phenomenological grounds of studying crime. The usage of the systemic method of cognition should not entail groundless recognition of crime as a system with further unsubstantiated conclusions. Crime can be considered as over-summative totality, the properties of which fundamentally can not be reduced to the sum of the properties of its components. These properties are well-known. This totality (institutional, variable, defined by positive law and expressed in activity (social practices) of a certain part of the population) in the educational purposes is usually structured due to the use of the mentioned method. Therefore, in the criminological research one should precisely base on this understanding that makes possible to get rid of eclecticism in the formation of appropriate methodological basis.

Besides, cognition of the nature of crime involves the identification and study of a huge number of its various properties and characteristics and establishing among them the main, fundamental ones, which is possible only under the condition of reviewing it as a social phenomenon, because this approach allows to discard the properties, features that are secondary, indirect or are not universal for the studied object. Any other understanding of crime limits the cognition of the essence of this phenomenon by the study of its statistics and relevant regularity of the external manifestations, i.e. actually by the study of the manifestations of phenomenon of crime «from the outside». The recognition of the phenomenological basis of constructing social reality, where there is activity of a part of the society constantly reproduced and provided by the law on criminal liability, reveals a much more productive way of scientific research. Its vector is directed on the internal, intrinsic properties of crime in the unity with the activity basis, rather than on its external manifestations as a phenomenon severed from social practice and its theoretical construct. Considering this, the study of crime as a social phenomenon causes the research of both its manifestations outside and its essence through the establishment of appropriate characteristics and properties.

Keywords: *crime counteraction, systematic analysis, phenomenology, criminal practices.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.5(71)

Л. Д. ВАРУНЦ,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ У КАНАДІ

Досліджено питання територіальної організації влади у Канаді, розмежування компетенції федерального і провінційного рівнів на сучасному етапі суспільного розвитку.

Ключові слова: територія, Канада, організація влади, розмежування компетенції, самоврядування.

Varunts, L.D. (2015), "On the issue of territorial organization of power in Canada" ["Do pytannia shchodo terytorialnoi orhanizatsii vlady u Kanadi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 11–15.

Постановка проблеми. Українська держава сьогодні гостро відчуває потребу у виборі оптимальної моделі організації публічної влади, свідченням чого є досвід конституційного реформування 2000-х років. Питання щодо територіальної організації влади, належного визначення повноважень органів публічної влади бачиться сучасними політиками наріжним каменем побудови дієздатної, демократичної та соціальної держави.

Актуальність обраної теми нашого дослідження обумовлена тим, що успішне проведення реформування органів влади в Україні неможливе без вивчення досвіду (і позитивного, і негативного) державницьких реформ зарубіжних країн. За цих умов особливої актуальності набуває дослідження територіальної організації влади Канади – країни, українська діаспора якої є найбільшою у світі і яка, за рівнем соціально-економічного розвитку та демократичністю владних інституцій, є однією зі світових лідерів.

За умов, коли зовнішня політика України спрямована на сприйняття міжнародних стандартів, існує нагальна потреба вивчення досвіду Канади щодо реформи державних інституцій, наповнення їх новим змістом і суттю, поєднання державно-владних інституцій з перевагами самоврядних механізмів, створення належного правового забезпечення процесів державотворення, у тому числі й на регіональному та місцевому рівнях, із метою конструктивного використання цього досвіду в ході проведення відповідних реформ в Україні.

Стан дослідження. Вивчення стану наукової розробленості проблеми щодо територіальної організації влади показало, що проблематиці конституційного ладу у вітчизняній літературі було присвячено чимало робіт державознавців, однак усі вони здебільшого стосувалися лише деяких аспектів організації державної влади окремих держав, тоді як комплексному дослідженню територіальної організації влади окремих країн, у т. ч. й Канади, приділялося набагато менше уваги.

Теоретичними питаннями конституційного ладу займалися Ю. М. Тодика, Н. О. Боброва, А. М. Яковлєв, О. Г. Румянцев, С. А. Коваленко, С. В. Каргін, Г. В. Барабашев та інші. Питання державного ладу країн Центральної та Південно-Східної Європи і, зокрема, Канади розглядалися також у навчальних посібниках М. В. Баглая, Б. А. Страшуна, В. Є. Чиркіна та інших. В іноземній конституційно-правовій науці, насамперед у канадській, як теоретичні, так і практичні аспекти конституційного ладу розроблялися Дж. Белкінім, М. Бастарашем, Р. Бернауером, Г. Венгером, Х. Дешвудом, А. Кононовим, Ф. Робертом, Б. Стівенсоном та іншими вченими. Однак на сьогодні питання щодо територіальної організації влади у Канаді залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Метою нашої наукової статті є поглиблення теоретичних знань щодо територіальної організації влади у Канаді. Звичайно, викладені в даній науковій статті положення можуть бути використані практично, а саме в науково-

дослідницькій сфері для подальших наукових досліджень цієї проблеми, в науково-освітній сфері під час викладання навчальних дисциплін, у науково-методичній сфері з метою вдосконалення, розробки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що Канада виникла як переселенська країна. На думку канадських дослідників, назва «Канада» походить від індіанського слова «Kanata – коп», що означає «до маленьких будинків», «до єдності». До речі, питання підтримання почуття єдності серед населення Канади залишається актуальним і сьогодні [1, р. 98–161].

Необхідно звернути увагу на те, що середина XIX ст. стала завершальним етапом становлення державності – об'єднання колоній Канади у федерацію [2, с. 198]. Питання майбутнього союзу й умови об'єднання провінцій у єдину державу обговорювались під час проведення численних нарад [3]. Відповідно до Акта про Британську Північну Америку 1867 р. (далі – Конституційного акта 1867 р.) Канада складалася з чотирьох частин: 1) Онтаріо; 2) Квебек; 3) Приморські провінції – Нова Шотландія, Нью-Брансуїк, о. Принца Едварда; 4) Західні провінції – Манітоба, Британська Колумбія, Саскачеван, Альберта [4, с. 359], під управлінням федерального уряду [5].

Зауважимо, що з 1 липня 1867 р. провінції Онтаріо (колишня Верхня Канада), Квебек (колишня Нижня Канада), Нова Шотландія, Нью-Брансуїк увійшли до складу єдиного домініону під назвою Канада [6, р. 23–24]. Було передбачено і подальше приєднання нових територій. Першими територіями, які приєдналися до союзу, були землі Руперта [6, р. 18] і Північно-Західні території [7, р. 2–3]. Північно-Західна територія офіційно була передана Канаді 15 липня 1870 р. Невелика частина території стала новою провінцією Манітоба, інша – названа Північно-Західною територією [8, р. 3].

Треба зазначити, що 29 червня 1871 р. парламент Об'єднаного Королівства Великобританії прийняв Акт про Британську Північну Америку, який передбачав створення нових провінцій на територіях, не віднесених до провінцій. Акт не тільки підтвердив обрану форму державного устрою, але й проголосив про те, що парламент Канади може час від часу засновувати нові провінції на будь-яких територіях, що утворюють тепер частину Домініону Канада, але не включених у будь-яку його провінцію [4, с. 377]. Згодом до союзу приєдналися провінції Манітоба, Британська Колумбія, о. Принца Едварда. У 1898 р. шляхом виділення з

Північно-Західних територій була утворена територія Юкон, у 1905 р. були утворені провінції Альберта і Саскачеван. У 1912 р. частина Північно-Західних територій була приєднана до суміжних провінцій Онтаріо, Квебек і Манітоба, в 1949 р. приєднано Ньюфаундленд. Усі британські територіальні володіння у Північній Америці увійшли до канадської федерації на підставі відповідних законів.

Слід наголосити, що Канада фактично стала незалежною державою у 1931 р. з моменту визнання англійським урядом її самостійності у проведенні внутрішньої та зовнішньої політики.

Проаналізувавши становлення канадської державності, маємо зауважити, що розширення території держави, зміни в етнічному й кількісному складі населення, поява міст, здійснення торговельних операцій як усередині держави, так і з іншими державами привели до необхідності вирішення питання щодо територіальної організації публічної влади, а саме: порядку формування, структури органів влади, у т. ч. провінційних, муніципальних; їх компетенції; контролю з боку центральних органів влади над місцевими органами самоврядування.

Слід зазначити, що Канада – федеративна держава, до складу якої входить 10 провінцій (із заходу на схід – Британська Колумбія, Альберта, Саскачеван, Манітоба, Онтаріо, Квебек, Нью-Брансуїк, Острів Принца Едварда, Нова Шотландія, Ньюфаундленд) та 3 території (із заходу на схід – Юкон, Північно-Західні території, Нунавут). Найновішою адміністративною одиницею Канади є територія Нунавут, утворена в 1999 р. [4, с. 359].

За задумом «батьків-засновників» Конституційного акта 1867 р., федеральний уряд мав зайняти відносно провінцій те ж становище, яке займав імперський уряд відносно колоній.

Проаналізувавши низку нормативно-правових актів, Конституційний акт 1867 р., доходимо висновку, що самою Конституцією, котра не була ретельно пророблена і містила нечіткі норми із принципових питань, таких, як офіційна назва держави та її фактичне становище, система центральних органів влади, їх повноваження й представництво, а також розмежування компетенції федерального й провінційного рівнів влади, була закладена основа для федерально-провінційних протиріч.

Правовий статус провінцій і територій дещо різниться. Насамперед вони відрізняються за ступенем своєї автономії. Провінція отримує владні повноваження безпосередньо з Конституційного акта 1867 р. Їх коригування федеральним урядом можливе тільки шляхом зміни

Конституції. Територіям повноваження делегує федеральна влада шляхом прийняття відповідного закону. Саме тому вони більшою мірою підконтрольні центральному уряду.

Специфікою Канади є те, що суб'єкти федерації позбавлені фінансової самостійності. Їхні власні доходи вкрай обмежені, і вони можуть існувати лише за рахунок субсидій і дотацій, які одержують від союзного уряду. Фінансова залежність є істотним доповненням до того конституційного механізму, за допомогою якого центральна влада підкоряє і контролює суб'єкти федерації.

Акт про Британську Північну Америку 1867 р. надав провінційній законодавчій владі виключне право на формування своїх поліцейських сил і керівництва ними. Королівська канадська кінна поліція – федеральна поліція Канади – здійснює контроль за дотриманням законів, прийнятих Канадським парламентом. Поліцейські служби, керуючись положеннями Кримінального кодексу, мають частину повноважень, делегованих їм провінційними урядами [9, р. 107].

Конституція Канади 1982 р. встановлює 2 сфери компетенції: сферу виключної компетенції федерації, що охоплює питання, віднесені до ведення одних тільки федеральних органів, і сферу виключної компетенції суб'єктів федерації, що охоплює питання, віднесені до ведення одних тільки органів суб'єктів федерації. Діяльність федеральної системи правоохоронних органів у Канаді відноситься до виключного відання федерації.

У межах своєї території провінції відповідають за більшість таких соціальних програм, як: охорона здоров'я, освіта, тощо. Загалом, усі провінції, разом узяті, отримують більше прибутків, ніж федеральний уряд, – унікальна, так би мовити, структура серед федерацій в усьому світі. Хоча тільки провінція може видавати закони з питань, віднесених до її компетенції, федеральний уряд може розпочати проведення державної політики з питань, віднесеного до компетенції провінцій (наприклад, із питань охорони здоров'я). Однак кожна провінція має право відмовитися від цієї програми або не приймати її. Федеральним урядом надаються дотації вирівнювання з метою забезпечення прийнятних стандартів громадських і податкових служб, єдині як для багатших, так і для бідніших провінцій.

Адміністративні органи провінцій Канади побудовані за тим самим принципом, що й федеральні. У кожній є власна легіслатура; у деяких провінціях – це однопалатна законодавча

асамблея, а в інших – двопалатний парламент. Наприклад, у провінції Квебек парламент складається із Законодавчої ради і Законодавчої асамблеї.

У кожній провінції є також свій лейтенант-губернатор, який представляє Корону і має той самий статус, що й генерал-губернатор, але на провінційному рівні. Лейтенант-губернатор призначається за подання Прем'єр-міністра Канади після консультацій з провінційними урядами. Фактично виконавча влада в провінціях належить провінційним урядам, що створюються партією, яка здобула більшість у місцевій асамблеї, і очолюються прем'єр-міністрами.

Необхідно зазначити, що одним із найбільш складних питань у визначенні становища канадських провінцій є відмежування компетенції їхніх органів від органів федерації. У Канаді провінції мають тільки ті права, котрі їм були надані Конституційним актом 1867 р. Цей документ надав кожній провінції виключну компетенцію з більшості питань регіональної політики. Всі інші функції та права, не віддані провінціям, перебувають у компетенції федерації. За наявності сумніву презумпція тлумачиться на користь компетенції федерації.

Загальним правилом у Канадській моделі федералізму є виключна компетенція федерації або її суб'єктів, а спільна компетенція федерального центру і провінцій розглядається як виключення. До того ж у конституційних актах немає прямої вказівки на можливість взаємного делегування предметів відання. Однак, установивши загальний принцип роздільного визначення компетенції двох рівнів влади, «батьки-засновники» вважали за потрібне надати окремі функції федерації (ст. 91 Конституційного акта 1867 р.). Їх перелік має лише примірний характер. До компетенції федерації входять такі питання: оборона, державний борг, емісія грошей, оподаткування, регулювання торгівлі, поштова служба, банківська система, проведення перепису населення, статистична служба, видача патентів, відносини з індіанцями, правове становище іноземців та ін. Навпаки, перелік провінційної компетенції (ст. 92 Конституційного акта 1867 р.) через принциповий підхід до роздільного визначення компетенції має жорстко обмежувальний характер. До компетенції провінцій належать: внесення поправок до провінційних конституцій, місцеве оподаткування, створення провінційних державних органів і регулювання діяльності муніципалітетів, питання власності і цивільних прав, місцеве правосуддя тощо [4, с. 371].

Спільна юрисдикція провінцій і федерального уряду встановлена у питаннях пенсійного забезпечення і грошової допомоги на утриманців (страхування від безробіття залишилося у віданні федерації). Федеральний уряд встановлює єдині стандарти і порядок розподілу витрат на оплату таких послуг, як медичне обслуговування, виплата пенсій, соціальне забезпечення і будівництво федеральних автомобільних шляхів.

Чимало важливих рішень приймається на федерально-провінційних нарадах і конференціях, які жодним чином не регламентовані в конституційному порядку. Питання оподаткування, виплати пенсій, медичного обслуговування, а також конституційні проблеми часто обговорюються главами федерального й провінційних урядів. Внесення поправок до Конституції може здійснюватися за спільним рішенням федерального парламенту і семи провінційних легіслатур, в яких проживають не менш як 50 % населення. Прем'єр-міністри провінцій володіють такою владою, що нерідко віддають перевагу цьому посту перед призначенням на посаду федерального міністра.

Для більш точного з'ясування розмежування компетенції провінційних і федеральних властей сторони спору вдаються до допомоги судової практики, оскільки законодавчі повноваження федеральних і провінційних рівнів влади змінювалися не тільки завдяки внесенню змін до Конституції, але й шляхом їх тлумачення судовою владою Канади. Важливе місце в розвитку канадського федералізму в цьому аспекті посідає Верховний суд Канади, який отримав за Конституційним актом 1982 р., окрім попередніх повноважень останньої інстанції у кримінальних та цивільних справах,

повноваження конституційного суду (правда, ті ж повноваження він частково виконував і раніше на підставі конституційного звичаю).

Робота органів місцевого самоврядування здійснюється згідно з провінційним законодавством. У містах діють мери і міські ради, що обираються прямими виборами. Великі міста розбиті на муніципальні округи, які володіють певною самостійністю. Представники окремих муніципальних округів входять до центральних міських рад, котрі є відповідальними за міське планування, утримання муніципальної поліції тощо. Деякими дрібними муніципальними округами управляє безпосередньо представник міської адміністрації.

Управління провінціями здійснюють федеральні органи і служби, але є й деякі елементи самоврядування. Федеральний уряд призначає уповноважених, які несуть перед ним відповідальність за стан справ у відповідних територіальних одиницях. Території мають власні територіальні збори та обрані ними виконавчі органи.

Враховуючи вищевикладене, доходимо **висновку**, що територіальна організація влади у Канаді значною мірою залежить від політико-територіального устрою держави, розмежування компетенції федерального та провінційного рівнів. Незважаючи на різний політико-територіальний устрій України та Канади, досвід Канади (і позитивний, і негативний) щодо поєднання державно-владних інституцій з перевагами самоврядних механізмів організації та функціонування органів влади, місцевого самоврядування є корисним для України в аспекті створення належного правового забезпечення процесів державотворення на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Список використаних джерел

1. The World Book Encyclopedia. Vol. 3. C – Ch / [ed.: Dale W. Jacobs et al. ; art director Roberta Dimmer]. – Chicago ; London ; Sydney ; Toronto : [World book, Inc. ; Scott Fetzer company], 1994. – 550 p.
2. История XIX века : [в 8 т.] / под ред. проф. Лависса и Рамбо ; пер. с фр. – 2-е доп. и испр. изд. / под ред. проф. Е. Ф. Тарле. – М. : ОГИЗ ; Гос. соц.-экон. изд-во, 1938– . – Т. 6. – 1938. – 663 с.
3. Documents on the Confederation of the British North America / edited and with an introduction by G. P. Browne. – Toronto ; Montreal : Mc Clelland and Stewart, 1969. – 377 p.
4. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / [авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін.] ; за заг. ред. В. О. Серьогіна. – Харків : ФІНН, 2009. – 664 с.
5. Gadpaille M. The Canadian Short Story / Michelle Gadpaille. – Toronto : Oxford University Press, 1988. – VIII, 126 p.
6. Creighton D. G. Dominion of the North : A History of Canada / Donald Grant Creighton. – Boston, 1944. – 535 p.
7. Sharp P. F. Whoop-up Country : The Canadian American West, 1865–1885 / Paul F. Sharp. – Minneapolis : University Of Minnesota Press, 1955. – 380 p.
8. Atkin R. Maintain the Right : The Early History of the North West Mounted Police, 1873–1900 / Ronald Atkin. – New York : John Day Co., 1973. – 400 p.
9. Kelly W. Policing in Canada / William and Nora Kelly. – Toronto : Macmillan of Canada, 1976. – VIII, 704 p.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

ВАРУНЦ Л. Д. К ВОПРОСУ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ВЛАСТИ В КАНАДЕ

Исследованы вопросы территориальной организации власти в Канаде, разграничение компетенции федерального и провинциального уровней на современном этапе общественного развития.

Ключевые слова: территория, Канада, организация власти, разграничение компетенции, самоуправление.

VARUNTS L. D. ON THE ISSUE OF TERRITORIAL ORGANIZATION OF POWER IN CANADA

The relevance of chosen research topic is due to the fact that successful reforming of government in Ukraine is impossible without learning the experience (both positive and negative) of national reforms in foreign countries. Special urgency has the research of territorial organization of power in Canada – the country, the Ukrainian diaspora of which is the largest in the world and which, according to the level of socio-economic development and democracy of power institutions, is one of the world leaders.

The article's objective is deepening theoretical knowledge on territorial organization of power in Canada.

It is noted that the Constitution of Canada of 1982 establishes two areas of competence: the sphere of exclusive competence of the federation covering the matters within the jurisdiction of only federal authorities and the sphere of exclusive competence of the objects of federation covering the matters related to the jurisdiction of only agencies of the objects of federation. The activities of the federal system of law enforcement agencies in Canada belong to the exclusive jurisdiction of federation.

The administrative authorities of Canadian provinces are constructed on the same principle as the federal ones. Each has its own legislature; in some provinces – it is unicameral legislative assembly, while others have – bicameral parliament. For example, the parliament in Quebec consists of the Legislative Council and the Legislative Assembly.

The author of the article has noted the specifics of Canada, in particular the fact that the subjects of federation are deprived of financial autonomy. Their own incomes are extremely limited; they can exist only through subsidies and grants that are obtained from the Federal Government. Financial dependence is a significant addition to that constitutional mechanism with the assistance of which the central government subordinates and controls the subjects of federation.

As a result, it is stated that the territorial organization of power in Canada is largely dependent on the political and territorial system of the state, differentiation of the competence of federal and provincial levels.

Keywords: territory, Canada, organization of power, differentiation of competences, self-government.

УДК [341.1:342.6](477)

А. В. ВОЙЦІХОВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Досліджено сутність інформаційної безпеки України, засоби її реалізації, джерела загроз інформаційній безпеці України, шляхи забезпечення інформаційної безпеки України на сучасному етапі суспільного розвитку.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, інформаційний простір, співробітництво, Організація Північноатлантичного Договору (НАТО).

Voytsihovskyi, A.V. (2015), "The matter of information security of Ukraine at the present stage" ["Pytannia informatsiinoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 15–20.

Постановка проблеми. Стрімке зростання інформаційних технологій призвело до початку перерозподілу в суспільстві реальної влади від традиційних структур до центрів управління інформаційними потоками. Інформаційні технології знаходять все ширше застосування

у таких сферах, як фінансовий обіг і ринок цінних паперів, зв'язок, транспорт, високотехнологічне виробництво (особливо атомні, хімічні тощо), державні системи управління та інше.

Актуальність обраної теми наукового дослідження обумовлена тим, що становлення інформаційного суспільства має як безсумнівні позитивні, так і певні негативні наслідки. З одного боку, пришвидшилася передача інформації значного обсягу, прискорилась її обробка та впровадження. З іншого, серйозне занепокоєння викликає поширення фактів протизаконного збору і використання інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, незаконного копіювання інформації в електронних системах, порушення технологій обробки інформації, запуску програм-вірусів, знищення та модифікації даних в інформаційних системах, маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю тощо.

Багато держав украї стурбовані станом інформаційної безпеки, залежність від якої зростатиме у процесі технічного прогресу. Вони розробляють і впроваджують комплекс правових, організаційно-технічних та економічних заходів забезпечення інформаційної безпеки.

Для України, яка зіткнулася з гібридом інформаційної війни, питання забезпечення інформаційної безпеки останнім часом набули важливого значення. Зважаючи на це, розроблення та вдосконалення основ забезпечення інформаційної безпеки України є одним із найважливіших та особливо актуальних завдань держави. При цьому багато проблем, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки, можуть бути успішно розв'язані лише в тісній скоординованій співпраці з міжнародними організаціями (ООН, ЄС, НАТО та ін.).

Стан дослідження. Вивчення стану наукової розробленості проблеми забезпечення інформаційної безпеки показало, що на сьогодні існує безліч наукових досліджень з цієї тематики. Так, науковому осмисленню проблем реалізації інформаційної безпеки в сучасному суспільстві сприяли праці таких дослідників: А. Даллеса, М. Кастельса, В. С. Шапіро, Г. Веріана, М. В. Баглая, А. В. Крутських, І. Л. Сафронова, О. А. Смірнова, Є. Б. Белова та ін. Серед українських дослідників, які розробляють методологічні засади інформаційної безпеки, слід відзначити таких, як: О. Г. Широкова-Мурараш, В. І. Гурковський, Г. М. Сащук, Г. Г. Почепцов, В. Г. Королько, О. П. Голобуцький, В. М. Брижко, В. С. Цимбалюк, Б. А. Кормич, Є. Я. Кравець, О. В. Олійник, Л. Є. Шиманський та ін. Однак на сьогодні питання вироб-

лення ефективної моделі державного управління інформаційною сферою залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Метою цієї наукової статті є виявлення й аналіз основних напрямів державної інформаційної політики з метою захисту національного інформаційного простору, джерел загроз інформаційній безпеці України, шляхів забезпечення інформаційної безпеки України на сучасному етапі суспільного розвитку.

Викладені в даній науковій статті положення можуть бути використані практично, а саме в науково-дослідницькій сфері для подальших наукових досліджень цієї проблеми, в науково-освітній сфері під час викладання навчальних дисциплін, в науково-методичній сфері з метою вдосконалення, розробки навчальних програм, підручників і навчально-методичних посібників, а також у правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека є однією із суттєвих складових частин національної безпеки країни, її забезпечення завдяки послідовній реалізації грамотно сформульованої національної інформаційної стратегії в значній мірі сприяло б забезпеченню досягнення успіху при вирішенні завдань у політичній, військово-політичній, військовій, соціальній, економічній та інших сферах державної політики. Так, проведення в життя вдалої інформаційної політики може суттєво вплинути на розв'язання внутрішньополітичних, зовнішньополітичних та військових конфліктів.

У ст. 17 Конституції України зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1].

Для формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів у інформаційній сфері, створення розвинутого і захищеного інформаційного середовища слугує організація функціонування системи інформаційної безпеки, складовими компонентами якої є національні інтереси в інформаційній сфері, загрози та небезпеки цим інтересам, сама інформаційна безпека як інструмент зі створення сприятливих умов для їх реалізації, які в сукупності становлять об'єкт управління органами державного управління, систему забезпечення інформаційної безпеки, тобто суб'єкт управління, більше того, основні напрямки політики національної безпеки в інформаційній сфері, а також внутрішнє та зовнішнє середовище.

Правову основу забезпечення інформаційної безпеки України становлять Конституція України, закони України «Про інформацію», «Про основи національної безпеки України», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”» та інші нормативно-правові акти.

Відповідно до закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» інформаційна безпека визначається як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди державі через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [2].

Інформаційна безпека України як важлива складова національної безпеки передбачає системну превентивну діяльність органів державної влади з надання гарантій інформаційної безпеки особі, соціальним групам та суспільству в цілому і спрямована на досягнення достатнього для розвитку державності та соціального прогресу рівня духовного та інтелектуального потенціалу країни.

Інформаційна безпека України як один із видів національної безпеки, важлива функція держави означає:

- законодавче формування державної інформаційної політики;
- створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні;
- гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації в національному інформаційному просторі України;
- всебічний розвиток інформаційної структури;
- підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України;
- створення і впровадження безпечних інформаційних технологій;
- захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України;

– збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України;

– створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом;

– захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції;

– встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України;

– законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [53, с. 714].

Державна політика інформаційної безпеки визначається пріоритетністю національних інтересів, системою небезпек і загроз, здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства.

Відповідно до указу Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”» пріоритетами забезпечення інформаційної безпеки є:

- забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;
- створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;
- протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства;
- розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади;
- виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності;
- створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, з урахуванням практики держав – членів НАТО;
- удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, упровадження загальнонаціональних освітніх програм з

медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу [4].

До основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері відповідно до ст. 8 закону України «Про основи національної безпеки України» належать:

- забезпечення інформаційного суверенітету України;

- запобігання втручанню у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав;

- удосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, упровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;

- активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України;

- забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції;

- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [5].

Відповідно до ст. 7 закону України «Про основи національної безпеки України» до проблем забезпечення інформаційної безпеки України відносять загрози національним інтересам і національній безпеці в інформаційній сфері:

- прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;

- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії;

- комп'ютерну злочинність та комп'ютерний тероризм;

- розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації;

- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації та ін. [5].

У межах нашого дослідження важливо відзначити, що транскордонний характер загроз інформаційній безпеці обумовлює необхідність вироблення і реалізації комплексних зусиль для ефективної протидії їм у взаємодії з міжнародними організаціями. Так, найбільш активне співробітництво України в галузі інформаційної безпеки спостерігається з НАТО в рамках програми «Безпека через науку». Ця програма використовує такі механізми підтримки в галузі інформаційної безпеки: гранти на налагодження та укріплення зв'язків, які існують; візити експертів та трансфер технологій; створення дослідницьких центрів; підтримку проєктів досліджень.

У цілому співробітництво між НАТО і країнами-партнерами, одним з яких є Україна, в рамках Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП) та програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) передбачає певні зобов'язання сторін щодо обміну та захисту інформації. Для збільшення транспарентності військового планування й оборонних бюджетів, забезпечення демократичного контролю над збройними силами сторони можуть брати участь у взаємному обміні інформацією про виконання певних заходів. Перед обміном будь-якою таємною інформацією між країною-учасницею ПЗМ і НАТО, органи з безпеки інформації мають бути взаємно впевненими, що сторона, яка приймає інформацію, готова забезпечити захист інформації.

Приєднання України до програми ПЗМ передбачало підписання і ратифікацію у 2002 році Угоди про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору [6]. Пізніше, 27.04.2015 Україною була підписана і ратифікована Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНПП) [7]. Згідно з цими угодами сторони погоджуються консультуватися в політичних питаннях і питаннях безпеки, розширювати й інтенсифікувати політичне і військово-співробітництво в Європі, усвідомлюючи, що ефективність співробітництва в цих сферах має на увазі обмін таємною інформацією та/або інформацією обмеженого доступу.

Відповідальним органом у разі захисту таємної інформації, якою обмінюються сторони під час співробітництва в рамках РЄАП/ПЗМ, є Служба безпеки НАТО (NOS). Країна-партнер інформує Службу безпеки НАТО про те, який національний орган має повноваження в галузі безпеки інформації. В Україні відповідальність за співробітництво в галузі телекомунікаційних

та інформаційних систем на сьогодні покладено на Міністерство інфраструктури України. Також між НАТО і країною-партнером укладається окрема адміністративна угода щодо стандартів взаємного забезпечення безпеки інформації, якою обмінюються сторони, і призначається офіцер зв'язку між Управлінням безпеки НАТО і національним уповноваженим органом з безпеки інформації.

Вся інформація, якою обмінюються сторони в рамках РСАП/ПЗМ, є інформацією обмеженого доступу і тільки для урядового використання. Тому її повинні отримувати тільки організації й особи, які беруть участь у цих програмах і мають з нею справу за родом своєї діяльності.

Необхідно відмітити, що Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору й Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНПП) стали значними досягненнями України в галузі інформаційної безпеки і визначають основні вимоги щодо обміну таємною або конфіденційною інформацією між Україною та НАТО та її захисту і можуть стати основою прийняття відповідних документів у процесі подальшого співробітництва чи повної інтеграції України в Альянс.

Важливою групою заходів для забезпечення інформаційної безпеки є заходи щодо захисту національного інформаційного простору від несанкціонованих втручань, а також контроль над формуванням масової свідомості.

Для демократичного і для будь-якого іншого сучасного суспільства інформаційна картина світу (уявлення про світ) важливіша, ніж сам реальний світ. Ще більшого значення набуває довгостроковий вплив ЗМІ, який є одним з основних джерел формування системи соціально-політичних настанов і стереотипів. Такі стереотипи нерідко створюються і використовуються як інструмент політичної боротьби, але саме вони можуть стати в нагоді у суспільстві, що розвивається, підтримуючи цілісність національної символічної системи (національної культури), або, за невдалого використання, зруйнувати її.

Саме тому одним з головних напрямів захисту інформаційного простору є захист національної системи символів [8]. У тому, що відбувається тоді, коли цей захист здійснюється невдало або недостатньо, ми можемо переконатись на прикладі України, а саме таких «проблемних» регіонів, як Донбас та АР Крим, де серед населення формується ненаціональна інформаційна картина світу.

Вважається, що надійно захистити інформаційний простір може лише така символічна система, яка здатна якнайширше розповсюджуватись, аж доки вона не втратить своєї привабливості. Відсутність відомостей про країну у світовому інформаційному просторі або їх негативний характер не найкращим чином впливає на зовнішньополітичну діяльність держави, а також на діяльність окремих її громадян. Саме це обґрунтовує необхідність ужиття заходів щодо підтримки інформаційної безпеки, які сприяли б поширенню присутності України у світовому інформаційному просторі.

Події помаранчевої революції посприяли поширенню відомостей про Україну, а також формуванню її іміджу як демократичної країни, проте вони носили тимчасовий характер. Необхідна наявність виваженої державної стратегії у даному напрямку, щоб закріпити досягнуті результати і просунутись далі.

Враховуючи все перелічене вище, можна зробити **висновок**, що стан забезпечення інформаційної безпеки в Україні є задовільним, хоча існує певна низка проблем у таких сферах, як забезпечення інформацією населення та державних установ, захист національного інформаційного простору, а також у сфері розповсюдження інформації про Україну, забезпечення її присутності у міжнародному інформаційному просторі. Перспективним напрямком співробітництва у сфері інформаційної безпеки є євроатлантичний напрямок, що сприятиме переходу України на нові стандарти безпеки, застосуванню нових методик і технологій, які зроблять нашу державу менш вразливою. Співробітництво з євроатлантичними структурами сприятиме також поширенню відомостей про Україну у світовому інформаційному просторі так само, як і формуванню позитивного іміджу України на світовій арені.

Ефективна реалізація стратегічних пріоритетів, основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів управління інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення, зокрема, вдосконалення законодавства з питань національної безпеки, насамперед шляхом:

- розвитку правових засад управління національною безпекою через розробку відповідних законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм тощо;

- розробки та впровадження національних стандартів і технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій,

гармонізованих з відповідними європейськими стандартами.

Формування і реалізація єдиної державної політики забезпечення захисту національних інтересів від загроз в інформаційній сфері, прийняття відповідних законодавчих актів, коорди-

нація діяльності органів державної влади щодо забезпечення інформаційної безпеки послідовно сприятимуть приведенню української національної системи інформаційної безпеки у відповідність до світових стандартів у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : закон України від 09.01.2007 № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
3. Кравець Є. Я. Інформаційна безпека держави / Є. Я. Кравець // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2. – 1999. – 744 с.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
5. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
6. Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору : від 13.03.1995 ; [ратиф. Україною 12.09.2002] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_002.
7. Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНП) : від 27.04.2015 ; [ратиф. Україною 01.07.2015] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_029.
8. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 656 с.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

ВОЙЦЕХОВСКИЙ А. В. ВОПРОСЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Исследованы сущность информационной безопасности Украины, средства её реализации, источники угроз информационной безопасности Украины, пути обеспечения информационной безопасности Украины на современном этапе общественного развития.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, информационное пространство, сотрудничество, Организация Североатлантического договора (НАТО).

VOYTSIHOVSKIY A. V. THE MATTER OF INFORMATION SECURITY OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE

Nowadays the spread of the facts concerning unlawful collection and use of information, unauthorized access to information resources and others is of serious concern. The issues of guaranteeing information security have become very important for Ukraine, which faced a hybrid information war.

The objective of this research paper is to detect and analyze the main directions of state information policy aiming at protection of the national information space, as well as to reveal the sources of threats to information security of Ukraine and to find the ways to ensure information security of Ukraine at the present stage of social development.

Information security of Ukraine as an important component of the national security system provides preventive activities of state authorities to provide guarantees of information security to individuals, social groups and society in the whole and is aimed at achieving sufficient level of spiritual and intellectual potential for the development of the state and social progress.

Active cooperation between Ukraine and NATO in the field of information security is noted.

It is reasonably determined that an important group of measures of guaranteeing information security are measures to protect the national information space from unauthorized interventions, as well as control over the formation of mass consciousness.

As a result it is indicated that the formation and implementation of state policy for the protection of national interests against the threats in the information sphere, the adoption of relevant legislative acts, coordination of the activities of state authorities in the field of ensuring information security will consistently contribute to bringing Ukrainian national information security system in line with international standards in this area.

Keywords: information, information security, information space, cooperation, the North Atlantic Treaty Organization (NATO).

УДК 342.4

Т. І. ГУДЗЬ,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Розглянуто основні підходи до закріплення суспільного ладу в конституціях пострадянських держав. Зроблено висновок, що конституційне регулювання суспільних відносин у різних країнах неоднакове за формою і обсягом.

Ключові слова: конституція, конституційний лад, суспільний лад, принципи засад конституційного ладу, органи державної влади.

Gudz, T.I. (2015), "Constitutional consolidation of social system: the main approaches" ["Konstytutsiine zakriplennia suspilnoho ladu: osnovni pidkhody"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 21–25.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток усіх пострадянських держав пов'язані, насамперед, із перетворенням базових принципів суспільного ладу. Перехід до ринкової моделі економіки, демократизація суспільства, здійснення державної влади на засадах її поділу на три гілки, відносини у сфері екології, охорони здоров'я та соціального забезпечення, регулювання релігійних відносин – ці найбільш важливі, суттєві та принципові за своїм характером суспільні відносини були закріплені у нових конституціях пострадянських держав. У них по-різному закріплюються основи конституційного ладу, однак кожній відводиться своє особливе значення.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що дослідженням конституційного ладу займалися такі відомі науковці, як М. О. Баймуратов, Ф. В. Веніславський, В. Ф. Годованець, В. П. Колісник, Л. Р. Наливайко, В. Ф. Погорілко, О. В. Прієшкіна, О. В. Пушкіна, Ю. М. Годика та ін. Однак слід зауважити, що їх роботи здебільшого стосуються проблем розуміння поняття «конституційний лад» та його зв'язку з такими поняттями, як «засади конституційного ладу», «державний лад», «суспільний лад». У сучасних умовах державотворення питання щодо принципів конституційного ладу, а особливо питання їх конституційного закріплення набувають нового значення. Оскільки інститут конституційного ладу в Україні на сьогодні має динамічну, еволюційну природу, то вивчення основних підходів його конституційно-правового регулювання є дуже актуальним. Особливий інтерес для нашої держави, внаслідок політичних, економічних, ідеологічних та ку-

льтурних традицій, викликають конституції пострадянських держав.

Метою статті є дослідження основних підходів конституційного закріплення суспільного ладу в пострадянських країнах.

Виклад основного матеріалу. Поняття «конституційний лад» та «основи конституційного ладу» є одними з базових категорій конституційного права, але досить новими для конституційного права саме пострадянських держав, оскільки за радянських часів вживалися терміни «суспільний лад» та «державний лад».

Варто зазначити, що у науковій літературі неодноразово зверталася увага на тісний зв'язок категорій «конституційний лад» та «суспільний лад». Це пояснюється тим, що суспільний лад явище об'єктивне, воно являє собою систему базових суспільних відносин, що характеризують конкретно-історичний етап розвитку суспільно-економічної формації. Характер цих відносин зумовлений певним рівнем виробництва, розподілу й обміну продуктів, особливостями суспільної свідомості й традиціями взаємодії людей у різних сферах життя, які охороняються державою і правом.

Держава впливає на суспільний лад, насамперед, шляхом правового регулювання суспільних відносин – встановленням чи санкціонуванням правових норм і забезпеченням їх реалізації. В сучасному демократично організованому суспільстві правове регулювання спирається на конституцію та інші джерела права, що мають конституційне значення. Суспільний лад у конституційній державі обов'язково отримує більш-менш повне закріплення і гарантію на рівні конституції як основного закону. На думку В. О. Серьогіна, суспільний

лад у конституційній формі закріплення і є конституційним ладом [1, с. 46–47].

Поняття «основи конституційного ладу» було формалізовано в конституціях Республіки Вірменія 1995 р., Республіки Білорусь 1994 р., Киргизької Республіки 2010 р., Російської Федерації 1993 р., Республіки Таджикистан 1994 р. і Республіки Туркменістан 1992 р., розділи і глави яких мають ідентичну назву. Що ж стосується конституцій інших пострадянських держав, то у них відповідний розділ має назву «Загальні положення» (конституції Азербайджанської Республіки 1995 р., Грузії 1995 р., Республіки Казахстан 1995 р., Республіки Латвія 1922 р. (у редакції 1993 р.), України 1996 р., Естонської Республіки 1992 р.). А у конституціях Республіки Молдова 1994 р. та Республіки Узбекистан 1992 р. розділ називається «Основні принципи».

Аналіз змісту цих глав показує, що в їх нормах регулюються суспільні відносини, пов'язані саме з організацією суспільного устрою. Крім того, норми, що закріплюють основи суспільного ладу, містяться у статтях, присвячених регулюванню системи вищих органів влади та правового становища людини і громадянина.

У конституціях деяких держав є глави, що закріплюють основні принципи, які встановлюють конституційні основи суспільного ладу. Вони містяться, наприклад, у розділі третьому Конституції Республіки Узбекистан 1992 р., який називається «Суспільство і особистість». Сюди входять глава XII «Економічні основи суспільства» та глава XIII «Громадські об'єднання» [2]. У Конституції Республіки Молдова 1994 р. є розділ IV, що називається «Національна економіка і публічні фінанси» [3]. У Конституції Литовської Республіки 1992 р. основи конституційного ладу знайшли своє закріплення у главах I «Литовська держава», III «Суспільство і держава» та IV «Народне господарство і праця» [4].

Що стосується змісту основ конституційного ладу, то всі пострадянські країни проголошують себе демократичними державами з республіканською формою правління. Повсюдно закріплюється принцип поділу влади (прямо чи опосередковано), але суть зводиться до того, що влада не повинна бути зосереджена в одному місці. Так, ст. 5 Конституції Республіки Вірменія встановлює, що «державна влада здійснюється згідно з Конституцією та законами – на основі поділу та балансу законодавчої, виконавчої та судової влад» [5]. У ст. 5 Конституції Литовської Республіки закріплено, що «державна влада в Литві здійс-

нюється Сеймом, Президентом Республіки та Урядом, Судом» [4].

Важливе місце серед основ конституційного ладу пострадянських держав займає принцип найвищої соціальної цінності людини. У ст. 3 Конституції України вказано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [6]. Аналогічну норму містить і Конституція Республіки Вірменія, де у ст. 3 закріплено, що «людина, її гідність, основні права і свободи є найвищою цінністю. Держава забезпечує захист основних прав і свобод людини та громадянина відповідно до принципів і норм міжнародного права» [5]. «Людина, її права, свободи та гарантії їх реалізації є вищою цінністю і метою суспільства та держави. Держава відповідальна перед громадянином за створення умов для вільного і гідного розвитку особистості. Громадянин відповідальний перед державою за неухильне виконання обов'язків, покладених на нього Конституцією», – йдеться у ст. 2 Конституції Республіки Білорусь [7].

Слід зазначити, що проголошення на конституційному рівні людини найвищою соціальною цінністю стало визначальною віхою не тільки в історії українського конституціоналізму, а й в історії усіх пострадянських держав, оскільки докорінно змінило пріоритети в системі взаємовідносин «людина – суспільство – держава», поставивши на перше місце саме людину [8, с. 126].

У конституціях майже всіх пострадянських держав, закріплено принцип політичного та ідеологічного плюралізму. Політична багатоманітність означає, насамперед, реальну можливість створення і діяльності різних об'єднань громадян (партій, рухів, конгресів тощо), основною метою яких є участь у виробленні державної політики, формуванні та функціонуванні органів державної влади і місцевого самоврядування. У свою чергу, ідеологічна багатоманітність передбачає право різних суб'єктів конституційно-правових відносин безперешкодно формулювати, досліджувати, пропагувати і втілювати у практику суспільних відносин ідеї, теорії та погляди, що стосуються різних аспектів життя держави, суспільства і цивілізації загалом.

Так, Конституція Узбекистану (ст. 12) проголошує, що «У Республіці Узбекистан суспільне життя розвивається на основі різноманіття

політичних інститутів, ідеологій і думок. Жодна ідеологія не може встановлюватись як державна» [2]. Серед політичних прав громадян Республіки Узбекистан важливе місце займає право на об'єднання у політичні партії та інші громадські формування, участь у масових рухах. Особливо підкреслюється роль опозиційної меншості у політичній діяльності. Конституція Республіки Білорусь закріплює, що демократія в державі «здійснюється на основі різноманіття політичних інститутів, ідеологій і думок» та «ідеологія політичних партій, релігійних чи інших громадських об'єднань, соціальних груп не може встановлюватись як обов'язковою для громадян» (ст. 4) [7]. Відповідно до Конституції Російської Федерації (п. 1–3 ст. 13), в Росії «визнається ідеологічне різноманіття». Жодна ідеологія «не може визначатись як державна та обов'язкова». У Російській Федерації «визначаються політичне різноманіття, багатопартійність» [9].

Особливе місце серед засад конституційного ладу пострадянських держав посів інститут місцевого самоврядування. Адже, як відомо, за часів Радянського Союзу існувала протилежна модель управління на місцевому рівні, що передбачала централізовану систему єдиної державної влади. Із виникненням незалежних країн місцеве самоврядування стало розглядатись як принципово нова система організації публічної влади на місцях, один із атрибутів сучасного конституціоналізму та правової державності.

Гарантування місцевого самоврядування є однією із засад конституційного ладу Вірменії [5, ст. 11.2]. «Право на самоврядування гарантується державним територіально-адміністративним одиницям, які передбачені законом. Воно здійснюється через відповідні Ради самоврядувань», – зазначено у ст. 119 Конституції Литовської Республіки [4]. Конституція Естонської Республіки у ч. 1 ст. 154 закріплює, що «вирішенням усіх питань місцевого життя і його улаштуванням займаються місцеві самоврядування, які діють на підставі законів самостійно» [10].

Разом з тим в конституціях визначено лише концептуальні засади місцевого самоврядування; чимало питань його становлення й розвитку залишено для регулювання окремими законами. І це абсолютно обґрунтовано, тому що місцеве самоврядування не є незмінним, раз і назавжди встановленим – з подальшим розвитком суспільства і держави відбуватиметься й еволюція інституту місцевого самоврядування.

Особливу увагу в конституціях приділено закріпленню основних принципів основ економічного ладу, який передусім характеризується відносинами власності й формами управління економічними процесами. Як зазначив І. І. Малий, «вихідним базисним інститутом радикальних економічних реформ, які відбулися в країнах пострадянського простору на рубежі двох століть і тисячоліть, став процес революційної зміни прав власності, факту, який не має аналогів в історії людства як за впливом на перетворення економічної системи, так і за соціально-економічними наслідками» [11, с. 25]. Це призвело до суттєвих змін не лише в економічній, а й у політичній та соціальній системах, які пов'язані між собою.

Серед основних принципів економічних відносин – свобода і рівноправність форм власності, свобода підприємницької діяльності, свобода договору, змагальність і конкуренція. А положення про визнання та рівний захист різних форм власності знайшов своє закріплення практично в усіх конституціях пострадянських держав.

Так, у п. 1 ст. 6 Конституції Казахстану зазначено, що «у Республіці Казахстан визнаються і рівним чином захищаються державна та приватна власність» [12]. Стаття 12 Конституції Республіки Таджикистан закріплює норму, відповідно до якої «основу економіки Таджикистану складають різні форми власності. Держава гарантує свободу економічної та підприємницької діяльності, рівноправність і правовий захист усіх форм власності, у тому числі приватної» [13]. «Власність може бути публічною та приватною. Вона складається з матеріальних та інтелектуальних цінностей. Власність не може бути використана на шкоду правам, свободам та гідності людини. Ринок, вільна економічна ініціатива, добросовісна конкуренція є основоположними факторами економіки», – закріплено у ст. 9 Конституції Республіки Молдова [3].

Важливе місце у формуванні та функціонуванні суспільного ладу пострадянських держав посідає і соціальна система, суттєвим елементом якої є соціальний захист. Так, Конституція Молдови (ст. 47) закріплює, що «державна зобов'язана вживати заходів для забезпечення будь-якій людині гідного життєвого рівня, потрібного для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, в тому числі їжі, одягу, житла, медичного догляду та необхідного соціального обслуговування. Громадяни мають право на соціальне забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи

в інших випадках втрати засобів до існування через не залежні від них обставини» [3].

Основним видом соціальної діяльності є трудова діяльність, праця. «Держава здійснює контроль за умовами праці», – зазначається у ст. 29 Конституції Естонської Республіки [10]. У ст. 35 Конституції Республіки Таджикистан йдеться, що «кожен має право на працю, вибір професії, роботи, охорону праці та соціальний захист від безробіття. Заробітна плата не повинна бути нижча від мінімального розміру оплати праці. Всякі обмеження в трудових відносинах забороняються. За рівну працю видається рівна оплата. Ніхто не може бути притягнутим до примусової праці, за винятком випадків, визначених законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на важких і підземних роботах, а також на роботах зі шкідливими умовами праці забороняється» [13].

У конституціях деяких пострадянських країн сім'я характеризується як основа, осередок суспільства. До них включено норми, що заохочують шлюб, установлюють взаємні права та обов'язки батьків і дітей, передбачається державна підтримка сім'ї, материнства, батьківства та дитинства. Так, у Білорусії, відповідно до конституції, шлюб, сім'я, материнство, батьківство і дитинство перебувають під захистом держави [7, ст. 32].

Як зазначає О. Г. Кушніренко, «безпека суспільства, і частково держави, забезпечується такою політикою держави, завдяки якій в суспільстві не виникають протиріччя, соціальні конфлікти, насильства, міжнаціональна чи класова боротьба. В ідеалі ця політика повинна в першу чергу базуватися на соціальній справедливості, яка б забезпечувала мирне співіснування різноманітних верств населення, класів, націй і навіть народів. Для того, щоб держава успішно виконувала цю свою функцію, вона повинна бути демократичною, правовою і соціальною» [14, с. 101].

Список використаних джерел

1. Серьогін В. О. Конституційне право України : навч. посіб. / В. О. Серьогін ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2010. – 368 с.
2. Конституція Республіки Узбекистан : от 15 дек. 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=35869.
3. Конституція Республіки Молдова : от 29 июля 1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presedinte.md/rus/constitution>.
4. Конституция Литовской Республики : от 25 окт. 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm.
5. Конституция Республіки Армения : от 5 июля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus>.
6. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Крім названих принципів у конституціях пострадянських держав закріплюються також принципи верховенства закону, департизації державного життя, участі громадян в управлінні справами суспільства і держави, незалежності церкви від держави тощо.

Світською державою декларується, наприклад, Російська Федерація. У її Конституції (ст. 14) закріплено: «Жодна релігія не може встановлюватися як державна чи обов'язкова. Релігійні об'єднання відокремлені від держави та рівні перед законом» [9]. У Конституції Туркменістану (ст. 12) зазначено, що «державна гарантує свободу релігій і віросповідань, їх рівність перед законом. Релігійні організації відокремлені від держави і не можуть втручатися у державні справи та виконувати державні функції. Державна система освіти відокремлена від релігійних організацій і носить світський характер» [15].

На основі проведеного аналізу можемо зробити **висновок**, що конституційне закріплення суспільних відносин у пострадянських державах здійснюється неоднаково як за формою, так і за обсягом. У переважній більшості держав конституційні норми, що стосуються підвалин суспільства, згруповані в одному розділі. Водночас у деяких конституціях відповідні норми знайшли своє закріплення як у розділах, присвячених системі органів державної влади, так і у розділах, які визначають основи правового статусу особи. Крім того, аналіз конституційних текстів пострадянських держав свідчить про розширення переліку основ конституційного ладу і наближення їх за своїм змістом до країн із розвинутою демократією. Багато аспектів конституційного закріплення підвалин суспільного ладу є загальним для пострадянських держав, однак їх реалізація у кожній з них має свої особливості, що визначає напрями їх подальшого дослідження.

7. Конституция Республики Беларусь : от 15 марта 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351>.
8. Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України / Федір Веніславський // Право України. – 2010. – № 2. – С. 120–128.
9. Конституция Российской Федерации : от 12 дек. 1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201408010002>.
10. Конституция Эстонської Республіки : от 28 июня 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm
11. Малий І. І. Реалізація прав власності і ефективність постсоветської економіки [Електронний ресурс] / І. І. Малий // Формування ринкової економіки. – 2010. – Спецвип. «Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія». – С. 25–32. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1511/1/Malyi.pdf>.
12. Конституция Республики Казахстан : от 30 авг. 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.
13. Конституция Республики Таджикистан : от 6 нояб. 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112>.
14. Кушніренко О. Г. Україна як соціальна держава: сучасне розуміння та проблеми реалізації / О. Г. Кушніренко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1028. – Серія «Право». – Вип. 12. – С. 101–104.
15. Конституция Туркменистана : от 18 мая 1992 г. № 691-ХІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2376.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

ГУДЗЬ Т. И. КОНСТИТУЦИОННОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ

Рассмотрены основные подходы закрепления общественного строя в конституциях постсоветских государств. Сделан вывод, что конституционное регулирование общественных отношений в разных странах неодинаково по форме и объёму.

Ключевые слова: конституция, конституционный строй, общественный строй, принципы основ конституционного строя, органы государственной власти.

GUDZ T. I. CONSTITUTIONAL CONSOLIDATION OF SOCIAL SYSTEM: THE MAIN APPROACHES

The article's objective is to study basic approaches of constitutional consolidation of social system in post-Soviet countries.

It is noted that the state affects the social system, primarily through legal regulation of social relations – establishing or sanctioning of legal norms and guaranteeing their implementation. Legal regulation in today's democratically organized society is based on the Constitution and other sources of law having constitutional value. The social system in the constitutional state definitely gets more or less complete consolidation and guarantee at the Constitution level as the basic law.

The author of the article analyzes the content of constitutions of post-Soviet countries, which formalize the concept of «the basis of constitutional system». Analysis of the content of relevant sections has revealed that their rules regulate social relations associated with the organization of social system. Besides, the rules that regulate the principles of social system, are contained in the articles on regulation of higher authorities, the legal status of a man and citizen.

As a result, it is stated that constitutional consolidation of social relations in post-Soviet countries is carried out differently, both in form and in volume. In the vast majority of countries' constitutions the norms concerning the foundations of society, are grouped in one section. However, in some countries the relevant rules have found consolidation in the sections devoted to both the system of state authorities and in the sections, which determine the basis of the legal status of a person. Besides, analysis of the constitutional texts of post-Soviet states testifies the expansion of the foundations' list of constitutional system and their coming in the content to the countries with developed democracy.

Keywords: constitution, constitutional system, social system, fundamental principles of the constitutional system, state authorities.

УДК 340.0;340.1

Л. І. КАЛЕНІЧЕНКО,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ**СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В ПРАВОВІЙ ДУМЦІ**

Зроблено спробу удосконалити, уточнити знання про природу і сутність юридичної відповідальності. Обґрунтовано та висвітлено авторську позицію у контексті моністичного та дуалістичного підходів до її розуміння. Доведено, що у межах дуалістичного підходу до розуміння юридичної відповідальності, доцільно розрізняти широкий і вузький підходи до визначення поняття юридичної відповідальності.

Ключові слова: соціальна відповідальність, відповідальність, юридична відповідальність, відповідальність особистості, відповідальність суспільства.

Kalenichenko, L.I. (2015), "Debates about the classification of certain types of social responsibility" ["Suchasne rozuminnia sutnosti yurydychnoi vidpovidalnosti v pravovii dumtsi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 26–31.

Постановка проблеми. Повноцінне існування та функціонування будь-якого суспільства, незалежно від форми політичного режиму, не можливе без правопорядку. Правопорядок являє собою ланцюг правового регулювання, для його досягнення видаються закони й інші нормативно-правові акти, здійснюється удосконалення законодавства, вживаються заходи для зміцнення законності. У забезпеченні та підтримці стану упорядкованості суспільних відносин одне з центральних місць займає юридична відповідальність. Саме інститут юридичної відповідальності як один із факультативних елементів дії права певною мірою реалізує вимоги правових приписів.

Стан дослідження. На загальнотеоретичному рівні юридичну відповідальність досліджували: Н. А. Берлач, М. В. Вітрук, В. С. Венедиктов, В. К. Гришук, О. В. Іваненко, В. А. Кожухар, Д. А. Ліпінський, Л. О. Макаренко, М. Б. Мироненко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, І. А. Сердюк, Т. І. Тарахонич, А. С. Шабуров, М. Д. Шиндяпіна, Л. С. Явич та ін. Однак і на сьогодні правова природа, сутність і зміст юридичної відповідальності є дискусійними. Аналіз юридичної навчальної та наукової літератури свідчить про те, що існує два основні підходи до розуміння природи, сутності та змісту юридичної відповідальності.

Перший підхід припускає моністичне її розуміння. Прихильники цього підходу (І. А. Сердюк, А. М. Шульга, П. М. Рабінович, М. Д. Шиндяпіна та ін.) визнають лише ретроспективний (негативний) аспект юридичної відповідальності. Правомірне поведінка, на думку вчених, не входить до інституту юридичної відповідальності.

Другий підхід до природи, сутності та змісту юридичної відповідальності репрезентується як дуалістичний. Прихильники такого підходу (О. Ф. Скакун, Н. М. Оніщенко, С. Д. Гусарев, О. В. Іваненко, Н. А. Берлач, Д. А. Ліпінський та ін.) пропонують розрізняти ретроспективну (негативну) та перспективну (позитивну) відповідальність.

Виокремлені підходи до розуміння юридичної відповідальності певною мірою суперечать один одному. Крім того, у межах другого (дуалістичного) підходу до розуміння юридичної відповідальності у поглядах вчених-правознавців нема єдності.

У зв'язку з тим у цій статті автор поставив **за мету** удосконалити, уточнити знання про природу та сутність юридичної відповідальності, визначити власну позицію у контексті моністичного та дуалістичного підходів до розуміння юридичної відповідальності.

Традиційно в юридичній науковій і навчальній літературі вчені-правознавці визначають юридичну відповідальність одним із видів, однією з форм соціальної відповідальності [1, с. 375; 2, с. 291].

З огляду на те, що в юридичній науковій та навчальній літературі немає заперечень стосовно факту визначення юридичної відповідальності як виду (форми) соціальної відповідальності, маємо підстави наголосити на тому, що між соціальною відповідальністю та юридичною відповідальністю існує зв'язок загального і спеціального [3, с. 23; 4, с. 493; 5, с. 9].

Такого роду зв'язок, на думку Д. А. Ліпінського, обумовлює те, що «найбільш загальні сторони, властивості, ознаки, форми, які належать

соціальної відповідальності, є притаманними окремим її видам» [6, с. 19].

В. К. Гришук, досліджуючи сутність, види, підстави соціальної відповідальності, опосередковано торкається проблеми зв'язку між соціальною та юридичною відповідальністю. Автор зазначає, що майже всі властивості соціальної відповідальності належать і правовій відповідальності як одному з її видів. Крім того, вчений окремо підкреслює, що термінологія соціальної відповідальності є базовою, засадничо-методичною відносно правової відповідальності [7, с. 43].

Враховуючи вищевикладені точки зору щодо зв'язку між соціальною та юридичною відповідальністю, маємо підстави констатувати наступне:

– по-перше, соціальна відповідальність є родовим поняттям щодо поняття «юридична відповідальність». У свою чергу, поняття «юридична відповідальність» є видовою дефініцією соціальної відповідальності;

– по-друге, поняття соціальної відповідальності є відправною, вихідною точкою вектора розвитку категорії «юридична відповідальність». У зв'язку з цим поняття соціальної відповідальності є базисом, фундаментом, методологічною основою для розвитку категорії «юридична відповідальність»;

– по-третє, як видовому поняттю дефініції «юридична відповідальність» притаманні всі основні ознаки соціальної відповідальності у загальному виді.

З метою визначення позиції автора у контексті моністичного та дуалістичного підходів до розуміння юридичної відповідальності ми вважаємо доцільним звернути увагу на окремі її загальні властивості як виду (форми) соціальної відповідальності.

Аналіз юридичної наукової літератури свідчить про те, що вчені традиційно виокремлюють дві форми соціальної відповідальності – позитивну та негативну [8, с. 245, 246; 9, с. 26; 7, с. 51–52].

Про можливість існування як позитивної, так і негативної форми соціальної відповідальності свідчить і філологічне тлумачення поняття «відповідальність».

Слід окремо відмітити, що слово відповідальність походить від терміна «відповідь». Таким чином, лексичною основою слова відповідальність є слово відповідь, у зв'язку з цим вважаємо за доцільне звернути увагу на інтерпретаційне значення останнього.

Укладачі Академічного тлумачного словника інтерпретують слово відповідь як дію, вчинок, що здійснюється на противагу іншій дії,

заклику, висловленню тощо [10, с. 621]. У свою чергу, Д. М. Ушаков від поняттям «відповідь» розуміє відклик на щось, протидію чомусь, реакцію, викликану певною дією, питанням, зверненням, звіт щодо вчинених дій [11].

Спираючись на дослідження лексичної основи терміна «відповідальність», маємо підстави відмітити, що укладачі тлумачних словників пов'язують зміст слова відповідальність не лише з негативними та небажаними наслідками для особи. Вони допускають можливість існування також і позитивних (бажаних) наслідків для особи в результаті вчинення нею певного роду дій.

З огляду на зазначене, а також беручи до уваги зв'язок між соціальною та юридичною відповідальністю, вважаємо за необхідне зазначити, що *позиція прихильників дуалістичного підходу до розуміння сутності юридичної відповідальності є аргументованою з точки зору лексики та логіки.*

У юридичній науковій літературі прихильники ретроспективного підходу до розуміння сутності юридичної відповідальності, аргументуючи доцільність заперечення позитивної відповідальності як окремої форми юридичної відповідальності, вважають, що віднесення позитивної відповідальності до правової відповідальності означало б фактичну ліквідацію відповідальності як правового інституту, оскільки будь-який вид діяльності, що регулюється правом, можна було б уважати такою відповідальністю [12, с. 115; 13, с. 27]. Така позиція є досить цікавою у межах нашого дослідження.

Проте, на наш погляд, повністю заперечувати наявність позитивної відповідальності не можна. По-перше, факт виправданості та обґрунтованості висновку про існування двох форм (видів) юридичної відповідальності випливає зі зв'язку між соціальною та юридичною відповідальністю. По-друге, як влучно вказує Л. Р. Наливайко, ретроспективна юридична відповідальність настає саме тому, що до правопорушення суб'єкт знаходиться в загальному відношенні відповідальності з державою, але розриває цей зв'язок актом безвідповідальної поведінки. Заперечуючи наявність загальних відносин правової відповідальності, не можна зрозуміти природу, джерела походження ретроспективної відповідальності [14, с. 54].

У даному контексті, на наш погляд, слід окремо звернути увагу на *відносини відповідальності особи з державою і держави з особою.*

Юридична відповідальність як вид соціальної відповідальності є діалектичним взаємозв'язком між особою та суспільством [6, с. 22].

Діалектичний зв'язок особи з суспільством закономірно впливає з основоположних *принципів правової держави*. Одним із принципів (ознак, рис) правової держави вчені-правознавці визнають взаємну відповідальність особи (суспільства) і держави. Така відповідальність особи і держави лежить в основі їх зв'язку і взаємодії.

Слід окремо відмітити, що *зміст даного принципу правової держави передбачає не так негативну, як позитивну юридичну відповідальність*.

З цього приводу Є. М. Мануйлов зазначає, що однією з ознак демократичної та правової держави є те, що обов'язок і право владарювати суб'єкти соціальних відносин беруть на себе добровільно, сприймаючи вказану до них довіру багатьох інших. На думку автора, якщо суб'єкт бере на себе добровільно обов'язок і право владарювати, то він одержує не лише владу, а й адекватну останній соціальну відповідальність за наслідки своєї діяльності, за ухвалені державно-управлінські рішення. Ця відповідальність закріплюється у відповідних нормативно-правових актах і, залишаючись моральним імперативом, одночасно стає також державно-правовим [15, с. 6].

Таким чином, Є. М. Мануйлов право владарювання пов'язує з обов'язком нести відповідальність за свою діяльність. При цьому, на думку науковця, відповідальність тісно пов'язана з моральним імперативом. Він вважає, що після закріплення обов'язку нести відповідальність на нормативно-правовому рівні вже має йтися про державно-правовий імператив, тобто юридичну відповідальність.

Звернімо окремо увагу на те, що у правовій державі відповідальність держави перед людиною, а людини перед державою має базуватися на правових нормах, у першу чергу на нормах Конституції. На сучасному етапі розвитку українського суспільства і держави суб'єктом, що несе основний тягар відповідальності у взаємовідносинах держави і людини, є держава [16, с. 160–161]. З огляду на зазначене, основні положення низки нормативно-правових актів із різним ступенем юридичної сили містять основні положення щодо реалізації принципу взаємної відповідальності особи і держави.

Отже, на конституційному рівні визначено, що ніхто не може бути примушений робити те, що прямо не передбачено законодавством, а держава, її органи і посадові особи повинні діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України).

Положення Конституції України закріплюють за відповідними суб'єктами права юридичний обов'язок здійснювати позитивні, корисні дії для суспільства та держави у межах реалізації їх повноважень. До числа таких суб'єктів укладачі Юридичної енциклопедії відносять Кабінет Міністрів України, Верховну Раду України, народних депутатів [17, с. 347].

З огляду на зазначене маємо підстави стверджувати, що *факт існування позитивної відповідальності впливає з принципу правової держави, принципу взаємної відповідальності особи (суспільства) і держави*.

На додаток до наведених вище аргументів на підтримку дуалістичного підходу до розуміння юридичної відповідальності звернімо увагу на те, що норми права за своєю вираженістю є еталонами, моделями суспільно корисної, суспільно прийнятої поведінки людини, бажаної з боку законодавця. Норми права є виразом правової свідомості суспільства в цілому або домінуючої її частини. Вони утворюють нормативне поле юридичної відповідальності людини, регулюють вольову поведінку людей. У нормах права втілена воля держави, державне веління [18, с. 6].

На думку В. К. Гришука, державне веління, закріплене у нормі права, адресоване до індивідуальної совісті і волі кожної людини. А людина сприймає і реалізує державне веління норми права через свій розум і свідомість, совість, волю [18, с. 6]. Ми цілком погоджуємось із позицією вченого в тому, що саме потенційна загроза застосування примусу з боку держави певною мірою спонукає людину до добровільного виконання обов'язку. І зважаючи на те, що «державний примус завжди присутній, починаючи уже з моменту набрання чинності нормою права» [18, с. 6], ми вважаємо виправданою позицію тих науковців, які відстоюють факт існування позитивної відповідальності.

На користь позиції вчених, які відстоюють факт існування позитивної відповідальності, свідчать також єдині та взаємопроникливі ознаки позитивної та негативної юридичної відповідальності. Вони характеризують юридичну відповідальність як єдине явище, що має протилежні сторони, форми прояву.

Наприклад, як негативна, так і позитивна юридична відповідальність: 1) є нормативною і формально визначеними, встановлюються державою у нормах права. Водночас для позитивної юридичної відповідальності характерними є заохочувальні норми, коли для негативної – забороняючі; 2) є гарантованими державою і застосовуються спеціально уповноваженими

суб'єктами. Негативна юридична відповідальність застосовується державними органами, а позитивна – керівниками підприємств; 3) основані на правовій нормі, яка встановлює юридичну відповідальність (настає лише за правопорушення чи заслугою); 4) виражаються в певних наслідках майнового, організаційного, особистого характеру. Для позитивної відповідальності характерні позитивні наслідки у вигляді, наприклад, грошової премії, підвищення на посаді, оголошення подяки; у свою чергу, для негативної відповідальності характерними є такі наслідки, як штраф, заборона займати певні посади, оголошення догани [19, с. 79–80].

Слід також визначити, що ретроспективний підхід до розуміння юридичної відповідальності має певні переваги у порівнянні з проспективним. По-перше, він відображає детерміністичний (причинно-наслідковий) зв'язок між вчиненням особою правопорушення та виникненням відповідальності за це. По-друге, він дає чітке уявлення про підстави виникнення відповідальності [20, с. 12].

Проте, зважаючи на вищевикладені тези, на наш погляд, заперечувати факт існування позитивної юридичної відповідальності є не логічно та певною мірою науково необґрунтовано. *Ми підтримуємо дуалістичний підхід до розуміння юридичної відповідальності і вважаємо доцільним розглядати юридичну відповідальність і як негативне явище, реакцію держави на протиправну поведінку суб'єкта права, і як позитивне явище, правомірну поведінку, свідоме, добровільне виконання суб'єктами права обов'язків, передбачених юридичними нормами.*

Однак у юридичній літературі існує позиція, згідно з якою факт існування концепції позитивної юридичної відповідальності визнається на сучасному етапі розвитку правової думки ідеологічно заангажованим, таким, що втратив прикладну цінність. Зокрема, А. М. Шульга вважає, що на сьогодні позитивна юридична

відповідальність поступово набуває ознак штучної категорії, яка була створена за часів радянської юриспруденції і про яку в сучасній навчальній літературі згадують, як правило, внаслідок силу певної інерції мислення, а не внаслідок об'єктивної необхідності. При цьому науковець окремо підкреслює, що ідея правової позитивної відповідальності поки що не вийшла за межі вузького кола фахівців-теоретиків, не вийшла за межі їх доктринальної правосвідомості. У свою чергу, в буденній правосвідомості ця ідея все ще не знайшла розуміння, поширення [21, с. 58].

Ми погоджуємось із думкою А. М. Шульги стосовно того, що для буденної правосвідомості концепція позитивної юридичної відповідальності є незрозумілою, такою, що не має практичної цінності. Проте, такий стан речей не заперечує факту існування останньої.

Висновки. Вважаємо, що в теорії юридичної відповідальності концепція позитивної юридичної відповідальності закономірно впливає, по-перше, із її загальних ознак (ознак юридичної відповідальності як виду соціальної відповідальності), по-друге, із принципу взаємної відповідальності особи (суспільства) і держави, по-третє, із властивостей норми права. У зв'язку з тим заперечення факту існування позитивної юридичної відповідальності, з одного боку, є не логічним, а з іншого, – внесе теоретичну плутанину в наукові кола.

У межах дуалістичного підходу до розуміння юридичної відповідальності доцільно розрізняти *широкий і вузький підходи до визначення поняття юридичної відповідальності*. У межах широкого підходу до розуміння юридичної відповідальності останню слід розглядати з позиції і негативної, і позитивної відповідальності. У свою чергу, в межах вузького підходу до розуміння юридичної відповідальності її необхідно розуміти як негативну (ретроспективну) відповідальність.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студентів юрид. ВНЗ] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
2. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
3. Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / О. І. Іванова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 21–26.
4. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – 832 с.
5. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности / Д. А. Липинский ; под ред. Р. Л. Хачатурова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 387 с.
6. Липинский Д. А. Общая теория юридической ответственности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Липинский Дмитрий Анатольевич. – Саратов, 2004. – 490 с.
7. Гришук В. К. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / В. К. Гришук. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 152 с.

8. Москвич Л. М. Эффективность судебной системы: концептуальный анализ : монография / Л. М. Москвич. – Харьков : Фінн, 2011. – 384 с.
9. Философия права : учеб. пособие : в 2 т. / [С. Н. Бабурин, А. Г. Бережнов, Е. А. Воротилин и др.] ; отв. ред. М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – Т. 2. – 512 с.
10. Словник української мови : в 11 т. Т. 1. А–В / Ан УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1970. – 799 с.
11. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Сов. энцикл. ; ОГИЗ ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935. – 1040 с.
12. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории) / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 216 с.
13. Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Я. Н. Шевченко. – Киев : «Наукова думка», 1976. – 189 с.
14. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції / І. Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 54–57.
15. Мануйлов Є. М. Соціальна відповідальність особистості у правовій державі / Є. М. Мануйлов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 4 (18). – С. 3–8.
16. Зимовець А. В. До питання про особливості конституційно-правового закріплення принципу взаємної відповідальності держави і людини / А. В. Зимовець // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 157–163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08zavdil.pdf>.
17. Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 1. А–Г / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – 672 с.
18. Гришук В. К. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстави / В. К. Гришук // Університетські наукові записки. – 2012. – № 4 (44). – С. 5–13.
19. Берлач Н. А. Перспективи розвитку позитивної юридичної відповідальності в демократичному суспільстві / Н. А. Берлач // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 77–81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12bnavdc.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12bnavdc.pdf).
20. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» / Є. Ю. Подорожній // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 3 (66). – С. 6–15.
21. Шульга А. М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність / А. М. Шульга // Право і Безпека. – 2012. – № 1 (43). – С. 55–58.

Надійшла до редколегії 23.10.2015

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. СОВРЕМЕННОЕ ПОНИМАНИЕ СУЩНОСТИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПРАВОВОЙ МЫСЛИ

Сделана попытка усовершенствовать, уточнить знания о природе и сущности юридической ответственности. Обоснована и освещена авторская позиция в контексте монистического и дуалистического подходов к пониманию юридической ответственности. Доказано, что в пределах дуалистического подхода к её пониманию целесообразно различать широкий и узкий подходы к пониманию юридической ответственности.

Ключевые слова: социальная ответственность, ответственность, юридическая ответственность, ответственность личности, ответственность общества.

KALENICHENKO L. I. DEBATES ABOUT THE CLASSIFICATION OF CERTAIN TYPES OF SOCIAL RESPONSIBILITY

It is established that there are three main approaches to understanding the essence of the concept of «social responsibility» in legal scientific literature.

The first approach is represented as «broad» understanding of social responsibility. Proponents of this approach understand under social responsibility a social mechanism of control by the assistance of which society exists in harmony.

The second approach involves understanding of social responsibility as the attitude of the subject to the norms of society (social norms).

The third approach focuses on the fact that social responsibility is a corporate responsibility, i.e. liability of companies, corporations, organizations for their decisions, actions towards society and its members.

The basic criteria for social responsibility division into species are analyzed. The author has clarified the grounds of classification of social responsibility and its certain species.

The following classification of social responsibility is offered:

– according to the subject: 1) individual responsibility; 2) collective or group responsibility (this type of responsibility should include responsibility of social groups, collectives, state and private organizations); 3) social responsibility;

- according to the areas of public life: 1) political responsibility; 2) economic responsibility; 3) spiritual and cultural responsibility; 4) environmental responsibility; 5) educational and scientific responsibility; 6) technological responsibility; 7) responsibility in family and domestic relations;
- according to the time measurement: 1) retrospective responsibility; 2) prospective responsibility;
- according to the type of social norm that contains society's requirements to the behavior of individuals, groups and society as a whole: 1) moral responsibility (for the violation of morality); 2) religious responsibility (for the violation of religious norms); 3) legal liability (for the violation of law norms).

Keywords: *social responsibility, responsibility, legal liability, responsibility of an individual, responsibility of the society.*

УДК 343.2.01(37)(091)

Є. С. ЛОГВИНЕНКО,

*викладач кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ У ДАВНЬОРИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Під час дослідження процесу становлення та розвитку системи покарань у Давньому Римі, розкрито мету покарань, показано особливості визначення покарання за злочини, запропоновано їх класифікацію. Зроблено висновок, що система покарань у період імперії еволюціонувала. Вона значно ускладнилася і ще більше диференціювала залежно від соціального стану винного і потерпілого. Встановлено, що покарання вирізнялися надзвичайною суворістю, вони мали на меті не тільки відплатити злочинцеві за скоєний злочин, а й залякати інших.

Ключові слова: *Давній Рим, республіка, імперія, Закони XII таблиць, злочин, система покарань, смертна кара, тілесні покарання, штраф.*

Lohvynenko, Y.S. (2015), 'Formation and development of the punishment system in the Ancient Roman state' ["Stanovlennia ta rozvytok systemy pokaran u Davnorymskii derzhavi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 31–35.

Постановка проблеми. Розбудова незалежної Української держави обумовлює потребу у формуванні відповідної правової системи. Від того, наскільки національна правова система буде відповідати існуючим економічним, політичним, соціокультурним умовам життя, а також історичному досвіду національного правотворення, залежить подальший розвиток України як правової, демократичної, соціальної держави.

Сьогодні Україна докладає чимало зусиль для того, щоб відповідати вимогам часу, бути сильною, цивілізованою країною. З цією метою проводяться реформи в усіх сферах суспільно-державного життя. Серед правових реформ особливе значення має оптимізація інституту покарань, оскільки покарання як особлива форма державного примусу впливає не лише на особу засудженого та його найближче оточення, а й на певні соціальні процеси. Євросоюз запропонував нову модель інституту покарання. Однак для проведення вищезначеної реформи вкрай

необхідним видається врахування досвіду минулого. Оскільки римське право мало великий вплив на правову систему як України, так і Європи, значний інтерес науковців викликає історія становлення та генеза системи покарань у Давньому Римі.

Стан дослідження. У працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених – В. І. Кадєєва, Б. Й. Тищика, В. С. Макарчука, Л. М. Бостана, І. Д. Мудрака, О. А. Гавриленка, Л. Ю. Гривняка, Г. І. Тираспольського та ін. – розглядалися різні аспекти становлення та розвитку інституту покарань у Давньоримській державі. Однак зазначена тема потребує подальшого комплексного вивчення. **Метою** статті є всебічне вивчення процесу становлення і розвитку системи покарань у Давньому Римі.

Виклад основного матеріалу. Давньоримське кримінальне право зберігало риси родового ладу і було тісно пов'язане з релігією. При визначенні покарання за злочини пріоритетними були не закони, а звичай та традиції. Більшість

правопорушень розглядалась у порядку приватного обвинувачення, проте вже почали розрізнятися злочини публічного та приватного характерів. До першої групи належали злочини проти римської держави та релігії: зрада, заколот, змова, опір владі, богохульство, чаклунство тощо, а до другої – злодійство, посягання на особистість, знищення й ушкодження майна.

Так, Закони XII таблиць трактували та визначали покарання тільки за приватні правопорушення, які стосувалися приватних осіб. Громадські, або публічні, правопорушення, що стосувалися інтересів держави, спочатку не були передбачені законодавством. З'ясування того, що є публічним правопорушенням, а також визначення покарання за нього було компетенцією магістратів [1, с. 360].

Водночас багато складів злочинів закріплюються римським законодавством. Наявність законів не виключала сваволі правителів Риму, які могли на свій розсуд визначати, що є злочинним діянням і що таким не є. У цьому випадку і покарання було довільним.

Метою покарань насамперед було залякування. Суворість і публічність їх виконання з острахом сприймалися суспільством і впливали на підвищення правової відповідальності.

Окрім страти, як покарання застосовувалися каторжні роботи, вислання, вигнання за межі держави, ув'язнення, штрафи, конфіскація майна і тілесні покарання.

Смертну кару застосовували у Римі з найдавніших часів. На думку дослідника Г. І. Тираспольського, її можна поділити на традиційну та особливу. За мірою жорстокості традиційна страта поділяється на п'ять розрядів: звичайна, кваліфікована, поміркована, пом'якшена, психологічна [2, с. 26].

Особлива смертна кара включає шість різновидів: побиття камінням, призначення актором-смертником, екзотична страта (затоптування, розривання тіла, перепилювання, зморення голодом, підвішування на гак, насильне кровопускання тощо), децимація (страта кожного десятого воїна), страта як завершення катування (забиття до смерті палицями, ланцюгами, батогами і т. ін.), ритуальна. Окремо виділено особливу смертну кару, тому що вона, як правило, не передбачалася римським законодавством. Або ж як ритуальна страта являла собою людські жертвоприношення відповідно до давньоримських релігійних уявлень та обрядів.

Стосовно звичайної страти, то вона проводилася такими способами: відрубання голови, заколювання мечем або ножем, перерізання горла, придушення, скидування з Тарпейської

скелі, утоплення, позбавлення життя за допомогою отрути [2, с. 27].

Обезглавлювання проводилося мечем (*animadversio gladio*) або сокирою (*percussio secūri*). Які злочини так каралися, джерела не повідомляють. Однак, за свідченням античних істориків, обезглавлювання сокирою вищих сановників уважалося у Давньому Римі ганебною стратою, оскільки сокира застосовувалася для умиротворення жертвних тварин. Засновник давньоримської республіки Луцій Юній Брут, за свідченням Плутарха, саме так покарав своїх синів за спробу заколоту [3, с. 187]. Заколювання мечем або ножем було доволі нечастим. Зазвичай це покарання застосовувалося під час бойових дій і вважалося почесним. Придушення (*strangulatio*) мало два технічних різновиди: з підвішуванням і без нього. Перше передбачено для рабів, а друге – для впливових осіб. Однак таке покарання було принизливим для римлян [4, с. 153]. За Законами XII таблиць скидування з Тарпейської скелі (*dejiçere e saxo Tarpejo*) застосовувалося до римських громадян за кровозмішування – інцест (*incestum*) [5, с. 69–70]. Інколи зі скелі скидали за заняття магією чи астрономією [6, с. 68] або ж за опозиційну діяльність владі [7, с. 559]. За опір владі також могли покарати утопленням (*roepā aquālis*) або отруєнням.

Кваліфікована страта у Давньому Римі вважалася особливо ганебною і традиційно включала: спалення, розірвання звірами, розп'яття на хресті, умиротворення на фурці (*fursā*) – станку для катувань і страт, утоплення в шкіряному мішку, закопування живим у землю [2, с. 37–39].

Як вияв помсти, рівнозначної покаранню, за Законами XII таблиць, спалення (*crematio*) застосовували за підпал [5, с. 69]. Розірванням звірами (*objiçere bestiis*) карали рабів та військовополонених. За збройний виступ проти влади доволі поширеним було розп'яття на хресті (*damnatio in cruce*) і вважалося найбільш ганебним покаранням. Одна з наймасовіших страт розп'яттям відбулася після придушення повстання Спартака (74–73 рр. до н. е.). Тоді було страчено шість тисяч рабів [8, с. 76]. Перебіжчики каралися смертю на фурці. А за вбивство близьких родичів або особи високого рангу загрожувало утоплення у шкіряному мішку (*roepā cullei*). Але обов'язковим було визнання вини звинуваченим. Винних у вбивстві сікли палицями, потім зашивали у мішок разом із собакою, півнем, змією і мавпою та кидали у ріку або море. Закопування живим у землю (*supplicium more majōrum*) застосовувалося до

весталок, які порушили обітницю і втратили невинність [9, с. 90–93].

Поміркована страта (*libēra facultas mortis*) застосовувалася лише з дозволу правителя. Суть її полягала в тому, що під наглядом офіційних осіб засудженому надавалася можливість здійснити акт самогубства. За які злочини особа підлягала такій страті, з джерел не відомо, проте присуджувалася вона лише сановникам та їх близьким.

Рішення про проведення психологічної страсти (*damnatio memoriae = ignominia post mortem*) приймалося сенатом і передбачало скасування законів і розпоряджень померлого імператора. За свої непристойні діяння його ім'я викреслювалося з усіх державних документів [2, с. 44].

Якщо звернути увагу на час виконання смертної кари, то у період республіки страчували відразу після винесення вироку. За часів існування імперії традиційною стала відстрочка виконання вироку від тридцяти днів до одного року [10, с. 91]. Римське законодавство передбачало нагляд над стратами. Здійснення його покладалося на трьох уповноважених чиновників (*tresviri capitales = tresviri nocturni*).

На початку II ст. до н. е. смертну кару для римських громадян замінили вигнанням (*exilium*), однак у період громадянських воєн вона була відновлена і часто поєднувалася з конфіскацією майна. Вигнання називали у Римі позбавленням води і вогню (*interdictio aquae et ignis*) – забороною проживати спільно зі своїми співгромадянами (за часів імперії така заборона була скасована). Тобто вигнання поєднувалося з утратою громадянства [10, с. 53]. Римський громадянин, щоб уникнути вироку смертної кари, міг добровільно піти у вигнання. Повернення вигнанця на батьківщину означало для нього смерть або захоплення у рабство.

Також практикувалося насильне вигнання. За рішенням сенату засуджених вивозили в таке місце, де важкий клімат і відсутні належні умови для життя. Часто таким місцем був острів Сардинія [6, с. 98].

У Давньому Римі періоду республіки широко застосовували і тілесні покарання, які накладали за розпорядженням Народних зборів чи магістратів. Вищих магістратів, як правило, супроводжували ліктори з пучками прутів. Переважно тілесні покарання полягали у побитті різками, батогами, але коли застосовувався таліон, то були й калічні кари – відрізання пальців, вух тощо. Особам, яких звинувачували у наклепі, повторній крадіжці, збіглим рабам голили голову, брови та випалювали на чолі тавро (*stigmā*). Воно могло бути у вигляді літери,

слова або короткої фрази: «C», від слова *calumniator* – наклепник; «FUG», від слова *fugitivus* – біглий раб; «FUR» – крадій; «CAVE FURUM» – бережись крадія [11, с. 253].

Поступово складається система штрафів. Їх накладали магістрати без дотримання особливих процедур. Спочатку штраф сплачували переважно худобою, його максимум був установлений на тридцять биків і дві вівці. З кінця V ст. до н. е. штрафи переважно стягують грошима з розрахунку вартості бика – 100 асів, вівці – 10 асів. Магістрат не міг штрафувати на суму, яка перевищувала вартість половини майна винного. Якщо ж таке траплялося, то рішення магістрату можна було оскаржити до Народних зборів.

З поглибленням соціальної нерівності більш суворими стали покарання, особливо рабів. За найменші провини їх жорстоко карають. Якщо раніше рабів карали їх власники, то потім їм допомагали магістрати. Так, у 10 р. н. е. з'являється закон, згідно з яким за вбивство рабом свого пана карали смертю всіх рабів, які на той час перебували в будинку чи на подвір'ї (за винятком тих, хто протидіяв убивству з небезпекою для життя). Різні покарання за одні й ті самі злочини застосовували й щодо римлян та перегринів.

Водночас у другому періоді існування республіки спостерігається значний розвиток не лише інституту покарання, але й інших інститутів кримінального права. З'являються поняття вини, умислу й необережності, випадковості. У зв'язку з цим різними були і покарання. Проте спробу вчинити злочин ще не відділяли від здійснення його і за це карали, як за злочин. Разом з тим не карали за злочинний намір, який не був реалізований, і за приготування до злочину.

У період пізньої республіки ще збереглися залишки самосуду. Допускалось безкарне убивство батьком заміжньої дочки і її коханця. Чоловік такого права не мав, крім випадків, якщо коханець був особою низького походження.

Єдиного збірника законів чи кодексу, де були б систематизовані покарання, не існувало. Діяли різні закони, сенатусконсульти, преторські едикти.

У період імперії значною мірою зберігалася і діяло республіканське кримінальне законодавство, яке доповнювалося численними імператорськими конституціями. За злочини і проступки почали карати, беручи до уваги ступінь вини. Також уже розрізняли приготування і посягання на злочин від скоєного злочину,

і покарання за це були різні, а іноді у першому випадку взагалі звільняли від покарання.

Оскільки підставою для кримінальної відповідальності стало вважатися навмисне чи необережне діяння, з'явилося і поняття осудності. Неосудними, тобто такими, що звільнялися від кримінальної відповідальності, були малолітні та психічнохворі особи.

Під час правління імператора Юстиніана основний масив нормативного матеріалу щодо злочинів і покарань був зібраний у 47 і 48 книгах Дигест, хоч і в них покарання не були систематизовані [9].

Слід зазначити, що з появою постійної армії виникають норми, які регулюють поведінку воїнів, порядок проходження служби, встановлюють дисциплінарну і кримінальну відповідальність воїнів за порушення. Ці норми у відносно систематизованому вигляді збереглися у вигляді фрагментів із праці римського юриста II–III ст. Арія Менандра «Про військову справу» [1, с. 373].

Покарання накладалося, насамперед, за військовий злочин, що визначався як порушення вимог військової дисципліни. За найтяжчий злочин, яким вважалася зрада винних; розжалували, допитували під тортурами і карали смертю. Смертна кара передбачалася також за непослух командирам, заклик до бунту, невиконання наказу, образу командирів, фізичний опір, втрату зброї у воєнний час, дезертирство під час війни або якщо воно було повторне у мирний час.

Менш серйозні порушення – самовільний відхід з частини, але з поверненням – каралися розжалуванням, биттям батогами або переведенням у штрафну частину. Розжалувати або побити батогами могли також за дезертирство, а відправити до штрафної частини – за ухиляння від військової служби. За переховування

сина від військової служби у воєнний час батькові загрожували вигнання і конфіскація частини майна, а в мирний час – побиття палицями.

Злочинне ставлення до озброєння і військового майна: продаж панцира, меча, шолома чи щита – прирівнювалося в мирний час до дезертирства. Коли це траплялося під час походу, карали смертю.

Якщо під впливом якихось страждань, розчарування у житті, хвороби, безумства воїн причиняв собі тілесні ушкодження або робив спробу вчинити самогубство, то його з ганьбою виганяли з армії. Під страхом смерті заборонялася служба в армії рабам (якщо раб видавав себе за вільного), а також тим, хто був покараний за тяжкі злочини чи раніше з ганьбою вигнаний з армії.

За загальнокримінальні злочини до воїнів застосовували різні види покарань (повішення, віддання на розправу диким звірам та відсилення на рудники). Проте за одні й ті самі злочини воїнів карали суворіше, ніж цивільних осіб.

Отже, можемо зробити **висновок**, що система покарань у період імперії еволюціонувала. Вона значно ускладнилася і ще більше диференціювала залежно від соціального стану винного і потерпілого. Покарання вирізнялися надзвичайною суворістю, вони мали на меті не тільки відплатити злочинцеві за скоєний злочин, а й залякати інших. Набували поширення такі покарання, як каторжні роботи в державних рудниках, виселення за межі держави, заслання у певне місце на визначений строк або навечно, ув'язнення, тілесні кари і штрафи. У вигляді додаткового покарання часто застосовували конфіскацію майна. Як основне це покарання застосовували, якщо порушувались певні заборони у шлюбно-сімейних відносинах.

Список використаних джерел

1. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2001. – 384 с.
2. Тираспольский Г. Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в древнем Риме / Г. Тираспольский. – М. : Интрада, 2003. – 192 с.
3. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 3 т. / Плутарх ; [пер. с древнегреч. С. П. Маркиша, С. И. Соболевского]. – СПб. : Кристалл, 2001–. – Т. 1. – 2001. – 670 с.
4. Цицерон. Речи : в 2 т. Т. 1. Годы 81–63 до н. э./ Цицерон ; [пер. с лат. О. В. Горенштейна]. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 445 с.
5. Хрестоматия по истории древнего мира / [под. ред. С. Л. Утченко]. – М. : Социэкгиз, 1962. – 675 с.
6. Тацит Корнелий. Анналы. Малые произведения / Корнелий Тацит ; [пер. с лат. А. С. Бобовича]. – М. : АСТ, 2010. – 505, [7] с.
7. Ливий Тит. История Рима от основания Города : в 3 т. / Тит Ливий ; [ред. пер. М. Л. Гаспаров, Г. С. Кнабе]. – М. : Наука, 1993. – Т. 3. – 1993. – 770 с.
8. Мишулин А. В. Спартак / А. В. Мишулин. – М. : Учпедгиз, 1950. – 149 с.
9. Дигесты Юстиниана / [отв. ред. Л. Л. Кофанов]. – М. : Статут. – Т. 7, полут. 2, кн. 48–50. – 2005. – 564 с.
10. Омельченко О. А. Римское право : учебник / О. А. Омельченко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Эксмо, 2005. – 221 с.

11. Апулей. Апология или Речь в защиту самого себя от обвинения в магии. Метаморфозы. Флориды / [пер. с лат. М. А. Кузмина, С. П. Маркиша]. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 437 с.

Надійшла до редколегії 30.09.2015

ЛОГВИНЕНКО Е. С. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В ДРЕВНЕРИМСКОМ ГОСУДАРСТВЕ

При исследовании процесса становления и развития системы наказаний в Древнем Риме раскрыта цель наказаний, показаны особенности определения наказания за преступления, предложена их классификация. Сделан вывод, что система наказаний в период империи эволюционировала. Она значительно усложнилась и стала еще более разнообразной в зависимости от социального положения виновного и потерпевшего. Установлено, что наказания отличались чрезвычайной суровостью и преследовали цель не только отплатить преступнику, но и утратить остальных.

Ключевые слова: Древний Рим, республика, империя, Законы XII таблиц, преступление, система наказаний, смертная казнь, телесные наказания, штраф.

LOHVNENKO Y. S. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PUNISHMENT SYSTEM IN THE ANCIENT ROMAN STATE

While studying the formation and development process of the punishment system in the Ancient Rome, it was found out that the ancient Roman criminal law retained the features of gentile society and was closely connected with religion. In determining the punishment for committed crimes the priority had customs and traditions rather than laws. It was presented that the majority of the offences were considered within a private prosecution. Meanwhile, there was the difference between crimes of public and private character. The first group included the crimes against the Roman state and religion like: treason, conspiracy, rebellion, resistance to power, blasphemy, witchcraft, etc., the second included: an attack on the person, evil, destruction or damage of property. The author of the paper has revealed that in the days of the empire Republican criminal legislation had remained to a large extent, which was supplemented by numerous imperial constitutions. For crimes and misdemeanors there was a punishment taking into account the degree of guilt. There was also a difference between planning and encroachment on the crime and committed crime; the punishment for them was different and sometimes, in the first case, there wasn't any punishment at all. It was concluded that the punishment system in the empire period evolved. It was much more complicated and became more diverse depending on the social status of the guilty party and the victim. Punishments differed with extremely harsh character and were intended not only to repay the offender, but also to intimidate others.

Keywords: Ancient Rome, republic, empire, Laws of XII Tables, crime, punishment system, death penalty, corporal punishment, fine.

УДК 340.12(477)

Н. М. ПРОКОП,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОБРИС ПРОУКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. ШЕПТИЦЬКОГО

Досліджено актуальні в сучасних умовах розвитку української держави погляди митрополита А. Шептицького та його суспільно-політичну та державну діяльність у період національно-визвольного руху на рубежі XIX–XX ст., становлення та занепаду УНР, затвердження більшовицької влади в Галичині. Акцентовано увагу на діяльності А. Шептицького, спрямованій на подолання розбіжностей в середовищі польського та українського національно-визвольних рухів, а також на єднання українського народу через об'єднання віруючих усіх християнських конфесій.

Ключові слова: А. Шептицький, Греко-католицька церква, національно-визвольний рух, національно-державницька свідомість, суспільно-політична і державницька діяльність.

Prokop, N.M. (2015), "Essay of A. Sheptytskyi's pro-Ukrainian state activity" ["Образ проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 35–41.

Постановка проблеми. Нині особливо важливо, щоб ті історичні постаті, які поклали своє життя на вівтар у боротьбі за незалежність української національної держави, не залишились «по той бік барикад», щоб у наш непростий час розбудови демократії і просування України до Європейського Союзу об'єктивно переглянути, по-перше, наукову спадщину з теорії та історії держави і права України А. Шептицького; по-друге, відновити його постать як українського національного патріота; по-третє, розкрити його різнобічну діяльність, спрямовану на формування української національно-державницької свідомості суспільства; по-четверте, сформуванати його світлий образ для наслідування молодим поколінням українців.

Актуальність дослідження взаємовідносин Української греко-католицької церкви, митрополитом якої був А. Шептицький з 17 січня 1901 по 1 листопада 1944 роки, та українського національно-визвольного руху за державну незалежність та в період ЗУНР, УНР, УРСР помітно зростає нині. Зміни, що відбулися після Революції гідності, істотно вплинули на розуміння ролі Української греко-католицької церкви та інших релігійних конфесій у суспільно-політичному, духовному і державно-правовому житті. Особливої актуальності набуває комплексне й об'єктивне дослідження діяльності митрополита А. Шептицького та духовенства Української греко-католицької церкви щодо формування національно-державницької самосвідомості українського народу та його вміння протистояти московській імперській політиці, спрямованій на руйнування національно-державної єдності. Отож потребує всебічного аналізу його багатогранна державницька, суспільно-політична та соціально-економічна діяльність, спрямована на духовне єднання української нації у спільній боротьбі за розбудову своєї державної незалежної «Хати».

Стан дослідження. Діяльність митрополита А. Шептицького була у полі зору таких дослідників, як Я. Білас, Б. Казимира, М. Марунчак, В. Марчук, П. Понятишин, П. Хомин, Л. Цегельський. Частково цю проблему розглянув О. Красівський у книзі «За Українську державу і церкву» (Львів, 1995). У книзі Я. Заборовського «Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали і документи (1865–1944 рр.)» (Львів, Івано-Франківськ, 1995) велику увагу приділено екуменічній поставі митрополита А. Шептицького, його зовнішньополітичній та фінансово-господарській діяльності. Незважаючи на великий корпус опублікованих джерел і літератури, присвячених діяльності Греко-католиць-

кої церкви, її священників і вірних, залишається недостатньо дослідженою державницька діяльність А. Шептицького.

Метою цієї статті є дослідити проукраїнську державницьку діяльність А. Шептицького та сформувати його образ як будівничого новітньої української державності європейського зразка.

Виклад основного матеріалу. У цьому році виповнилося 150 років з дня народження А. Шептицького – видатного українського патріота, духовного провідника Української греко-католицької церкви, громадського і суспільно-політичного діяча, доктора права, котрий спрямував свою правознавчу інтелектуальну силу на теоретичне обґрунтування розбудови в Україні демократії. Свого часу А. Шептицький усвідомлював небезпеку олігархічного правління в Україні і попередив про це українське суспільство. В цьому контексті він писав: «Можна зробити ще й ту заввагу, що коли олігархія спирається на одну партію або на один народ, спокуса надучивати влади для гноблення іншої партії чи національностей більша. Чесноти громадян, що беруть участь у влади, мусять бути тим більші, чим більше партійність і національний шовінізм засліплюють чоловіка ...» [1, с. 16].

Юридична освіта та глибокий український патріотизм, поєднані з інтелектуальною прозорливістю, свідчать, що А. Шептицький майже за сто років передбачив можливість формування в Україні олігархічних партій, серед яких були й такі, що проводили політику великоросійського національного шовінізму. При пануванні олігархічних партій, згідно з правовими поглядами А. Шептицького, порушується рівновага між громадянським суспільством і державою. Водночас він застерігав, що демократія може породити крайнощі: якщо надати не обмежені правом свободи, то це провокує анархію.

Будучи палким прихильником українського національно-державницького відродження, А. Шептицький усвідомлював, що українська етнічна ментальність має і свої вади, одна з яких – «брак сумління і почуття обов'язку». «Усі помилки наших політичних провідників, – писав він, – і зла воля наших противників і ворогів, і природні хиби нашої національної вдачі, і брак свободи і державного життя, і культура не раз затросена бацилами пагубних для народів суспільних, політичних й релігійних чи антирелігійних теорій, все це безумовно є також причиною теперішньої руїни» [2, с. 303]. За умов тривалого перебування українського народу в складі імперських держав людина

внаслідок адаптації до імперського тоталітаризму формує в собі звичку й умонастрій та емоційно-вольову активність, що фокусується на повсякденних потребах та інтересах, і корелює свою поведінку пристосовницьким характером. В умовах національної держави свобода для особи, в разі відсутності в неї внутрішнього сумління, виражається в поривчастій, імпульсивній формі, яка лише імітує сутність громадянської активності. «У многих напрямках, – писав А. Шептицький, – ми ще люди примітивні, для яких демонстрація, фраза і шум часто видаються чимось важнішим, ніж спокійна земна розвага та витривала праця. Ми зрештою пробудилися до національного життя в добі, в якій демократичні принципи уважались святыми. Ми унаслідували, може, й прикмети, але напевно й хиби демократизму» [3, с. 195].

В окресленому нами контексті ціннісно-світоглядної парадигми А. Шептицького стосовно форм прояву національного шовінізму і радикалізму видно, що він не схвалює ці явища і застерігає суспільство від помилок, які творять небезпеку для утвердження національної демократичної державності. Очевидно, що А. Шептицький був знайомий з етичними та теоретико-правовими ідеями І. Канта, Фіхте і Ніцше, а також М. Штірнера. Визначальним у розумінні свободи, культури нації є її моральність, яку проповідує християнська церква. «Християнська суспільність» – це спільнота людей, які живуть за християнськими принципами. Вона, «зложена з людей щиро пересвідчених і перейнятих Христовим духом, буде завжди організовуватися в християнському дусі і в кожному напрямі буде доходити до рівноваги, ладу й сили» [4, с. 289]. Зокрема, А. Шептицький вважав, що українське національно-державницьке життя внаслідок того, що різні частини народу перебували в різних за правовою культурою імперіях, може на практиці досягти позитивних результатів, якщо будуть дотримуватися християнської моралі та виявляти у своїх взаємовідносинах та у ставленні до національної держави щиро любов, оскільки, на його переконання, «підвалиною всякої влади – малої чи великої – є любов» [5, с. 65].

А. Шептицький усвідомлював, що у практичному українському національному державотворенні значущість християнської моралі і духовності у детермінантах індивідуальної поведінки значно посилюється. Завдяки поєднанню в суспільній свідомості українського народу християнської моральності і національної ідеї формується суб'єктивна можливість перевести вимоги норм державного права на мову

практичних дій найбільшої кількості людей, запобігти формуванню у них радикально-екстремістських дій.

Відповідно до свого греко-католицького християнського статусу А. Шептицький вважав, що упорядкованість національного життя українського народу, його різних соціальних структур та організаційних форм залежить як від християнської моралі, так і від навколишнього середовища. Іншими словами, А. Шептицький усвідомлював, що політичні сили сусідніх держав відкрито демонструють свої посягання на українські території, зокрема тодішня Польща і Росія. Так, галицькі націонал-радикали на XXIV Крайовому з'їзді публічно проголосили, що Польща є «спокоєвним і найбільш ненависним ворогом Української державності» [6]. Посідаючи вагоме місце в духовному і громадському житті Галичини, А. Шептицький сприяв налагодженню конструктивних, не ворожих один до одного стосунків між представниками польського та українського національно-визвольних рухів в Австрії. Відомий історик того часу М. Демкович-Добрянський високо оцінив миротворчу діяльність А. Шептицького у стосунках між українським і польським політичним керівництвом, назвав цю акцію «благородним посередництвом» [7, с. 6]. Як бачимо, головне завдання національно-визвольних рухів українців і поляків у складі Австрії А. Шептицький розумів у дусі ідеї «договірних відносин» Ж. Ж. Руссо.

Невеликий екскурс в історію взаємин українських і польських політичних сил у боротьбі за національну незалежність від Австрії та визначення миротворчої ролі А. Шептицького дає можливість глибше усвідомити миролюбні форми спілкування між політичними суперниками. Нагромадження А. Шептицьким миротворчого досвіду сприяло йому домогтися зустрічі українських і польських провідників політичних сил: від польської сторони – Вітольда Коритовського, Адама Голуховського, представників польської націонал-демократичної партії С. Гломбінського, С. Скарберка; від української сторони – представників націонал-демократів К. Левицького, Є. Олесницького, Ю. Романчука, Л. Цегельського та радикалів І. Макуха, М. Лагодинського. Наслідком перемовин стала «угода про компроміс» та «польсько-українське порозуміння» [8, с. 686].

Сказане означає, що А. Шептицький усвідомлював небезпеку для національно-визвольної боротьби українського і польського народів від різного роду конфліктів між політичними партіями обох народів. Організована ним зустріч

лідерів політичних сил українського і польського народів забезпечила перехід їх від протистояння до співпраці на угоду обох народів. «Отсе була перша історична й дійсна угода на галицькій терені, яка мала вигляди бути епохою у визвольних змаганнях нашого народу. Забезпечена наших округів виборчих, в значній частині національним катастром, та застережений вибір українських членів Виділу красивого, соймових комісій і краєвих інституцій нашою соймовою репрезентацією, – мали стати зародком політичної автономії українського народу» [8, с. 687].

Відкинувши взаємну радикально-ворожу політичну поведінку, лідери української і польської національно-визвольної боротьби стали спільно діяти за посередництва А. Шептицького в інтересах обох народів. Зауважимо, що на той час спільною проблемою українського і польського національно-визвольних рухів стала реальна справа реформування виборчого законодавства Австрії. Отож на нараді представників сеймових фракцій від польської та української громад 26 січня 1914 р. А. Шептицький вніс пропозицію закріпити домовленість про висунення кандидатів у крайовий маршалок з відповідними пропорціями, і 28 січня домовленість було скріплено підписами обох сторін. Згідно з домовленістю, українці мали в Крайовому відділі двох представників на вісім членів і в крайовому маршалку – один голос. Окрім того, було узгоджено кількість представників у 14 двопалатних виборчих округах з різною часткою українського населення. Згодом польські політичні сили у складі сейму ухвалили рішення про створення українського університету.

Зауважимо, що А. Шептицький провів досить вдалі, хоча й непрості, переговори з представниками українських і польських політичних сил Галичини у складі Австрії і переконав їх стояти «по один бік барикад» у боротьбі проти спільного ворога – Російської імперії, яка на той час викристалізовувала політику завоювання і Галичини, і частини Польщі. Завдання українського народу, зокрема його політичних провідників, А. Шептицький убачає в тому, щоб «створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та запевнюючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних

і різнорідних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним» [9, с. 519].

У розумінні А. Шептицького дух – це історично сформована національною культурою і християнською мораллю ціннісно-світоглядна смисложиттєва парадигма діяльності людини, суспільства та державних інститутів влади. В цьому контексті важливо зазначити, що А. Шептицький глибоко усвідомлював важливість формування національно-державницької свідомості українського народу в руслі європейської цивілізаційної культури, яку Гегель іменував у суб'єктному вимірі духом часу. Під терміном «дух» Шептицький розумів необхідність духовного, ціннісно-світоглядного єднання галичан, які розвивали свою державно-правничу свідомість в лоні європейської цивілізації, та наддніпрянців, які частково втратили власну історичну пам'ять і сформували свою свідомість у малоросійському світовідчутті і світорозумінні. Саме ця відмінність у національній суб'єктності означених частин українського народу обумовила розкол національного духу. «Розкол, однак, – пише М. Юрій, – поняття не тільки релігійно-церковне чи соціально-психологічне, і причина його не тільки природа людини, так само як не є причинами тільки особливості національного характеру або певні особливості, що коріняться на етнічному ґрунті». Розкол – результат недостатньої любові людей один до одного, нездатність всім разом вирішити справу, досягти компромісу, примирити інтереси, що стикаються [10, с. 22–23]. А. Шептицький усвідомлював, що між українцями греко-католицького віросповідання і московського православного існує істотна відмінність у структурі ментальної, державно-правової світоглядної позиції. Зважаючи на те, що Західна Україна належала до складу європейських держав аж до середини ХХ ст. (спочатку це була Австро-Угорщина, у міжвоєнний період – Польща), Галичина зберегла тісні економічні та соціокультурні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянню вищому рівню громадянських свобод у Галичині порівняно з підросійською Східною Україною галичани зберегли національну українську свідомість, яка стала могутнім каталізатором національно-визвольних змагань українців аж до нашого часу. На протигагу тому незаперечному факту, що тривала ізольованість західноукраїнських земель від Великої України сприяла накопиченню

різних за своїм змістом елементів духовної культури та цінностей державно-правового укладу, Галичина завжди відчувала себе невіддільною частиною України. Греко-католицька церква та її духовні провідники на той час були глибоко і всебічно інтегровані в громадянське суспільство, а митрополит А. Шептицький показував особистий приклад активної участі в культурному, суспільно-політичному і державницькому житті заради збереження і розвитку українства, водночас він навчав поважати й любити інші нації.

Отже, національний рух набрав усе більшого значення серед українців Галичини, якому патрувала греко-католицька церква. Галичина, завдяки пануючій тут політичній свободі, стала українським П'ємонт і в 1848, і в 1917–1918, і в 1991 рр., і нині, під час Революції Гідності і військової агресії Росії. В цьому контексті нагадаємо, що під час акцій протесту кінця 2013 – початку 2014 рр. на Прикарпатті було започатковано Молитовний майдан on-line. До цієї виключно громадської, аполітичної ініціативи долучилися журналісти і волонтери інших областей України. «Вважаємо, що дуже важливою є духовна підтримка людей, які протестують на київському майдані, а особливо об'єднання християн у молитві. Ми хочемо дати людям можливість позитивно долучитися до прагнень та діянь людей на Майдані своєю молитвою, словом, свідченням і таким чином творити з ними братню солідарність» [11].

Релігію можемо визначити як продукований народом інститут акумуляції духовних здобутків, їх розвитку та посилення віри в добродійність і справедливість людського життя. Релігія як соціальний феномен здатна проникати в найглибші сфери людської свідомості і тим формувати соціальні відносини, даючи їм морально-етичні виміри, які, у свою чергу, є найстійкішими і найреальнішими інструментами соціального регулювання, оскільки морально-етична сфера торкається основних соціальних норм і цінностей, які можна покласти в основу життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства в цілому [10, с. 687].

Зауважимо, що радянська компартійно-ідеологічна історіографія, суспільно-політична та державознавча думка сформувала і нав'язала суспільству доволі негативний образ Греко-католицької церкви, особливо її провідника А. Шептицького. Для смислової ціннісно-світоглядної реконструкції суспільно-політичної, громадської і державотворчої діяльності А. Шептицького важливо зрозуміти той ідеологічно ворожий резонанс, що його розгорнули під ке-

рівництвом кагебістів московські атеїсти. При цьому критична рефлексія висновків, які здійснили «науковці-атеїсти» стосовно різнобічної української патріотичної діяльності А. Шептицького, повинна забезпечити аналіз у контексті його історичної епохи в комплексі з усіма суспільно-політичними, релігійно-культурними та юридичними писемними джерелами. Галичина на початку і в середині ХХ ст. перебувала в лещатах різнобічних ворожих українській державницькій незалежності політичних сил. Оскільки Греко-католицька церква на той час виступала одним з основних і постійно діючих соціокультурних інститутів на захист національних прав і свобод української громади в складі Польщі та інших сусідніх країн, то А. Шептицький як духовний провідник греко-католицьких віруючих почував себе і суспільно-політичним наставником українського народу. Ідейним осердям атеїстичної критики діяльності А. Шептицького став сформований стереотип про «український буржуазний націоналізм», який заважає утвердитися атеїстичному світогляду держави, побудованій на нові ідеї «пролетарського інтернаціоналізму».

Політичні погляди А. Шептицького та його державно-правові переконання були сфокусовані на тому факті, що українське національне суспільство було розірване між двома ворогуючими державно-правовими таборами. Такі основні позиції в оцінці суспільно-політичної ситуації, що склалася на той час в Галичині. Після входження радянських військ у Галичину в 1939 р. політика Сталіна на ліквідацію української національно-патріотичної інтелігенції переконала населення в тому, що галичан прагнуть денационалізувати та зробити за східним взірцем Малоросії «підданими Московії». У свою чергу, А. Шептицький у своїх державно-правових поглядах на українську націю взяв відповідним пунктом осмислення проблеми суверенітету України не якусь одну визначеність, приміром «носія духу» чи свідомість, а в усій її універсальності, пов'язаній з відкритістю української нації західному і східному світові, з її інтенціональністю, екзистенцією, спектр якої надзвичайно широкий. Підхід А. Шептицького до розкриття сутності української нації та її державної незалежності має величезне методологічне значення для сучасного процесу державотворення та інтеграції в Європейський Союз і НАТО.

Можемо стверджувати, що дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького надає реальну змогу створити теоретико-державницький образ

Української греко-католицької церкви в період «весни народів» середини XIX ст., в буремні роки революційних подій і формування УНР і сьогодні, коли на тлі багатогранної праці духовенства цієї церкви формується образ західноєвропейської ліберально-демократичної української держави. Нині можна сказати, що створений компартійною ідеологією образ «бандерівця» як запеклого буржуазного націоналіста з його русофобською світоглядною позицією трансформувався у цілком позитивний з моральної і політичної точок зору. Крім того, після анексії Криму Росією та розв'язаної гібридної війни на Сході України відбувається переосмислення статусу уніатської католицької церкви в українському державотворенні та змінюється світоглядне бачення російськомовними громадянами галицьких націоналістів з негативного на позитивне їх оцінювання. Сьогодні в межах громадянського суспільства України відкривається реальна можливість дійсного, реального взаєморозуміння між «східняками» і «західниками» у царині подальшої суверенізації української держави стосовно Росії та власного самостійного вибору шляху до європейської державно-правової цивілізації. У пастирському посланні з приводу визволення Галичини з-під радянської окупації від 5 липня 1941 р. А. Шептицький закликає: «Усі, що почувуються Українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про якінебудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя. Тоді в Бозі надія, що на підвалинах солідарності і усильної праці всіх Українців повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других» [9, с. 521].

Своєю різнобічною діяльністю в громадському, суспільно-політичному і державницькому житті Галичини А. Шептицький став суб'єктом поєднання двох історичних епох – капіталістичної і соціалістичної, виокремивши єдиний ланцюжок, який духовно об'єднував українсь-

кий народ, – його моральність як основу демократії. Він витримав нападки вульгарного атеїзму більшовицької ідеології та зумів викристалізувати у галичан імунітет до її сприйняття і в такий спосіб зберіг національно-державницький творчий потенціал галицьких українців. Більше того, митрополит А. Шептицький став близьким для всіх українців. Гетьман Павло Скоропадський, зокрема, зазначав: «Такі люди, як Митрополит Андрей, являються насліддям усього українського народу» [12, с. 20]. У 1917 р. митрополита зустріли в Центральній Раді вигуками «Хай живе Князь Української Церкви!». М. Грушевський вітав його тоді як «царського в'язня, Великого Українця і християнського національного Провідника Галицької землі», наголосив на великих заслугах митрополита у справі розбудови українського національного руху під австрійською займанщиною, у розвитку української науки і культури. Про значення А. Шептицького найбільш образно висловився відомий громадський діяч С. Єфремов: «... Ваш приїзд у Київ, Високодостойний Отче Владико, якщо шукати історичної аналогії, можна порівняти хіба з в'їздом гетьмана Богдана Хмельницького до Києва після його славних перемог над польськими окупантами... Ваша поява в Києві набирає символічного значення, бо вона являється перемогою правди над неправдою, волі над неволею» [13].

З огляду на вищесказане можна дійти висновку, що, по-перше, активна участь митрополита А. Шептицького у суспільно-політичному житті, його державницька позиція сприяли конкретизації і теоретичному оформленню української національної ідеї; по-друге, завдяки своєму авторитету й наполегливій інтелектуальній праці він домігся толерантного ставлення європейських держав до прагнень українського народу розбудувати свою національну державність; по-третє, завдяки духовному потенціалу Греко-католицької церкви та її провідників він зміцнив і розвинув українську національно-державницьку самосвідомість та волю до боротьби за незалежність всього українського народу від імперських держав.

Список використаних джерел

1. Шептицький А. Як будувати Рідну Хату... / Митрополит Андрей Шептицький. – Львів : Гердан, 2003. – 48 с.
2. Шептицький А. Про вибори до парламенту / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944 / [Центр. держ. іст. архів України]. – Т. 3 : Церква і душпастирство, Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність / за ред. І. Костюк. – Львів : Місіонер, 2000. – С. 298–304.

3. Гайковський М. Нація і держава в богословській спадщині Митрополита Андрея Шептицького / М. Гайковський // Науковий збірник Українського Вільного Університету : Матеріали конференції «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі» (Львів, травень 1993 року) / Український Вільний університет в Мюнхені ; гол. ред. та упоряд. А. Карась. – Мюнхен ; Львів, 1995. – С. 194–201.
4. Шептицький А. До української інтелігенції / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944 / [Центр. держ. іст. архів України]. – Т. 1 : Церква і суспільне питання, Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність / за ред. А. Кравчука. – Львів : Місіонер, 1995. – С. 288–290.
5. Шептицький А. Найбільша заповідь / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1918–1939 / [Центр. держ. іст. архів України]. – Т. 2 : Пастирські послання 1899–1914 / упоряд. О. Гайова та Р. Тераховський. – Львів : Артос, 2007. – С. 60–70.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 368, арк. 152. – Матеріали про діяльність Української радикальної партії.
7. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913 / М. Демкович-Добрянський. – Рим : Вид. Катол. Ун-ту Св. Климента Папи, 1987. – 132 с.
8. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів і документів / К. Левицький. – Львів : Просвіта, 1927. – 736 с.
9. Шептицький А. Идеалом нашого суспільного життя / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944 / [Центр. держ. іст. архів України]. – Т. 2 : Церква і суспільне питання, Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність / за ред. А. Кравчука. – Львів : Місіонер, 1998. – С. 519–534.
10. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України : монографія / М. Ф. Юрій. – Київ : Кондор, 2003. – 738 с.
11. В Івано-Франківську організують Молитовний майдан on-line // Бліц-іфо [Електронний ресурс] – 13.12.2013. – Режим доступу: <http://www.blitz.if.ua/?id=8109&q=news>.
12. Вайда М. Уривки зі щоденника (В річницю смерті Митрополита Шептицького) / М. Вайда // Інформаційний листок зв'язку. – 1963. – Ч. 13. – С. 19–23.
13. Курах М. Митрополит Шептицький в Києві після повороту із заслання / М. Курах // Вісті крайової управи братства колишніх вояків 1 УД УНА. – 1962. – Червень. – С. 114–115. – Видано в Торонто.

Надійшла до редколегії 29.09.2015

ПРОКОП Н. М. ОЧЕРТАНИЕ ПРОУКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННО-ДЕЯТЕЛЬНОСТИ А. ШЕПТИЦКОГО

Исследованы актуальные в современных условиях развития украинского государства взгляды митрополита А. Шептицкого и его общественно-политическая и государственная деятельность в период национально-освободительного движения на рубеже XIX–XX вв., становления и упадка УНР, утверждения большевистской власти в Галичине. Акцентировано внимание на деятельности А. Шептицкого, направленной на преодоление разногласий в среде польского и украинского национально-освободительных движений, а также на единение украинского народа через объединение верующих всех христианских конфессий.

Ключевые слова: *А. Шептицкий, Греко-католическая церковь, национально-освободительное движение, национально-государственное сознание, общественно-политическая и государственная деятельность.*

PROKOP N. M. ESSAY OF A. SHEPTYTSKYI'S PRO-UKRAINIAN STATE ACTIVITY

Important for modern Ukrainian state building points of view of Metropolitan A. Sheptytskyi and his socio-political and state activities during the national liberation movement in the late XIX and early XX centuries, formation of the UPR, its disintegration and consolidation of Bolshevik power in Galicia are studied.

Special attention is paid to his activities aimed at overcoming differences among Polish and Ukrainian national liberation movements, and the unity of Ukrainian nation by uniting believers of all Christian denominations. It is revealed that the active participation of Metropolitan A. Sheptytskyi in socio-political life, his state position has contributed to the specification and theoretical arrangement of Ukrainian national idea. Due to his intellectual prestige and hard work, he made tolerant attitude of European states to the aspirations of Ukrainian people to develop their national statehood; he also strengthened and developed Ukrainian state and national awareness and the will to fight for the independence of Ukrainian people against imperial states.

Keywords: *A. Sheptytskyi, Greek-Catholic Church, national liberation movement, national and state awareness, socio-political and state activities.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.13:342.56

С. М. МЕЛЬНИЧУК,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри управління та бізнес-адміністрування**навчально-наукового інституту післядипломної освіти та дистанційного навчання**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

ПОНЯТТЯ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ПРАВОВОЇ ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано та узагальнено концептуальні підходи до розуміння судового правозастосування. Розкрито співвідношення судового правозастосування із суміжними правовими категоріями. З'ясовано, що судове правозастосування охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя всіма ланками судової системи держави. Сформульовано поняття досліджуваної категорії.

Ключові слова: правозастосування, судове правозастосування, правова форма здійснення функцій держави, функції держави, правосуддя, судова влада, держава, право.

Melnychuk, S.M. (2015), "The concept of judicial enforcement as the legal form of the state functions implementation" ["Poniattia sudovoho pravozastosuvannia yak pravovoi formy zdiisnennia funktsii derzhavy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 42–46.

Постановка проблеми. Проблема судового правозастосування є однією з найбільш складних для сьогодення, теоретично і практично значущих з огляду на тотальні реформи в усіх сферах життєдіяльності держави. Судове правозастосування як правова форма здійснення функцій держави виступає в ролі арбітра у правовому житті суспільства, ускладненому дестабілізаційними факторами, та важливого інструмента соціального розвитку, виявляється тією формою державної діяльності, яка дозволяє не тільки дати правову оцінку виниклим правовідносинам, а й направити у прогресивне русло їх подальший розвиток. Потреба у всебічному вивченні такої правової категорії зумовлена також значним оновленням, гармонізацією законодавства до міжнародних стандартів, змінами в організації та функціонуванні судової влади, розвитком усіх видів судочинства. Актуальності темі надає й формування нігілістичного ставлення суспільства до нормативних актів.

Стан дослідження. Проблема судового правозастосування як специфічного виду правозастосовної діяльності та правової форми здійснення функцій держави не отримала достатньої наукової розробки з урахуванням досягнень сучасної науково-правової думки та узагальнень судової практики, оскільки розглядалися лише окремі її аспекти. Як результат – наявність нау-

кових прогалин, пошук нових підходів до її розгляду, потреба переосмислення уже наявних.

З огляду на відсутність єдиної наукової концепції розуміння судового правозастосування та дискусійність цього питання в межах наукової статті спробуємо здійснити аналіз наукових поглядів та сформулювати поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. У науковому розумінні судове правозастосування є складним і неоднозначним в інтерпретації. Більше того, існують різноманітні концептуальні підходи до його розуміння. Спроба виявити загальне і особливе в судовому типі правозастосування наштовхнула Р. Р. Рафікова на аналіз сучасних концепцій, що є доволі актуальним у вивченні цієї правової категорії. Шляхом узагальнення авторських позицій автор сформулював п'ять концепцій судового правозастосування, які умовно позначив як: 1) судове правозастосування – додаток до закону; 2) судове правозастосування – не нормативна діяльність, а проходження думки і волі законодавця; 3) судове правозастосування – не просто логічний додаток норми до фактів, а ще й нормотворчість; 4) судове правозастосування – засіб соціального управління; 5) суд не видає закони й не управляє, а застосовує право [1, с. 12].

Указані концепції мають до певної міри обґрунтування. Так, Ю. О. Тихомиров розглядає судове правозастосування як «додаток до закону» на основі поняття застосування закону як процесу його практичного виконання за допомогою різних засобів і способів регулювання поведінки юридичних і фізичних осіб [2, с. 61].

Наступна концепція, за якою судове правозастосування – не нормативна діяльність, а проходження думки і волі законодавця, на думку Р. Р. Рафікова, отримала свій розвиток в умовах панування доктрини юридичного позитивізму [1, с. 17]. Це вчення розглядає правову систему як закінчене, ціле, а законодавство – без прогалин і готове до застосування, достатньо лише застосувати логічні прийоми. Судове рішення повинно опиратися на норму позитивного права. Якщо суддя відмовляється від вирішення справи у зв'язку із прогалинами в законі, то його вчинок має бути розцінено як відмову в правосудді [3, с. 143].

Концепція, за якою судове правозастосування – не просто логічний додаток норми до фактів, а ще й нормотворчість, має своїх наукових прихильників [4–6]. Згідно з таким розумінням суд здійснює діяльність щодо застосування, тлумачення та іноді правотворчості. Це пов'язано з реалізацією функцій судової влади, особливою процедурною діяльністю спеціально-уповноважених судових органів, що спрямована на встановлення нормативно-правових приписів, які закріплюються у судових правотворчих актах [7, с. 10]. Вважається, що нормотворчість є побічним продуктом правосуддя. Правова норма, створювана в процесі судової правотворчості, за своєю природою більш конкретна, її зміст обумовлюється категорією справ. У такому аспекті представляється можливим розглядати судову правотворчість як своєрідний засіб судового дозволу розглянутих судом справ. Цілий ряд авторів оспорує можливість конкретизації правових норм правозастосовними органами, справедливо підкреслюючи відсутність у них нормотворчих повноважень [8; 9]. Однак необхідно відзначити і некоректність подібної аргументації, тому що в процесі конкретизації правових норм правозастосовними органами відбувається не «зближення правотворчості та правозастосування» [10], а вироблення правових позицій, які є можливими прообразами, моделями гіпотетичних правових норм, що складають фактичне, загальносоціальне право, на відміну від законодавчого, легістського права [11].

Тенденції розвитку континентального права в Європі за останні десятиріччя свідчать про

рецепцію прецедентного права, доцільність і корисність судової правотворчості, оскільки норма права для ефективного регулювання суспільних відносин обов'язково припускають певну «абстрактність», їх зміст потребує суддівської конкретизації та оцінки [12, с. 46]. Сучасний суд виконує не лише правозастосовні функції у загальноприйнятому значенні цього слова, а й правотворчі, що найбільш яскраво проявляється при заповненні прогалин у праві та подоланні юридичних колізій. Вважається, що норма, встановлена судом, більш «соціологічна», оскільки суддя має можливість черпати інформацію про фактичну сторону справи набагато більшою мірою, ніж законодавець.

Значна частина науковців різних періодів розвитку правової науки працювали над ідеєю, що судове правозастосування виступає елементом соціального управління [13; 14]. Прихильники цієї теорії відстоювали думку, що роль та значення судового правозастосування як елемента соціального управління зростає внаслідок суб'єктивних та об'єктивних факторів, серед яких називали подальший розвиток правотворчої та правозастосовної діяльності, активну діяльність судів тощо.

Щодо концепції «суд не видає закони і не управляє, а застосовує право», то, як вважає Р. Р. Рафіков [1], вона повністю показана у працях В. С. Нерсесянца. Суть правосуддя та судової діяльності, як зазначав В. С. Нерсесянц, зводиться до застосування права, тобто владної (загальнообов'язкової) юридичної кваліфікації (оцінці з точки зору права в його відмежуванні та співвідношенні із законом) певного факту (дії, поведінки тощо) [15].

Не зменшуючи значення наведених концепцій, підтримуємо позицію Р. Р. Рафікова, що концептуальними можна вважати тільки уявлення про те, що судове правозастосування – це не нормативна діяльність, а проходження думки і волі законодавця; не просто логічний додаток норми до фактів, а ще й нормотворчість [1].

Варто зазначити, що вказані концепції виступають предметом уявлень сучасних правознавців та вносять здорову дискусію в правову науку, що сприяє виробленню об'єктивних наукових поглядів на досліджувану правову категорію, оскільки на сучасному етапі розвитку правової науки формується своєрідний тип правозастосування – судове правозастосування, принципово відмінне від аналогічного правового інституту радянського періоду й тогочасного законодавства.

У зв'язку з якісним оновленням функціональної діяльності судів виникає потреба у вивченні

судового правозастосування на тлі поглиблення і різноманітності теоретико-методологічних підходів до розуміння права обумовленого пересмисленням ідеї та концепції прав людини.

Варто зазначити, що чинне законодавство України не дає визначення правової категорії «судове правозастосування». У джерельному масиві термін «судове правозастосування» використовується як однопорядковий з такими правовими категоріями, як «судова влада», «судова діяльність», «правосуддя». Розглянемо більш детально співвідношення цих правових категорій з урахуванням нормативних позицій та поглядів науковців і практиків.

Р. Д. Гаїбов пропонує розуміти під судовою владою особливу самостійну гілку єдиної державної влади, що володіє всією повнотою власної компетенції, здійснює владні повноваження щодо захисту прав і свобод громадян та інші функції виключно конституційно заснованими органами – судами – на основі закону та спеціальних (судових) юридичних процедур [16, с. 14].

У частині 2 статті 1 закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур [17].

Отже, з одного боку, судова влада – це прояв влади, що характеризується загальними для влади рисами та ознаками, а з іншого – це найбільш раціональна і ефективна форма контролю державної влади.

Судова влада, здійснюючи правосуддя, не лише розглядає питання про наявність правопорушень у діяльності державних структур, окремих громадян, посадових осіб і громадських об'єднань, а й вирішує питання про їх відповідальність. Суди оголошують остаточні рішення, пов'язані зі встановленням юридичних фактів, вирішенням конфліктів та протиріч, що виникають у суспільстві. При цьому вони виходять із необхідності захисту прав громадян. Здійснюючи правосуддя, судова влада діє у чітко регламентованих законом процесуальних формах. Можливість широкого застосування судової влади для захисту прав, законних інтересів і свобод громадян та організацій передбачена ст. 124 Конституції України, згідно з якою юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом [18]. Будь-який правовий конфлікт, що виникає у процесі здійснення функцій держави, може і повинен бути вирішений судом. Згі-

дно із законодавством України судова влада реалізується у формі розгляду судових справ.

О. М. Юхимюк визначає правосуддя як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, проходить у встановлених законом процесуальних формах у судових засіданнях, за участі сторін та інших учасників процесу і закінчується ухваленням рішення у справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону [19, с. 76].

Колектив авторів на чолі з М. В. Цвіком, В. Д. Ткаченком та О. В. Петришиним вказує, що правосуддя – це форма державної діяльності, яка полягає у вирішенні судом віднесених до його компетенції цивільних, кримінальних та інших справ [20, с. 365].

У повсякденній правосвідомості правосуддя найчастіше розуміється як право на суд, суд про право, як справедливий, швидкий суд, покликаний вирішити конфлікт двох сторін, які сперечаються між собою, тощо. Однак коли поняття «правосуддя» розглядається як правова категорія, то його характеристики, безумовно, повинні опиратися на відповідні категорії і норми права, що дозволяють гарантувати певну стабільність у науковому розумінні та практичному застосуванні цього багатогранного правового явища.

Отже, судова діяльність є формою прояву, реалізації судової влади. У рамках судочинства судова діяльність здійснюється у вигляді правосуддя, судового контролю та судового санкціонування, які, у свою чергу, можна розглядати як напрямки діяльності судової влади. З огляду на вказане, судова влада співвідноситься із судовим правозастосуванням, як ціле і частка.

Р. Д. Гаїбов вважає, що такі поняття, як «судова влада» і «правосуддя», в принципі виражають одне і те ж поняття, але є синонімами; не є тотожними, а є взаємопов'язаними: судова влада (предмет конституційного регулювання) реалізується в правосудді (зміст, функції судової влади), а правосуддя здійснюється судом шляхом судового правозастосування [16, с. 15].

Отже, аналіз змісту суміжних понять дозволяє дійти **висновку**, що поняття «судове правозастосування» і «правосуддя» по суті означають одне і те ж, мають однакове змістовне навантаження. Однак, визначаючи співвідношення між поняттям «судове правозастосування» та суміжними поняттями «судова влада» і «судова діяльність», слід розуміти, що судове правозастосування є формою прояву, здійснення судової влади, яка співвідноситься із судовим правозастосуванням, як ціле і частка.

Судове правозастосування охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя всіма ланками судової системи держави, що об'єднує конституційну юрисдикцію. Кримінальне та цивільне судочинство судів загальної юрисдикції є головним завданням судової влади, що опосередковується в системі судової діяльності. Правосуддя представляє собою державну діяльність суду з розгляду справ по суті та прийняття рішення у встановленій законом процесуальній формі.

«Гальмуючим» фактором впливу на формування єдиної наукової концепції розуміння судового правозастосування є питання про розуміння права, яке на сучасному етапі розвитку правової науки залишається дискусійним. Утім, найбільш прийнятним вважаємо розуміння су-

дового правозастосування «як застосування норм права й нормотворчість». Концепція не є парадигмальною в теорії права, більше дискусійною, утім перспективною з огляду на інтеграцію в міжнародне співтовариство та гармонізацію правової системи в цілому.

Ураховуючи всі обставини та аналізуючи наукові погляди, пропонуємо авторське визначення судового правозастосування.

Судова форма правозастосовної діяльності – це нормативно-визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності, що охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя – розгляду справ по суті та прийняття рішення у встановленій законом процесуальній формі всіма ланками судової системи держави – з метою вирішення правових конфліктів.

Список використаних джерел

1. Рафиков Р. Р. Судебное правоприменение: теоретико-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рафиков Рустам Рафисович. – Н. Новгород, 2006. – 21 с.
2. Тихомиров Ю. А. Действие закона / Ю. А. Тихомиров. – М. : Известия, 1992. – 162 с.
3. Личман Л. Г. К вопросу о концепциях судебного правоприменения / Л. Г. Личман // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – Т. XI. – С. 140–150.
4. Чередниченко С. П. Судебное правотворчество: сравнительно-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чередниченко Сергей Петрович. – М., 2005. – 23 с.
5. Попов О. В. Теоретико-правовые вопросы судебного правотворчества в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Попов Олег Валериевич. – Тольятти, 2004. – 19 с.
6. Семьянов Е. В. Судебное правотворчество: вопросы общей теории права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Семьянов Евгений Викторович. – М., 2005. – 21 с.
7. Стецик Н. В. Технологія судової правотворчості: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Стецик Назарій Володимирович. – Львів, 2011. – 16 с.
8. Боннер А. Т. Применение закона и судебное усмотрение / А. Т. Боннер // Советское государство и право. – 1979. – № 6. – С. 34–42.
9. Комисаров К. И. Судебное усмотрение в советском гражданском процессе / К. И. Комисаров // Советское государство и право. – 1969. – № 4. – С. 49–56.
10. Бару М. И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1970. – № 7. – С. 94–99.
11. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 286 с.
12. Шевчук С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту / Станіслав Шевчук // Право України. – 2000. – № 2. – С. 45–48.
13. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 256 с.
14. Дюрягин И. Я. Право и управление / И. Я. Дюрягин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 158 с.
15. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для юрид. вузов / [Варламова Н. В., Лазарев В. В., Лапаева В. В. и др.] ; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М. : Норма – Инфра-М, 1999. – 832 с.
16. Гаибов Р. Д. Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гаибов Рузмамат Дадаматович. – Душанбе, 2012. – 22 с.
17. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
18. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
19. Юхимюк О. М. Форми правозастосовної діяльності / О. М. Юхимюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 2–3 черв. 2006 р. : [у 2 т.] / Волин. держ. ун-т імені Лесі Українки, Юрид. ф-т. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. – Т. 1. – С. 76–77.
20. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студентів юрид. спец. ВНЗ] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

Надійшла до редколегії 06.10.2015

МЕЛЬНИЧУК С. Н. ПОНЯТИЕ СУДЕБНОГО ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ КАК ПРАВОВОЙ ФОРМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВА

Проанализированы и обобщены концептуальные подходы к пониманию судебного правоприменения. Раскрыто соотношение судебного правоприменения со смежными правовыми категориями. Выяснено, что судебное правоприменение охватывает осуществление функций государства путём осуществления правосудия всеми звеньями судебной системы государства. Сформулировано понятие исследуемой категории.

Ключевые слова: правоприменение, судебное правоприменение, правовая форма осуществления функций государства, функции государства, правосудие, судебная власть, государство, право.

MELNYCHUK S. M. THE CONCEPT OF JUDICIAL ENFORCEMENT AS THE LEGAL FORM OF THE STATE FUNCTIONS IMPLEMENTATION

The court judicial enforcement as a legal form of the state functions implementation is a complex legal category. There is not uniform of the methodological approach to the study of law-enforcement. Conceptual approaches to understanding it are mostly based on the methodology established in the Soviet period. Modern studies highlight certain aspects of this legal phenomenon. Approaches to its understanding show artificial distinction of related concepts. Judicial enforcement covers implementation of the state functions by justice of all levels of the state judicial system. Judicial enforcement activities and understanding of law are in the systematic interconnection. The issue of understanding the law, which in the current development of legal science remains controversial, negatively affects the formation of a common scientific concept of the court judicial enforcement. Conceptual approaches to understanding the term «the judicial enforcement» have been summarized. The notions of research category have been formed.

Keywords: law-enforcement, judicial enforcement, legal form exercise of the state functions, state function, justice, judicial authority, state, right.

УДК 342.95

О. О. НЕБРАТ,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНА ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ

Під час дослідження адміністративно-деліктної законотворчості, її поняття та функції розглянуто проблему забезпечення правової якості адміністративно-деліктного законодавства, яка безпосередньо пов'язана із завданням забезпечення надійної правової захищеності особи у сфері адміністративної юрисдикції. Виявлено, що різного роду дефекти знижують ефективність адміністративної юрисдикції та провокують правозастосувальні помилки, які часто виражаються в порушеннях прав громадян. Наголошено, що наявність у законодавстві про адміністративні правопорушення прогалин та протиріч створює проблеми тлумачення і застосування правових норм, породжує високий рівень правозастосувальних помилок і відносно низький рівень правової захищеності громадян.

Ключові слова: адміністративно-деліктна законотворчість, законодавство, функції, принципи, відповідальність, провадження, компетенція, адміністративно-юрисдикційна практика, правовий припис, юридичний факт.

Nebrat, O.O. (2015), "Administrative and tort lawmaking activity: the concept and functions" ["Адміністративно-деліктна законотворчість: поняття та функції"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 46–51.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення правової якості адміністративно-деліктного законодавства безпосередньо пов'язана із завданням забезпечення надійної правової захищеності особи у сфері адміністративної юрисдикції. Різного роду дефекти знижують

ефективність адміністративної юрисдикції та провокують правозастосувальні помилки, які часто виражаються в порушеннях прав громадян. Слід також враховувати, що суди розглядають відносно невелику частину справ про адміністративні правопорушення, а коло органів

і посадових осіб, які здійснюють адміністративно-юрисдикційну діяльність, досить велике і різноманітне. Не всі суб'єкти мають належну юридичну підготовку; як наслідок, норми адміністративно-деліктного законодавства далеко не завжди застосовуються високопрофесійно. А наявність у законодавстві про адміністративні правопорушення прогалин та протиріч створює проблеми їх тлумачення і застосування правових норм, породжує високий рівень правозастосувальних помилок і відносно низький рівень правової захищеності громадян.

Стан дослідження. В юридичній літературі цій проблемі приділяється недостатня увага, незважаючи на її очевидне науково-практичне значення. Цьому питанню зокрема та загальнотеоретичним аспектам адміністративно-деліктного законодавства взагалі присвятили свої праці такі вчені, як: В. К. Колпаков [1], І. П. Голосніченко [2], І. Б. Коліушко [2], Д. М. Лук'янець [3], О. С. Літошенко [4], О. В. Кузьменко [4] та ін.

Метою цієї статті є дослідити адміністративно-деліктну законотворчість, визначити поняття цієї категорії права та з'ясувати і розглянути основні її функції.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-деліктну законотворчість можна виділити як самостійний вид законотворчості на підставі предметно-тематичного критерію, тобто галузевої приналежності прийнятих законів. Як відомо, результатом адміністративно-деліктної законотворчості є прийняття закону про адміністративні правопорушення (адміністративно-деліктного закону), його зміна, доповнення або скасування.

Предметом законодавства про адміністративні правопорушення є регулювання кола таких питань:

- визначення загальних положень, принципів законодавства про адміністративні правопорушення, а також поняття адміністративного правопорушення (концептуальні основи галузі законодавства);
- визначення загальних умов адміністративної караності правопорушень;
- визначення системи адміністративних стягнень та правил їх накладення;
- визначення підстав і порядку звільнення від адміністративної відповідальності та адміністративних стягнень;
- визначення порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- встановлення адміністративної відповідальності за окремі види правопорушень;
- встановлення переліку органів і посадових осіб, які уповноважені здійснювати прова-

дження у справах про адміністративні правопорушення.

Ці питання найбільш повно і комплексно регламентуються у Кодексі України про адміністративні правопорушення [6]. У перспективі передбачається виокремлення комплексу правових норм про адміністративні делікти та адміністративно-процесуального комплексу.

Під адміністративно-деліктним законом розуміють нормативно-правовий акт органу законодавчої влади, прийнятий ним у межах його нормотворчої компетенції, який визначає адміністративну протиправність і караність правопорушень, адміністративні стягнення та порядок їх накладення, а також встановлює адміністративну відповідальність за конкретні проступки і порядок провадження у них.

Безпосереднє звернення до характеристики функцій адміністративно-деліктної законотворчості буде передчасним, якщо не з'ясувати значення самого терміна «функція». Насамперед слід зазначити, що в розумінні функції виділяються два значення: 1) службова роль (призначення) одного з елементів системи відносно іншого елемента або системи в цілому; 2) приналежність у межах цієї системи, коли зміни в одній частині виявляються похідними (функцією) від зміни в іншій.

В юридичній науці термін «функція» традиційно трактується як роль (призначення), яку виконує певне правове явище відносно іншого. Це досить загальне положення має бути доповнене низкою методологічно важливих зауважень щодо предмета нашого аналізу.

По-перше, слід враховувати, що характер функції визначається природою цілого, а ціле визначає специфіку дії функції. З цієї точки зору однотипні функції різних видів законотворчості будуть мати різну предметно-змістову наповненість. Ця обставина має бути врахована дослідником при побудові ним як загальнотеоретичної моделі функцій законотворення, так і аналогічних галузевих моделей.

По-друге, функція завжди має цільову спрямованість. Вона є абстрактною можливістю досягнення певної мети та співвідноситься з нею як засіб її досягнення. Тобто функція законотворчості завжди зорієнтована, як мінімум, на виконання цілей конкретного виду законотворчої діяльності.

По-третє, під функцією законотворчості слід розуміти не властивість цієї діяльності, а постійну якісну властивість, що стійко та однорідно проявляється у повному циклі законотворчості і фіксується результатом діяльності, а не самою діяльністю.

Разом з тим, на наш погляд, є підстави для виділення низки спеціальних функцій адміністративно-деліктної законотворчості. У певному сенсі такі функції є унікальними, оскільки характерні лише для цього виду законотворчості.

С. С. Алексєєв вірно зазначає, що інструментальний підхід у правовій науці права дозволяє предметно, конкретизовано розкрити власну цінність права, абсолютність і пріоритет правових засад у суспільстві, силу духу права. У межах такого підходу право розглядається як комплекс різноманітних правових засобів, регулятивних інструментів, за допомогою яких можна програмувати певний гарантований результат [7, с. 162].

Потрібно також погодитися з думкою В. М. Сирих, що ефективно діючі норми покликані закріплювати такі юридичні засоби, які дозволили б нейтралізувати негативні фактори і підсилити дію позитивних [8, с. 10].

Розгляд функцій адміністративно-деліктної законотворчості потрібно розпочинати з детального аналізу їх змісту.

Перша функція – це *визначення принципів і встановлення загальних положень законодавства про адміністративні правопорушення*. Ця функція реалізується виключно законодавцем; пояснюється це, в першу чергу, потребами забезпечення концептуальної єдності законодавства про адміністративні правопорушення. У сучасний період адміністративно-деліктної законотворчості визначення принципів і встановлення загальних положень законодавства про адміністративні правопорушення відбувається в межах прийняття кодифікованого законодавчого акта. Вперше в Україні Кодекс про адміністративні правопорушення був прийнятий у 1984 році.

Слід зазначити, що принципи обумовлюють зміст законодавства про адміністративні правопорушення і мають нормотворче та правозастосовче значення. Однак необхідно констатувати, що інститут принципів законодавства про адміністративні правопорушення не знайшов у чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення свого повного законодавчого закріплення. Тому необхідно усунути цю прогалину при підготовці та прийнятті нового кодифікованого акта. Загальні ж положення законодавства про адміністративні правопорушення включають в себе: норми про предмет регулювання і завдання цієї галузі законодавства, норми, які регламентують нормотворчу компетенцію органів державної влади у сфері законодавства про адміністративні правопорушення; норми про особливості дії законо-

давства про адміністративні правопорушення. Право встановлення цих норм надається законодавцю і реалізується ним в межах цієї функції адміністративно-деліктної законотворчості.

Наступна – це функція *адміністративної деліктації*. Одним із головних питань адміністративно-деліктної законотворчості є встановлення підстав і умов адміністративної відповідальності, а також конкретних заборон, порушення яких тягне адміністративну відповідальність. Під адміністративною деліктацією потрібно розуміти діяльність законодавця щодо закріплення в законі загальних підстав і умов адміністративної відповідальності, а також визначення конкретних діянь як адміністративних правопорушень.

Реалізуючи функцію адміністративної деліктації, законодавець виявляє шкідливі для суспільства діяння, що вимагають адміністративно-правових заходів боротьби, визнає допустимість, можливість і доцільність їх фіксації в законі як незаконних та адміністративно караних. На наш погляд, слід розрізняти загальну і приватну адміністративну деліктацію. У першому випадку законодавець формулює, встановлює та вдосконалює такі норми Загальної частини законодавства про адміністративні правопорушення, як, наприклад, про поняття адміністративного правопорушення, про суб'єктів адміністративної відповідальності, про обставини, що виключають адміністративну відповідальність, тощо. Тобто здійснюючи загальну адміністративну деліктацію, законодавець визначає загальні підстави та умови відповідальності за адміністративні правопорушення. Для приватної адміністративної деліктації характерні нормотворчі рішення законодавця щодо формулювання, встановлення та вдосконалення норм Особливої частини законодавства про адміністративні правопорушення, увага акцентується на закріпленні в законі конкретних складів адміністративних деліктів. З урахуванням викладеного пропонуємо виділити у межах розглянутої функції адміністративно-деліктної законотворчості дві підфункції: загальної адміністративної деліктації та приватної адміністративної деліктації. Аналогічним поняттю адміністративної деліктації, але тільки в рамках кримінально-правової законотворчості, є поняття криміналізації. Під нею представники кримінально-правової науки розуміють легальне визначення того чи іншого роду діянь як злочину [9].

Ще одна функція – *адміністративна пеналізація*. Законодавче встановлення заборон із закріпленням ознак складів адміністративних правопорушень і законодавче встановлення

заходів відповідальності за ці правопорушення – це дві взаємопов’язані сторони адміністративно-деліктної законотворчості. Під час видання адміністративно-деліктних законів законодавець не обмежується формулюванням тільки заборон, вони повинні забезпечуватися відповідними санкціями. Адміністративна караність є ознакою, яка властива будь-якому адміністративному правопорушенню. Звідси і тісний взаємозв’язок процесів адміністративної делікції та адміністративної пеналізації. Якщо, реалізуючи функцію адміністративної делікції, законодавець фіксує адміністративно-заборонені діяння, то в межах функції пеналізації він надає цьому діянню адміністративної караності.

Під адміністративною пеналізацією потрібно розуміти законодавче визначення характеру караності адміністративних правопорушень і встановлення типових санкцій за їх вчинення. Вона є кількісною стороною адміністративної делікції. Санкція зводить міру оцінки суспільної шкідливості правопорушення до міри покарання. Результатом адміністративної пеналізації є встановлення виду відповідальності та в його рамках певної міри покарання.

Слід розрізнити нормотворчу і правозастосовну адміністративну пеналізацію. Остання ґрунтується на результатах першої. Правозастосовна адміністративна пеналізація – це відносно самостійний вид правореґулюючої діяльності органів адміністративної юрисдикції та їх посадових осіб, яка здійснюється на основі приписів адміністративно-деліктного закону. Її змістом є обрання та винесення уповноваженим адміністративно-юрисдикційним органом однієї з форм адміністративно-правового покарання до осіб, які винні у вчиненні адміністративних правопорушень, з урахуванням характеру вчинених правопорушень, їх особистості та інших критеріїв.

Реалізуючи функцію адміністративної пеналізації, законодавець вирішує наступне коло завдань: а) встановлює види відповідальності за адміністративні правопорушення; б) встановлює систему адміністративних стягнень як заходів адміністративної відповідальності та зміст кожного адміністративного стягнення; в) визначає загальні правила накладення стягнень за вчинення адміністративних правопорушень; г) встановлює типові адміністративні стягнення за конкретні адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачається законом.

Функція виключення адміністративної відповідальності за конкретні види адміністративних правопорушень є протилежною віднос-

но функції адміністративної делікції, її суть зводиться до нормотворчої діяльності законодавця щодо прийняття адміністративно-деліктного закону про виключення адміністративної відповідальності за конкретні правопорушення. Результатом реалізації цієї функції є виключення діяння з кола заборонених законом і скасування його адміністративної караності. Вилучення адміністративної відповідальності за конкретні правопорушення має місце тоді, коли відпадають економічні, соціальні, психологічні та правові підстави їх адміністративної делікції. При цьому «раніше засуджене» діяння може бути переведене до розряду правомірних або оцінюватися як дисциплінарний проступок чи цивільно-правовий делікт.

Сутність функції адміністративної депеналізації полягає у незастосуванні до заборонених адміністративно-протиправних діянь заходів адміністративної відповідальності, тобто у звільненні від адміністративної відповідальності та адміністративних стягнень. У певному сенсі адміністративна депеналізація є пеналізацією зі знаком «мінус». Вона може здійснюватися в різних формах: а) звільнення від адміністративної відповідальності; б) звільнення від адміністративного стягнення; в) звільнення від подальшого виконання накладеного адміністративного стягнення.

Реалізація цієї функції має місце тоді, коли нормотворчі рішення законодавця спрямовані на законодавчу регламентацію інституту звільнення від адміністративної відповідальності та адміністративних стягнень.

Правозастосовна адміністративна депеналізація є самостійним правовим явищем, має свою сферу прояву і є вторинною відносно нормотворчої адміністративної депеналізації. Зміст її полягає у застосуванні уповноваженими адміністративно-юрисдикційними органами встановлених законодавцем норм про звільнення від адміністративної відповідальності та адміністративних стягнень. Разом з тим, вона також надає цінну зворотню інформацію законодавцю про соціальну обумовленість та обґрунтованість нормотворчих рішень з питань адміністративної пеналізації.

Нарешті, функція регламентації провадження у справах про адміністративні правопорушення. У процесі адміністративно-деліктної законотворчості встановлюються, змінюються або скасовуються не лише матеріальні правові норми, а й процесуальні норми адміністративно-деліктного закону. Встановивши норму про адміністративну відповідальність за те чи інше діяння, законодавець повинен визначити і процесуальний

порядок її реалізації. Регламентуючи процесуально-правову сторону реалізації матеріальних адміністративно-деліктних правових норм, законодавець вирішує коло таких питань: закріплює систему адміністративно-юрисдикційних органів і визначає перелік підвідомчих їм справ про адміністративні правопорушення; встановлює основні положення провадження у справах про адміністративні правопорушення; регламентує порядок здійснення процесуальних дій на всіх стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення; визначає правовий статус учасників провадження. Функцію регламентації провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснює саме законодавець. Це впливає з необхідності встановлення єдиних правил провадження з метою забезпечення процесуальних гарантій прав особи в адміністративно-юрисдикційному процесі. При виданні адміністративно-деліктного закону законодавець вирішує тільки питання про підвідомчість категорії справ про адміністративні правопорушення, адміністративна відповідальність за вчинення яких встановлюється цим законом.

Висновок. Таким чином, під адміністративно-деліктною законотворчістю потрібно розуміти нормотворчу діяльність органів законодавчої влади щодо прийняття, зміни або скасування законів про адміністративні правопо-

рушення. Предмет законодавчої регламентації при прийнятті конкретного закону про встановлення відповідальності за вчинення певних видів адміністративних правопорушень має включати в себе врегулювання кола питань про підстави адміністративної відповідальності; суб'єктів адміністративної відповідальності; види і розміри адміністративних стягнень, застосування яких передбачається законом; підвідомчість справ про адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких встановлюється законом; особливості провадження у справах про відповідні види адміністративних правопорушень.

До основних функцій адміністративно-деліктної законотворчості можна віднести: функцію визначення принципів і встановлення загальних положень законодавства про адміністративні правопорушення; функцію адміністративної деліктації; функцію адміністративної пеналізації; функцію виключення адміністративної відповідальності за конкретні види адміністративних правопорушень; функцію адміністративної депеналізації; функцію регламентації провадження у справах про адміністративні правопорушення. Подальше їх дослідження дозволить збагатити знання про цей вид законотворчості і виробити більш ефективні рекомендації щодо його вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
2. Коліушко І. Б. Проблеми удосконалення адміністративно-деліктного законодавства України / І. Б. Коліушко, І. П. Голосніченко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 39–42.
3. Лук'янець Д. М. Напрями реформування адміністративно-деліктного законодавства / Д. М. Лук'янець // Правова держава. – 2001. – Вип. 12. – С. 318–333.
4. Літошенко О. С. Шляхи вдосконалення правового регулювання інституту адміністративної відповідальності / О. С. Літошенко // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 2. – С. 93–70.
5. Кузьменко О. В. Детермінізм структури адміністративно-деліктного процесу / О. В. Кузьменко // Держава і право. – 2003. – Вип. 21. – С. 201–205.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1123. – Зі змін. та допов.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. II / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с.
8. Сырых В. М. Истинность и правильность как критерии теоретической эффективности норм права / В. М. Сырых // Эффективность закона (методология и конкретные исследования) / отв. ред.: В. М. Сырых, Ю. А. Тихомиров. – М. : [Б.и.], 1997. – С. 9–13.

Надійшла до редколегії 12.10.2015

НЕБРАТ Е. А. АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНОЕ ЗАКОНОТВОРЧЕСТВО: ПОНЯТИЕ И ФУНКЦИИ

При исследовании административно-деликтного законотворчества, его понятия и функций рассмотрена проблема обеспечения правового качества административно-деликтного законодательства, которая непосредственно связана с задачей обеспечения надёжной правовой защищённости личности в сфере административной юрисдикции. Выявлено, что разного рода дефекты снижают эффективность административной юрисдикции и провоцируют правоприменительные ошибки, которые часто выражаются в нарушениях прав граждан. Отмечено, что наличие в законодательстве об административных правонарушениях пробелов и противоречий

создаёт проблемны толкования и применения правовых норм, порождает высокий уровень правоприменительных ошибок и относительно низкий уровень правовой защищённости граждан.

Ключевые слова: административно-деликтное законотворчество, законодательство, функции, принципы, ответственность, производство, компетенция, административно-юрисдикционная практика, правовое предписание, юридический факт.

NEBRAT O. O. ADMINISTRATIVE AND TORT LAWMAKING ACTIVITY: THE CONCEPT AND FUNCTIONS

While studying administrative and tort lawmaking activity, its concept and functions the author has researched the problem of providing legal quality of administrative and tort lawmaking activity, which is directly linked with the task of ensuring reliable legal protection of persons in the field of administrative jurisdiction. It is emphasized that the existence of gaps and contradictions in the lawmaking activity on administrative offences creates problems of interpretation and application of law norms, creates a high level of law enforcement mistakes and relatively low level of legal protection of citizens.

It is ascertained that one of the main issues of administrative and tort lawmaking activity is to establish grounds and conditions for administrative liability, as well as specific prohibitions, the violation of which entails administrative liability. Implementing the function of administrative tort the legislator detects harmful to the society acts requiring administrative and legal measures of combating, admits admissibility, the possibility and advisability of their fixing in the law as illegal and administratively punishable. The subject of legislative regulation in adopting a particular law about establishing liability for committing certain types of misdemeanors should include regulation of issues on grounds of administrative liability; subjects of administrative liability; types and sizes of administrative penalties, which usage is provided by the law; jurisdiction of cases on administrative offences, liability for their commission is established by the law; features of the proceedings in cases on the appropriate types of administrative offences.

Keywords: administrative and tort lawmaking activity, legislation, functions, principles, liability, proceedings, competence, administrative and jurisdictional practice, legal prescription, legal fact.

УДК [347.963:343.8](377)

О. С. ПРОНЕВИЧ,

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник відділу досліджень проблем

організації роботи та кадрового забезпечення в органах прокуратури

Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України (м. Київ)

КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА: УПРАВЛІНСЬКО-ПРАВОВА ПРИРОДА, ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Осмыслено специфіку управлінсько-правової природи координаційної діяльності прокурора у сфері протидії злочинності та корупції, з'ясовано стан сучасного нормативно-правового регулювання координаційної діяльності прокурора та на основі вивчення актуальних інформаційно-аналітичних матеріалів, підготовлених профільними структурними підрозділами Генеральної прокуратури України та прокуратур обласного рівня виокремлено об'єктивні прояви низької ефективності координаційної діяльності в органах прокуратури.

Ключові слова: координаційна діяльність прокурора, координаційні повноваження, протидія злочинності та корупції, координаційна нарада, міжвідомча нарада, міжвідомча робоча група з розкриття і розслідування злочинів, спільна слідчо-оперативна група, контрольна справа щодо проведеної координаційної або міжвідомчої наради.

Pronevych, O.S. (2015), "Coordinating activities of a prosecutor: administrative and legal nature, legitimization and problems of implementation" ["Koordinatsiina diialnist prokurora: upravlinsko-pravova pryroda, lehitymizatsiia i problemy lehalizatsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 51–57.

Постановка проблеми. Протидія злочинності та корупції є особливим видом державно-правової діяльності органів публічної влади та

інститутів громадянського суспільства, метою якої є захист прав і свобод людини та громадянина, а також інтересів суспільства і держави

шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування і розкриття злочинів. Прокуратура як стрижневий правоохоронний орган реалізує низку конституційних функцій, пов'язаних із забезпеченням безпеки особи, суспільства і держави кримінально-правовими засобами. Одним із пріоритетних напрямів її діяльності є координація діяльності державних і недержавних суб'єктів у сфері протидії злочинності та корупції.

Стан дослідження. Останнім часом у правничій науці сформувалася традиція комплексного дослідження проблеми координації прокурором діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції. Окремі аспекти цієї проблеми аналізувалися В. Г. Бесарабовим, Є. М. Блажівським, М. М. Бурбікою, Л. М. Давиденком, В. В. Долежаном, В. С. Зеленецьким, Д. К. Єфіменком, Р. Н. Зінуровим, О. Г. Кальманом, Ю. В. Капітоновою, П. М. Каркачом, М. В. Косютою, І. Є. Марочкіним, К. Ф. Скворцовим, Д. В. Суходубовим, В. В. Сухоносом, Я. М. Толочко, М. К. Якимчуком, С. В. Якубовим. Особлива увага приділялася осмисленню теоретико-методологічних основ здійснення координаційної діяльності у контексті реалізації державної антикримінальної політики, вдосконаленню організаційно-правових засад координації. В умовах реформування правоохоронної системи та новелізації законодавства про прокуратуру виникає необхідність коригування парадигми координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції і алгоритмізації дій уповноважених осіб.

Мета статті полягає в осмисленні специфіки управлінсько-правової природи координаційної діяльності прокурора у сфері протидії злочинності та корупції, з'ясуванні стану сучасного нормативно-правового регулювання координаційної діяльності прокурора та виокремленні об'єктивних проявів низької ефективності координаційної діяльності в органах прокуратури на основі вивчення актуальних інформаційно-аналітичних матеріалів, підготовлених профільними структурними підрозділами Генеральної прокуратури України та прокуратур обласного рівня.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науці відсутнє уніфіковане визначення полісемантичної категорії «координація». Найчастіше її тлумачать як узгодження, поєднання, взаємозв'язок, приведення у відповідність. Фахівці у сфері правоохоронної діяльності наголошують на пріоритетності функціонального тлумачення координації та розглядають її крізь призму на-

лагодження взаємозалежних і взаємозумовлених горизонтальних (міжсистемних) зв'язків між суб'єктами правоохоронної діяльності різних ліній субординації для досягнення соціально значущої легальної мети, узгодження діяльності державних і недержавних елементів правоохоронної системи (ланок механізму реалізації державної правоохоронної політики) та організації взаємодії різних правоохоронних органів чи структурних підрозділів одного правоохоронного органу.

Координаційна діяльність забезпечує досягнення спільної мети уповноваженими суб'єктами протидії злочинності та корупції, які діють незалежно один від одного та використовують специфічні легальні форми і методи правоохоронної діяльності у межах визначеної законодавчо компетенції. Наділення координаційними повноваженнями прокуратури об'єктивно зумовлено реалізацією нею конституційної функції нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Предмет координації охоплює широкий спектр кримінально караних діянь.

Координаційні повноваження прокурора вперше було закріплено в законі СРСР «Про прокуратуру» від 30 листопада 1979 р. У статті 3 цього закону координація діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями була визначена як один з основних напрямів діяльності прокуратури [1].

Формування сучасної вітчизняної парадигми координаційної діяльності відбувалося у контексті розбудови механізму гармонізації антикримінальної активності суспільства і держави. Визначальними у сучасному розумінні управлінсько-правової природи координації протидії у сфері злочинності та корупції як одного з пріоритетних напрямів діяльності органів прокуратури є такі чинники: наявність прокурора як спеціального суб'єкта, наділеного повноваженнями організації і забезпечення конструктивної взаємодії суб'єктів правоохоронної діяльності; узгодження дій між адміністративно непідлеглими суб'єктами; збереження самостійності кожного суб'єкта у реалізації законодавчо визначених повноважень і неприпустимість інтервенції одного органу у сферу повноважень іншого; взаємодія суб'єктів на засадах рівності у прийнятті спільних рішень (внесення пропозицій, розроблення рекомендацій тощо).

У науковому середовищі відсутнє єдине бачення сутності координації прокуратурою

діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції. Так, М. В. Косюта наголошує, що координацією є організаційно-правоохоронні багатосторонні відносини, які складаються у процесі вироблення і реалізації спільних заходів у межах компетенції кожного з учасників, спрямованих на усунення та запобігання злочинних проявів [2, с. 13]. О. М. Литвинов констатує, що координацією є узгодження дій тактично самостійних суб'єктів системи профілактики злочинів за різними елементами діяльності при наявності рівноправних зв'язків між ними, спільної стратегічної мети діяльності для підвищення рівня ефективності протидії злочинності [3, с. 75]. Є. М. Блажівський вважає, що координацією є діяльність прокурорів, спрямована на організацію взаємодії між державними органами і досягнення соціально бажаної мети – зміцнення законності [4, с. 6]. Д. В. Суходубов наполягає на визначенні координаційної діяльності прокуратури як її управлінської функції, змістом якої є розробка і реалізація оптимальних заходів для узгодження та спрямування діяльності правоохоронних органів у найважливіших напрямках боротьби зі злочинністю та корупцією [5]. Аналіз існуючого спектра думок дає підстави стверджувати, що координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції узагальнено може бути визначена як об'єктивно зумовлене, соціально акцептоване і передбачене законом узгодження (упорядкування) прокурором дій державних і недержавних суб'єктів правоохоронної діяльності, які не перебувають у відносинах підпорядкування (субординації), з метою спільної реалізації міжвідомчих організаційних заходів антикримінального характеру, спрямованих на забезпечення безпеки особи, суспільства та держави.

Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції здійснюється під організаційним керівництвом відповідного органу прокуратури, що зумовлено специфікою процесуального і наглядового статусу прокурора, який наділений широкими наглядовими та процесуальними повноваженнями у сфері кримінального переслідування злочинів та осіб, які їх вчинили. Ієрархічність побудови системи органів прокуратури об'єктивно зумовлює виокремлення трьох рівнів координації прокурором діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції – загальнодержавного, регіонального та місцевого.

Основоположні засади прокурорської діяльності у сфері координації діяльності суб'єктів протидії злочинності та корупції визначено

законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. [6], галузевим наказом Генеральної прокуратури України від 16 січня 2013 р. № 1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» [7] та Положенням про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції, затвердженим спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України, Державної пенітенціарної служби України та Державної прикордонної служби України від 11 лютого 2013 р. № 5/132/21/4/84/82\од-13/10 [8].

Координаційні повноваження прокуратури у сфері протидії традиційно закріплюються в титульному законі про прокуратуру. У законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. координаційні повноваження прокуратури закріплено крізь призму забезпечення внутрішньоорганізаційної та зовнішньоорганізаційної діяльності органів прокуратури. Так, відповідно до ч. 1 ст. 8 цього закону Генеральна прокуратура України наділена повноваженнями щодо організації та координації діяльності всіх органів прокуратури з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури. Натомість частиною 2 ст. 25 Закону прямо передбачено, що Генеральний прокурор України, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків, здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності [6].

На сьогодні координаційна діяльність прокурора регулюється наказом Генеральної прокуратури України від 16 січня 2013 р. № 1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції». Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції визначена як один із головних пріоритетів у роботі прокурорів усіх рівнів. Основними критеріями оцінки ефективності координаційної діяльності прокурорів визначено реальний вплив на покращання стану протидії злочинності та корупції, підвищення ефективності їх профілактики, захист прав і свобод громадян та інтересів держави від злочинних посягань, у тому числі щодо відшкодування завданих їм збитків, рівень довіри громадськості до органів прокуратури та правоохоронних органів [7].

Організація координаційної діяльності здійснюється з урахуванням вимог Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції. Відповідно до п. 2 Положення завдання координації окреслено таким чином: визначення основних напрямів запобігання і протидії злочинності та корупції на основі аналізу їх структури, динаміки та прогнозування тенденцій розвитку; розробка, узгодження і виконання спільних заходів з метою своєчасного виявлення, розкриття, припинення та попередження злочинних і корупційних проявів, усунення причин та умов, що їм сприяли; підготовка пропозицій з удосконалення законодавства, спрямованих на підвищення ефективності правоохоронної діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності і корупції [8]. Координація ґрунтується на таких принципах: верховенства права; законності; рівності суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблемних питань щодо запобігання і протидії злочинності та корупції та розробці заходів з метою їх вирішення; самостійності кожного правоохоронного органу у процесі реалізації узгоджених рішень; відповідальності керівників правоохоронних органів, у межах їх компетенції, за якісне і своєчасне виконання узгоджених заходів; забезпечення повноти використання всіх форм координації; публічності, гласності та відкритості координаційних заходів у визначених законодавством межах. Наголосимо, що принцип верховенства права має засадничий характер при здійсненні координаційної діяльності, що виявляється у «зв'язаності» і «обмеженні» діяльності всіх її суб'єктів основними правами людини. Закріплення принципів рівності і самостійності унеможливує використання адміністративних повноважень як характерної ознаки централізованих і жорстко структурованих соціальних систем.

Вичерпного переліку суб'єктів координаційної діяльності не визначено. До кола уповноважених на протидію злочинності та корупції суб'єктів відносяться, у першу чергу, правоохоронні органи, що класифікуються на уповноважені безпосередньо забезпечувати протидію злочинності та корупції (тобто наділені повноваженнями на провадження оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства) і контролюючі. Суди не можуть розглядатися як суб'єкти координації, що об'єктивно зумовлено специфікою їх правового статусу. У п. 5 Положення передбачена також можливість участі у координаційних нарадах керівників органів виконавчої влади та місцевого само-

врядування «для заслуховування інформації щодо їхньої діяльності з питань попередження і протидії злочинності та корупції».

Організаційні форми координаційної діяльності прокуратури є відносно усталеними проявами співробітництва і взаємодії правоохоронних органів, метою яких є узгодження і спрямування діяльності у сфері протидії злочинності та корупції [5]. Основні форми координації закріплені у законодавстві. Так, у ч. 2 ст. 25 чинного закону України «Про прокуратуру» встановлено, що свої координаційні повноваження прокурори здійснюють шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, а також проведення узгоджених заходів, здійснення аналітичної діяльності. У п. 4 Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції координаційна нарада керівників правоохоронних органів під головуванням відповідного прокурора визначена як основна форма координації. Водночас передбачена можливість використання інших форм координації, а саме: спільних засідань колегій правоохоронних органів; міжвідомчих нарад за участі керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та державного нагляду (контролю); міжвідомчих робочих груп; видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру; організація комплексного вивчення ефективності протидії злочинності та корупції у регіонах, де спостерігаються негативні тенденції цієї діяльності; вивчення позитивного досвіду з питань запобігання і протидії злочинності та корупції, впровадження його в практичну діяльність правоохоронних органів; взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації; проведення спільних семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів; розробка пропозицій з питань удосконалення правового регулювання запобігання і протидії злочинності та корупції; спільне ініціювання та проведення аналітичних, наукових досліджень у сфері протидії злочинності та корупції.

Практика свідчить, що на якості координаційної діяльності окремих керівників органів прокуратури негативно позначається відсутність цілісного розуміння специфіки управлінсько-правової природи координаційної та міжвідомчої нарад. При обранні форм координаційної діяльності керівник органу прокуратури повинен зважати на існування відмінностей

між координаційною та міжвідомчою нарадами за колом учасників, ініціатором скликання, предметом і колом осіб, уповноважених підписувати підсумковий документ.

Фахівці наголошують, що аналіз ефективності координаційної діяльності загалом і окремих координаційних заходів зокрема повинен здійснюватися за такими критеріями: дотримання нормативно закріплених засад координаційної діяльності, порядку проведення координаційних заходів; належне узагальнення та аналіз статистичних даних координаційної діяльності; належний та оперативний обмін інформацією із суб'єктами протидії злочинності та корупції; використання широкого спектра форм координації; обґрунтованість залучення до координаційних заходів окремих суб'єктів; встановлення обґрунтованих термінів реалізації координаційних заходів; забезпечення належного контролю за координаційною діяльністю та окремими координаційними заходами тощо.

Інформаційно-аналітичні матеріали, надані відділом організаційно-методичної роботи та координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності Головного управління нагляду у кримінальному провадженні Генеральної прокуратури України, свідчать, що об'єктивними проявами низької ефективності координаційної діяльності прокурора є: покладання при розподілі обов'язків в органах прокуратури обов'язку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції на одного із заступників керівника органу прокуратури (нормативно визначено, що координація належить до виключної компетенції перших керівників органів прокуратури); недотримання чинних нормативних вимог щодо підготовки координаційних (міжвідомчих) нарад (не дотримано усталеного алгоритму підготовки наради, не запрошено або невчасно проінформовано учасників наради тощо), обґрунтованості визначення ініційованих до розгляду питань (питання порядку денного сформульовані занадто абстрактно або вони не пов'язані з діяльністю правоохоронних органів, не врахована специфіка криміногенної ситуації в адміністративно-територіальних одиницях, на які поширюється територіальна юрисдикція органу прокуратури тощо), системного попереднього опрацювання окремих питань порядку денного (не підготовлені проект постанови та відповідні інформаційно-аналітичні матеріали, не створена репрезентативна робоча група з метою належної підготовки до розгляду комплексного питання) та документального оформлення прийнятих рішень (не

дотримано уніфікованої форми протоколу і стандартів оформлення постанов з окремих питань порядку денного); неправильне визначення виду наради; недостатнє використання існуючого спектра форм координаційної діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції; відсутність плановості здійснення координаційної діяльності; відсутність або недотримання затвердженого керівником органу прокуратури плану підготовки координаційної (міжвідомчої) наради; зосередженість на розгляді питань, які можуть оперативно вирішуватися у робочому порядку або ж зовсім не віднесені до компетенції суб'єктів протидії злочинності та корупції (натомість безумовним пріоритетом є розгляд стану протидії злочинності та корупції у відповідних адміністративно-територіальних одиницях з метою вироблення та реалізації узгоджених цільових антикримінальних заходів); недотримання рекомендації щодо доцільності обговорення на координаційній (міжвідомчій) нараді питання про стан виконання раніше ухвалених рішень лише у випадку неякісного їх виконання або зволікання з виконанням; занадто широке формулювання питань порядку денного нарад (єдино прийнятним є ґрунтоване на аналізі специфіки криміногенної ситуації в конкретній адміністративно-територіальній одиниці чітке сутнісне формулювання найбільш актуального питання у сфері протидії злочинності та корупції); незалучення до координаційної діяльності суб'єктів, уповноважених на участь у вирішенні окремих питань у сфері протидії злочинності та корупції (у першу чергу місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування); відсутність усталеної практики запрошення на координаційні (міжвідомчі) наради консультантів і експертів з питань протидії злочинності та корупції з числа науковців, висококваліфікованих працівників профільних закладів та установ, а також представників засобів масової інформації; дублювання в рішеннях координаційних (міжвідомчих) нарад вимог галузевих наказів; планування в рішеннях координаційних (міжвідомчих) нарад заходів, віднесених законодавцем до виключної компетенції органів прокуратури; декларативність рішень координаційних (міжвідомчих) нарад (використання загальних формулювань на кшталт «вивчити кримінальні провадження та оперативно-розшукові справи», «провести відомчі та прокурорські перевірки», «кардинально змінити ставлення до боротьби зі злочинністю та корупцією», «вжити заходів щодо посилення взаємодії слідчого відділу з оперативними

підрозділами» тощо); невідповідність описової частини постанов координативних (міжвідомчих) нарад резолютивній, що спричиняє невідповідність запланованих заходів питанням порядку денного; закріплення у постановах координативних (міжвідомчих) нарад неконкретних заходів або заходів, що не передбачають скоординованих дій суб'єктів протидії злочинності та корупції; ігнорування вимоги щодо обов'язковості визначення виконавців або необгрунтоване визначення кола виконавців; відсутність у постановах координативних (міжвідомчих) нарад узгоджених заходів, спрямованих на вирішення комплексних питань у сфері протидії злочинності та корупції (часто визначається лише один виконавець, що унеможлиблює реалізацію узгоджених координативних заходів); покладання на окремих суб'єктів координативної діяльності обов'язку виконання рішень з питань, не віднесених до їх компетенції; визначення виконавцями окремих пунктів постанов органів публічної влади, керівники яких на нараду не запрошувалися; невчасне направлення копій постанов координативних (міжвідомчих) нарад до прокуратури обласного рівня; відсутність чітких термінів виконання окремих пунктів рішень координативних (міжвідомчих) нарад; зосередженість прокурорів районів у містах на організації та реалізації координативних заходів, передбачених координативними (міжвідомчими) нарадами під головуванням прокурора міста, та ухилення від цілеспрямованого вирішення засобами координації існуючих на локальному (місцевому) рівні конкретних проблем у сфері протидії злочинності та корупції;

недотримання вимоги щодо легітимізації постанов координативних (міжвідомчих) нарад шляхом видання наказів, розпоряджень, вказівок, інших документів організаційно-управлінського характеру; ненадання або невчасне надання постанови учасникам для виконання; недостатній контроль за станом виконання рішень координативних заходів (часто не забезпечується достатній контроль за наявністю і повнотою звітної інформації учасників нарад про виконання прийнятих рішень, що, у першу чергу, зумовлено відсутністю контрольних справ за окремими постановами координативних (міжвідомчих) нарад) тощо.

Висновок. Зазначимо, що координація є важливим чинником консолідації зусиль розрізаних суб'єктів, об'єднаних досягненням однієї мети. Координативні повноваження прокурора у сфері протидії злочинності та корупції детерміновані конституційними функціями прокуратури. Здійснення координативної діяльності прокурором об'єктивно зумовлено необхідністю забезпечення стійких організаційних зв'язків між низкою адміністративно не підпорядкованих один одному суб'єктів правоохоронної діяльності. На сучасному етапі значення координативної діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції суттєво зростає, що об'єктивно зумовлено скасуванням функції загального нагляду та відсутністю збалансованого державного механізму нагляду за додержанням прав і свобод людини та громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами.

Список використаних джерел

1. О прокуратуре СССР : закон СССР от 30 нояб. 1979 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economics.kiev.ua/download/Zakony_SSSR/data02/tex13787.htm.
2. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Косюта Михайло Васильович. – Одеса, 2002. – 467 с.
3. Литвинов О. М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Литвинов Олексій Михайлович. – Харків, 2002. – 276 с.
4. Блажівський Є. Координативна діяльність органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції / Є. Блажівський // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 2. – С. 5–9.
5. Суходубов Д. В. Координативна діяльність прокуратури щодо боротьби зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Суходубов Дмитро Володимирович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydiss.com/ru/catalog/view/9355.html>.
6. Про прокуратуру : закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
7. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції : наказ Ген. прокуратури України від 16 січ. 2013 р. № 1/1гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
8. Про затвердження Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції : наказ Ген. прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, М-ва оборони України, Держ. пенітенціар. служби України та Держ. прикордон. служби України від 11 лют. 2013 р. № 5/132/21/4/84/82/од-13/10. – Київ, 2013. – 8 с.

Надійшла до редколегії 08.10.2015

**ПРОНЕВИЧ А. С. КООРДИНАЦІОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА:
УПРАВЛЕНЧЕСКО-ПРАВОВАЯ ПРИРОДА, ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ
РЕАЛІЗАЦІЇ**

Осмыслена специфика управленческо-правовой природы координационной деятельности прокурора в сфере противодействия преступности и коррупции, выявлено состояние современного нормативно-правового регулирования координационной деятельности прокурора и на основе изучения актуальных информационно-аналитических материалов, подготовленных профильными структурными подразделениями Генеральной прокуратуры Украины и прокуратур областного уровня, вычленены объективные проявления низкой эффективности координационной деятельности в органах прокуратуры.

Ключевые слова: координационная деятельность прокурора, координационные полномочия, противодействие преступности и коррупции, координационное совещание, межведомственное совещание, межведомственная рабочая группа по раскрытию и расследованию преступлений, совместная следственно-оперативная группа, контрольное дело по проведённому координационному или межведомственному совещанию.

**PRONEVYCH O. S. COORDINATING ACTIVITIES OF A PROSECUTOR:
ADMINISTRATIVE AND LEGAL NATURE, LEGITIMIZATION AND PROBLEMS
OF IMPLEMENTATION**

The article is devoted to understanding the specifics of administrative and legal nature of the coordinating activities of a prosecutor in combating crime and corruption; the author has clarified the state of the current legal regulation and coordinating activities of a prosecutor; objective manifestations of the low efficiency of coordinating activities within prosecutor's office are singled out on the basis of studying actual information and analytical materials prepared by specialized structural units of the Prosecutor General of Ukraine and regional prosecutor's offices.

Particular attention is paid to clarification of the differences between coordinating and inter-agency meetings, and the results of monitoring of coordinating activity of regional prosecutor's offices by the department of organizational and methodical work and coordination of law enforcement agencies' activities in the field of combating crime of the Main Department of Supervision in Criminal Proceedings of the Prosecutor General of Ukraine.

Keywords: coordinating activities of a prosecutor, coordinating authorities, crime and corruption counteraction, coordination meeting, interagency meeting, inter-agency working group on solving and investigating crimes, joint investigative and operative team, control case concerning conducted coordinating or inter-agency meeting.

УДК 342.9:347.121.1:343.7

М. В. РІЗАК,

кандидат юридичних наук,

помічник-консультант народного депутата України

ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ЯК ОБ'ЄКТ НЕПРАВМИРНОГО ПОСЯГАННЯ

Встановлено, що персональні дані фізичної особи та бази персональних даних як упорядковані сукупності масивів таких даних на сучасному етапі розвитку та становлення інформаційних технологій є дуже вагомим інструментом впливу та маніпулювання в руках правопорушників. Доведено, що на сьогодні неправомірне посягання на персональні дані осіб залишається практично безкарними, що і сприяє подальшому погіршенню ситуації та зростанню занепокоєння серед населення через усе частіші втручання у приватне життя. Обґрунтовано необхідність удосконалення вже існуючої законодавчої бази в частині дисциплінарних та інших санкцій для посилення захисту та запобігання витоку такої інформації, як персональні дані.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, неправомірне посягання, об'єкт посягання, персональні дані, цивільна відповідальність.

Rizak, M.V. (2015), "Personal data as object of unlawful encroachment" ["Персональні дані як об'єкт неправомірного посягання"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 57–62.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційного простору та глибоке проникнення інформаційно-телекомунікаційних технологій у життя людства дають подвійний ефект. З одного боку, набагато полегшується обмін необхідними даними між усіма зацікавленими

суб'єктами, а з іншого – підвищується ризик потрапляння цих даних, зокрема даних обмеженого доступу, до рук третіх осіб, які можуть використати їх не за призначенням та у своїх власних корисних цілях. Тому законодавче закріплення основ захисту персональних даних від неправомірного посягання та подальшого незаконного використання частково вирішує поставлену проблему, однак потребує подальшого детального вивчення та змістового аналізу існуючої зараз ситуації в цій сфері, що і стало предметом нашого дослідження.

Метою цієї статті є дослідження персональних даних як об'єкта неправомірного посягання. Для належного та повного вивчення вказаного питання спочатку пропонуємо визначити, що являє собою об'єкт неправомірного посягання. Перш за все відзначимо, що будь-яке протиправне діяння характеризується сукупністю елементів, з яких воно складається: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Серед цих елементів чи не найважливіше місце займає саме об'єкт протиправного посягання, адже він безпосередньо характеризує те, на що посягає правопорушник та навколо чого відбуваються протиправні дії.

Виклад основного матеріалу. Об'єкт посягання у кримінально-правовому трактуванні – це суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом [1, с. 69]. Проте науковцями обґрунтовується й інша точка зору, згідно з якою вищевказана концепція не цілком відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей. На їхню думку, такий підхід до цієї проблеми дещо недооцінює значення людини у сфері соціального життя, яке визнано Конституцією України найвищою соціальною цінністю, а її права, свободи та їх гарантії мають визначати зміст і спрямування діяльності держави. Дослідники стверджують, що об'єктом будь-якого правопорушення, який найповніше, порівнюючи з іншими елементами, відображає характер суспільної небезпечності вчиненого діяння, слід визнавати не якісь абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні або державні цінності [2, с. 236].

Подібна позиція простежується і у працях А. Н. Трайніна, на думку якого об'єктом посягання в його конкретному життєвому втіленні можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні цінності – політичні, моральні, культурні та ін. При цьому цінності, на його думку, – це те, що має суттєве значення для людини і суспільства в цілому, тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші них

бере під свій захист кримінальне законодавство [3, с. 123].

Отже, аналізуючи викладене, під персональними даними як об'єктом неправомірного посягання слід розуміти виражену в об'єктивній (матеріальній) формі охоронювану законом інформацію або масив інформації, за допомогою якої можна чітко ідентифікувати конкретну особу та відносно якої вчинені протиправні дії, тобто дії, на які суб'єкт персональних даних не давав дозволу та які заборонені законом.

Визначаючи персональні дані як об'єкт неправомірного посягання, можна з упевненістю сказати, що обов'язковими ознаками вказаного об'єкта є те, що він: 1) є інформацією чи масивом інформації (дані про національність особи, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, адресу, дату і місце народження, інша інформація, що дозволяє належно ідентифікувати суб'єкта); 2) має виражатися в об'єктивній (матеріальній) формі (рукописному, машинописному, друкарському тексті, нотному записі, фонограмі, відеограмі, будь-якому електронному записі тощо); 3) охороняється чинним законодавством України; 4) має належати конкретній особі і не належить суб'єкту посягання.

Визначивши основні ознаки персональних даних як об'єкта неправомірного посягання, можна здійснити їх класифікацію за такими критеріями:

1) за суб'єктами відносин, пов'язаних із персональними даними, можна виділити посягання на персональні дані самого суб'єкта, на базу даних, що знаходиться у розпорядника, на базу даних, що знаходиться у володільця, на інформацію, що знаходиться в уповноваженому державному органі з питань захисту персональних даних тощо;

2) за формою вираження виділяють дані, які представлені в електронному варіанті (наприклад, аккаунти), в рукописному вигляді (картки), в друкарському тексті, в нотному записі тощо;

3) залежно від режиму охорони персональних даних виділяють персональні дані, які охороняються чинним законодавством, та персональні дані, які охороняються відповідним договором.

Беручи до уваги той факт, що головною особою, зацікавленою у збереженні обмеженого доступу до персональних даних, є їх суб'єкт, то він має право встановлювати відповідний режим доступу до персональних даних із урахуванням вимог законодавства. Тому персональні дані можна класифікувати як: 1) загальні

(наприклад, прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, а також інші персональні дані, які за згодою їх суб'єкта розміщені в загальнодоступних базах персональних даних); 2) вразливі (відомості про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, про стан здоров'я, інші, дані визначені такими законом); 3) спеціальні (персональні дані, що не входять до вразливих чи загальних і межі обігу яких визначаються їх суб'єктом) [4, с. 94].

Для найбільш чіткого та правильного з'ясування основних властивостей, ролі та значення конкретного об'єкта посягання виділяють загальний, родовий і безпосередній об'єкти; також розрізняють об'єкт та предмет посягання. Зокрема, відповідно до ст. 182 Кримінального кодексу України [5], яка передбачає відповідальність за порушення недоторканності приватного життя, загальним об'єктом неправомірного посягання на персональні дані виступають особисті права та свободи людини і громадянина. Родовим об'єктом складу такого злочину є право особи на недоторканність життя, безпосереднім об'єктом – персональні дані, що становлять відомості про особу. В свою чергу, предметом злочину є конкретна інформація про вказану особу. Виходячи з викладеного, слід відзначити, що об'єкт є ширшим поняттям за смисловим та змістовим навантаженням, ніж предмет злочину. Адже об'єктом злочину є персональні дані, які включають у себе сукупність різних видів інформації про особу, такі як стан здоров'я, вік, дата народження, місце проживання тощо, а предмет вказує на конкретний вид інформації про таку особу, щодо якої здійснено протиправне посягання.

Також необхідно зауважити, що саме від виду персональних даних як предмета неправомірного посягання залежить міра покарання за вчинення відповідного злочинного діяння, а також суб'єкт вчинення цього посягання, тому в кримінальному законодавстві виділяють різні склади злочину. Наприклад, статтею 145 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків [5]. Предметом складу цього злочину виступає лікарська таємниця – певним чином задокументована інформація про хворобу, медичне обстеження, огляд та його результати, тобто інформація про стан здоров'я пацієнта, що і є персональними даними. Стаття 163 КК України передбачає відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних

розмов, телеграфних та інших повідомлень, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер [5]. У цьому випадку предметом злочину є відомості, що передані чи передаються громадянами шляхом листування або телефонних розмов, а також повідомлення громадян, які передаються або були передані телеграфом чи за допомогою інших засобів зв'язку, а також через комп'ютер і становлять таємницю громадянина.

Також до видів злочинів, об'єктом посягання яких є персональні дані, можемо віднести: розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) (ст. 168 КК України), незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 359 КК України), порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних систем (ст. 363 КК України) [5].

За вчинення неправомірного посягання на персональні дані може наставати й адміністративна відповідальність, передбачена ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних; ст. 212-3 КУпАП – за порушення права на інформацію. Кодекс України про адміністративні правопорушення також доповнено статтями 212-5 «Порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави» та ст. 212-6, яка передбачає відповідальність за здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем [6; 7].

Щодо цивільної відповідальності, яка є різновидом юридичної відповідальності за посягання на персональні дані, доцільно зазначити, що Цивільний кодекс України (ст. 201, 275) передбачає захист нематеріальних благ громадян, включаючи недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю, ділову репутацію тощо [8]. Цивільно-правовою санкцією є відшкодування збитків. Збитки, заподіяні внаслідок вчинення дій, визначених законодавством як неправомірне збирання, розголошення та використання інформації, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, визначеному Цивільним законодавством України.

Отже, на основі наведених статей можна виділити такі види предмета неправомірного посягання, що в сукупності виражають персональні дані як об'єкт таких посягань: лікарська

таємниця; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер; інтереси сім'ї та дітей, яких усиновлено; використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації; порядок експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж.

Механізм заподіяння шкоди завжди полягає у посяганні на предмет суспільних відносин, у протиправному впливі на нього або у зміні соціального зв'язку, який пов'язує останній. Зважаючи на те, що персональні дані являють собою відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, протиправний вплив завжди здійснюється через інформаційні відносини. І саме тому, враховуючи той факт, що персональні дані є невід'ємною частиною інформаційних ресурсів усіх рівнів, що дозволяє збирати, обробляти, зберігати, використовувати персональні дані в різних сферах діяльності суспільства та держави (фінансовій і податковій, пенсійній, соціального та медичного страхування, трудовій, оперативно-розшуковій), обов'язково має бути отримана згода на їх використання від суб'єкта персональних даних [9, с. 25]. Вказане кореспондує закон України «Про захист персональних даних», який встановлює загальне правило, відповідно до якого обробка персональних даних може здійснюватися лише за згодою їх суб'єкта.

Поширення та активне використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, методів автоматичної обробки даних, формування глобальних інформаційно-телекомунікаційних систем, доступ до яких може здійснюватися практично кожною людиною з будь-якої точки земної кулі, – це реальні характеристики сучасної цифрової ери. І з одного боку, всі переваги вільного доступу до інформації безпосередньо забезпечують громадянам реалізацію одного з головних демократичних прав на свободу інформації, а ведення масштабних автоматизованих баз даних істотно оптимізує різноманітні процеси від підготовки та використання кредитних карт до формування біометричного портрета та прогнозування можливих захворювань. З іншого ж – широке використання персональних даних органами державної влади, комерційними та громадськими організаціями суттєво посилює ризик несанкціонованого вторгнення сторонніх в особисту сферу людини, створює загрозу порушення одного з її основоположних природних прав –

права на недоторканність приватного життя [10, с. 192].

Також загроза неправомірного посягання виникає в результаті користування соціальними мережами [11]. Тому що поряд із появою зручного інструмента для спілкування людей, який можна використовувати з інформаційною, діловою чи особистою метою, одночасно з'являється можливість використовувати цей інструмент у протиправних, а часом і злочинних цілях. Із розвитком високих технологій почали вдосконалюватись і способи вчинення традиційних злочинів (крадіжка, вимагання, шахрайство тощо), набуло розповсюдження неправомірне збирання та використання особистих даних. Існуюча на сьогодні система накопичення та зберігання персональних даних у соціальних мережах створює плідне підґрунтя для їх неправомірного використання, втягнення громадян України до злочинної діяльності як зарубіжними спецслужбами, так і різноманітними терористичними та злочинними організаціями [12, с. 275].

Наведене твердження абсолютно точно характеризує ситуацію незахищеності такого об'єкта, як персональні дані. Адже повальне та всеохоплююче поширення та просування серед населення так званих аккаунтів, що потрібні для реєстрації на тих чи інших сайтах для написання будь-якого коментарю або повідомлення, тільки збільшує ймовірність для особи стати жертвою в інформаційному сенсі. Чим більше людина залишає своїх персональних даних на різних сайтах, які позиціонують себе як безпечні і такі, що гарантують конфіденційність, тим більша ймовірність, що вони стануть об'єктом неправомірного посягання з боку тих же спецслужб або хакерів, які працюють задля матеріальної вигоди, іноді навіть до кінця не усвідомлюючи наслідків, до яких можуть призвести начебто «просто програми» для злому.

Підсумовуючи все викладене, можна зазначити наступне. Персональні дані фізичної особи та бази персональних даних як упорядковані сукупності масивів таких даних на сучасному етапі розвитку та становлення інформаційних технологій є дуже вагомим інструментом впливу та маніпулювання в руках правопорушників. Підвищена цікавість такої інформації робить персональні дані надпопулярним об'єктом для неправомірного посягання з боку різних суб'єктів. На сьогодні таке неправомірне посягання здійснюється переважно у формі кіберзлочинів. Для посилення захисту та запобігання витоку такої інформації, як персональні дані, необхідно удосконалювати вже існуючу

законодавчу базу в частині дисциплінарних та інших санкцій, адже сьогодні неправомірне посягання на персональні дані осіб залишається на практично безкарним, що сприяє пода-

льшому погіршенню ситуації та зростанню занепокоєння серед населення через усе частіші втручання у приватне життя.

Список використаних джерел

1. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Харків : УкрЮА, 1994. – 765 с.
2. Шевчук В. В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України / В. В. Шевчук, О. В. Охман // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2006. – № 2 (18). – С. 234–239.
3. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 342 с.
4. Різак М. В. Класифікація персональних даних як необхідний елемент введення ефективної комунікації в суспільстві / М. В. Різак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6-3. – С. 90–94.
5. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Різак М. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства в сфері обігу персональних даних: сучасний стан та перспективи подальшого розвитку / М. В. Різак // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ – 2013. – № 1 (60). – С. 190–198.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
8. Цивільний Кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Різак М. В. Співвідношення понять «обіг» та «обробка» персональних даних: термінологічні аспекти / М. В. Різак // Віче. – 2013. – № 8. – С. 25–26.
10. Різак М. В. Володілець (розпорядник) бази персональних даних: окремі питання / М. В. Різак // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 1. – С. 192–197.
11. Rizak M. V. The legislative support of circulation and processing of personal data in the social networks in Ukraine: current state and the prospects of development / M. V. Rizak // Acta humana : emberi jogi közlemények. – 2014. – 2. évf. (új folyam) 4. – Sz. 13–19.
12. Кучеренко М. С. До питання дефініції та характеристики суспільної небезпеки крадіжки особистості у соціальних мережах / М. С. Кучеренко, А. О. Мельник // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія та практика). – 2012. – № 1 (27). – С. 273–278.

Надійшла до редколегії 21.10.2015

РИЗАК М. В. ПЕРСОНАЛЬНЫЕ ДАННЫЕ КАК ОБЪЕКТ НЕПРАВОВОМЕРНОГО ПОСЯГАТЕЛЬСТВА

Установлено, что персональные данные физического лица и базы персональных данных как упорядоченные совокупности массивов таких данных на современном этапе развития и становления информационных технологий являются очень весомым инструментом влияния и манипулирования в руках правонарушителей. Доказано, что на данный момент неправомерное посягательство на персональные данные лиц остается практически безнаказанным, что способствует дальнейшему ухудшению ситуации и росту беспокойства среди населения из-за всё более частых вмешательств в частную жизнь. Обоснована необходимость совершенствования уже существующей законодательной базы в части дисциплинарных и иных санкций для усиления защиты и предотвращения утечки такой информации, как персональные данные.

Ключевые слова: административная ответственность, гражданская ответственность, неправомерное посягательство, объект посягательства, персональные данные, уголовная ответственность.

RIZAK M. V. PERSONAL DATA AS OBJECT OF UNLAWFUL ENCROACHMENT

The rapid development of information space and deep penetration of ICT in human life make a double effect. On the one hand, it is much easier to exchange of necessary data between all interested subjects but on the other hand it increases the risk of getting such data, including data of limited access, to the hands of third parties who may use them improperly and for their own gain. Therefore, the primary legal fixing of bases for protection of personal data from unlawful encroachment and further their illegal use solves the problem partially, but it requires further detailed study and semantic analysis of the existing situation at this moment in this area, which is the subject of study of this article.

In the article the personal data is researched as an object of unlawful encroachment. Found out that personal data of person, as well as the personal data, which represent a set of ordered arrays of such data, is a very important instrument of influence and manipulation in the hands of offenders at the present stage of development and formation of information technologies. In this article is proved that

at present the illegal encroachment on the personal data of persons is almost unpunished, that contributes to further worsening the situation and increases the public anxiety regarding increasing frequency affecting the private life. It's proved the necessity to improve the existing legal framework in terms of disciplinary and other sanctions to strengthen security and to prevent the leakage of information such as personal data.

Keywords: *administrative liability, civil liability, criminal liability, object of unlawful acts, personal data, unlawful acts.*

УДК 342.95

О. Ю. САЛМАНОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Досліджено теоретико-правові засади застосування оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві. Розглянуто механізм використання оціночних понять та можливі шляхи удосконалення процесу захисту прав і свобод громадян від протиправних рішень посадових осіб органів державної влади. Визначено, що оціночні поняття в процесі застосування норм адміністративно-деліктного законодавства дозволяють здійснювати індивідуальне піднормативне регулювання суспільних відносин. Вони є об'єктивно необхідними, надають адміністративно-деліктному законодавству певний ступінь стабільності та регулятивної міцності, а у ряді випадків усувають протиріччя, що виникають в результаті нормативно-правового формалізму.

Ключові слова: *оціночні поняття, адміністративно-деліктне законодавство, компетенція, дискреційні повноваження, адміністративно-юрисдикційна практика, правовий припис, юридичний факт.*

Salmanova, O.Y. (2015), "Problems of using evaluative concepts in administrative and tort legislation" ["Problemy vykorystannia otsinochnykh poniat v administratyvno-deliktnomu zakonodavstvi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 62–67.

Постановка проблеми. Одним із аспектів підвищення правової якості адміністративно-деліктного законодавства є проблема оптимального співвідношення елементів формального та оціночного. Оціночні поняття є об'єктивно необхідними і за відповідних умов надають адміністративно-деліктному законодавству певної стабільності та регулятивної міцності, знімають у ряді випадків протиріччя, що виникають в результаті нормативно-правового формалізму. Водночас надмірне і невиправдане включення оціночних понять в адміністративно-деліктне законодавство здатне зменшити ефективність процесів в адміністративно-юрисдикційній практиці. Складність тлумачення і застосування оціночних понять пов'язана з низкою особливостей їх логіко-гносеологічної та юридичної природи. Існує реальна небезпека прояву суб'єктивізму, що може призвести до порушення прав та свобод людини і громадянина. Велике значення в цьому аспекті має пошук та аналіз закономірностей раціонально-

го використання оціночних понять для конструювання приписів адміністративно-деліктного законодавства.

Стан дослідження. В юридичній літературі цій проблемі приділяється недостатня увага, незважаючи на її очевидне науково-практичне значення. Даному питанню та загальнотеоретичним аспектам правозастосовної діяльності взагалі присвятили свої праці такі вчені, як: С. І. Вільнянський, В. Н. Кудрявцев, М. О. Бару, Я. М. Брайнін, Т. В. Кошаніна, Ю. П. Соловей та інші.

Під оціночними поняттями розуміють детально не роз'яснені законодавцем і узагальнені типові емпіричні ознаки певних правових явищ, конкретизація яких здійснюється шляхом оцінки в рамках конкретної правозастосовної ситуації на основі розсуду суб'єкта. Оціночні поняття характеризуються певними правовими та позаправовими особливостями. Ці особливості окреслюють певну специфіку природи оціночних понять.

Метою цієї статті є дослідження теоретико-правових засад застосування оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві, розгляд механізму їх використання та можливих шляхів удосконалення процесу захисту прав і свобод громадян від протиправних рішень посадових осіб органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. В одних джерелах використовується термін «оціночні поняття», в інших – «оцінні», є ще третій термін – «оцінкові». Наприклад, В. К. Колпаков у своїй роботі називає один із різновидів перемінних ознак складу правопорушення оцінками [1, с. 257].

Почнемо аналіз оціночних понять з характеристики їх правових особливостей. Ці особливості покликані відобразити якісну специфіку вираження і функціонування цього класу понять в рамках усього права.

Першою правовою особливістю оціночних понять є те, що вони або взагалі не роз'яснюються в законодавстві, або знаходять у ньому лише часткову інтерпретацію. Іншими словами, оціночні поняття – це не визначені правом поняття. Також потрібно зазначити, що законодавець найчастіше вдається до неповноти вираження своєї думки у правовому приписі з метою охоплення цим приписом певної групи суспільних відносин.

Другою правовою особливістю оціночних понять є те, що вони конкретизуються самим правозастосувачем. Він визначає зміст оціночних понять у рамках відповідної правозастосовної ситуації з урахуванням загальних критеріїв, які закладені в адміністративно-деліктному законодавстві. Причому процеси правозастосовної конкретизації оціночних понять і застосування їх правових норм-носіїв у часі збігаються.

Сутність третьої правової особливості оціночних понять полягає у їх конкретизації на основі розсуду. Якщо під розсудом розуміти надану законом відносну свободу у прийнятті правозастосувачем тих чи інших рішень з метою найбільш адекватного відображення в них особливостей конкретних ситуацій, то при застосуванні норм з оціночними поняттями такий розсуд є неминучим.

Між рішенням, яке ґрунтується на розсуді, і довільним рішенням є принципова різниця, яка полягає в тому, що в першому випадку відповідний державний орган чи його посадова особа уповноважені на видання акта законом, і цей акт не повинен виходити за рамки цього закону. Іншими словами, розсуд у межах, що допускається законом, дозволяє знаходити оптимальні варіанти рішень. І навпаки, свавілля

протистоїть законності та не сприяє оптимізації прийнятих на його основі рішень. Оціночні поняття в процесі застосування норм адміністративно-деліктного законодавства дозволяють здійснювати індивідуальне піднормативне регулювання суспільних відносин. У цьому полягає основна особливість оціночних понять, яка підкреслює специфіку їх функціонального статусу в рамках правового регулювання. Індивідуальність у правовому регулюванні досягається можливістю максимального врахування ситуаційних особливостей відповідних правореґулюючих явищ. Функція індивідуального юридичного впливу полягає в поширенні загального і досить абстрактного правила на своєрідні фактичні обставини.

Таким чином, підбиваючи перші підсумки аналізу характеристики оціночних понять, можна відзначити, що оціночні поняття в адміністративно-деліктному законодавстві:

- взагалі не роз'яснюються в законодавстві або знаходять у ньому часткову (неповну) інтерпретацію;
- конкретизуються самим суб'єктом у рамках відповідної правозастосовної ситуації;
- конкретизуються на основі розсуду з урахуванням загальних критеріїв, які закладені в праві;
- кодують правове значення соціальних явищ;
- дозволяють здійснювати індивідуальне регулювання суспільних відносин.

У зв'язку з цим О. П. Коренев правильно вказує на те, що від суб'єкта правозастосування потрібне таке розуміння цих понять, яке має найбільше поширення в даний момент у тій чи іншій сфері управління [2, с. 76].

Характеристика оціночних понять адміністративно-деліктного законодавства була б неповною без зазначення їх позаправових особливостей.

До числа цих особливостей, що підкреслюють своєрідність логіко-гносеологічної та аксіологічної природи оціночних понять, належать:

- відкритий характер логічної структури;
- узагальнення найсуттєвіших ознак розкритих явищ у формі типізації;
- присутність у цих поняттях як аксіологічних, так і неаксіологічних оцінок.

Оціночні поняття використовуються в різних галузях законодавства, але найширше застосування знаходять саме в адміністративно-деліктному законодавстві.

Це є закономірним і цілком зрозумілим, оскільки управлінська діяльність відрізняється

різноманітним і творчим характером. Вона не можлива без надання органам виконавчої влади широкої ініціативи у вигляді відповідних дискреційних повноважень. Свобода розсуду і пов'язана з нею конкретизація юридичних фактів становить одну з характерних рис компетенції посадових осіб. Зазначене, головним чином, і обумовлює широке проникнення в адміністративно-деліктне законодавство оціночних понять. Їх найважливішою функцією є опосередкування адміністративного розсуду і дискреційних повноважень відповідних державних органів та їх посадових осіб. Адміністративно-деліктне законодавство меншою мірою насичене оціночними поняттями, оскільки воно спрямоване на регулювання правоохоронної діяльності, в якій дискреційні повноваження органів адміністративної юрисдикції та їх посадових осіб мають бути зведені до мінімуму.

Використання оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві – явище більше вимушене, ніж закономірне. Необхідність опосередкування дискреційних повноважень – це одна із загальних передумов використання оціночних понять як в адміністративно-деліктному законодавстві, так і в адміністративному законодавстві в цілому. Цим не вичерпується вся сукупність передумов.

Використання оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві має інтелектуальні межі і межі доцільності. У першому випадку формалізація в контексті відповідного правового припису є об'єктивно неможливою. У другому вона принципово можлива, але з тих чи інших причин недоцільна. Суб'єктивізм законодавця може виявлятися в обох випадках, але найбільше він характерний для другого випадку.

Необхідність використання оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві пояснюється двома видами передумов: об'єктивними та суб'єктивними. Якщо перша група передумов включає фактори, які не залежать від волі законодавця і впливають, зрештою, з відповідних соціальних закономірностей, то друга група передумов, навпаки, знаходиться в певній залежності від волі законодавця і пояснюється, найчастіше, недостатнім рівнем культури законотворчості та розвитку техніко-юридичного інструментарію.

Можна виділити такі об'єктивні передумови використання в законах оціночних понять: 1) наявність різноманітних соціальних явищ, що потребують правового опосередкування; 2) постійна зміна та ускладнення суспільних відносин за об'єктивно обмеженої можливості

законодавця передбачити їх розвиток і прояв, що змушує законодавця вдаватися до більш абстрактного викладу правових норм. Окрім інших засобів, це досягається саме включенням у ці норми оціночних понять.

Суб'єктивними передумовами використання оціночних понять в законах є, зокрема: існування певних традицій, усталених прийомів законодавчої техніки, недостатньо критичне запозичення понятійного апарату із старого законодавства. Сюди також слід віднести і недостатній ступінь розвитку юридичної науки і певні недоліки практики створення і застосування правових норм.

Зазначені передумови багато в чому пояснюють фактичне використання оціночних понять і в адміністративно-деліктному законодавстві. Питання форм закріплення оціночних понять в цьому аспекті має дуже принципове значення. Справа в тому, що далеко не у всіх випадках оціночні поняття знаходять своє закріплення у вигляді окремих слів або словосполучень безпосередньо в тексті закону. Існують й інші, більш складні і нетрадиційні способи закріплення оціночних понять. На наш погляд, доцільне виділення двох основних форм закріплення оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві: текстової (відкритої) і позатекстової (латентної). Текстова форма може бути реалізована двома способами фіксації оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві:

1) способом прямого закріплення у вигляді словосполучень або окремих слів;

2) бланкетним способом, коли оціночні поняття фіксуються не в самому законі, а в текстах підзаконно-нормативних актів, приписи яких інтерпретуються при кваліфікації відповідних адміністративних правопорушень.

У першому випадку тлумачення оціночного поняття не становить особливих труднощів, принаймні з позицій формальної логіки та лінгвістики. У другому ж випадку оціночні поняття мають ніби другий рівень, і їх встановлення та тлумачення пов'язане з аналізом відповідного нормативно-правового масиву. Існує й інший, відносно рідкісний, спосіб закріплення оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві – за допомогою контексту правового припису.

Таким чином, оціночні поняття можуть закріплюватися в адміністративно-деліктному законодавстві:

– за допомогою прямого словесного закріплення у законі;

– бланкетним способом;

– за допомогою єдиних для адміністративно-деліктного законодавства логіко-лінгвістичних структур;

– за допомогою контексту слововживання, що відображає різноманітні особливості конкретних життєвих ситуацій.

На відміну від понять точного значення (формально визначених понять), застосування оціночних понять, як показує аналіз адміністративно-юрисдикційної практики, часто пов'язане з різного роду помилками та вимагає від правозастосувача відповідної кваліфікації й досвіду.

Суть проблеми, про яку йде мова, полягає в необхідності відшукування для кожного правового припису про адміністративну відповідальність оптимального та соціально обумовленого співвідношення формального та оціночного. Надмірно широке і невикористане використання в законодавстві оціночних понять здатне принести в адміністративно-юрисдикційну практику хаос та істотно ускладнити досягнення тих цілей, які поставлені законодавцем. Необхідно також враховувати, що однозначне і правильне формулювання понять права в тексті законів безпосередньо пов'язане з реалізацією завдання найбільш міцного гарантування прав і законних інтересів громадян в адміністративно-юрисдикційній сфері.

З іншого боку, ступінь абстрактності норми закону про адміністративне правопорушення повинен визначатися законодавцем у своїй основі не прагненням створення найбільш «зручних» для правозастосування норм, а в першу чергу, характером розкритих в законі соціальних явищ і цілей.

Включати чи не включати оціночне поняття в ту чи іншу статтю адміністративно-деліктного законодавства – справа законодавця. Разом з тим законодавець, вирішуючи питання, повинен діяти не наосліп (емпіричним шляхом), вдаючись до методу «проб та помилок», а керуватися сформованими у процесі багаторічної практики адміністративно-деліктної законотворчості та правозастосування об'єктивними закономірностями використання оціночних понять.

Виявлення меж використання оціночних понять в законах про адміністративні правопорушення зводиться, по суті, до пошуку критеріїв оптимального співвідношення формального та оціночного в кожному законотворчому рішенні. Такі критерії повинні стати для законодавця науково обґрунтованими орієнтирами оптимального використання оціночних понять.

Виявлення критеріїв оптимального використання оціночних понять в адміністративно-

деліктному законодавстві не можливе без аналізу складного комплексу факторів:

– цілей та інтересів законодавця, які реалізовані в конкретній правовій нормі;

– бажаних для законодавця меж адміністративно-правової заборони;

– тимчасового періоду, на який розрахована дія норми;

– відносної рухливості або стабільності явищ, що відображаються у цій нормі;

– ступеня розвитку техніко-юрисдикційного інструментарію;

– досягнутого рівня культури законотворчості та правозастосування.

Розглянуті критерії покликані втілити в собі інтегративну характеристику багатьох змістових елементів законотворчого і правозастосовчого процесів і зайняти належне місце в системі принципів адміністративно-деліктної законотворчості. Їх конструктивна роль в законотворчості – це обґрунтування принципової доцільності й необхідності включення оціночних понять в ті чи інші норми про адміністративну відповідальність. Велике значення має надаватися і правилам логіко-лінгвістичного оформлення таких норм.

На наш погляд, в число критеріїв оптимального використання оціночних понять в адміністративно-деліктному законодавстві слід включити:

– тимчасові критерії;

– критерій взаємної визначеності різногалузевих правових заборон;

– критерій обліку неправових (моральних) регуляторів.

Ступінь співвідношення конкретного й абстрактного у правовій нормі залежить від передбачуваного періоду її дії. Закони, які розраховані на більш тривалий термін, будуть містити більше оціночних елементів, ніж закони короткочасні, оскільки законодавець повинен завжди пам'ятати, що час змінює суспільні відносини, а отже, змінює і характер діяння, його суспільну небезпеку.

Наприклад, перед законодавцем стоїть завдання встановити адміністративну відповідальність за порушення правил поведінки з препаратами, які використовуються в сільському господарстві і які спричинили або можуть спричинити забруднення атмосферного повітря [3].

Соціологічні обґрунтування показують, що така заборона має бути встановлена на тривалий термін. Дати конкретний перелік препаратів у тексті адміністративно-правової заборони неможливо, оскільки їх кількість величезна

і має тенденцію до збільшення. Дати їх вичерпну видову характеристику (пестициди, біостимулятори) в принципі можливо. Але така класифікація є прийнятною тільки на момент прийняття норми і може з часом істотно змінитися, оскільки не виключена поява нового виду (класу) препаратів за період дії норми. З іншого боку, правозастосувачу необхідно вказати хоча б приблизну характеристику цих препаратів для правильного застосування правової норми.

Понятійно-термінологічна визначеність різногалузевих правових заборон має пряме практичне значення, яке пов'язане, в першу чергу, з тим, що деякі суспільні відносини знаходяться під охороною різних інститутів юридичної відповідальності. Якщо при аналізі зазначеного критерію взяти співвідношення адміністративно-деліктного та кримінального законодавства, то тільки в цих галузях можна виділити достатню кількість суміжних складів правопорушень (порушення водія правил дорожнього руху) [3; 4].

Для правильного відмежування адміністративних проступків від суміжних з ними кримінальних злочинів необхідна взаємна визначеність і однозначність уживаних у законі понять. Ступінь співвідношення формального та оціночного в адміністративно-правових та кримінально-правових нормах має бути завжди взаємопов'язана і збалансована. В ідеальному варіанті всі необхідні критерії правильної кваліфікації адміністративних проступків і злочинів повинні охоплюватися відповідними галузями законодавства.

Досягнення абсолютної межі між галузями законодавства є об'єктивно неможливим, бо вони є системними утвореннями. Однак обмежуватися в законі одними лише вказівками про те, що адміністративна відповідальність не настає, якщо відповідно до чинного законодавства передбачена кримінальна (або навпаки), – це не кращий спосіб вирішення проблеми. Очевидним є те, що такі критерії мають бути більш конкретними.

На нашу думку, необхідно, по-перше, включити до мінімуму ті випадки, коли розме-

жування можливо зробити тільки на основі критеріїв, які виражені оціночними поняттями. У тих випадках, коли цього з об'єктивних причин зробити неможливо або з соціально-правових міркувань недоцільно, необхідно надати одній із суміжних норм великий ступінь казуїстичності. По-друге, слід критично підходити до доцільності включення відносних приписів поряд з конкретними критеріями оціночних. У деяких випадках таке включення тягне за собою невизначеність заборони, яка буде істотно ускладнювати кваліфікацію правопорушень.

Висновок. Можна зазначити, що правові норми діють в системі з іншими соціальними нормами. Скоординованість вимог різних соціальних норм в адміністративно-деліктній законотворчості – складне завдання, що стоїть перед законодавцем. У більш широкому плані її реалізація спрямована на надання адміністративно-правовим заборонам якостей соціальної обумовленості. Водночас це завдання має і суто техніко-юридичний аспект, оскільки його вирішення не може не позначитися на виборі законодавцем тих чи інших інструментальних засобів формулювання і викладу адміністративно-правових приписів. Інакше кажучи, облік вимог неправових регуляторів для створення правової норми часто впливає на результативний ступінь абстрактності правового припису.

Зазначене найбільш наочно виявляється у разі акумуляції в правових нормах вимог моральних норм. Необхідність використання оціночних понять при такому способі узгодження детермінована рядом обставин. По-перше, моральні норми, на відміну від технічних, корпоративних та інших, завжди мають оціночний характер. По-друге, відображення у відповідних адміністративно-правових нормах моральних вимог у вигляді оціночних понять знімає в ряді випадків виникнення протиріч. Формальна визначеність правової норми не дозволяє поширити її на життєві обставини, які з точки зору моралі вимагають правового регулювання, або, навпаки, впливає на ті життєві відносини, де мораль вважає такий вплив небажаним.

Список використаних джерел

1. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
2. Коренев А. П. Нормы административного права и их применение / А. П. Коренев. – М. : Юрид. лит., 1978. – 142 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1123. – Зі змін. та допов.
4. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Зі змін. та допов.

Надійшла до редколегії 12.10.2015

САЛМАНОВА Е. Ю. ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОЦЕНОЧНЫХ ПОНЯТИЙ В АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Исследованы теоретико-правовые основы применения оценочных понятий в административно-деликтном законодательстве. Рассмотрен механизм использования оценочных понятий и возможные пути совершенствования процесса защиты прав и свобод граждан от противоправных решений должностных лиц органов государственной власти. Определено, что оценочные понятия в процессе применения норм административно-деликтного законодательства позволяют осуществлять индивидуальное поднормативное регулирование общественных отношений. Они являются объективно необходимыми, предоставляют административно-деликтному законодательству определённую степень стабильности и регулятивной прочности, а в ряде случаев снимают противоречия, возникающие в результате нормативно-правового формализма.

Ключевые слова: оценочные понятия, административно-деликтное законодательство, компетенция, дискреционные полномочия, административно-юрисдикционная практика, правовое предписание, юридический факт.

SALMANOVA O. Y. PROBLEMS OF USING EVALUATIVE CONCEPTS IN ADMINISTRATIVE AND TORT LEGISLATION

Theoretical and legal principles of using evaluative concepts in administrative and tort legislation are studied. The mechanism of the use of evaluative concepts and possible ways of improving the process of protecting the rights and freedoms of citizens against unlawful decisions of officials of state authorities is considered.

It is emphasized that the evaluative concepts are objectively necessary and under appropriate conditions provide administrative and tort legislation a certain degree of stability and regulatory strength. They eliminate in some cases the contradictions that arise from normative and legal formalism. Excessive and unjustified inclusion of evaluative concepts in administrative and tort legislation could reduce the efficiency of the processes in administrative and jurisdictional practice.

The complexity of the interpretation and use of evaluative concepts is associated with a number of features of their logical and epistemological, legal nature. There is a real danger of the manifestation of subjectivity that may lead to the violation of the rights and freedoms of a man and citizen. A great importance in this respect has the analysis of regularity of rational use of evaluative concepts for designing prescriptions of administrative and tort legislation.

It is indicated that evaluative concepts in the process of using the norms of administrative and tort legislation allow accomplishing individual subnormative regulation of social relations. This is the main feature of evaluative concepts that emphasizes the specificity of their functional status within the legal regulation. Individuality in the legal regulation is reached by the opportunity of maximum consideration of situational features of relevant regulating phenomena. The function of individual legal impact is in spreading general and rather abstract rule on the unique factual circumstances.

Keywords: evaluative concepts, administrative and tort legislation, competence, discretion powers, administrative and jurisdictional practice, legal prescription, legal fact.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.98

В. О. ГУСЄВА,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії**факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОДОРОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

На підставі аналізу слідчої практики та наукової літератури виявлено основні проблеми використання одорологічних досліджень у кримінальному провадженні та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *запахові сліди, криміналістична одорологія, одорологічний метод дослідження.*

Husieva, V.O. (2015), "Usage of the results of odorology examination as evidence in criminal proceedings" ["Vykorystannia rezultativ odorolohichnoho doslidzhennia yak dokaziv u kryminalnomu provadzhenni"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 68–71.

Постановка проблеми. Питання знищення, маскування або приховування слідів на місці скоєння злочину для злочинця є першочерговими. З метою уникнення покарання та введення слідства в оману злочинець ретельно готується до злочину, аналізуючи кожен свій крок та можливе місце залишення своїх відбитків для їх знищення. Однак запах людини залишається завжди, тому проблематика одорологічного дослідження запахових слідів на сьогодні є дуже актуальною.

Стан дослідження. Дослідження використання запаху людини з метою розшуку та ідентифікації особи проводять науковці багатьох країн світу, в тому числі і України. Цим питанням присвячені роботи таких науковців, як В. Д. Басай, Р. С. Белкін, К. Г. Байерман, В. К. Гончар, Г. А. Грановський, А. І. Дворкін, О. А. Кириченко, Д. А. Купріянов, М. В. Кісін, В. І. Старовойтов, В. О. Снетков, Л. І. Слепнева, Г. В. Федоров, А. П. Шеремет та ін. Однак слід сказати, що ставлення науковців до одорологічного методу дослідження запахових слідів людини, а тим паче до використання його результатів у кримінальному провадженні як доказів, неоднозначне.

Отже, **метою** статті є деталізація наукових основ використання одорологічної інформації у кримінальному судочинстві, розв'язання низки пов'язаних з цим проблем щодо забезпечення правоохоронців новітніми ефективними і перспективними джерелами доказової та орієнтовної інформації в процесі розкриття та розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу. Проблеми одорологічного методу не існувало до тих пір, поки не виникло питання про розширення сфери його застосування. Технічні аспекти вдосконалення методу не піддавалися сумніву, тому що його цільове призначення залишалося традиційно оперативно-розшуковим. Проблема і відповідно дискусія виникли тоді, коли були висловлені думки щодо використання результатів застосування одорологічного методу в ході розслідування злочинів.

Так, М. В. Салтевський зазначав, що дії собаки як інструмента дослідження в руках спеціаліста подібні до дії «чорної скриньки». Тобто маємо результат, але не знаємо механізму його одержання. Тому результат вибірки запахових слідів доцільно використовувати лише в оперативних і організаційних цілях. З часом вчений змінив свою думку та зауважив, що нюх відповідним чином дресированої собаки – це біологічний інструмент у руках фахівця, який досліджує джерело запаху. Подібно до спеціаліста, який застосовує хроматограф (прилад для розділення суміші речовин методом хроматографії), він також детектує в джерелі пахучу рідину за допомогою інструмента, яким володіє так само, як експерт хроматографом, тому вилучена інформація в обох випадках повинна мати однакове процесуальне значення [1, с. 18]. Із наведеного можна зробити висновок, що інформацію, одержану за допомогою одорологічного методу дослідження, автор відносить до процесуальної дії, тобто це дозволяє використовувати її в процесі доказування.

Інші науковці по-різному ставилися до оцінки природи одорологічного методу. Однак і вони робили акцент на його позитивних перспективах у випадку дотримання тих чи інших умов застосування. Це пов'язувалося з розробкою та створенням відповідних інструментальних методів дослідження. Так, учені докладно аналізували положення одорології, але уникали однозначної відповіді щодо правового статусу одержаних результатів.

У сучасній криміналістиці дослідники підтримують необхідність використання результатів одорологічного дослідження в ході доказування у кримінальних провадженнях. Так, Р. С. Белкін, аналізуючи зазначену проблему, пропонував можливі шляхи її вирішення. Він визначав п'ять аспектів цієї проблеми: природно-науковий, технічний, процесуальний, етичний і тактичний. Розглядаючи перший аспект, учений зазначав, що індивідуальність і відносна незмінюваність запаху людини належить до остаточно встановлених закономірностей, незважаючи на відсутність загальної теорії запаху. Це підтверджено дослідженнями біологів, медиків, кінологів та підтримується більшістю криміналістів [2, с. 340].

Запаховий слід людини являє собою складний комплекс запахів, що включає в себе: місцеві запахи (окремих частин тіла), індивідуальний запах (вся сума місцевих запахів), загальний запах (запах в одязі, включно з професійним запахом та побічними запахами парфумів, тютюну тощо). Таким чином, запаховий слід людини складається з її індивідуального запаху, різноманітних побутових запахів (наприклад, помешкання, виробничих та інших запахів) та запаху предметів, наявних у людини. Тому зазначений склад запахового сліду забезпечує індивідуальність.

Якщо відштовхуватися від того, що на сьогодні немає загальноприйнятої теорії запахів, виникає кілька питань, які потребують вирішення. По-перше, яка галузь наукових знань має доводити природу, індивідуальність та відносну незмінність запаху.

На думку М. В. Салтєвського, запах – це природна властивість матеріальних тіл. Цей термін застосовується у двох значеннях. У першому ним позначають об'єктивну властивість фізичних тіл, що полягає в безперервному відділенні в зовнішнє середовище їх речовин – молекул, які утворюють запаховий слід. У другому – це суб'єктивне відчуття (відображення, мислений образ), що виникає у людини або тварини внаслідок взаємодії частинок пахучої речовини з рецепторами нюху [3, с. 46].

Іншої думки дотримуються В. І. Старовойтов [4, с. 48] та О. В. Саламатін [4, с. 57], які вважають, що запах є біологічною властивістю. На відміну від більшості криміналістів, які припускають можливість дослідження запаху інструментальними методами, ці вчені зазначають, що запах не фіксується нечутливими приладами, а рекомендації щодо можливості його дослідження фізико-хімічними методами називають ненауковими. Вони спростовують твердження про те, що індивідуальність особистого запаху людини обумовлена виділеннями шкіри і випадковими речовинами, які є супутніми у життєдіяльності індивіда. Також дослідники стверджують, що в основі ольфакторної індивідуальності суб'єкта лежить генотипічно обумовлена особливість обміну речовин і метаболізму кожного організму. Однак для підтвердження такої впевненості автори не посилаються на результати наукових досліджень фахівців певної галузі знань.

Мабуть, саме тому інші дослідники до вирішення цього питання ставляться стриманіше, висловлюють лише вірогідність того, що індивідуальність запаху обумовлена генетично. Експерименти, стверджують вони, показали, що собаки легко розрізняють за запахом людей і навіть членів однієї родини, які мають однакову генетичну конституцію.

Отже, існує дві думки щодо природи запаху людини, висловлені криміналістами. Вважається, що вирішення цієї проблеми (розробка загальнотеоретичних основ запаху та закономірностей, пов'язаних із його утворенням) є завданням науковців відповідних галузей знань – хімії, фізики, біології, медицини, кінології.

І. О. Возгрін зазначав, що успіх роботи із запаховими слідами значною мірою залежить від результатів низки фундаментальних досліджень у галузі природничих наук (фізики, хімії, біології, генетики тощо). Ці дослідження повністю розкривають природу та ознаки запахів, будову їх властивостей, генів людини і тварин, сутність інформації та механізм її трансформації тощо. Тобто першочергова необхідність полягає у розробці наукових знань щодо застосування в судочинстві тих чи інших слідів-відображень, до предмета дослідження яких вони належать [5, с. 18].

Невирішеність цього принципового питання породжує дискусії стосовно можливостей і форм застосування досліджуваного методу в кримінально-процесуальній діяльності. Докладний аналіз найбільш принципових думок прихильників та противників можливості використання службово-розшукових собак

(біологічних детекторів) у розслідуванні можна знайти у роботах Р. С. Белкіна [2, с. 45]. Однак ми не погоджуємося з його аргументами стосовно думки, що закон дійсно не згадує собаку, як і не згадує жоден із видів криміналістичних обліків, інших техніко-криміналістичних засобів та методів виявлення й дослідження доказів. Закон і не може містити вичерпного переліку техніко-криміналістичних прийомів збирання і дослідження доказів. Відсутність у ньому згадки про той чи інший засіб або прийом ще не означає заборону їх застосування. Так, закон не згадує жодного пошукового засобу, але застосування їх під час огляду або обшуку не викликає сумнівів.

Також Р. С. Белкін не зазначає, у ролі якого техніко-криміналістичного засобу слід розглядати службово-розшукову собаку і для проведення яких слідчих дій її можна застосовувати. Адже всі техніко-криміналістичні засоби, згадані вченим, застосовуються під час проведення слідчих дій, що відбиваються у протоколі. Застосування звукозапису, кінозйомки, відеозапису на досудовому слідстві, застосування пошукових засобів під час огляду або обшуку певною мірою врегульовано законом. Вважаємо, що застосування собаки для пошуку наркотиків або інших речовин під час огляду або обшуку також має бути відображено в протоколі і не викличе сумнівів у правомірності таких дій.

Слід зазначити, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не забороняє використовувати наукові, технічні або інші спеціальні знання, якщо вони потрібні для вирішення певних завдань при розслідуванні злочинів. Передбачається і процесуальна форма використання таких знань – судова експертиза. Перешкодою на шляху до застосування тих чи інших знань у судочинстві може бути рівень їх наукової доведеності, обґрунтованості [6].

Результати проведених досліджень за розробленими науковими методиками не викликали заперечення та неприйняття їх як доказів. Мова може йти лише про їх оцінку в сукупності з усіма іншими доказами у справі за внутрішнім переконанням слідчого (судді).

Таким чином, вирішення проблем застосування в процесі доказування результатів дослідження пахучих речовин та запахових слідів лежить не у законодавчій, а у науковій сфері. Очевидно, що на сьогодні виникає необхідність практичної роботи з розширення та розвитку проведення одорологічних досліджень під час розслідування різних видів злочинів. До неї необхідно залучати не лише кіно-

логів, а й фахівців у галузі біології, хімії, медицини тощо, які володіють певними знаннями про механізм і закономірності утворення запахових слідів та можуть запропонувати сучасні наукові методики їх дослідження. Аналіз спеціальної літератури та результати вивчення слідчої та експертної практик дозволяють виділити комплекс проблемних питань, пов'язаних із судовою одорологією.

1. Дотепер дискусійним є питання про можливість віднесення одорологічного дослідження до криміналістичних експертиз. Деякі вчені вважають, що одорологічне дослідження слід розглядати як самостійну слідчу (розшукову) дію або захід під назвою «оперативно-слідча вибірка».

2. Не повністю розроблена методика одорологічного дослідження, відсутній конкретний перелік дій, що необхідні в ході дослідження. Регламентовано лише те, що необхідно винести постанову про призначення одорологічної експертизи, а після її проведення експерт повинен скласти висновок. Для того щоб судова одорологія отримала офіційне закріплення в практиці, необхідно чітко визначити її статус у процесі розслідування і розкриття злочинів, створити більш детальну регламентацію методики одорологічного дослідження.

3. Існує проблема збирання одорологічних слідів під час слідчого огляду. З метою вилучення слідів слідчому необхідно здійснити низку додаткових дій: викликати на місце події кінолога з собакою, обмежити доступ будь-кого до місця події, тому що можуть залишитися сторонні запахи. Також необхідно правильно вилучити запахові сліди, щоб надалі їх можна було використовувати при проведенні одорологічної експертизи. Все це ускладнює слідчий огляд, тому працівники часто нехтують можливістю вилучення запахових слідів, оскільки на один лише огляд місця події марнується значна кількість сил і часу; їм простіше збирати «традиційні» сліди злочину [5, с. 74]. Вирішення цієї проблеми полягає у включенні до слідчо-оперативної групи, крім фахівця-криміналіста, фахівця, який володіє знаннями у сфері збирання запахових слідів, що, в свою чергу, полегшить роботу слідчого і виключить можливі помилки в їх виявленні, фіксації та вилученні.

4. Постає проблемне питання, чи можна використовувати результати одорологічної експертизи як доказ. Деякі вчені та практики вважають, що результати одорологічної експертизи та одорологічної вибірки достовірні, тобто можуть використовуватися як докази у кримінальному провадженні. Інші ж ставляться до

цих результатів негативно, аргументуючи тим, що експертизу «проводять собаки», нехай навіть і спеціально вивчені, а тому результати, які отримують в ході одорологічного дослідження за допомогою собак, дуже сумнівні, тому що не виключена також і можливість підказки кінолога.

Зрозуміло, що можуть бути допущені помилки. Собака може вказати не на той зразок, але помилковими можуть бути і докази, зокрема свідчення допитуваних осіб або який-небудь документ. У такому аспекті оформлені у встановленому порядку результати одорологічної експертизи ніяк не можуть бути менш досто-

вірними, ніж інші докази. Вони повинні розглядатися в сукупності з наявними доказами у провадженні.

Таким чином, можемо зробити **висновок**, що судова одорологія є перспективним напрямком у системі розкриття та розслідування злочинів. Повноцінне використання запахових слідів у кримінальному судочинстві можливе лише за умов, якщо судова одорологія отримає офіційне закріплення в практиці, буде створена детальна регламентація методики одорологічного дослідження та результати одорологічних експертиз будуть використовуватись як повноцінні докази у кримінальних провадженнях.

Список використаних джерел

1. Салтевский М. В. Криминалистическая одорология : [лекция] / М. В. Салтевский. – Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1976. – 47 с.
2. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : [пособие]. Т. 3 Криминалистические средства, приёмы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. – 409 с.
3. Салтевский М. В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений : [лекция] / М. В. Салтевский. – Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1982. – 52 с.
4. Использование запаховой информации при расследовании убийств и других преступлений против личности : учеб. пособие / [Белкин Р. С., Шамонова Т. Н., Старовойтов В. И. и др.]. – М. : ЭКЦ МВД, 1997. – 72 с.
5. Біленчук П. Д. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук. – Київ : Атіка, 1998. – 456 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013, № 9–13. – Ст. 88.

Надійшла до редколегії 27.10.2015

ГУСЕВА В. А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ОДОРОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ КАК ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

На основе анализа следственной практики и научной литературы выявлены основные проблемы использования одорологических исследований в уголовном производстве и предложены пути их решения.

Ключевые слова: *запаховые следы, криминалистическая одорология, одорологический метод исследования.*

HUSIEVA V. O. USAGE OF THE RESULTS OF ODOROLOGY EXAMINATION AS EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

On the basis of the analysis of the practice of pre-trial investigation and scientific literature the author has offered detailing of the main provisions of using odorology method of research of scent traces.

It is stated that a scent trace of a man is a complex of scents, which includes: local smells (body parts), individual smell (the entire amount of local smells), the overall smell (scent in clothing, including professional smell and by-smelling perfume, tobacco, etc.). This composition of scent trace provides individuality.

Thus, solution of the problems of using the results of the examination of odorous substances and scent traces in the process of proving is out of legislative sphere, but belongs to the scientific field. It is obvious that nowadays there is a need of practical work to expand and development of conducting odorology examinations while the investigation of various crimes. It should involve not only the dog handlers, but also experts in the field of biology, chemistry, medicine, etc., who have certain knowledge about the mechanism and regularity of formation of scent traces and can offer modern scientific methods of examination.

It is concluded that the judicial odorology is a promising direction in the system of solving and investigating crimes, it helps to reveal persons, who have committed them. That's why the results of odorology examination should not be of secondary importance relative to other types of expert research. Today the full use of scent traces in criminal proceedings is only possible in terms if the judicial odorology gets the official consolidation in practice; if the detailed regulation of the methods of odorology examination is formed; if the results of odorology examinations would be used as valuable evidence in criminal proceedings.

Keywords: *scent trails, criminalistics odorology, odorology method of research.*

УДК 343.2(477)

О. О. ЖИТНИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЧАСУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Досліджено проблеми категорії часу в теорії кримінального права України, чинному вітчизняному законодавстві про кримінальну відповідальність та у практиці застосування норм кримінального права. В рамках загальної постановки питання про категорію часу в кримінальному праві, а також аналізу окремих випадків її використання у тексті Кримінального кодексу України встановлено, що категорія часу в сучасному кримінальному праві використана при визначенні атрибутів кримінального закону, ознак злочину або іншої поведінки, яка має кримінально-правове значення, темпорального виміру заходів кримінально-правового впливу та окремих їх елементів. Проаналізовано змістове навантаження словосполучення «під час ...» в Особливій частині кримінального законодавства, вказано його типовий зміст і недоліки застосування.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальний закон, ознаки злочину, час, об'єктивна сторона злочину.

Zhytnyi, O.O. (2015), "Some problems of time in the current criminal law of Ukraine" ["Деякі проблеми часу в сучасному кримінальному праві України"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 72–77.

Постановка проблеми. Будучи «продуктом» тривалих суспільно-політичних практик, створеним для забезпечення публічного контролю за соціальними процесами та індивідуальною поведінкою людини, кримінальне право увібрало в себе всі сучасні уявлення про зовнішній світ та його характеристики, що відобразилось у нормах та інститутах цієї галузі, у практиці їх застосування. Так, на основі сучасного розуміння категорії «час» фахівцями вибудовуються та інтерпретуються темпоральні (часові) характеристики сучасного кримінального права України, окремих складових його предмета та методу.

У кримінально-правовій доктрині до категорії часу звертаються при вивченні проблем часу вчинення злочину, чинності закону про кримінальну відповідальність у часі, строків у кримінальному праві, ознак кримінально значущої поведінки (наприклад, своєчасності захисту при необхідній обороні, своєчасності дійового каяття). Вивчення певних кримінально-правових феноменів у різні періоди їх існування вимагає застосування у наукових дослідженнях порівняльного діахронічного, порівняльного синхронічного та історичного методів. Чинний Кримінальний кодекс України надає прямі вказівки на час у більш ніж сорока приписах. У двадцяти п'яти його нормах вказано на темпоральні характеристики одночасності, своєчасності, тимчасовості. Називає цей закон й інші

основані на категорії часу поняття: «строк» (більш ніж півтори тисячі разів), «вік» (більше ніж двадцять разів), «період» (майже тридцять разів), «термін» (один раз). Певні періоди часу мають важливе значення для реалізації заходів кримінально-правового характеру: призначення й виконання всіх строківих видів покарань, погашення та зняття судимості, при реалізації деяких видів звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання і його відбування (наприклад, передача на поруки здійснюється на один рік; часом є давність як підстава звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; часом вимірюється іспитовий строк, передбачений ст. 75 КК; час реально відбутого покарання утворює так звану формальну підставу передбаченого ст. 81 КК умовно-дострокового звільнення від відбування покарання тощо). При кваліфікації злочину з матеріальним складом обов'язковим є встановлення часу вчинення діяння та часу виникнення негативних змін (збитку, шкоди) в об'єкті кримінально-правової охорони, адже від цього залежить вирішення питання про причинний зв'язок між ними (його наявність чи відсутність). Як бачимо, темпоральні аспекти прямо або опосередковано притаманні багатьом нормам та інститутам кримінального права і діяльності з їх застосування й вивчення, що перетворює час і похідні від нього категорії із загальних філософських у ознаки (властивості,

якості) поведінки й діяльності, які є об'єктом кримінально-правового впливу та кримінально-правового регулювання [1, с. 5]. Тому категорія часу та пов'язані з нею характеристики й властивості сучасного кримінального права потребують ретельного вивчення, узагальнення і осмислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам часу в праві, темпоральному виміру правової реальності приділено певну увагу на сторінках юридичної літератури, однак у доктрині вітчизняного кримінального права відповідна проблематика, за невеликим винятком наукових праць, присвячених питанням чинності й дії кримінального закону в часі (М. Коржанський, Ю. Пономаренко), давності у кримінальному праві (Ю. Баулін, О. Дудоров, В. Клименко, В. Скибицький), причинного зв'язку (А. Музика, Н. Ярмиш), об'єктивної сторони злочину (М. Панов, Г. Чеботарьова), а також публікацій, де аналізуються злочини, об'єктивною ознакою яких є час, висвітлена поки що недостатньо. Тому саме з категорією часу в кримінальному праві так чи інакше пов'язане широке коло дискусійних або мало досліджених питань: правил обчислення строків давності та строків судимості; доцільності встановлення певної тривалості заходів кримінально-правового впливу; показників своєчасності/несвоєчасності поведінки, яка тягне кримінально-правові наслідки; часу вчинення злочину і дії та чинності кримінально-правових норм; обґрунтованості врахування часу як криміноутворюючої ознаки чи ознаки, яка впливає на диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності. У зв'язку зі значним обсягом проблематики часу в кримінальному праві **метою** цієї статті є загальна постановка питання про категорію часу в кримінальному праві та аналіз окремих випадків її використання у тексті вітчизняного Кримінального кодексу.

Виклад основного матеріалу. Час є умовою можливості руху, зміни, розвитку, універсальною та всеохоплюючою формою протікання усіх механічних, органічних, психічних процесів, формою буття, без якої воно неможливе [2, с. 6]. У філософії, психології та фізиці час розглядається як такий, що може існувати в трьох формах: реальний, що є зовнішньою характеристикою реальності, яка розгортається в ньому й вимірюється за його допомогою; перцептуальний (психологічний), який є відображенням об'єктивного часу у свідомості суб'єкта; концептуальний, з допомогою якого створюються абстрактні моделі, що є способом науко-

вого пізнання реального і перцептуального часу [3, с. 225]. Всі ці форми часу відомі кримінальному праву. Як усі інші явища об'єктивного світу, кримінально-правовий вплив існує (виникає, розгортається) у просторово-часовому континуумі, тобто реальний час стає тим «абсолютним, об'єктивним атрибутом кримінального закону, що є формою послідовних його існувань одномірно й односпрямовано від минулого до майбутнього» [4, с. 55]. При встановленні ознак конкретних злочинів, перевірці чинності в часі кримінально-правових норм, обчисленні необхідних для їх реалізації строків та при вирішенні інших пов'язаних з часом кримінально-правових питань фахівці оперують уявленням про реальний час як категорію, що відображає тривалість фізичних явищ та реальну послідовність певних подій. Призначаючи строкове покарання, суд вимірює його за допомогою астрономічного часу, тобто у певних календарних величинах. Отже, для практики застосування кримінального закону важливий, перш за все реальний час, адже він виступає об'єктивною характеристикою врегульованих ним явищ [3, с. 226].

Концептуальний час у кримінальному праві відображають змодельовані законодавцем (і відповідно, передбачені ним у приписах КК) заходи кримінально-правового впливу та їх темпоральні характеристики. Маються на увазі, зокрема, всі строкові покарання (позбавлення волі, арешт, обмеження волі, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю тощо), іспитові терміни (ст. 47, 75, 81 КК), строки погашення судимості (ст. 89 КК) тощо. Одиницею часу, яку використовує законодавець при їх конструюванні, найчастіше є календарний рік (наприклад, роками вимірюються строк позбавлення волі та строк давності), рідше – місяць (арешт), доба (арешт щодо повнолітніх), година (громадські роботи). Таким чином забезпечується вимога визначеності покарання у кримінальному законі, яка є похідною від принципу законності кримінального права.

Для строкових видів покарань певні періоди часу, визначені законодавцем та індивідуалізовані у вирокі судом, вказують на прогнозовану межу часу досягнення щодо конкретного правопорушника позитивного ефекту, який називається метою покарання (виправлення засудженого, запобігання вчиненню ним нових злочинів). Дозований таким чином вплив має «розворушити» правосвідомість особи, привчити її до необхідних соціальних норм та пригнітити її негативні звички й навички. Як зазначає

О. Ф. Міцкевич, таке «тренування у законслухняній поведінці» має бути настільки тривалим, наскільки міцно правопорушник прив'язаний до кримінальних стандартів поведінки та наскільки великі прагнення й завзятість він виявив у їх реалізації [5, с. 266–267]. У цьому випадку мова йде також про суб'єктивне відчуття людиною перебігу (плину) власного життя, тобто про час перцептуальний. Саме з таким розрахунком законодавець «транслює» в суспільство інформацію, спрямовану на досягнення кримінальним покаранням (а отже й кримінальним правом в цілому) загальнопревентивного ефекту. Наприклад, за граничної тривалості життя середньостатистичного жителя України в шістдесят п'ять років призначене певному засудженому покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років охоплює дуже значну (майже одну десяту) частину його життя. Такий суттєвий період, упродовж якого людина відчуває обмеження прав та свобод, може, на думку законодавця, відвернути від намірів вчиняти злочини інших осіб, здатних екстраполювати цю інформацію на власне відчуття тривалості життя.

Розглядаючи темпоральні проблеми у кримінальному праві, звернемо увагу на значення часу серед ознак складу злочину. Один із основоположників вчення про об'єктивну сторону злочину В. М. Кудрявцев заперечував проти визнання його самостійним елементом об'єктивної сторони складу злочину, оскільки вважав, що час лише характеризує діяння (дію чи бездіяльність) злочинця [6, с. 10]. Однак сьогодні в доктрині кримінального права переважає позиція, що визнає за часом роль самостійної об'єктивної ознаки злочину, яка може бути передбачена кримінально-правовою нормою та підлягає в таких випадках обов'язковому встановленню правозастосовцем. Час вчинення злочину розглядається (поряд із місцем злочину, обстановкою злочину, знаряддями й засобами вчинення злочину) як одна із самостійних факультативних ознак, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину та визначають об'єктивне середовище, в умовах якого вчиняється суспільно небезпечна дія або бездіяльність [7, с. 7]. При цьому найчастіше зазначається, що час вчинення злочину – це певний часовий період, протягом якого вчиняється діяння та настають його наслідки [8, с. 149; 9, с. 91].

Логічно припустити, що при описанні складів злочинів, до об'єктивних ознак яких включено час, законодавець користується (має користуватись) відповідною типовою термінологією, «часовими поняттями». У зв'язку з цим

доцільно проаналізувати (з урахуванням їх доктринальної інтерпретації в сучасній кримінально-правовій науці) деякі випадки використання у тексті Особливої частини КК для опису ознак певних злочинів словосполучення «під час», яке в українській мові означає «о тій порі, коли щось триває, відбувається» [10, с. 949]. Так, зазначена ознака присутня в конструкції «під час виконання ... обов'язків» у диспозиціях ч. 1 та 2 ст. 342 КК «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб». Дослідивши зміст цієї статті, В. І. Осадчий дійшов висновку, що вона обмежує час, упродовж якого може бути вчинено посягання, кваліфіковане за вказаною статтею. «Цей час визначається лише рамками безпосереднього виконання службових обов'язків», – вказує фахівець [11, с. 128–129]. В інших схожих випадках ознака «під час» є «прихованою» і у тексті статті законодавцем не згадується. Наприклад, це стосується диспозиції ст. 404 КК «Опір начальникові або примушуванню його до порушення службових обов'язків». Як слушно зазначено в науковій літературі, її «викладено таким чином, що кваліфікувати за цією статтею можливо лише у випадках вчинення злочину під час виконання потерпілим своїх обов'язків з військової служби» [12, с. 38].

Іншого змісту аналізованій ознаці надано в складах інших злочинів. Так, використавши її у словосполученні «під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» при описанні посягання у ст. 272 КК «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою», законодавець мав на увазі, що виконання таких робіт – це середовище, діючи в якому винна особа порушує певні правила, які існують у сфері забезпечення безпеки виробництва. Тому під час кримінально-правової характеристики такого злочину деякі фахівці вважають ознаку «під час» або іманентно притаманною діянню (і не згадують окремо під час аналізу його складу), або пов'язують її з обстановкою (а не часом) вчинення злочину [13, с. 97; 14, с. 529]. Наявна вказівка на час і у диспозиції ст. 236 КК «Порушення правил екологічної безпеки» у конструкції «під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації». Як зазначають фахівці, вона означає, що «порушення порядку проведення

екологічної експертизи утворює склад ... злочину лише у випадку, коли це порушення пов'язане з проектуванням, розміщенням, будівництвом, реконструкцією, введенням в експлуатацію, експлуатацією або ліквідацією підприємств, споруд, пересувних засобів чи інших об'єктів» [15, с. 108]. Отже, в цьому випадку час вказує, що певні порушення з боку особи відбуваються в процесі певної її діяльності, та свідчить про зв'язок цієї діяльності за певним порушенням.

Певний час вчинення злочину визнається однією з обов'язкових ознак об'єктивної сторони привілейованого виду умисного убивства, передбаченого ст. 117 КК («Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини») [14, с. 47; 16, с. 158]. Так, в кримінально-правових дослідженнях ознака «під час пологів» інтерпретується як «певний проміжок часу, який триває з моменту появи будь-якої частини тіла дитини з утроби матері і завершується із закінченням пологів» [17, с. 40]. Це означає, що вказана вище ознака вимагає збігу в часі двох процесів: пологів та позбавлення життя, тобто мова іде про їх одночасність. Водночас, у літературі з кримінального права неодноразово наголошувалося, що пом'якшення кримінальної відповідальності за передбачене ст. 117 КК убивство зумовлене емоційною напругою, викликаною вагітністю й пологами. Деякі автори пов'язують таке рішення законодавця також з тимчасовим психічним розладом, який послаблює здатність жінки усвідомлювати свої дії та керувати ними [18, с. 61]. Вивчення наукових розробок цього питання дозволяє стверджувати, що ознака «під час пологів» насправді характеризує, у завуальованій формі, не об'єктивний вимір перебігу посягання на життя новонародженого (час вчинення злочину як такий), а специфічний психофізіологічний стан суб'єкта злочину (породіллі), тобто суб'єктивну ознаку, яка й є справжньою причиною конструювання привілейованого складу умисного

убивства. Зокрема, В. Навроцький прямо стверджує з цього приводу, що «слід вираховувати не скільки минуло часу з моменту родів, а враховувати стан матері на період вчинення ... посягання» [16, с. 159]. У цьому зв'язку посилення на час для позначення суб'єктивного стану особи слід визнати дискусійним техніко-юридичним рішенням законодавця та продовжити обговорення способу викладу ознак зазначеного виду умисного вбивства.

Як видно з викладеного, наявність в кримінальному праві численних темпоральних характеристик, які стосуються властивостей злочину або іншої поведінки, котра має кримінально-правове значення, атрибутів кримінального закону, темпорального виміру заходів кримінально-правового впливу та окремих їх елементів, вимагає від галузевої юридичної доктрини подальшого осмислення й розробки проблем, які так чи інакше пов'язані з категорією часу [19, с. 34]. Водночас, навіть стислий огляд кримінального законодавства дозволяє погодитись із тим, що вказівка про час як криміноутворюючу ознаку характеризує, як правило, не час як такий (астрономічний час), а деякий відрізок, період, в який відбуваються події, які здійснюють якісний вплив на злочин [20, с. 164]. У більшості випадків наявність серед прямо передбачених в законі чи прихованих в змісті кримінально-правової норми ознак того чи іншого злочину такої, що закріплена словосполученням «під час ...», вказує на збіг певних фактів (явищ, подій, актів поведінки іншої особи чи самого винного), один з яких є суспільно небезпечним діянням. Іноді ж оперування законодавцем категоріями часу в описанні злочинів не має прямого відношення до реального чи концептуального часу, не стосується тривалості перебігу певних процесів, а є елементом характеристики інших об'єктивних (обстановки, поведінки потерпілого) чи суб'єктивних (психофізіологічний стан суб'єкта) сторін злочинів.

Список використаних джерел

1. Рабінович П. Час у праві (темпоральні властивості діяльності як об'єкт правового регулювання) / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – Вип. 3 (18). – С. 3–13.
2. Зборовский Г. Е. Пространство и время как формы социального Батия / Г. Е. Зборовский. – Свердловск : СЮИ, 1974. – 221 с.
3. Оборотов І. Г. Темпоральний вимір правової реальності / І. Г. Оборотов // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 45. – С. 223–228.
4. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю. А. Пономаренко. – Київ : Атіка, 2005. – 288 с.
5. Мицкевич А. Ф. Уголовное наказание: понятие, цели и механизмы действия / А. Ф. Мицкевич. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 329 с.
6. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 242 с.

7. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В. Тимейко. – Ростов : Изд-во Рост.ун-та, 1977. – 230 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2015. – 528 с.
9. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів ВНЗ / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2004. – 488 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2008. – 1008 с.
11. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія / В. І. Осадчий. – Київ : Атіка, 2004. – 336 с.
12. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Харків : Право, 2011. – 184 с.
13. Кримінальне право (Особлива частина). Т. 2 : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – 780 с.
14. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – 1040 с.
15. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика [практ. посіб.] / О. О. Дудоров, В. М. Комарницький, М.В. Комарницький, Р.О. Мовчан / за ред. О.О. Дудорова ; МВС України, Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 616 с.
16. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. – Київ : Знання, КОО, 2000. – 771 с.
17. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Старко Оксана Леонтіївна. – Київ, 2007. – 225 с.
18. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / [А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.
19. Житний О. О. Категорія часу у кримінальному законодавстві і праві України / О. О. Житний // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., [22 трав. 2015 р., м. Харків] / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінал. асоц. України. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 33–34.
20. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления / В. Б. Малинин, А. Ф. Парфенов. – СПб. : Изд-во Юрид. ин-та (СПб.), 2004. – 301 с.

Надійшла до редколегії 30.09.2015

ЖИТНЫЙ А. А. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВРЕМЕНИ В СОВРЕМЕННОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

Работа посвящена исследованию проблем категории времени в теории уголовного права Украины, действующему отечественному законодательству об уголовной ответственности и практике применения норм уголовного права. Её целью является общая постановка вопроса о категории времени в уголовном праве, а также отдельных случаев её использования в тексте Уголовного кодекса Украины. Установлено, что категория времени в современном уголовном праве использована при определении атрибутов уголовного закона, признаков преступления или иного поведения, имеющего уголовно-правовое значение, темпорального измерения мер уголовно-правового воздействия и отдельных их элементов. Проанализирована смысловая нагрузка словосочетания «во время ...» в Особенной части уголовного законодательства. Указано его типичное содержание и недостатки применения.

Ключевые слова: уголовное право, уголовный закон, признаки преступления, время, объективная сторона преступления.

ZHYTNYI O. O. SOME PROBLEMS OF TIME IN THE CURRENT CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The problems of the category of time in the theory of criminal law of Ukraine, the current domestic legislation on criminal liability and practice of using criminal law norms are studied.

In the frames of the total addressing the issue of the category of time in criminal law, as well as analysis of individual cases of its use in the text of the Criminal Code of Ukraine it is established that the category of time in the current criminal law is used while determining the attributes of the criminal law («the validity of the law on criminal liability in time»), temporal features of a crime or other conduct that has criminal and legal significance («time of committing the offence», «timely assistance of solving a crime», «early correction of a person»), temporal measurement of criminal and legal influence's measures and its individual elements. The semantic filling of the phrase «while» in

the Special Section of criminal legislation is analyzed; its typical content and disadvantages of usage are stated.

It is concluded that in most cases the presence of such a feature as enshrined by the phrase «while ...», among directly provided in the law or hidden features of a crime in the content of the criminal and legal norm, indicates on the coincidence of certain facts (phenomena, events, acts of conduct of another person or the perpetrator himself), one of which is a socially dangerous act.

Sometimes address of a legislator to the category of time in the description of crimes does not have the direct relation to the real or conceptual time, is not related to the duration of the course of certain processes, but is an element of characteristics of other objective (situation, behavior of the victim) or subjective (psycho-physiological state of the subject) parties of crimes.

Keywords: *criminal law, criminal legislation, crime features, time, actus reus.*

УДК 343.98

Т. А. ПАЗИНИЧ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

С. П. ЛАПТА,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

НОВІТНІ ТАТУЮВАННЯ: ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Досліджено нові види татуювань, що користуються попитом серед населення України та інших країн. Здійснено класифікацію сучасних видів татуювань, визначено їх основні зовнішні і змістові особливості, а також розкрито значення інформації про новітні види татуювань для вирішення завдань розслідування злочинів.

Ключові слова: *сучасні татуювання, класифікація сучасних татуювань, тимчасовий татуаж, косметологічний татуаж, декоративний татуаж, кельтський татуаж, племінний татуаж, скінівський татуаж, татуаж у стилі «кіборг».*

Pazynych, T.A. and Lapta, S.P. (2015), "The newest tattoos: types, characteristics and forensic significance" ["Novitni tatuiuvannia: vydy, osoblyvosti ta kryminalistychnе znachennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 77–82.

Кожна людина є особливою і неповторною. Індивідуальність її проявляється в будові тіла і окремих його частин, у рисах характеру, темпераменті, світовідчутті і баченні себе в соціумі. Відомо, що зовнішність будь-якої людини формується під впливом таких природних, об'єктивних факторів, як спадковість, клімат, особливості харчування, води, що споживається, тощо. Крім того, на зовнішності відображається цілий ряд суб'єктивних факторів: спосіб життя, набуті звички, рід діяльності (професія), уподобання, хобі, особливості характеру тощо.

Постановка проблеми. Сучасні досягнення науки і техніки представляють дуже широкий спектр найрізноманітніших засобів і способів змінювання, коригування та моделювання тіла людини. Не тільки для лікування різного роду

хвороб, а все більш у косметологічних цілях вдосконалення тіла використовуються новітні здобутки медицини. Хірургічні операції, генна інженерія, косметичні засоби, біологічно активні харчові добавки, спеціальні енергетичні стимулятори та багато інших «інструментів» дають можливість забезпечити новобудову тіла людини.

Одним із сучасних засобів внесення змін у зовнішність, який при цьому має найдавніші коріння часів неоліту [1], є татуювання шкіри. І якщо за радянських часів воно сприймалося суспільством вкрай негативно, оскільки основними їх носіями були особи з кримінальним минулим та представники молодіжних агресивно настроєних субкультур, то на сьогодні татуаж – це просто один зі способів прикрашання

тіла. З часом змінилися не тільки технологія нанесення татуажу і фарбники, а й змістова сутність тату. У великих містах складно зустріти молоду жінку, яка б не вдалась до коригування форми чи кольору брів або губ за допомогою послуг майстра салону татуажу, не прикрасила б тіло тим чи іншим малюнком чи символічним написом. Не відстають від моди на татуювання і чоловіки. Серед сильної половини людства особливим попитом зараз користується кельтська, скінівська та племінна символіка.

Стан дослідження. Чимало наукових робіт було присвячено вивченню ознак зовнішності людей [2–4], однак питання висвітлення нових видів татуажу, особливостей їх змісту і значення цієї інформації для розслідування злочинів залишилися поза увагою авторів.

Беручи до уваги актуальність зазначеної проблеми, **метою** цієї статті є, по-перше, представити класифікацію сучасних видів татуювань, по-друге, визначити основні зовнішні та змістові особливості їх окремих класифікаційних груп, по-третє, визначити значення інформації про новітні види татуювань для вирішення завдань розслідування злочинів (розшук і впізнання особи, визначення тактики спілкування з нею на допиті, особливі можливості експертних досліджень). У роботі ми свідомо опускаємо матеріал стосовно татуювань з кримінальною символікою (або такою, що набивається в місцях позбавлення волі), адже їх характеристика доволі широко і детально представлена в спеціальній літературі. Крім того, як свідчить оперативно-слідча практика, зміст цих символів вже давно втратився у зв'язку з недотриманням і поступовою втратою відповідних традицій серед представників кримінального світу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження різноманіття новітніх видів татуювань, що користуються попитом серед представників сучасного суспільства, дозволяє виділити два основні критерії їх поділу на види. Так, виходячи із першого критерію – стійкості малюнка нанесеного на шкіру, – слід принципово виокремлювати татуаж *тимчасовий і постійний*. *Тимчасовий татуаж* частіше обирається жінками як спосіб прикрашання відкритих частин тіла. Він наноситься кількома техніками, до яких відносяться:

1) нанесення малюнка на шкіру біологічним барвником – хною, басмою або їх сумішшю. Такий татуаж має вигляд однотонного малюнка чорного, темно-зеленого, червоного кольорів та відтінків від темно-коричневого до світло-жовтого. Найчастіше він представляє собою

витагнутий візерунок із дрібними елементами, що нагадує мереживо. При детальному огляді виявляється нерівність країв у лініях малюнка (фарба розтікається у мікролінії зморшок шкіри). Тримається від 2 до 14 діб (рідко до місяця);

2) перенесення на шкіру малюнка зі спеціальних наклейок. Такий татуаж має вигляд різнокольорового або однотонного малюнка. Імітує постійне татуювання, фарба від якого вбивається під шкіру, часто його нагадує (особливо наклейки чорного кольору). Різниця виявляється доволі просто – звичайним механічним видаленням елементів, змиванням водою або оглядом у косо падаючому освітленні (відрізняється зовнішнім блиском клейової основи на шкірі). Тримається від декількох годин до 2–3 діб;

3) нанесення малюнка спеціальними маркерами. За описом такий татуаж схожий на попередній, але представляє собою більш прості за виконанням малюнки;

4) татуаж фольгою (або флеш-тату, голд-тату, металік-тату). Являє собою технологію наклеювання через трафарет на знежирену поверхню шкіри тонкого шару фольги. Утворені малюнки за формою візерунку частіше нагадують металеву прикрасу (браслет, обручку, кулон тощо), блищать у світлі. Мають сріблястий, мідний або золотистий колір. Тримаються на шкірі від декількох годин до декількох діб. Видаляються достатньо просто (шляхом механічного впливу на верхній шар), але залишки спеціального клею можуть триматись на шкірі достатньо довго.

Постійні татуювання – це малюнки або окремі штрихи, лінії, що наносяться на тіло шляхом введення (вбивання голкою, рідко втиранням) фарби під шкіру. Людина, яка робить татуаж, може мати на меті прикрасити своє тіло, відкоригувати риси обличчя (змінити форму брів, губ, підвести очі), замаскувати проблемні ділянки шкіри (операційні рубці, пігментні плями, родимки, розтяжки після вагітності) або намагається таким чином «забити» явно кримінальні татуювання.

Виходячи зі змістового значення татуювань, які людина свідомо наносить на своє тіло, на завжди змінюючи його, нами виділено декілька їх груп.

1. *Косметологічні татуювання*. Являють собою засіб коригування форми окремих рис обличчя (брів, губ, розрізу очей), засіб заміни макіяжу шляхом підведення контуру брів, очей або губ, засіб маскуванню рубців, пігментних плям, розтяжок шкіри, родимих плям. До косметологів–майстрів татуажу звертаються

здебільшого жінки. Косметологічні татуювання не сприймаються оточуючими, як окремих малюнок на тілі, а характеризують особливості кольору і форм рис обличчя людини. Тобто для опису зовнішності людини з можливими косметологічними татуюваннями очевидці можуть використовувати визначення «були яскраво підведені брови (губи)», «контур брів (губ, очей) був неприродний, дуже чіткий» тощо. Цей момент відбивається на тактиці пред'явлення таких осіб для впізнання. Як статистів можна підібрати осіб із відповідним яскравим макіяжем.

У випадках виявлення трупа з такими особливостями зовнішності, як косметологічний татуаж, необхідно вносити в опізнавальну карту дані про ці особливості, а також ставити питання судово-медичному експерту для подальшої їх фіксації у висновках експертизи.

2. Декоративні тату-малюнки. Являють собою засіб прикрашання тіла художніми малюнками різної тематики. Вони можуть бути різних розмірів, однотонними, кольоровими. У результаті вивчення спеціальної літератури, а також у ході опитування майстрів тату-салонів, було встановлено деякі закономірності, які необхідно враховувати при визначенні тактики спілкування з особами, чия зовнішність характеризується наявністю тату-малюнків.

Тату із зображенням хижаків (часто із роззявленою пащею, кігтями), драконів, агресивних комах (скорпіонів, павуків), отруйних змій, а також черепів людей і тварин наносять особи, які намагаються продемонструвати оточуючим свою силу, жорстокість, ненависть, схильність до насильства, готовність до застосування фізичної сили. Парадоксально, але обирають такі малюнки люди, позбавлені цих якостей. Будучи морально та іноді фізично слабкими, вони підсвідомо компенсують відсутність бажаних якостей і намагаються створити агресивний вигляд. Так своєю зовнішністю залякує можливих хижаків відома своїм яскравим виглядом комаха божа корівка.

Зображення мультиплікаційних героїв часто наносять особи, які відрізняються комунікативністю та почуттям гумору. Часто людина з таким татуюванням характеризується як незалежна у своїх вчинках та установках.

Анімалізму, тобто зображенням тварин, птахів, риб, плазунів (без хижих ознак) надають перевагу художні натури з розвинутою фантазією, відкриті до спілкування. Серед володарів таких татуювань часто зустрічаються особи, які утримують вдома зображених представників фауни.

Є татуювання, що несуть у собі певний символ події, яка мала місце в житті особи. Почуття кохання, трауру по померлому може виражати зображення портрета людини. Тату у формі емблеми якогось роду військ, виду спорту, професії може свідчити про минуле особи, наявні в неї навички.

3. Люмінесцентні тату. Для створення такого малюнка під шкіру вводиться звичайний ультрафіолетовий хімічний барвник. Малюнок (або окремі його елементи) на шкірі має вже задану майстром форму і розмір, світиться у темряві під ультрафіолетовим опроміненням у нічних клубах, на дискотеках тощо. Тату може бути виконане як повністю ультрафіолетовим барвником, так і комбіновано зі звичайними барвниками.

Узагальнення даних про осіб, які обирають такий вид татуювань, свідчить про їх надзвичайне прагнення виділитись, навіть через експерименти над своїм тілом і здоров'ям, оскільки деякі люмінесцентні фарби є небезпечними для використання [5]. Ці люди, як правило, не бояться «йти далі» у своїх експериментах і вдаються до вживання стимулюючих, наркотичних засобів, що необхідно брати до уваги працівникам правоохоронних органів при спілкуванні з ними. Такий контингент часто веде нічний, клубний спосіб життя, обирає відповідне оточення і метою життя ставить «світитись будь-якою ціною».

4. Племінні татуювання (тату в стилі Tribal) [6]. Тату-малюнки у трайбл-стилі, які набрали популярності у 90-ті роки минулого століття, зараз характеризуються особливою популярністю і часто обираються клієнтами тату-салонів. Племінними вони називаються тому, що є запозиченими з культури й традицій племен Полінезійських островів, представники яких забивають суцільним орнаментом своє тіло, включно з обличчям. Ця давня традиція сформувалася під впливом багатьох факторів: по-перше, представники різних племен повинні були якось розрізняти «своїх» і «чужих»; по-друге, суцільний візерунок можна порівняти з камуфляжем – у заростях рослин він є засобом маскуванню від тварин при полюванні; по-третє, окремі символи племінного тату являють собою амулети і релігійні знаки, що наділяють малюнки на шкірі певним філософським значенням для їх носіїв; по-четверте, представники племен, які весь час ходять майже повністю оголеними, через тату реалізують прагнення прикрасити своє тіло, звернувши увагу представників протилежної статі, і налякати або виділитись серед суперників.

Племінний татуаж у представників сучасних мегаполісів являє собою однотонний геометричний візерунок, як правило чорного кольору, який покриває окрему частину тіла – спину, торс, руки, ноги тощо.

Візерунок у стилі трайбл характеризується силуетною абстрактною графікою. Здебільшого наноситься з метою підкреслити природні лінії тіла або окремих його частин. Трайбл-малюнок розроблюється майстром тату під кожного клієнта, при цьому головним завданням ставиться підкреслити красу і особливості ліній тіла конкретного носія. Виходячи з особливостей анатомії і фізіології клієнта, майстер розробляє малюнок, який складається із загострених ліній, завитків, ліній крапок або штрихів. Він може включати в себе складні і часто повторювані геометричні візерунки і піктограми, що утворюють силует тварин, птахів, рослин або вітру, вогню, води.

Через щільність тону фарби, якою забивається малюнок, стиль трайбл часто використовується для маскуванню старих і неякісних татувань.

Особи, які прикрашають своє тіло племінним татуванням, як правило, займаються спортом, слідкують за станом мускулатури, намагаються розвивати її та всіляко підкреслювати красу здорового сильного тіла.

Для описування у протоколах (освідування, огляду трупа, пред'явлення для впізнання тощо) такого татуажу рекомендується не вдаватися у детальний опис візерунків і окремих його елементів, а вказувати, на якій конкретно частині тіла його нанесено, приблизну загальну площу, яку займає малюнок, його колір, щільність шару фарби, а також загальний вигляд візерунка. Наприклад, *татування займає область шкіри правої ноги від стегна до гомілки, охоплює передню і задню поверхню, являє собою вертикальні лінії (завширишки 3 см, щільно забиті чорною фарбою), що утворюють завитки і мають загострення на кінці. У центральній частині татування (в області колінного згину) лінії утворюють силует голови вовка (розміром 8 см).*

З урахуванням індивідуального підходу майстра татуажу при нанесенні трайбл-малюнка, а також досить тривалого часу необхідного для його нанесення (кілька відвідувань салону клієнтом), особливого значення набуває допит працівників салону тату як свідків. Майстер тату, адміністратор салону можуть володіти відомостями стосовно особливостей зовнішності носія тату, його поведінки та іншою цінною інформацією для кримінального провадження.

5. Кельтські татування. Іноді дуже схожі за виглядом на племінні завдяки тому, що також мають вигляд візерунка, який часто займає значні площі на тілі людини. Однак кельтський візерунок суттєво відрізняється тим, що являє собою сплетіння ліній, петель, спіралей, вузлів. Лінії візерунка не мають початку і кінця, вони сплетені, і символізують взаємозв'язок усіх подій та явищ на землі, безкінечність життя, зв'язок між тілом і душею, життям і смертю, людиною і природою, небом і землею. Такі ідеали сповідували племена кельтів – древнє населення, що займало значну територію Західної і Центральної Європи, розвивалось у тісному зв'язку з античними державами і тому відрізнялось високим культурним рівнем, багатством на різного роду легенди та міфи. Центральне місце займала віра у переселення душ і безсмертя.

Найбільш розповсюдженими кельтськими татуваннями є символи раннього християнства – колоподібні вузли, кельтські хрести, трилисники [8].

Особи, які є носіями таких тату-символів, характеризуються філософським ставленням до життя. Часто є духовно розвиненими особистостями, що необхідно пам'ятати при обранні тактики спілкування з такими фігурантами у провадженнях. Однак нерідко зустрічаються особи, які обирають із альбомів майстрів татуажу такі візерунки, не замислюючись над суттю кельтської символіки.

Рекомендації з опису кельтських тату у протоколах слідчих дій є загальними і будуть розглядатися нижче.

6. Скінівські татування – це символи і знаки, яким надають перевагу, перш за все, представники молодіжних, ультра налаштованих угруповань скінхедів, нацистів та неонацистів. Центральне місце серед такої символіки займає свастика (на три або чотири промені), кельтський хрест, косий «конфедератський» хрест, скроня із перехрещеними кістками, здвоєні блискавки (символ фашистських підрозділів «SS»), зображення кулака, бейсбольної бити, бульдога в нашійнику з шипами. Часто наносяться написи расистської тематики. Скінівські татування можуть прямо вказувати на належність їх носія до радикально налаштованих рухів.

При виявленні на тілі фігуранта у кримінальному провадженні представленої символіки рекомендується детально його допитати щодо змісту, який той надає своїм татуванням, і ставлення до проявів расизму в суспільстві. Після цього здійснити перевірку особи за

оперативними обліками, як можливого учасника злочинних угруповань. У випадку відсутності облікових даних на таку особу занести їх у оперативний реєстр, здійснивши фотографування згідно з правилами сигналітичної (опізнавальної) фотозйомки, окремо зафіксувавши кадрами тату особи.

Наявність скінівського татуажу в осіб, які підозрюються у співучасті у вчиненні злочину, може опосередковано свідчити про ідеологічний зв'язок таких фігурантів, їх знайомство, а також належність до одного й того ж молодіжного угруповання.

7. *Татуювання в стилі «кіборг»* [7]. Такі татуювання останнім часом набувають популярності завдяки навіюванню ідей художніх кінофільмів «Матриця», «Гермінатор» та інших стрічок фантастичного жанру. Малюнки набиваються у технології 3D (трьохвимірною, об'ємною зображення) та імітують розташування під шкірою людини металевих конструкцій замість кісток і м'язів. Татуювання створює уяву будови тіла людини-кіборга.

Майстрів, які можуть виконати таке татуювання, дуже мало. Технологія досить складна і трудомістка, що відображається відповідно і на вартості нанесення такого тату. Тому його можуть дозволити собі тільки особи з високими матеріальними статками.

Особливістю психологічного портрету носіїв такого тату є те, що вони позиціонують себе в житті як особи холонокровні, майже беземоційні, фізично витривалі та віддалені від суспільства. Це необхідно брати до уваги при обранні тактики спілкування з ними в межах кримінальних проваджень.

У протоколах слідчих дій для деталізації ознак татуювань необхідно уточнювати такі відомості:

- як виглядав малюнок татуажу, його розмір та колір;
- особливості місцезоташування об'єктів на малюнку (якщо їх декілька);
- був малюнок однокольоровим чи різнокольоровим (якщо різнокольоровий, то які саме кольори були і на яких частинах малюнка);
- чи був напис під малюнком (якщо так, то уточнювати зміст надпису, форму і особливості виконання літер, пунктуаційні знаки);
- чи мала місце симетрія між частинами малюнка;
- чи був малюнок тату закінчений, цілісний або мав незавершені елементи;
- чи є ознаки того, що татуювання нанесене поверх вже існуючого малюнка (одним татуажем «забито» інший).

Якщо допитується близький родич розшукуваної особи, то можна встановити, де і яким майстром наносилося татуювання (його адреса, телефон), яка застосовувалась технологія, давність нанесення малюнка і вид фарби. У ході допиту свідка-очевидця, потерпілого, а також родича зниклої без вісти особи доцільно пред'явити для ознайомлення каталоги тату-салонів з відповідними зображеннями.

У ситуації, коли допитуваний, описуючи зовнішність певної особи, крім інших ознак її зовнішності вказує також і на наявність *на закритих ділянках тіла* татуювань, то обов'язково необхідно, крім пред'явлення для впізнання, проводити освідування такої особи. Треба зазначити, що при цьому особа, яка впізнає, не повинна бачити на тілі особи, що пред'являється для впізнання, цю особливу прикмету, а повинна впізнати її за іншими ознаками зовнішності. А вже в ході освідування буде зафіксовано факт наявності у особи такої прикмети та її особливі ознаки, що попередньо встановлені в ході допиту.

Якщо допитуваний, описуючи зовнішність певної особи, вказує на наявність у неї татуювань, розташованих *на відкритих ділянках тіла*, то обов'язково необхідно підібрати для пред'явлення для впізнання статистів, які характеризуються наявністю аналогічного татуювання, або створити умови, при яких вказані ділянки тіла в осіб, що пред'являються, будуть прикриті (рукавичками, воротом светра, шапочками). Інакше буде грубо порушена процедура слідчої дії та її результати не будуть виступати доказами у справі.

У випадку, коли допитуваний *крім наявності певного татуювання не запам'ятав інших ознак зовнішності* особи (наприклад, був наляканий, схвильований або внаслідок складних умов сприйняття не міг їх бачити), необхідно в ході допиту детально встановити характеристики зазначених особливих прикмет, а потім провести освідування особи, що повинна була підлягати впізнанню. Таким чином буде встановлений факт наявності у певної особи татуювання та його окремі ознаки.

Татуювання можуть бути предметом дослідження різного роду експертиз. Так, шляхом проведення судово-медичної експертизи можна встановити наявність указаних ознак зовнішності на трупах навіть із пізніми трупними змінами (гниттям, муміфікацією, перетворенням на жировіск тощо). Існують технології відновлення зображень татуювань. Досліджуючи малюнок тату, можна встановити, чи не був він «забитий» іншим, а також висвітлити питання стосовно глибини введення фарби і навіть

технології нанесення (підручними засобами чи спеціальною апаратурою вводилася фарба).

Спеціаліст-психолог, вивчаючи малюнок на тілі людини, може скласти не тільки психологічний портрет володаря, наявність у нього вад і відхилень психіки, особливостей соціальної спрямованості, а ще й особливості майстра, який малюнок наносив. Спеціаліст у сфері мистецтва, історії, мовознавства може допомогти розкрити зміст «закодованих» символів на тілі особи.

Узагальнюючи викладене, можна зробити **висновок**, що детальне вивчення нових видів татуювань має велике значення для вирішення багатьох важливих завдань розслідування злочинів. Звісно, не всі їх види були розглянуті у нашій роботі, залишається ще багато напрямків їх подальших досліджень, але ми сподіваємось, що представлена робота є великим кроком у вирішенні цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Deter-Wolf A. The Material Culture and Middle Stone Age Origins of Ancient Tattooing [Електронний ресурс] / Aaron Deter-Wolf // Tattoos and Body Modifications in Antiquity : Proceedings of the sessions at the EAA annual meetings in The Hague and Oslo, 2010/11 / edited by Philippe Della Casa Constanze Witt. – (Zurich Studies in Archaeology, 2013; Vol. 9). – Pp. 15–25. – Режим доступу: http://www.academia.edu/1006516/The_Material_Culture_and_Middle_Stone_Age_Origins_of_Ancient_Tattooing.
2. Криминалистическое описание внешности человека : учеб. пособие / И. Ф. Виниченко, В. С. Житников, А. М. Зинин и др. ; под общ. ред. В. А. Снеткова ; Моск. юрид. ин-т МВД России. – М. : Щит-М, 1998. – 198 с.
3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – 2-е изд. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
4. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / М. В. Салтєвський. – Харків : Консум ; Основа, 1999. – 416 с.
5. Minerva. UV ink tattoos: good or no good? [Електронний ресурс] / minerva // Tattodo : [блог]. – January 28, 2014. – Режим доступу: <http://blog.tattoodo.com/2014/01/uv-ink-tattoos/>.
6. Племінні тату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/search?q=племінні+тату&biw=1920&bih=979&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CBoQsARqFQoTCMv_3tyzocgCFcQVLAod90wAaw. – Результат пошуку в Google. – Назва з пошукової строки.
7. Тату в стилі «киборг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.google.com.ua/search?q=тату+в+стилі+\"киборг\"&espv=2&biw=1920&bih=979&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CBoQsARqFQoTCLjq5KqyocgCFcbXLAodgQIB2A](https://www.google.com.ua/search?q=тату+в+стилі+\). – Результат пошуку в Google. – Назва з пошукової строки.
8. Кельтские [тату] [Електронний ресурс] // Tattooha : [сайт] / Татуировки и их значения, фото, эскизы. – Режим доступу: <http://tattooha.com/cat/religioznye/keltskie>.

Надійшла до редколегії 30.09.2015

ПАЗИНИЧ Т. А., ЛАПТА С. П. СОВРЕМЕННЫЕ ТАТУИРОВКИ: ВИДЫ, ОСОБЕННОСТИ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Исследованы новые виды татуировок, пользующиеся спросом среди населения Украины и других стран. Осуществлена классификация современных видов татуировок, определены основные внешние и содержательные особенности, а также раскрыто значение информации о современных татуировках для решения задач расследования преступлений.

Ключевые слова: современные татуировки, классификация современных татуировок, временный татуаж, косметологический татуаж, декоративный татуаж, кельтский татуаж, племенной татуаж, татуаж в стиле «киборг».

PAZYNYCH T. A., LAPTA S. P. THE NEWEST TATTOOS: TYPES, CHARACTERISTICS AND FORENSIC SIGNIFICANCE

In order to present the classification of modern types of tattoos, to determine their main external and content features, and to determine the value of information about newest types of tattoos to meet the challenges of investigating crimes the authors have studied the new types of tattoos that are in demand among the population of Ukraine and other countries in the world.

As the result of conducted study the authors have concluded that: 1) it is necessary to divide temporary and permanent tattoo; 2) temporary tattoo is divided into types depending on the technique of application and used materials; 3) among permanent tattoo recently became popular cosmetic tattoos, decorative tattoo pictures, tribal, Celtic, Skinivski tattoos and tattoo in the style of «Cyborg»; 4) information about tattoo on each of the mentioned type is important to address many tasks of crime investigation. Results of the study can be used in the scientific area for further developments of this problem, as well as in the practice of law enforcement agencies.

Keywords: modern tattoos, classification of modern tattoos, temporary tattoo, cosmetic tattoo, decorative tattoo, Celtic tattoo, tribal tattoo, Skinivskii tattoo, tattoo in the style of «Cyborg».

УДК 343.1:65.012.8

С. В. ПЕНЬКОВ,*кандидат юридичних наук,**здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності**навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції**Харківського національного університету внутрішніх справ*

МІСЦЕ ТА ЗМІСТ ОКРЕМИХ ТЕРМІНІВ У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІКИ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано зміст поняття «оперативна техніка», а також понять, які є дотичними до нього, та встановлено їх сутнісне співвідношення одне з одним. Виділено два підходи, які використовуються для об'єднання цих термінів в єдину систему. Зроблено висновок, що на сьогодні не існує єдиної думки щодо змісту поняття «оперативна техніка», яка є класичним засобом оперативно-розшукової діяльності. Встановлено, що терміни «спеціальна техніка», «оперативна техніка», «оперативно-технічні засоби», «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації» не можна ототожнювати, натомість вони співвідносяться між собою, як єдине і частка.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-технічні засоби, оперативна техніка, спеціальна техніка, термінологія.*

Penkov, S.V. (2015), "The place and content of some terms in the field of using equipment in operative and search activity" ["Місце та зміст окремих термінів у сфері застосування техніки в оперативно-розшуковій діяльності"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 83–87.

Постановка проблеми. Технічні засоби є ефективним інструментом протидії злочинності. Інтенсивність їх застосування визначає технологічний рівень правоохоронних органів, а також великою мірою впливає на ефективність їх роботи. З кожним роком можна спостерігати збільшення застосування відповідної техніки у роботі українських оперативних підрозділів. Так, якщо у 2008–2010 роках матеріали оперативно-технічних заходів використовувалися лише у кожному десятому випадку як докази у кримінальному судочинстві, то у 2011 році таке використання відбувалося у кожному восьмому випадку, а вже у 2012 році – у кожному шостому [1]. Надалі спостерігалася лише тенденція до зростання цих показників. Збільшення ролі технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності спричинило необхідність введення у правовий обіг специфічних термінів, які б позначали відповідну техніку.

Стан дослідження. Питання використання технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності досліджувались у роботах О. М. Бандурки, М. Л. Грібова, В. І. Декшне, О. Ф. Долженкова, П. А. Єрмакова, В. П. Захарова, А. В. Коваленка, М. О. Коровіна, О. В. Манжая, В. Я. Мацюка, В. А. Некрасова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. М. Перепелиці, М. А. Погорецького, В. П. Сапальова, М. В. Салтєвського, Е. Ф. Толмачова, І. Ф. Хараберюша, В. В. Шендрика та інших. Але, незважаючи на достатню опрацьованість означеної теми за

суттю, залишається відкритим питання застосування відповідного термінологічного апарату. Його неузгодженість інколи спричиняє невизначеність та плутанину в розумінні структури оперативної техніки як засобу оперативно-розшукової діяльності.

Ця стаття має на меті проаналізувати зміст поняття «оперативна техніка», а також понять, які є дотичними до нього, та встановити їх сутнісне співвідношення одне з одним.

Виклад основного матеріалу. Технічні засоби в негласній роботі правоохоронних органів застосовуються вже достатньо тривалий час, що у другій половині ХХ ст. дозволило визначити їх як один із трьох класичних елементів, які утворюють структуру засобів оперативно-розшукової діяльності. Натомість в науці оперативно-розшукової діяльності немає єдиного розуміння цього терміна. Більше того, одне й те саме поняття може застосовуватися для опису різних технічних засобів.

Дослідження відповідної термінології дозволило виділити декілька основних дефініцій, вживаних для позначення застосування техніки в оперативно-розшуковій діяльності: «спеціальна техніка», «оперативна техніка», «оперативно-технічні засоби». Без заглиблення в етимологічний зміст означених термінів розглянемо окремі точки зору щодо їх тлумачення.

Під час наукового пошуку нами було виявлено, що для фактичного об'єднання цих термінів у єдину систему використовуються два підходи.

Згідно з першим, якого, наприклад, дотримується С. С. Єпіфанов зі своїми однодумцями, спеціальна техніка (сукупність технічних засобів і науково обґрунтованих прийомів їх правомірного використання уповноваженими на те працівниками правоохоронних органів з метою попередження і розкриття злочинів, інших правопорушень, розшуку злочинців, утримання під вартою засуджених, а також осіб, підозрюваних і звинувачених у здійсненні злочинів) поділяється на два види:

– спеціальну техніку загального призначення, яка застосовується правоохоронними органами у процесі охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, адміністративної діяльності, а також у сфері виконання кримінальних покарань;

– спеціальну техніку оперативно-розшукового призначення – сукупність технічних засобів і науково обґрунтованих спеціальних прийомів їх правомірного застосування оперативними апаратами у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів. Ця техніка застосовується у сфері оперативно-розшукової діяльності оперативними працівниками чи, за їх вказівкою, іншими особами, як правило, негласно, з метою вирішення завдань, покладених на оперативно-розшукову діяльність і визначених законом [2, с. 8, 9].

Для позначення спеціальної техніки загального призначення М. В. Князєв, А. В. Мураїті, Д. В. Попандопуло у своїй роботі використовують термін «спеціальні засоби», під яким розуміють предмети, тварин, хімічні речовини, боєприпаси нелетальної дії, транспортні засоби, вибухові та інші технічні пристрої, які застосовуються на основі та на виконання нормативних актів працівниками (посадовими особами) та підрозділами органів внутрішніх справ з метою припинення правопорушень; виявлення, затримання, доставляння та конвоювання осіб, які їх вчиняють; забезпечення безпеки особового складу, а також осіб, які перебувають під охороною, рухомих і нерухомих об'єктів [3, с. 5].

Аналогічний термін використовується й іншими авторами, які розуміють під ним такі, що перебувають на озброєнні міліції і використовуювані нею у випадках і порядку, передбаченому законом, технічні вироби (пристрої, предмети, речовини) і службові тварини, які прямо призначені для здійснення примусового фізичного впливу на людину або матеріальні об'єкти [4, с. 22].

Як можна побачити, в описаному вище підході відсутній термін «оперативна техніка» та

похідні від нього. Натомість ці поняття зустрічаємо в іншому підході, який містить у собі значно глибшу інкапсуляцію вузьких термінів більш широкими.

Так, на думку І. Ф. Хараберюша, В. Я. Мациюка, В. А. Некрасова, О. І. Хараберюша, спеціальна техніка – це сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, спеціальних пристроїв, речовин, науково обґрунтованих тактичних прийомів та способів, що використовуються органами внутрішніх справ із суворим дотриманням законності щодо протидії злочинності. Оперативна техніка – це сукупність технічних, програмно-технічних і програмних засобів, спеціальних пристроїв, речовин та науково обґрунтованих тактичних прийомів і способів, що використовуються правоохоронними органами з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [5, с. 55–56]. Оперативно-технічні засоби становлять тільки частину оперативної техніки і включають, згідно з визначенням, технічні, програмно-технічні, програмні засоби, спеціальні пристрої та речовини, які використовуються у процесі оперативно-розшукової діяльності з метою ефективної протидії злочинності.

Як видно, автори виділяють у спеціальній техніці оперативну техніку та її складову – оперативно-технічні засоби. Порівнюючи поняття «оперативна техніка» та «спеціальна техніка оперативно-розшукового призначення», можна побачити, що в обох підходах по суті мова йде про одні й ті самі технічні засоби. Це простежується й у визначеннях інших науковців. Так російські автори, глибоко досліджуючи природу використання різних технологій в оперативно-розшуковій діяльності, зауважують, що оперативна техніка – це система спеціально розроблених або запозичених з інших сфер технічних засобів і науково обґрунтованих прийомів їх правомірного (переважно негласного) використання для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності у властивих для неї формах і методах [6, с. 168].

П. П. Підюков, Ю. В. Скудар та О. В. Камінська ототожнюють поняття «спеціальні оперативно-технічні засоби», «оперативні засоби» та «оперативно-технічні засоби» і вважають їх похідними від термінів «оперативно-розшукові заходи», «оперативно-розшукові дії» [7, с. 191].

На законодавчому рівні поняття «оперативно-технічні засоби» згадується у ст. 2 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у рамках надання визначення оперативно-розшукової діяльності. При цьому зміст

дефініції «оперативно-технічні засоби» не розкривається. Термін «оперативно-технічні засоби» також зустрічається в оперативно-розшукових законах Білорусі, Киргизії, Росії, Таджикистану [8, с. 136, 278, 339, 391]. В Азербайджані, Білорусі, Росії, Таджикистані також використовують дефініції «технічні засоби негласного одержання інформації» [8, с. 70, 137, 340, 392], в Азербайджані – «спеціальна техніка» [8, с. 75], у Казахстані, Киргизії, Росії – «спеціальні технічні засоби» [8, с. 224, 278, 339].

У нині скасованому наказі МВС України від 09.06.2011 № 309, яким затверджувався Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ, було окреслено деякі терміни у сфері застосування оперативно-технічних засобів. Так, у п. 1.4 згаданого Переліку термін «оперативно-технічні заходи», у рамках здійснення яких згідно з нормами відомчих наказів застосовуються оперативно-технічні засоби, трактувався як «система дій підрозділів органів внутрішніх справ з негласного впровадження і застосування спеціальної техніки для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності» [9].

Виходячи з указанного тлумачення, а також із практики органів внутрішніх справ, можна дійти висновку, що із поняттям «оперативно-технічні засоби» міцно корелюється інший термін – «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації» (СТЗ) – технічні, програмні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, призначені (спеціально розроблені, виготовлені, запрограмовані, пристосовані) для негласного отримання інформації [10, п. 1.6]. Саме ці засоби, очевидно, малися на увазі, коли згадувалося застосування спеціальної техніки в оперативно-технічних заходах.

Замовниками розроблення, виготовлення та придбання СТЗ можуть бути центральні органи виконавчої влади, розвідувальні органи, підрозділи яких провадять оперативно-розшукову діяльність, міжнародні правоохоронні організації, спеціальні служби та правоохоронні органи іноземних держав [11, п. 2].

До СТЗ належать:

- спеціальні технічні засоби для негласного отримання та реєстрації аудіоінформації;
- спеціальні технічні засоби негласного візуального спостереження і фото-, теле- та відеодокументування;
- спеціальні технічні засоби для негласного отримання, реєстрації інформації з телекомунікаційних мереж;

- спеціальні технічні засоби негласного контролю кореспонденції;

- спеціальні технічні засоби негласного обстеження предметів і документів;

- спеціальні технічні засоби негласного проникнення у приміщення, транспортні засоби та інші об'єкти, а також негласного обстеження приміщень транспортних засобів та інших об'єктів;

- спеціальні технічні засоби негласного контролю за переміщенням транспортних засобів та інших об'єктів;

- спеціальні технічні засоби негласного отримання (зміни, знищення) інформації з технічних засобів її зберігання, обробки та передачі.

Ознаками приналежності виробів до СТЗ, спільними для всіх груп, є:

- мініатюрне виконання виробу в цілому або відокремленого модуля;

- конструктивне виконання виробів у вигляді безкорпусних мініатюрних модулів;

- використання під час проектування радіоелектронних виробів схемотехнічних або конструкторських рішень, спрямованих на протидію пошуковим радіоелектронним засобам.

Ознакою приналежності виробів до СТЗ є також їх конструктивне виконання у закамурфльованому вигляді або у вигляді, що передбачає їх камуфлювання [12, с. 92–93].

Водночас варто відмітити, що зміст дефініції «оперативно-технічні засоби» є ширшим за «СТЗ», враховуючи хоча б те, що під час застосування самих СТЗ може передбачатися використання й інших технічних засобів. Так само стосовно оперативно-технічних засобів поняття «оперативна техніка» є загальним, щодо якого, у свою чергу, є загальним поняття «спеціальна техніка». Враховуючи викладене, місце кожного з досліджених термінів можна наочно відобразити у вигляді схеми (рис. 1).

Рис. 1. Інкапсуляція спеціальної техніки

Підбиваючи **підсумки**, потрібно зазначити, що на сьогодні не існує єдиної думки щодо змісту поняття «оперативна техніка», яка є класичним засобом оперативно-розшукової діяльності. Дослідивши думки різних авторів, ми дійшли висновку, що терміни «спеціальна техніка»,

«оперативна техніка», «оперативно-технічні засоби», «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації» не можна отожднювати, натомість вони співвідносяться між собою, як єдине і частка.

Список використаних джерел

1. Інформація про стан законності в державі за 2008–2012 роки (відповідно до статті 2 Закону України «Про прокуратуру») [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [офіц. сайт]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/vlada.html>.
2. Специальная техника правоохранительной деятельности (теоретические, правовые и организационные аспекты) : курс лекций / С. С. Епифанов, С. Н. Кленов, В. В. Попов, А. А. Иванов. – Вологда : Вологод. ин-т права и экономики ФСИН России, 2007. – 144 с.
3. Князев Н. В. Специальные средства органов внутренних дел Российской Федерации : учеб.-нагляд. пособие / Н. В. Князев, А. В. Мурайти, Д. В. Попандупуло ; МВД Российской Федерации, ГУВД по Ростов. обл. – Ростов н/Д : [Тип. ООО «Дон»], 2007. – 44 с.
4. Кулабухов В. В. Основы специальной техники : учеб. пособие / В. В. Кулабухов ; под ред. С. И. Соловьева и С. А. Ефимова. – М. : ЦОКР МВД России, 2005. – 96 с.
5. Хараберюш І. Ф. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій : монографія / І. Ф. Хараберюш, В. Я. Мацюк, В. А. Некрасов, О. І. Хараберюш. – Київ : КНТ, 2007. – 196 с.
6. Халиков А. Н. Юридическое, техническое и информационно-аналитическое обеспечение оперативно-розыскной деятельности : учеб. пособие / А. Н. Халиков, Е. Н. Яковец, Н. И. Журавленко ; под ред. А. Н. Халикова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 472 с.
7. Підюков П. П. Використання у кримінальному судочинстві спеціальних технічних засобів під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій: історія, сучасний стан і перспективи / П. П. Підюков, Ю. В. Скудар, О. В. Камінська // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 190–194.
8. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД : зб. законів / уклад.: О. В. Кириченко, І. М. Зубач, О. В. Новіков, А. В. Білий. – Київ : Центр учб. літ., 2008. – 464 с.
9. Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ : затв. наказом МВС України від 09.06.2011 № 309 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/625096>.
10. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації : затв. наказом Служби безпеки України від 31.01.2011 № 35 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 16 – Ст. 703.
11. Положення про порядок розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27.10.2001 № 1450 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2001-п>. – Редакція від 01.11.2011.
12. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова компаративістика : монографія / [О. М. Бандурка, М. М. Перепелиця, О. В. Манжай та ін.]. – Харків : Золота миля, 2013. – 352 с., іл.

Надійшла до редколегії 15.10.2015

ПЕНЬКОВ С. В. МЕСТО И СОДЕРЖАНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В СФЕРЕ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНИКИ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Проанализировано содержание понятия «оперативная техника», а также понятий, которые являются близкими к нему, установлено их существенное соотношение друг с другом. Выделены два подхода, используемые для объединения этих терминов в единую систему. Сделан вывод, что в настоящее время не существует единого мнения относительно содержания понятия «оперативная техника», которая является классическим средством оперативно-розыскной деятельности. Установлено, что термины «специальная техника», «оперативная техника», «оперативно-технические средства», «специальные технические средства для снятия информации с каналов связи, иные средства негласного получения информации» нельзя отождествлять, в то же время они соотносятся между собой, как единственное и частица.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-технические средства, оперативная техника, специальная техника, терминология.

PENKOV S. V. THE PLACE AND CONTENT OF SOME TERMS IN THE FIELD OF USING EQUIPMENT IN OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

The content of the concept of «operative equipment» and also the concepts that are adjacent to it are analyzed; their essential relationship to each other is established. The relevance of the studied problem is grounded. It is emphasized that non-compliance of the corresponding terminological apparatus sometimes causes uncertainty and confusion in understanding the structure of the operative equipment as a mean of operative and search activities.

Two approaches used to combine studied terms in a single system are singled out. Each of these approaches is briefly considered; appropriate interpretations of the concepts are provided. It is emphasized that the first approach has no term of «operative equipment» and derived from it. Instead, these concepts are found in the second approach, which includes a much deeper encapsulation of narrow terms by wider ones. It is established that the content of the concepts of «operative equipment» and «special equipment of operative and research purpose» is strongly correlated with each other in both approaches.

With the use of a retrospective approach the author has analyzed the usage of all studied terms in Ukrainian legislation and legislations of the former Soviet Union countries. The definition, characteristics and classification of special technical means for the interception of information from channels of communication, other means of secret information getting are provided.

The author has concluded that today there is no consensus on the content of the concept of «operative equipment», which is a classic tool of operative and search activities. It is established that the terms «special equipment», «operative equipment», «operative and technical means», «special technical means for interception of information from channels of communications, other means of secret information getting» can not be identified, in return they are correlated to each other as one and share. By the example of the scheme the appropriate link is explained.

Keywords: *operative and search activity, operative and technical means, operative equipment, special equipment, terminology.*

УДК 342.9

О. Ю. ПРОКОПЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету підготовки фахівців міліції громадської безпеки
та кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В РЕГІОНІ

З метою дослідження діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення правопорядку в регіоні виокремлено такі періоди функціонування органів внутрішніх справ: період революції та громадянської війни, початок існування (20–30-ті роки) СРСР, період Великої Вітчизняної війни, післявоєнний період, кінець існування та розпад СРСР. Зазначено, що наведені етапи починають свій відлік від створення першого офіційного централізованого відомства управління внутрішніми справами – Міністерства внутрішніх справ у складі Російської імперії.

Ключові слова: *органи внутрішніх справ, забезпечення правопорядку, історичний аналіз.*

Prokopenko, O.Y. (2015), "Historical analysis of internal affairs agencies' activity in keeping public order in the region" ["Istorychnyi analiz diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo zabezpechennia pravoporiadku v rehioni"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 87–93.

Постановка проблеми. Як відомо, дослідження сутності будь-якого явища буде неповноцінним без визначення його історичного коріння. Так, як зазначав свого часу відомий французький історик Марк Блок, незнання історії минулого призводить до нерозуміння сучасного [1, с. 91]. Не виникає сумніву, що актуальності наведений вислів не втратив і

сьогодні. Отже, дослідження історичних аспектів становлення та розвитку органів внутрішніх справ допоможе розкрити їх сутність, роль і місце у забезпеченні правопорядку в регіоні. При цьому, з огляду на вимоги щодо обсягу змістовного наповнення представленого дослідження, буде зроблено історичний аналіз діяльності органів внутрішніх справ щодо

забезпечення правопорядку в регіоні до початку становлення України як незалежної держави.

Стан дослідження. Проблематиці історичного аналізу діяльності органів внутрішніх справ України присвятили свої дослідження такі вчені, як А. В. Іванов, К. Л. Яковлев, П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв, В. В. Ченцов, О. П. Бенько, О. М. Мироненко, В. Т. Окіпнюк, О. І. Олійник, І. Б. Усенко, В. А. Чехович, В. М. Чисніков та ін. Однак залишаються питання які потребують подальшого дослідження, а саме історичний аналіз діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення правопорядку в регіоні. Тому **метою** цієї статті є дослідити історичні етапи розвитку діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення правопорядку в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою історичного дослідження органів внутрішніх справ щодо забезпечення правопорядку в регіоні, на нашу думку, слід вважати початок XIX ст. – період, коли було офіційно, у легітимний спосіб створено орган виконавчої влади, до відома якого й відносилися внутрішні справи – Міністерство внутрішніх справ. У той час наша держава перебувала у складі Російської імперії, а на престолі був цар Олександр I. Так, як цілком слушно зауважує А. В. Іванов, державні установи, які почали створюватися з приведенням у дію пакета реформ на початку XIX ст., проіснували з незначними змінами до 1905 року. Прийняте правлячими колами рішення вдосколювати систему державного управління було втілено в царському маніфесті від 8 вересня 1802 року «Про створення Міністерств», згідно з яким із ліквідацією застарілої системи колегій основні керівні державні функції були передані восьми міністерствам, у числі яких було й Міністерство внутрішніх справ [2, с. 13]. Як цілком слушно зазначає К. Л. Яковлев, зазначений царський маніфест був лише початковим етапом у міністерській реформі, він не визначив чітке місце кожного міністерства в загальній системі державних органів, його взаємини з іншими частинами системи управління Російської імперії, функції та компетенції міністерств, а також розмежування предметів відання між ними. Усі ці неврегульовані питання маніфест обіцяв більш детально роз'яснити у подальших інструкціях міністрам. Разом з тим, зауважує вчений, Міністерство внутрішніх справ Російської імперії – одне з найважливіших ланок державного апарату, створеного в ході реформ на початку XIX ст. З моменту створення воно брало участь у вирішенні широкого кола питань, що стосувалися різних

сторін економічного, політичного, суспільного, духовного життя країни. Одним з основних напрямів діяльності Міністерства стало керівництво поліцією, прийняття необхідних заходів для її реорганізації відповідно до вимог часу, поліпшення організаційної структури, зміцнення кадрів, вдосконалення форм і методів діяльності [3, с. 23]. Таким чином, на початку свого історичного розвитку Міністерство внутрішніх справ брало участь у регулюванні багатьох сторін суспільного життя того часу. При цьому нормативна регламентація його діяльності була вкрай недосконалою.

З подальшим розвитком Міністерства внутрішніх справ зміцнюється його призначення як центрального органу управління, зокрема поліції регіонів. Вихідні від Міністерства директиви були спрямовані на посилення контролю за губернською владою. Так, Головним відомством Міністерства з найбільшою функціональним навантаженням став Департамент внутрішніх справ, штати якого були затверджені 7 січня 1803 року. За сферами діяльності Департамент поділявся на 3 експедиції: державного господарства; державної медичної управи; спокою та благочиння. В останній і зосередилося управління поліцейським відомством країни [2, с. 13–14]. Реформування міністерств було здійснено внаслідок прийняття двох актів з інтервалом близько року – маніфесту від 12 липня 1810 року про поділ державних справ на особливі управління та «Спільної установи міністерств» від 25 червня 1811 року [3, с. 25]. Отже, на початку офіційного створення до юрисдикції Міністерства внутрішніх справ як центрального органу управління внутрішніми справами було віднесено чимало питань, пов'язаних із регулюванням різних суспільних відносин – духовних, політичних, економічних тощо. Можна стверджувати, що до кінця досліджуваного історичного періоду зазначене відомство, зокрема його структура та призначення, не зазнало кардинальних змін.

Наступний історичний етап діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення правопорядку пов'язаний із революційними подіями 1917 року, які, як відомо, склалися з буржуазно-демократичної лютневої та (у радянській історіографії) «Великої Жовтневої соціалістичної» революцій. Так, після лютневої революції та ліквідації царсько-репресивних органів царизму для підтримання громадського порядку та боротьби зі злочинністю була створена народна міліція. Її діяльність регулювалася тимчасовим Положенням про міліцію, затвердженим Тимчасовим урядом 17 квітня 1917 року.

Положенням нормативно закріплювались основні функції та завдання міліції як державного органу [4, с. 41]. Крім цього, воно визначало, що в складі Міністерства внутрішніх справ було створено Тимчасове управління у справах міліції та щодо забезпечення особистої та майнової безпеки громадян. У губерніях були засновані посади урядових інспекторів міліції, якщо перебували у підпорядкуванні губернських комісарів – чиновників Тимчасового уряду, які замінили губернаторів. Безпосереднє керівництво міліцією в повітах і містах здійснювалося повітовими земськими та міськими управами. Все це свідчило про децентралізацію управління внутрішніми справами [5, с. 20–21].

Взявши у жовтні 1917 року владу в свої руки, більшовики приступили до формування основ соціалістичної державності, а також до реалізації висунутої ще К. Марксом і Ф. Енгельсом та розвиненою В. І. Леніним ідеї загального озброєння народу, покликаною замінити постійну армію та міліцію. Правовою основою для цього стала постанова Народного комісаріату внутрішніх справ від 28 жовтня (10 листопада) 1917 року «Про робочу міліцію». Цією постановою всім Радам робітничих і солдатських депутатів пропонувалося приступити до її утворення. Більшість дослідників вважає, що створювана робоча міліція поєднувала в собі як державні, так і недержавні риси – була, з одного боку, виконавчим органом державної влади – Рад, а з іншого – самодіяльною організацією громадян [4, с. 41–42].

Майже одразу після жовтневих подій розпочалася громадянська війна, яка тривала до 1921 року (в деяких регіонах до 1923 року). Під час війни на територіях, де була ліквідована радянська влада, створювалися державні утворення антирадянської спрямованості. Однією з головних цілей, які ставили перед собою їх уряди, що у вересні 1918 року була закріплена в Акті про створення Всеросійської верховної влади, було «вжиття заходів до дійсної охорони громадської безпеки та порядку». Для її досягнення необхідно було створити систему органів влади й управління, у тому числі органи внутрішніх справ [5, с. 20–21].

Варто зазначити, що міліція, яка виникла після жовтня 1917 року, із самого початку будувалася як класовий орган, орган трудящих і не випадково отримала назву робітничо-селянської [6, с. 17–18]. У 1920 році Всеросійський центральний виконавчий комітет, до складу якого до утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік входила й Українська Радянська Соціалістична Республіка, затве-

рдив Положення про Робітничо-селянську міліцію, яке закріпило ланки апарату радянської міліції, що склалися в процесі їх будівництва. Керівництво міліцією на місцях було покладено на губернські, повітові та міські управління, що були одночасно підвідділами та відділами управлінь виконавчих комітетів. До їх компетенції входило керівництво діяльністю міліції, видання наказів і розпоряджень щодо міліції, проведення заходів щодо зміцнення дисципліни у міліції тощо [7, с. 72].

Значним етапом у розвитку органів внутрішніх справ є 1930-ті роки, оскільки саме тоді проходили численні їх перебудови та реформування. Так, 25 травня 1931 року Рада народних комісарів СРСР прийняла загальносоюзне Положення про робітничо-селянську міліцію, яке детально регламентувало порядок проходження служби її працівникам, а також порядок призначення на посаду керівного складу міліції. Це Положення встановлювало поділ співробітників на вищий, старший, середній і молодший начальницький склад залежно від займаної посади, а також на оперативний та адміністративно-господарський склад [5, с. 62]. Утворення відповідно до постанови Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР від 27 грудня 1932 року Головного управління робітничо-селянської міліції при Об'єднаному державному політичному управлінні СРСР стало новою сходинкою в організації роботи органів внутрішніх справ. Це дозволило здійснити єдиний підхід у підборі, розстановці, навчанні, вихованні та матеріальному забезпеченні кадрів цих органів, що призвело до появи ознак їх стабільності та скорочення плинності [5, с. 64].

Напередодні Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років в органах внутрішніх справ відбулися великі зміни. Для міліції були чітко визначені завдання: боротьба зі злочинністю, з розкраданнями соціалістичної власності та спекуляцією, паспортно-реєстраційна робота тощо. Ще в березні 1937 року в складі головного управління міліції Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР створюється спеціальний відділ – ВБРСВ (відділ боротьби з розкраданням соціалістичної власності); подібні відділи або групи створюються і на місцях. У 1939 році відповідно до закону «Про загальний військовий обов'язок» міліція почала займатися обліком військовозобов'язаних. У всіх відділеннях міліції почали відкриватися військово-облікові столи. У 1939 році в органах внутрішніх справ було введено Настанову з мобілізаційної роботи на випадок військового часу.

Ще в 1937 році створюються відділи залізничної міліції, а в 1940 році відповідальність за її роботу покладається на дорожньо-транспортний відділ Народного комісаріату внутрішніх справ. Спеціальні підрозділи міліції були створені також у портах і на пристанях [5, с. 67].

Із початком ведення на території СРСР військових дій у червні 1941 року відбулася кардинальна перебудова діяльності державних органів, включаючи її правову регламентацію. Це торкнулося, хоча і не відразу, й органів внутрішніх справ. При цьому з них не знімалося виконання основних завдань – тих, які вони виконували до початку Великої Вітчизняної війни відповідно до свого призначення в період мирного часу: боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, безпеки дорожнього руху тощо. Додавалися і нові завдання, обумовлені особливостями військово-політичного становища на тих територіях держави, де безпосередньо проходив фронт. Йдеться про активну участь органів внутрішніх справ в організації протиповітряної оборони, евакуації громадян та промислового потенціалу. Вони виконували також завдання військового характеру – розвідувально-диверсійну роботу, участь у діяльності винищувальних батальйонів. У цих сферах органам внутрішніх справ відводилася особлива роль. Крім того, на них покладалося виконання завдань спеціального характеру, і насамперед рішення про депортацію певних категорій населення з меж деяких регіонів у східні регіони країни [8, с. 14–15]. Зазначимо, що перехід органів внутрішніх справ, у тому числі й міліції, до роботи в умовах воєнного часу здійснювався відповідно до таких законодавчих актів, прийнятих у ході війни, а також наказів та розпоряджень Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР: указу Президії Верховної Ради СРСР «Про військове положення» від 22 червня 1941 року; постанова Ради Народних Комісарів СРСР «Про охорону підприємств і установ та створення винищувальних батальйонів» від 24 червня 1941 року; директиви Ради народних комісарів СРСР і Центрального комітету Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) «Партійним і радянським організаціям прифронтових областей» від 29 червня 1941 року тощо. У деяких містах міліція була переведена на казармений стан, був подовжений її робочий день [5, с. 68].

У цей період органи внутрішніх справ забезпечували правопорядок як роз'яснювальною роботою, допомагаючи в цьому партійним і громадським організаціям, так і притягнен-

ням до відповідальності конкретних порушників. У цих питаннях вони працювали в тісному контакті з прокуратурою [8, с. 31]. Можна констатувати, що умови воєнного часу спричинили організаційно-структурні зміни у діяльності органів внутрішніх справ. Відбувається об'єднання Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР і Народного комітету державної безпеки СРСР в єдиний Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР, відповідно в регіонах утворюються управління Народного комісаріату внутрішніх справ, де зосереджуються функції обох наркоматів. Разом з тим, у період до окупації деяких регіонів перед органами внутрішніх справ ставилися нові завдання, до числа яких входили: охорона тилу Червоної Армії, організація місцевої протиповітряної оборони, евакуація людей і підприємств з відповідних регіонів, реалізація плану ліквідації промислових підприємств при відступі частин Червоної Армії, виконання рішення про депортацію деяких категорій населення з регіону. Пізніше додадуться ще два важливі завдання – розвідувально-диверсійна діяльність та організація винищувальних батальйонів. Крім цього представники органів внутрішніх справ брали активну і безпосередню участь у формуванні партизанського руху на окупованих територіях [8, с. 41–42].

Внаслідок прийняття закону СРСР «Про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР у Раду Міністрів СРСР і Рад Народних Комісарів союзних і автономних республік – у Ради Міністрів союзних і автономних республік» від 15 березня 1946 року Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР перетворився в Міністерство внутрішніх справ СРСР [9]. У 1949 році міліція рішенням Радянського уряду була переведена з Міністерства внутрішніх справ до Міністерства державної безпеки. 23 серпня 1950 року Міністерство державної безпеки СРСР з метою підвищення ефективності роботи міліцейських служб провело реорганізацію Головного управління міліції. Були створені нові структурні управління, в тому числі політичний відділ, і значно розширені штати політorganів територіальних підрозділів [5, с. 69]. У контексті досліджуваного питання варто зазначити, що протягом десятиліть періоду культу особи Сталіна у сфері законності та правопорядку були допущені численні порушення, що не могли обійти стороною й органи внутрішніх справ. Було серйозно порушено їх зв'язок із місцевими органами, що ускладнювало комплектування міліції, не дозволяло активно залучати громадян до охорони громадського порядку, породило багаточисельні

репресії, здійснені у 30–50-ті роки, беззаконня, дріб'язкову регламентацію повсякденного життя громадян. Усе це призводило до незадоволення мас, стихійного протесту, утворення прірви між правоохоронними органами та населенням [6, с. 64].

Значний внесок у ліквідацію наслідків культу особистості, у відновлення законності в країні та зміцнення зв'язків населення з правоохоронними органами зробили XX з'їзд Комуністичної партії Радянського союзу та подальші рішення партійних і радянських органів. На ліквідацію наслідків культу особи в організації та діяльності органів внутрішніх справ було направлено постанову Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу і Ради Міністрів СРСР від 25 жовтня 1956 року «Про заходи щодо поліпшення роботи Міністерства внутрішніх справ СРСР». У ньому вказувалося на необхідність поліпшення керівництва діяльністю органами внутрішніх справ з боку радянських і партійних органів. Особливе значення надавалося посиленню їх впливу на добір, розстановку та виховання кадрів міліції, а також постійному контролю за їх діяльністю. Відновлювався принцип подвійного підпорядкування міліції – місцевим Радам і вищим органам Міністерства внутрішніх справ [6, с. 64–65]. У подальшому відповідно до указу Президії Верховної ради СРСР від 13 січня 1960 року Міністерство внутрішніх справ СРСР було ліквідовано, а його функції передано Міністерствам внутрішніх справ союзних республік.

У серпні 1962 року було прийнято Положення про радянську міліцію, де зазначалося, що «міліція є адміністративно-виконавчим органом Радянської держави, покликаним охороняти громадський порядок у містах, населених пунктах і транспортних магістралях, забезпечувати охорону соціалістичної власності особи та прав громадян від злочинних посягань, своєчасно попереджати, припиняти та розкривати кримінальні злочини» [6, с. 74]. 26 червня 1966 року Президія Верховної Ради СРСР видала указ «Про створення Союзно-республіканського міністерства охорони громадського порядку СРСР», внаслідок чого було створено зазначене у назві наведеного нормативно-правового акта відомство та відновлено централізоване управління органами внутрішніх справ, зокрема міліцією. А вже 25 листопада 1968 року указом Президії Верховної Ради СРСР Міністерство охорони громадського порядку СРСР було перейменовано в Міністерство внутрішніх справ СРСР. Крім цього великий вплив на подальше вдосконалення діяль-

ності органів внутрішніх справ, поліпшення їх організаційної структури, та підняття авторитету мав указ Президії Верховної Ради СРСР «Про основні обов'язки та права радянської міліції з охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю», ухвалений 19 липня 1973 року. Рада Міністрів СРСР своєю постановою від 8 червня 1973 року «Про подальше вдосконалення правового регулювання діяльності радянської міліції» затвердила нове Положення про радянську міліцію [6, с. 66, 69, 74, 77].

Новим історичним етапом подальшого розвитку органів внутрішніх справ, у тому числі їх діяльності щодо забезпечення правопорядку в регіонах, став розпад СРСР. Так, в указі Ради Республік Верховної Ради СРСР «Декларація у зв'язку зі створенням Співдружності Незалежних Держав» від 26 грудня 1991 року № 142-Н Рада констатувала, що зі створенням Співдружності Незалежних Держав Союз РСР як держава та суб'єкт міжнародного права припиняє своє існування. У свою чергу Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав було підписано 8 грудня 1991 року [10] та ратифіковано із застереженнями Україною шляхом прийняття постанови Верховної Ради України від 10 грудня 1991 року № 1958-ХІІ [11]. Внаслідок прийняття цих нормативно-правових актів органи внутрішніх справ перейшли під юрисдикцію відповідних республік і у нашій державі почала функціонувати власна національна система зазначених органів.

Висновок. Таким чином, органи внутрішніх справ та їх діяльність щодо забезпечення правопорядку в регіоні пройшла декілька історичних етапів. У представленому дослідженні ці етапи починають свій відлік від створення першого офіційного централізованого відомства управління внутрішніми справами – Міністерства внутрішніх справ у складі Російської імперії. Крім цього, виокремлено такі періоди функціонування органів внутрішніх справ: період революції та громадянської війни, початок існування (20–30-ті роки) СРСР, період Великої Вітчизняної війни, післявоєнний період, кінець існування та розпад СРСР. Проведений історичний аналіз свідчить, що майже в усі періоди свого існування органи внутрішніх справ були заполітизовані, а питанню професіональності працівників відводилася незначна увага. Крім цього, забезпечення правопорядку в різні періоди не було першочерговим завданням, більша увага приділялася охороні та захисту політичного режиму, що функціонував у відповідний історичний період. Органи внутрішніх справ були перевантажені значним обсягом не властивих їм

завдань і функцій, які вони виконували у повсякденній роботі, що негативним чином впливало на якість та ефективність їх діяльності в цілому, а зокрема пов'язаної із забезпеченням правопорядку в регіонах. Більш того, се-

ред факторів, які негативним чином впливали на всю діяльність органів внутрішніх справ, в тому числі щодо забезпечення правопорядку в регіоні, на нашу думку, варто назвати постійну зміну їх відомчої підпорядкованості.

Список використаних джерел

1. Грица Ю. Ю. Минуте, сучасне і майбутнє: особливості й закономірності інтерпретаційної взаємодії / Ю. Ю. Грица // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені С. Г. Сковороди. «Філософія». – 2013. – Вип. 41, ч. 1. – С. 89–99.
2. Иванов А. В. Департамент полиции Министерства внутренних дел Российской империи (1880–1917) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Иванов Андрей Викторович. – М., 2001. – 185 с.
3. Яковлев К. Л. Министерство внутренних дел в государственном механизме Российской империи (1802–1811) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Яковлев Константин Леонидович. – М., 2002. – 186 с.
4. Лойт Х. Х. Государственная кадровая политика в России и ее реализация в органах внутренних дел (исторический и организационно-правовой аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Лойт Хиллар Харриевич. – СПб., 1998. – 373 с.
5. Степанов М. М. Органы внутренних дел белых правительств периода гражданской войны в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Степанов Михаил Михайлович. – М., 1998. – 173 с.
6. Зыбин С. Ф. Кадровое обеспечение деятельности органов внутренних дел : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Зыбин Станислав Федорович. – СПб., 1997. – 356 с.
7. Пырин А. Н. Деятельность органов внутренних дел Петрограда (Ленинграда) по борьбе с преступлениями против порядка управления в экономической сфере в период НЭПа (историко-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пырин Андрей Николаевич. – СПб., 2003. – 175 с.
8. Рябченко А. Г. Органы внутренних дел Краснодарского края в период Великой Отечественной войны : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рябченко Александр Григорьевич. – Краснодар, 2000. – 196 с.
9. О преобразовании Совета Народных Комиссаров СССР в Совет Министров СССР и Советов Народных Комиссаров союзных и автономных республик – в Советы Министров союзных и автономных республик : закон СССР : от 15 марта 1946 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1946. – № 10.
10. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав : від 8 груд. 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU91039R.html.
11. Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав : постанова Верховної Ради України від 10 груд. 1991 р. № 1958-ХІІ // Голос України. – 13.12.1991.

Надійшла до редколегії 20.10.2015

ПРОКОПЕНКО А. Ю. ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПРАВОПОРЯДКА В РЕГИОНЕ

С целью исследования деятельности органов внутренних дел по обеспечению правопорядка в регионе выделены следующие периоды функционирования органов внутренних дел: период революции и гражданской войны, начало существования (20–30-е годы) СССР, период Великой Отечественной войны, послевоенный период, конец существования и распад СССР. Указано, что эти этапы начинают свой отсчет от создания первого официального централизованного ведомства управления внутренними делами – Министерства внутренних дел в составе Российской империи.

Ключевые слова: органы внутренних дел, обеспечение правопорядка, исторический анализ.

PROKOPENKO O. Y. HISTORICAL ANALYSIS OF INTERNAL AFFAIRS AGENCIES' ACTIVITY IN KEEPING PUBLIC ORDER IN THE REGION

The history of the activity of internal affairs agencies (police) in keeping public order in the region is studied. It is found out that the starting point of historical research of internal affairs agencies in keeping public order in the region should be considered the beginning of the nineteenth century, the period when the executive power agency was officially established in a legitimate way, which included internal affairs – the Ministry of Internal Affairs. It is found out that the specified Ministry at the beginning of the historical development participated in the regulation of many aspects of social life at that time. Herewith the normative regulation of this agency was extremely imperfect.

The next historical stage of the activity of internal affairs agencies in keeping public order related to revolutionary events of 1917, which as known included the February bourgeois-democratic and the Great October Socialist revolution was named and analyzed. Special attention is paid to the fact that a significant step in the development of internal affairs agencies is 1930s, as numerous restructuring and reforms were held since then.

The formation and development of internal affairs agencies' activity in keeping public order in the region in the war and post-war periods is analyzed. The latter two periods include the period of the Soviet Union and modern period – the period of the independent state of Ukraine.

The author grounds the conclusion that almost all periods of the existence of internal affairs agencies were politicized and the issue of officers' professionalism was of little attention. Besides, keeping public order in different periods was not a priority, more attention was paid to the protection and defense of the political regime that was functioning in the corresponding historical periods.

Keywords: *internal affairs agencies, keeping public order, historical analysis.*

УДК 343.33

І. М. РАЛЬЧЕНКО,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗИС ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСІБ ТА УСТАНОВ, ЯКІ МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ

Розглянуто розвиток принципу посиленого захисту осіб, які представляють суб'єктів міжнародного права, з найдавніших часів і до новітнього періоду розвитку міжнародного права й національного кримінального законодавства. Встановлено зв'язки заборони вчинення злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, з інститутом гостинності та принципами права міжнародних зносин. Визначено періоди розвитку кримінального законодавства України, коли були здійснені спроби встановлення відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист.

Ключові слова: *злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; кримінальна відповідальність; генезис; міжнародний правопорядок; дипломатична недоторканність; історія кримінального права.*

Ralchenko, I.M. (2015), "On the issue about the genesis of liability for crimes against persons and institutions having international protection" ["Do pytannia pro henezys vidpovidalnosti za zlochyny proty osib ta ustanov, yaki maiut mizhnarodnyi zakhyst"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 93–97.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної України як суверенної, правової, демократичної держави неможливий без її активної участі у системі зовнішніх зв'язків з іншими суб'єктами міжнародного права. Особливо актуальними питання оптимізації такої діяльності стали в епоху всесвітньої економічної і політичної інтеграції, яка переростає у глобалізацію багатьох сфер життя держави й суспільства. У таких умовах набувають значення проблеми безперешкодного виконання своїх функцій представниками іноземних держав, емісарами міжнародних організацій, які перебувають у нашій країні, забезпечення безпеки осіб, котрі виконують дипломатичну й консульську місії.

Історія має чимало прикладів, коли ускладнення відносин між суб'єктами міжнародного права виникали внаслідок посягань на їх офіційних представників. Так, приводом для початку Першої світової війни став учинений 28 червня 1914 р. напад на спадкоємця престолу Австро-Угорської Імперії Франца Фердинанда Австрійського у столиці Боснії Сараєво [1, с. 648]. Іншим відомим прикладом зв'язку між порушенням права на міжнародний захист пе-

вних осіб та установ і станом міжнародного правопорядку є вчинений у м. Тегерані 4 листопада 1979 р. напад на посольство США, захоплення будівлі та персоналу установи. У відповідь на це президент країни Д. Картер наказав заморозити всі іранські активи у банках США та ввести ембарго на іранську нафту. Дипломатичні відносини цих держав були розірвані більш ніж на тридцять років [2]. Отже, міжнародні відносини та міждержавні зв'язки вимагають надійної охорони, що має забезпечуватись, зокрема, й кримінально-правовими засобами, основними з яких є встановлення і реалізація кримінальної відповідальності за посягання, які шкодять діяльності суб'єктів міжнародного права, посягаючи на їхніх представників.

Стан дослідження. У науці кримінального права України дослідженню відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист, увага приділялася мало. Серед сучасних криміналістів цієї теми торкалися в своїх публікаціях незначна кількість авторів, серед яких М. Хавронюк, В. Киричко, О. Бахуринська, С. Мохончук, В. Миронова,

Т. Тертиченко, І. Доброход та ін. Однак поки що залишається не дослідженим питання генезису кримінально-правових засобів, що забезпечують захист діяльності офіційних представників суб'єктів міжнародного спілкування. Прогалина у наукових знаннях про злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, та про відповідальність за них негативно відображається на результативності досліджень соціально-правової зумовленості встановленої у ст. 444 Кримінального кодексу України заборони, на оцінці проблем і перспектив удосконалення кримінально-правових засобів охорони миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку. У зв'язку з цим **метою** цієї статті є вивчення генезису кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист.

Виклад основного матеріалу. Положення, покликані регулювати становище і діяльність представників держав у офіційних зносинах між останніми, які було розроблено з метою захисту прав та законних інтересів цих осіб, існують із глибокої давнини [3, с. 91]. Давно відомим у міжнародному праві є і принцип посиленої правової охорони деяких осіб (їх життя, здоров'я, особистої недоторканності, житла, майна) під час перебування на території іншої країни. Генетично він має певні зв'язки з давнім інститутом гостинності, який поширювався й на сферу міжнародного спілкування. Серед засобів забезпечення гостинності передбачалось, зокрема, що будинок, де зупинявся іноземець, є священним, його не можна було руйнувати навіть під час військових дій або політичних чвар [4, с. 51–52].

Найбільший вплив на становлення спеціальних заборон щодо посягань на функціонерів сфери міжнародно-правових відносин здійснили положення, розроблені для забезпечення дипломатичної діяльності. Як зазначає А. В. Панов, «дипломатія була донором для формування статусу «недоторканих осіб» всередині держави (депутатів, суддів тощо), оскільки відбувалося використання частини набору імунітетів саме дипломатів, а також механізмів їх застосування» [5, с. 20]. Продовжуючи цю думку, можна стверджувати, що традиції та звичаї, які розроблялись для забезпечення представницької діяльності («посольське право» [6, с. 6–7]), зумовили виникнення правового феномена міжнародно визнаної недоторканності певних осіб і установ (міжнародного захисту). З часом «посольська недоторканність», посольські привілеї та імунітети трансформувались у сукупність привілеїв та імунітетів не

лише дипломатичних агентів держав, а й глав і членів урядів суб'єктів міжнародного права, членів парламентів, глав і членів постійних представництв при міжнародних організаціях, міжнародних посадових осіб, глав і членів делегацій на зустрічах та конференціях, в імунітет консульського представника, військових підрозділів і командирів підрозділів, які перебувають за кордоном та виконують офіційну місію держави [6, с. 77]. Тому вивчення генезису кримінально-правових заборон, що містить ст. 444 КК, доцільно здійснювати з урахуванням історії «посольського права», що на початку ХХ ст. розвинулось у дипломатичне право, а згодом – в інші відносно самостійні окремі підгалузі міжнародного права (консульське право, право спеціальних місій, дипломатичне право міжнародних організацій), які в сукупності утворили право зовнішніх відносин [7, с. 191–213].

Ще у давні часи у зовнішньополітичній діяльності існував принцип недоторканності офіційного представника іноземної держави, щоправда, він не був загальноновизнаним. Наприклад, у Стародавньому Єгипті у випадках дипломатичних і військових ускладнень посланники могли бути узяті в заручники або навіть убиті [8, с. 18]. Уже у III ст. до н. е. в еллінських державах неухильно дотримувались зобов'язання забезпечувати недоторканність особам, які виконують дипломатичні функції (керівникам інших держав, професійним дипломатам) [9, с. 51–52]. У Законах Ману (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) проголошено, що посол і приміщення посольства перебувають під заступництвом божества, а той, хто піднімає на них руку, слідує до загибелі й знищення [6, с. 5; 10, с. 36; 11, с. 238]. У Стародавньому Римі безумовно визнавався принцип недоторканності послів, який був обґрунтований ще Цицероном [12, с. 14]. Саме тут вперше з'явилося юридичне поняття священного характеру посольства (*jus et sacra legationis*) [13, с. 5]. Вважалося, що посли перебувають під охороною богів.

Як видно з викладеного, генетично положення, які сьогодні перетворились на міжнародно-правові стандарти, що зобов'язують національні органи влади забезпечувати посилену охорону певних представників суб'єктів міжнародного права, пов'язані з давно відомими міжнародно-правовими та політичними принципами. Водночас спроби забезпечення охорони посольської недоторканності засобами кримінального права мають не настільки давню історію. Так, в Україні вперше відповідні положення з'явилися у пам'ятці права часів Гетьманщини –

«Правах, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Підставам кримінальної відповідальності за злочини, вчинені проти послів, було відведено окремий пункт артикула 12 глави 3 «О высочайшей чести и власти монаршей». Злочинними було визнано насильницьке затримання послів, які слідували від монарха чи до нього (незалежно від того, дружню чи ворожу державу вони презентували), поєднане з обезчещенням, пораненням чи убивством цих осіб. Такі посягання карались смертю [14, с. 56].

Ідеї криміналізації посягань на представників суб'єктів міжнародного права знайшли подальший розвиток під час спроби впровадити інститут злочинів проти міжнародного права, яка була здійснена Катериною II у ході модернізації імперського законодавства у 1770–1790 рр. Для цього, зокрема, було здійснено рецепцію ідей англійського юриста і політика У. Блекстоуна, які були викладені ним у трактаті «Комментарі на англійські закони». Порушення дипломатичної недоторканності У. Блекстоун зараховував до зазіхань на міжнародне право (право націй). Такий злочин він розглядав з позицій вилучення послів іноземних держав, службовців їх посольств (а також членів їх сімей та пошти) зі сфери дії місцевого законодавства: під загрозою покарання резидентам країни заборонялося позиватися, ініціювати процеси, клопотати проти представників дипломатичного корпусу. У проекті Кримінального уложення, створення якого контролювала згадана представниця російської монархії, на перше місце серед злочинів проти всенародного (міжнародного) права було поставлене саме «порушення посольських переваг». При цьому йшлося не лише про судовий імунітет послів, а й про визнання їх та їхньої пошти особливими об'єктами (або, точніше сказати, спеціальними потерпілими), посягання на які переслідуються окремо, а не за нормами, що застосовуються у випадку аналогічного посягання на громадян країни. Як злочинне «порушення посольських переваг» передбачались «кримінальні злочини особисті або в помешканні, учинення безчестя або кривди» [15, с. 94–95].

Зазначені ідеї подальшому тривалий час не знаходили реалізації у позитивному праві. Так, імперське Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. [16] не містило будь-яких норм щодо відповідальності за дії, спрямовані проти інтересів осіб (або установ), які мають міжнародний захист. Законодавче забезпечення їх кримінально-правової охорони було здійснене лише на початку ХХ ст. В Кримінальному уложенні 1903 р. (далі – Уложення)

вони були згадані як спеціальний вид потерпілого. Було передбачено кримінальну відповідальність за вбивство глави іноземної держави (ст. 456 Уложення), заповдіння цій особі тілесного ушкодження (ст. 472), нанесення їй удару чи іншого насильства, що порушує тілесну недоторканність (ст. 475). Крім цього, Уложення встановлювало (ст. 478) покарання за насильство (удари, інше порушення тілесної недоторканності), вчинене стосовно іноземного посла, посланника, повіреного у справах, а також стосовно іншого дипломатичного агента (у цьому випадку обов'язковою ознакою складу злочину передбачався намір виказати неповагу до уряду, який представляв потерпілий). Також існували й норми щодо покарання винного в образах глави іноземної держави (ст. 534), іноземного посла, посланника чи повіреного (ст. 535) та іншого дипломатичного агента з метою виявити неповагу до його уряду [17, с. 91, 94, 95, 106].

У вітчизняному кримінальному законодавстві 20–60-х рр. ХХ ст. не міститься згадок про будь-які елементи забезпечення кримінально-правової охорони осіб (установ), які мають міжнародний захист, що можна пояснити політикою самоізоляції радянської держави, характерною для тогочасної доби її розвитку. Лише у КК УРСР 1960 р. з'являється окрема норма (ст. 59), що передбачала відповідальність за посягання на життя представника іноземної держави, вчинене з метою спричинити міжнародні ускладнення [18]. Такий стан речей свідчив про ігнорування державою міжнародно-правової практики. Так, ще у 1973 р. було укладено універсальну міжнародну Конвенцію про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів. Її держави-учасниці визнали злочинами умисне вчинення вбивства, викрадення та інший напад проти особистості чи свободи особи, яка користується міжнародним захистом; насильницький напад на офіційне приміщення, житлове приміщення або транспортні засоби особи, яка користується міжнародним захистом, що може погрожувати особистості чи її свободі; загрозу будь-якого нападу; спробу будь-якого нападу; дії як співучасника будь-якого такого нападу [19, ч. 1 ст. 2].

Відносно завершеного вигляду інститут кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист, набув у вітчизняному законодавстві лише у 2001 р., коли в новому КК України були криміналізовані, крім вже відомого посягання на життя осіб, які мають міжнародний захист (ст. 443 КК), ще й такі діяння, як напад

на службові або житлові приміщення таких осіб, викрадення їх або позбавлення волі з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ч. 1 ст. 444 КК), погрози вчинення таких дій (ч. 2 ст. 444 КК) [20].

Підводячи підсумки викладеного дослідження, можна стверджувати, що положення ст. 444 КК України, що криміналізували групу посягань проти осіб та установ, які мають міжнародний захист, генетично пов'язані з відомими тисячоліття тому принципами посилено-

го захисту дипломатичних агентів та інших представників суб'єктів міжнародного права. Тому історичні передумови заборони подібних посягань сформувались ще до початку нової доби. Водночас норма ст. 444 КК України є новелою вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність, адже до її створення подібних заборон фактично не існувало. Ця обставина вказує на необхідність подальшого осмислення соціально-правової зумовленості введення цього припису, оцінки його юридико-технічної досконалості та розробки рекомендацій щодо його застосування.

Список використаних джерел

1. Девіс Н. История Европы / Норман Девіс ; пер. с англ. Т. Б. Менской. – М. : АСТ ; Транзиткнига, 2005. – 943 с.
2. Захват посольства США в Тегеране 4 ноября 1979 года. Справка // РИА Новости [Электронный ресурс] / МИА «Россия сегодня». – 04.11.2009. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20091104/191810271.htm>.
3. Курс международного права : в 7 т. – М. : Наука, 1990. – Т. 4. Отрасли международного права. – 272 с.
4. Колосовская Ю. К. Гостеприимство как право народов Древнего Рима / Ю. К. Колосовская // Закон и обычай гостеприимства в античном мире : докл. конф. / Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории ; Рос. ассоц. антиковедов. – М. : ИВИ РАН, 1999. – С. 49–58.
5. Панов А. В. Дипломатична і консульська служба : навч. посіб. / А. В. Панов. – Ужгород : Ліра, 2010. – 112 с.
6. Блищенко И. П. Дипломатическое право : учеб. пособие / И. П. Блищенко. – М. : Высш. шк., 1990. – 287 с.
7. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич та ін ; ред.: В. М. Репецький ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2012. – 437 с.
8. Баскин Ю. Я. История международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 205 с.
9. Жигунин В. Д. Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н.э. / В. Д. Жигунин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 192 с.
10. Теліпка В. Е. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / В. Е. Теліпка, А. С. Овчаренко ; за заг. ред. Теліпка В. Е. – Київ : Центр учб. літ., 2010. – 608 с.
11. Законы Ману. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 496 с.
12. Антонович М. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / М. Антонович. – Київ : Видав. дім «KM Academia», 2003. – 308 с.
13. Искевич И. С. Дипломатическое и консульское право : учеб. пособие / И. С. Искевич, А. В. Подольский. – Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 136 с.
14. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. – 549 с.
15. Бабкова Г. О. Международное право в уголовно-правовой доктрине Екатерины II / Г. О. Бабкова // Новый исторический вестник. – 2005. – № 14. – С. 91–100.
16. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. Второго Отдѣления Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845. – 898 с. – XVII с.
17. Уголовное уложение : Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – СПб. : Сенат. Тип., 1903. – 144 с.
18. Кримінальний кодекс України : від 28 груд. 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.
19. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів : від 14 груд. 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389.
20. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Надійшла до редколегії 07.10.2015

РАЛЬЧЕНКО И. Н. К ВОПРОСУ О ГЕНЕЗИСЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЛИЦ И УЧРЕЖДЕНИЙ, ИМЕЮЩИХ МЕЖДУНАРОДНУЮ ЗАЩИТУ

Рассмотрено развитие принципа усиленной защиты лиц, представляющих субъектов международного права, с древнейших времён и до новейшего периода развития международного права и национального уголовного законодательства. Установлены связи запрета совершения преступлений против лиц и учреждений, имеющих международную защиту, с институтом

гостеприимства и принципами права международных отношений. Определены периоды развития уголовного законодательства Украины, когда были предприняты попытки установления ответственности за преступления против лиц и учреждений, имеющих международную защиту.

Ключевые слова: преступления против лиц и учреждений, имеющих международную защиту; уголовная ответственность; генезис; международный правопорядок; дипломатическая неприкосновенность; история уголовного права.

RALCHENKO I. M. ON THE ISSUE ABOUT THE GENESIS OF LIABILITY FOR CRIMES AGAINST PERSONS AND INSTITUTIONS HAVING INTERNATIONAL PROTECTION

The relevance of the topic is determined by the need to continue developing mechanisms of protection by means of national (domestic) criminal law, international rule of law and persons who represent the subjects of international law.

The article's objective is to study the genesis of criminal liability for crimes against persons and institutions that have international protection. The work is made by using historical, historical and legal methods and system and structural approach.

The development of the principle of enhanced protection of persons who represent the subjects of international law is considered from ancient times to the modern period of development of international law and national criminal legislation. Relations of prohibition of committing crimes against persons and institutions that have international protection with the institution of hospitality, as well as with the principles of law of international relations are established. It is noted that the greatest influence on the formation of special prohibitions on the attacks on functionaries in the field of international and legal relations have committed principles developed to ensure diplomatic activity. Provisions of monuments of domestic law, criminal and legal acts that were in force in the period from the XVIII to XXI century have been analyzed. The stages of the development of criminal legislation of Ukraine are defined, when there were attempt to establish liability for the crimes against persons and institutions that have international protection. Conducted analysis allowed to state that the provisions of the Art. 444 of the Criminal Code of Ukraine is a legal novelty that requires further research.

Keywords: crimes against persons and institutions that have international protection; criminal liability; genesis; international rule of law; diplomatic immunity; history of criminal law.

УДК 34.01;340.12

Д. В. СЛИНЬКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ПРОЦЕСУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Досліджено правозастосовний процес як різновид юридичного процесу. Вивчено підходи до розгляду категорій «юридичний процес», «правозастосовний процес» та їх сутності, що склалися в юридичній науці. На підставі теоретичного аналізу юридичної літератури визначено особливості прояву правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ.

Ключові слова: юридичний процес, правозастосовний процес, процесуальна форма, правозастосовна діяльність, юридична діяльність, державний примус, реалізація права, стадії правозастосування, суб'єкт права, органи внутрішніх справ.

Slinko, D.V. (2015), "Features of law enforcement process in the activities of internal affairs agencies" ["Osoblyvosti pravozastosovnoho protsesu v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 97–102.

Постановка проблеми. Реформи, які відбуваються тепер у галузі державно-правового будівництва в нашій країні, характеризуються напруженістю ідеологічних і наукових дискусій щодо шляхів подальшого розвитку нашої

держави, характером, умовами, спрямованістю та, головне, кінцевою метою різних процесів, що відбуваються в нашій державі й на міжнародній арені. Актуальність вивчення юридичного процесу взагалі та його складових, зокрема

правозастосовного процесу як одного з базових детермінантів правового регулювання суспільних відносин, визначається насамперед тим, що без реального втілення правових приписів у життя правові норми втрачають своє соціальне призначення, свій зміст.

Аналіз правничої літератури з цієї проблематики свідчить про існування кількох підходів до розуміння юридичного процесу. Це пов'язано з тим, що дослідження такого правового явища, як юридичний процес, не може відбуватись без впливу суб'єктивних факторів (вибір ученим методів наукового пізнання, рівня наукового пізнання, опорних координат, з яких було розпочато дослідження, тощо), а тому «юридичний процес» як категорія юридичної науки не набув свого однозначного змісту та визначається кожним ученим залежно від тих критеріїв і ознак, які, на думку вченого, повинні його характеризувати [1, с. 17]. Одні вчені розуміють його як діяльність органів правосуддя, спрямовану на вирішення спорів щодо права та здійснення правового примусу [2, с. 17], інші – як юрисдикційну діяльність органів держави та інших суб'єктів [3, с. 32], як форму реалізації матеріально-правових норм, оскільки процесуальна форма має місце не тільки в юрисдикційній сфері застосування норм права, а й у інших сферах, де правові норми регулюють позитивні дії суб'єктів суспільного життя [4, с. 116]. Також існує науковий підхід, згідно з яким юридичний процес розглядається як правотворча і правозастосовна діяльність суб'єктів права [5, с. 306]. Наприклад, О. Г. Лук'янова, вивчаючи юридичний процес, виокремлює такі напрямки його дослідження: як юрисдикційну та іншу охоронну діяльність органів правосуддя; як юрисдикційну та іншу охоронну діяльність уповноважених органів держави й інших суб'єктів; як усю правозастосовну й правотворчу діяльність компетентних органів; як процес реалізації матеріально-правових норм безвідносно до форм такої реалізації; як будь-яку юридичну діяльність державних органів (правотворчу, правозастосовну, контрольну, установчу, розпорядчу) [6, с. 41–42].

У найширшому розумінні теорії юридичного процесу правові форми діяльності – це організаційно-управлінські форми діяльності, які пов'язані з розглядом юридичних справ і мають такі спільні ознаки: виявляються у здійсненні операцій із нормами права у зв'язку з вирішенням певних юридичних справ; здійснюються виключно уповноваженими на таку діяльність органами держави, посадовими осо-

бами на користь зацікавлених суб'єктів права; закріплюються у правових актах – офіційних документах; регулюються процедурно-процесуальними нормами, забезпечуються відповідними способами і прийомами юридичної техніки [7, с. 8 ; 8; 9, с. 25; 10, с. 138–142].

Ці властивості визначають таке широке сприйняття юридичного процесу, яке вміщує різноманітну й різнорідну діяльність, що відповідає певним правовим ознакам і виходить за рамки судової й адміністративної юрисдикції. Тому **метою** статті є подальша теоретична розробка сутності правозастосовного процесу як різновиду юридичного процесу та особливостей його прояву в діяльності органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Українська правова наука пішла шляхом розвитку теорії широкого розуміння юридичного процесу [11, с. 59]. Цей процес властивий будь-якій юридично значущій діяльності, містить її програму й виступає суттєвою гарантією точного дотримання й результативного здійснення правових приписів [12, с. 98]. Це система взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених суб'єктів, що знаходить вияв у здійсненні операцій з вирішення юридичних справ, яка урегульована процесуальними нормами, закріплена у процесуально-правових документах і забезпечена засобами юридичної техніки [13, с. 65].

На думку В. В. Копейчикова, юридичний процес – це система взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених органів державної влади, посадових осіб, а також визначених нормами права інших суб'єктів, що знаходять свій вираз у здійсненні операцій для вирішення юридичних справ, що обумовлюють відповідні юридичні наслідки і регулюються процесуальними нормами [14, с. 255].

У свою чергу, О. В. Кузьменко вважає, що юридичний процес об'єднує всі нормативно регламентовані процесуальні форми правової діяльності, що являють собою систему взаємопов'язаних, спеціально упорядкованих, розташованих у певному порядку дій та операцій, які підпорядковані певній меті і приводять за допомогою відповідних прийомів та засобів до конкретного результату [15, с. 90].

З приводу класифікації юридичного процесу в юридичній літературі, зокрема російській, також висловлювалися різні точки зору. Наприклад, В. Д. Сорокін виділяє конституційний, законодавчий, цивільний, арбітражний, адміністративний, бюджетний, кримінальний і деякі інші юридичні процеси [16, с. 172].

В. П. Беляєв, зазначаючи, що юридична діяльність здійснюється шляхом прийняття державно-владних рішень загального чи індивідуального характеру, виокремлює правотворчу, правозастосовну, засновну, інтерпретаційну, координаційну, контрольну і наглядову діяльність [17, с. 23].

Д. М. Бахрах до юридичних процесів відносить адміністративний, кримінальний, цивільний, законодавчий і бюджетний процеси [5, с. 81].

І. В. Панова відокремлює два різновиди юридичного процесу – правотворчий та правозастосовний, підрозділяючи останній, у свою чергу, на юрисдикційний та правонаділяючий [18, с. 58].

В. М. Баландін та А. А. Павлушина поділяють юридичний процес на правотворчий та правозастосовний процеси [19, с. 31–32].

У вчених-правників України єдності в цьому питанні теж немає. Так, на думку О. Ф. Скакун, юридичний процес можна класифікувати за різними підставами: *за правовими формами діяльності держави* (нормотворчий, правозастосовний, контроль-наглядовий, установчий, правотлумачний та ін.); *за предметними матеріальними нормами* законодавчий процес, виборчий процес, бюджетний процес, земельний процес та ін.); *за видами судочинства* (конституційний, цивільний, господарський, адміністративний, кримінальний) [20, с. 491]. Зі своїх позицій О. В. Фатхутдінова виокремлює лише два види юридичного процесу – правотворчий та правозастосовний [21, с. 7].

О. В. Кузьменко за функціональною ознакою виділяє: правотворчий, правозастосовний та правоохоронний процеси. Якщо юридичний процес розглядати як системне утворення, то він, на думку вченої, охоплює конституційний, кримінальний, цивільний, господарський, адміністративний процеси [22, с. 9].

За функціональною ознакою В. М. Горшенев у юридичному процесі виокремлює чотири різновиди – установчий, правотворчий, правозастосовний та контрольний, розуміючи під правозастосовним процесом специфічну діяльність уповноважених органів держави, громадських організацій, посадових осіб з метою розгляду та вирішення найрізноманітніших справ, які мають юридичне значення [7, с. 65].

Означений комплекс дій за своїм обсягом є домінуючим у системі юридичного процесу, а за своїм суспільним призначенням, на нашу думку, поступається лише правотворчості. Правозастосування розповсюджене у різних сферах життя, безпосередньо пов'язане з реалі-

зацією інтересів та потреб різних суб'єктів права, перш за все особи, тобто виконує найбільш суттєву функцію у механізмі правового регулювання.

Застосування права – це правова діяльність компетентних органів і посадових осіб з вирішення конкретної юридичної справи, спрямована на забезпечення реалізації правових приписів індивідуально визначеними суб'єктами права.

Таким чином, під метою правозастосування слід розуміти виконання правових вимог адресатами правового регулювання, коли залежно від суб'єктивних чи об'єктивних причин безпосередня реалізація права не можлива.

Правозастосовна діяльність – це особливий (владний) спосіб здійснення регулятивної та охоронної функції права, що супроводжується гранично суворим і точним дотриманням інструментальних і процесуально-процедурних регламентів, що має своєю основною метою вирішення конкретної юридичної справи [23, с. 41].

Особливістю правозастосовної діяльності є те, що не кожний суб'єкт права може нею займатися, оскільки цей вид правової діяльності завжди пов'язаний з використанням владних повноважень. У зв'язку з тим застосування права відбувається не довільно, у будь-який зручний правозастосовнику момент часу, а в законодавчо передбачених випадках і в особливому – суворо регламентованому – процесуальному порядку.

Беручи до уваги специфіку діяльності органів внутрішніх справ, правозастосовний процес слід розглядати, виходячи із двох взаємозалежних аспектів: по-перше, це організаційно-правова форма здійснення застосування права, що виражається в комплексі правозастосовних дій щодо реалізації юридичних приписів; по-друге, з функціональної точки зору він є особливим видом юридичної діяльності компетентних суб'єктів, наділених владними повноваженнями, яка здійснюється в суворій відповідності із процесуально-процедурними регламентами з метою вирішення конкретної юридичної справи.

Ще в радянський період у теорії права склалася концепція, згідно з якою застосування права має певні риси, які відображають його сутність. Застосування права – це форма реалізації права, суб'єктами якої є компетентні органи, наділені владними повноваженнями. Виконання цих повноважень забезпечується примусовою силою держави. Застосування права є особливою формою реалізації права.

На відміну від інших форм воно поєднується з обов'язком його здійснити. Правозастосування носить похідний характер, оскільки забезпечує реалізацію права третіми особами. Застосування одних норм одночасно вимагає дотримання, виконання й використання інших. Таким чином, правозастосування – комплексна правореалізуюча діяльність [24, с. 107–109].

Правозастосовна діяльність ОВС реалізується в рамках правового відношення між правозастосовником і адресатом застосування права. При цьому правозастосовник виступає уповноваженою стороною таких правовідносин, а адресат – зобов'язаною. Специфіка застосування права полягає в тому, що суб'єкт і адресат правозастосовної діяльності завжди індивідуально визначені, а правозастосовне правовідношення є відносним.

Під об'єктом застосування права, у свою чергу, розуміють правовий припис, який потребує додаткової деталізації залежно від фактичних умов, у яких він буде виконуватися. Так, наприклад, об'єктом правозастосовної діяльності під час здійснення кримінального провадження буде та норма статті Особливої частини Кримінального кодексу України, відповідно до якої воно порушене. Деталізацією в цьому випадку буде визначення у вироку конкретного виду та міри покарання на підставі особистості підсудного й фактичних обставин справи.

Слід зазначити, що застосування права як особлива – опосередкована – форма реалізації права завжди носить творчий і професійний характер.

Творчий характер правозастосовної діяльності в органах внутрішніх справ полягає в адаптації, пристосуванні правозастосовником абстрактних правових норм до конкретних життєвих умов, у яких вони повинні бути реалізовані, без викривлення змісту, закладеного в них законодавцем. Іншими словами, правозастосування є комплексом розумових дій, які здійснюються правозастосовником із метою забезпечення нормативного перебігу процесу реалізації норм права. Всю сукупність розумових дій, які становлять правозастосування в органах внутрішніх справ, умовно можна поділити на фактичні, організаційні та юридичні дії суб'єкта правозастосування.

Професійний характер застосування права в ОВС передбачає, що правозастосовною діяльністю можуть займатися тільки компетентні суб'єкти, тобто особи, які мають відповідну професійну підготовку або пройшли відповідне навчання, нерідко – які мають відповідну професійну освіту та займають певну посаду.

Правозастосовна діяльність як процес опосередкованої реалізації права складається з кількох послідовних стадій, результати кожної з яких потім знаходять своє відображення у відповідному акті застосування права. До цих стадій належать такі:

по-перше, встановлення фактичних обставин юридичної справи і їх оцінка. На цій стадії застосування права проводяться збір, систематизація й аналіз інформації (доказів), які мають відношення до розглянутої юридичної справи й можуть вплинути на владне правозастосовне рішення, що виноситься. Уся зібрана інформація, перед тим як вона буде залучена до справи, має пройти перевірку (оцінку) на те, чи стосується справи (чи є виявлена інформація значущою для справи), на допустимість (чи отримана вона без порушень чинного законодавства), вірогідність (чи підтверджується іншими джерелами, чи узгоджується з ними) і повноту (достатність, яка означає, що наявна інформація дозволяє повністю відтворити обставини, що відбулися). Якщо всі перераховані умови виконані, то правозастосовник може приступати до наступної стадії застосування права;

по-друге, встановлення фактичних обставин справи (юридична кваліфікація), що полягає у виборі й аналізі правового припису, який підлягає застосуванню й відповідає встановленим фактичним обставинам у розглянутій юридичній справі. Правозастосовник дає правову оцінку інформації, зібраній на попередній стадії, шляхом виявлення в законодавстві правового припису (правової норми), що найбільше підходить до розглянутої в рамках юридичної справи ситуації. Ця стадія починається із зіставлення правових норм з наявною інформацією у справі, а закінчується ідентифікацією (встановленням відповідності) конкретної норми зафіксованим у справі обставинами;

по-третє, прийняття (винесення) владного рішення у справі і його документальне оформлення. На третій стадії правозастосовник конкретизує виявлену правову норму в рішенні, що виноситься, з урахуванням наявних у справі обставин. На цій же стадії відбувається видання правозастосовником такого юридичного документа, як акт застосування права, в якому відображаються основні результати правозастосовної діяльності, здійсненої в рамках розгляду конкретної юридичної справи. Саме на третій стадії відбувається винесення суб'єктом застосування права владного рішення у справі, обов'язкового для виконання адресатом правозастосування.

Оцінюючи ж у цілому стадії правозастосовної діяльності, необхідно відзначити, що перша стадія більшою мірою носить аналітичний характер, друга – порівняльний, а третя – творчий, їх результатом стає винесення (видання) акта застосування права. При цьому форма винесеного акта застосування права може бути як письмовою (у вигляді окремого документа або резолюції), так і усною. В окремих випадках (наприклад, у разі застосування зброї працівником ОВС) – конклюдентною.

Висновки. Таким чином, правозастосовний процес в органах внутрішніх справ характеризується певними ознаками: має владний характер, оскільки це діяльність компетентного органу чи посадової особи; ця владно-організуюча діяльність здійснюється лише в межах наданих повноважень; допускає можливість застосування державного примусу; носить індивідуально-персоніфікований характер; має процесуально-процедурний характер; має творчий, інтелектуальний характер; визначає, яка конкретно норма права має бути застосована до конкретного випадку, що розглядається; має юридично оформлений характер – завершується ухваленням спеціального акта (у більшості випадків – письмового), який називається ак-

том застосування норм права, або правозастосовним актом.

Під актом застосування права в ОВС слід розуміти зовнішній, об'єктивований і формально визначений прояв індивідуально-владного припису, забезпеченого можливістю державного примусу й винесеного правозастосовником стосовно конкретного адресата в результаті ухвалення рішення у юридичній справі.

На підставі викладеного можна сказати, що застосування права в ОВС – це форма опосередкованої, іноді примусової реалізації права, виражена в професійній діяльності компетентних суб'єктів з розробки й прийняття владних рішень, що деталізують правові приписи з метою їх практичної реалізації в специфічних умовах об'єктивної дійсності.

Правозастосовний процес в органах внутрішніх справ – це здійснювана в процесуально-процедурному порядку владно-організуюча діяльність уповноважених органів і посадових осіб, яка полягає у реалізації ними правових норм відносно конкретних суб'єктів або конкретних життєвих випадків через винесення індивідуально-правових рішень із застосуванням у разі необхідності державного примусу.

Список використаних джерел

1. Миколенко О. І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Миколенко Олександр Іванович. – Запоріжжя, 2011. – 40 с.
2. Проблемы судебного права / под ред. В. М. Савицкого. – М. : Наука, 1983. – 224 с.
3. Салищева Н. Г. Административный процесс в СССР / Н. Г. Салищева. – М. : Юрид. лит., 1964. – 158 с.
4. Швець В. Верховна Рада України як суб'єкт земельних правовідносин / В. Швець // Право України. – 2008. – № 10. – С. 114–119.
5. Бахрах Д. Н. Административное право России : учеб. для вузов / Д. Н. Бахрах. – М. : Норма – Инфра-М, 2001. – 623 с.
6. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 240 с.
7. Теория юридического процесса / [В. М. Горшенёв, В. Г. Крупин, Ю. И. Мельников и др.] ; под общ. ред. В. М. Горшенёва. – Харьков : «Вища школа» ; Изд-во при ХГУ, 1985. – 192 с.
8. Максютин М. В. Теория юрисдикционного процесса / М. В. Максютин ; под ред. В. И. Авсеенко. – М. : Моск. психол.-социал. ин-т, 2004. – 199 с.
9. Фундаментальные проблемы концепции формирования советского правового государства / Г. А. Борисов, В. Л. Мусияка, И. В. Бенедик, В. М. Горшенёв ; под ред. В. М. Горшенёва. – Харьков : Основа, 1990. – 173 с.
10. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайло, В. М. Горшенёва. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с.
11. Апаров А. М. Формування та розвиток адміністративно-процесуального права : монографія / А. М. Апаров. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2014. – 344 с.
12. Бриль К. І. Окремі особливості правозастосовних актів та їх функції / К. І. Бриль // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 3. – С. 96–100.
13. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
14. Теорія держави та права / під ред. В. В. Копейчикова. – Київ : Юрінком Інтер, 1997. – 320 с.
15. Кузьменко О. В. Структура юридичного процесу / О. В. Кузьменко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 9. – С. 89–90.
16. Сорокин В. Д. Административно-процесуальное право : учебник / В. Д. Сорокин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 540 с.

17. Беляев В. П. Контрольная форма юридической деятельности (общетеоретический аспект) / В. П. Беляев ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Малько. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 208 с.
18. Панова И. В. Актуальные проблемы административного процесса в Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Панова Инна Викторовна. – Екатеринбург, 2000. – 450 с.
19. Баландин В. Н. О видах юридического процесса / В. Н. Баландин, А. А. Павлушина // Правоведение. – 2002. – № 4. – С. 22–33.
20. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 4-те вид., допов. і перероб. – Київ : Алерта, 2014. – 524 с.
21. Фатхутдінова О. В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Фатхутдінова Олена Василівна. – Київ, 2000. – 16 с.
22. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права : автореф. дис. ... д-ра, юрид. наук : 12.00.07 / Кузьменко Оксана Володимірівна. – Київ, 2006. – 34 с.
23. Ромашов Р. А. Механизм преодоления юридических конфликтов в сфере правоприменительной деятельности / Р. А. Ромашов, Е. Г. Шукшина // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2005. – № 3 (27). – С. 40–48.
24. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов ; под ред. Н. И. Матузова. – Саратов : СГУ, 1989. – 218 с.

Надійшла до редколегії 23.10.2015

СЛИНЬКО Д. В. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Рассмотрен правоприменительный процесс как разновидность юридического процесса. Изучены подходы к пониманию категорий «юридический процесс», «правоприменительный процесс», их сущности, сложившиеся в юридической науке. На основании теоретического анализа юридической литературы определены особенности проявления правоприменительного процесса в деятельности органов внутренних дел.

Ключевые слова: юридический процесс, правоприменительный процесс, процессуальная форма, правоприменительная деятельность, юридическая деятельность, государственное принуждение, реализация права, стадии правоприменения, субъект права, органы внутренних дел.

SLINKO D. V. FEATURES OF LAW ENFORCEMENT PROCESS IN THE ACTIVITIES OF INTERNAL AFFAIRS AGENCIES

Law enforcement process as a form of legal process is studied. Approaches to the categories of «suit», «law enforcement process» and their nature prevailing in legal science are researched.

It is determined that the law enforcement process within internal affairs agencies is characterized by the following features: a masterful character, as it is the activity of a competent body or an official; this power-organizing activity is carried out only within the limits of powers; allows the possibility for the use of state compulsion; has individually personalized nature; has a procedural nature; has a creative, intelligent character; determines which particular rule of law must be used to the specific considered case; has legally character – is completed by the adoption of a special act (in most cases written) called an act of using the law norms or law enforcement act.

It is established that the usage of law within internal affairs agencies – is a form of indirect, sometimes forced realization of the rights expressed in the professional activity of competent subjects to develop and decision-making, detailing the legal requirements for their practical implementation in the specific conditions of the objective reality.

A definition of law enforcement process within internal affairs agencies is offered. It is carried out in the procedural order power-organizing activity of authorized agencies and officials, which is in the realization of legal norms regarding to specific subjects or specific life cases through individual and legal solutions using, if necessary, appropriate state compulsion.

Keywords: suit, law enforcement process, procedural form, law enforcement activities, legal activities, state compulsion, implementation of law, law enforcement stages, subject of law, internal affairs agencies.

УДК 340.111.5:061.2(477)

С. І. СУБОТА,

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНІ НАУКОВІ УЯВЛЕННЯ ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПОЛІЦЕЙСЬКИХ СТРУКТУР

Проаналізовано сучасні наукові уявлення щодо взаємодії громадянського суспільства і поліцейських структур. Установлено, що в пошуках оптимальної моделі функціонування нової української поліції та взаємодії її з громадянським суспільством учені-правознавці підтримують єдину точку зору: модель «служіння суспільству» є найпридатнішою для сучасного етапу розвитку правової держави і громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, суспільство, правоохоронні органи, поліція, міліція, поліцейські структури.

Subota, S.I. (2015), "Modern scientific ideas concerning the interaction of civil society and police structures" ["Suchasni naukovi uivlennia shchodo vzaiemodii hromadianskoho suspilstva i politseyskykh struktur"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 103–108.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови в Україні правової держави однією з актуальних проблем є пошук оптимальних засад взаємодії громадянського суспільства і держави. У даному контексті особливо гостро постає проблема взаємовідносин громадян із представниками державної влади, в тому числі з поліцією.

Останні десятиліття розвитку української державності характеризуються проведенням реформ у всіх основних сферах державного та суспільного життя. При цьому одним із актуальних напрямків реформування державного життя в нашій країні є побудова вітчизняної міліції (поліції) саме за «європейськими стандартами» [1]. Якісно нова поліція, яка як представник державної влади подолає наслідки негативного іміджу міліції, здатна буде відновити довіру громадськості до правоохоронних органів, закладе фундамент взаєморозуміння, співпраці, взаємодопомоги з інститутами громадянського суспільства у боротьбі зі злочинністю.

Стан дослідження. Аналіз наукової юридичної літератури щодо теоретичних наукових уявлень стосовно взаємодії громадянського суспільства та поліцейських структур свідчить про те, що у даному правовому полі існують два основні пошукові напрямки дослідницької думки. Перший напрямок віддзеркалює напрацювання науковців щодо громадянського суспільства (С. М. Гусаров, М. О. Баймуратов, Т. Ю. Дашо, В. М. Кравчук, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фризький та ін.). Другий – присвячений проблемам оптимальної структури, форм методів, принципів функцій, організації та функціонування нової української поліції (О. М. Бандурка, І. П. Голосніченко, О. В. Джафарова, М. О. Свірін, О. О. Сосновик,

Г. О. Писаренко, О. С. Проневич, Л. М. Черненко та ін.). Звернімо окремо увагу на те, що зазначені напрямки частково перетинаються на галузевому рівні і досліджують окремі загальнотеоретичні аспекти взаємодії поліцейських структур і громадянського суспільства.

Проте теоретичні засади впливу громадянського суспільства на правоохоронну діяльність, а також практичні аспекти взаємодії громадськості і нової української поліції потребують, на нашу думку, спеціального загальнотеоретичного аналізу. У зв'язку з тим у цій статті автор поставив за мету проаналізувати сучасні наукові уявлення щодо взаємодії громадянського суспільства і поліцейських структур.

Виклад основного матеріалу. Проблема організації та функціонування нової української поліції є однією з актуальних у контексті пошуку оптимальних шляхів реформування органів внутрішніх справ. Саме структура та вид моделі функціонування поліції певною мірою обумовлюють її взаємозв'язки з громадянським суспільством.

У юридичній літературі, як правило, виокремлюють чотири моделі поліцейської служби, кожна з яких характеризується певними особливостями, моделлю поведінки працівників поліцейських структур, вимогами до діяльності поліції з боку держави та громадянського суспільства.

Однією з такого роду моделей поліцейської служби є модель «політик-спостерігач». Для даної моделі поліцейської служби є характерною певна політизація та репресивне спрямування діяльності поліції (міліції), низький фаховий рівень і неформальна особистісна поведінка персоналу [2, с. 23].

Слід окремо відмітити, що модель поліцейської служби «політик-спостерігач» існувала в окремих тоталітарних державах або окремих демократіях з інститутом шерифа упродовж XIX–XX ст. За подібних умов поліція (міліція) набувала негативного іміджу і була об'єктом нищівної критики з боку громадянського суспільства [2, с. 23].

Спираючись на зазначене, вважаємо за необхідне відмітити, що у такій моделі поліцейської служби, як «політик-спостерігач», поліція (міліція) залежить від впливу політичної кон'юнктури. Такий стан речей, на наш погляд, пояснюється видом державного (політичного) режиму країн, для яких є характерною зазначена модель поліцейської діяльності. Відповідно, поліція (міліція) при моделі «політик-спостерігач» розцінюється з боку громадськості як державний владний орган, який покликаний виконувати завдання і функції держави і лише в її інтересах.

Інша модель поліцейської служби – «юрист-професіонал». Для цієї моделі характерними є такі особливості: 1) визнання пріоритетності принципу верховенства права; 2) прагнення до захисту фундаментальних ліберальних цінностей, що забезпечує трансформацію «політика-спостерігача» у «солдата суспільства»; 3) компетентність, професіоналізм, почуття відповідальності та високі морально-вольові якості працівника поліції [2, с. 24].

Поведінка поліцейського у рамках зазначеної моделі функціонування поліції вичерпно врегульована нормативно, а оцінка ефективності службової діяльності персоналу здійснюється за об'єктивними показниками [2, с. 24].

Таким чином, від працівника поліції (міліції) у межах моделі «юрист-професіонал» вимагається не особиста відданість керівництву, як у моделі «політик-спостерігач», а захист фундаментальних ліберальних цінностей держави і суспільства, чітка реалізація нормативних приписів, визнання принципу верховенства права.

Іншими словами, працівник поліції у даній моделі є юристом-професіоналом, який стоїть на захисті закону і права. Він не охороняє інтереси держави чи громадянського суспільства, він служить праву.

Показово, що у межах моделі функціонування поліції «політик-спостерігач» поліцейські структури є «засобом» насадження державної влади, з їхньою допомогою влада утримується в руках діючих політиків. Натомість у рамках моделі «юрист-професіонал» працівники поліцейських структур реалізують приписи норм законодавства і виконують лише ті вказівки

керівництва, які відповідають праву і закону. Хоча у цьому контексті, на нашу думку, слід звернути увагу на те, що норми законодавства встановлюються державою.

Модель поліцейської служби «за можливістю раціоналізована» передбачає використання прагматичних науково обґрунтованих методів і способів. Працівник поліції (міліції) трансформується в аналітика, який розуміється у проблемах соціуму та пропонує оптимальні варіанти вирішення проблем охорони публічного порядку та боротьби зі злочинністю [2, с. 24–25].

Таким чином, у межах функціонування зазначеної вище моделі працівник поліції (міліції) є, так би мовити, аналітиком проблем суспільства. Він на підставі аналізу різних конкретних правових ситуацій пропонує громадськості оптимальний законний варіант вирішення проблеми.

Модель поліцейської служби «служіння суспільству» характеризується тим, що поліція (міліція) дотримується проактивної позиції, здійснює перманентний моніторинг і профілактику соціальної напруги, запобігає вчиненню правопорушень у контексті реалізації програм партнерства з населенням. Поява моделі «служіння суспільству» зумовлена необхідністю підвищення відповідальності поліції за безпеку окремих громадян та суспільства у цілому [2, с. 25].

Тобто вважаємо за необхідне підкреслити, що, по-перше, у межах моделі поліцейської служби «служіння суспільству» створюються та реалізуються спеціальні програми взаємодії поліцейських структур зі громадянським суспільством. По-друге, працівники поліції розглядаються як фахівці, які мають певний обсяг знань у галузі права і діють в інтересах гармонійного розвитку держави і громадянського суспільства.

Як наслідок, у межах функціонування зазначеної моделі поліцейський є не «спостерігачем», не «солдатом», не «аналітиком», який реалізує завдання у сфері відбиття загроз для охоронюваного суспільного блага та уповноважений на застосування примусу (репресії), а набуває статусу «учителя», який реалізує позитивну (підтримуючу) функцію. Особлива увага при даній моделі функціонування поліції (міліції) приділяється соціалізації персоналу поліції (міліції), формуванню образу непідкупного високопрофесійного поліцейського, який шанує людську гідність і виявляє готовність надавати допомогу населенню [2, с. 25–26].

Окремо звернімо увагу на те, що в науковій юридичній літературі останню модель визнають «комунальною». Такий стан речей, на наш

погляд, пояснюється тим, що діяльність поліції (міліції) у межах моделі поліцейської служби «служіння суспільству» зорієнтована на вирішення проблем обмеженої групи населення (територіальної громади) [2, с. 26]. Відповідно цілком закономірним є той факт, що поліцейські структури у межах реалізації цієї моделі формуються територіальними громадами для забезпечення своїх місцевих потреб.

На додаток до сказаного, на нашу думку, слід окремо підкреслити, що наведена вище класифікація сприяє більш чіткому розумінню покликання поліції (міліції), однак вона є умовною. В реальному житті вищезазначені моделі функціонування поліції (міліції) не існують у чистому вигляді. Для функціонування системи правоохоронних органів конкретної держави, як правило, характерними є властивості одразу двох або більше зазначених моделей. Такий стан речей, на нашу думку, пояснюється тим, що модель організації та функціонування поліції (міліції) конкретної держави є динамічним явищем. Вона розвивається і постійно змінюється у зв'язку з тим, що має забезпечувати потреби правової держави і громадянського суспільства, які також не є сталими, постійно еволюціонують.

Огляд сучасної наукової та навчальної юридичної літератури дає підстави зазначити, що в пошуках оптимальної моделі функціонування нової української поліції і взаємодії її з громадянським суспільством учені-правознавці підтримують єдину точку зору: «модель «служіння суспільству» є найпридатнішою для демократичних держав» [3, с. 641].

Так, О. С. Проневич вважає, що структурні підрозділи ОВС потребують реформування. При цьому науковець зазначає, що «... сенс реформування інституту поліції (міліції) України полягає у зміні концептуальних засад службово-оперативної діяльності, тобто відході від державно-орієнтованих пріоритетів і ствердженні філософії суспільно-орієнтованої проактивної діяльності» [3, с. 642].

Аналізуючи особливості функціонування моделі ОВС, О. С. Проневич вважає, що нова українська поліція має забезпечувати «публічну безпеку на локальному рівні» і вирішувати покладені на неї завдання у тісній взаємодії із населенням шляхом реалізації моделі Community Policing («служіння суспільству»). – С. С.). При цьому О. С. Проневич окремо підкреслює, що поліцейські структури мають надавати поліцейські послуги територіальній громаді конкретного локального рівня. І саме члени територіальної громади є споживачем і основним су-

б'єктом оцінювання ефективності діяльності поліції (міліції) [3, с. 642].

З огляду на зазначене маємо підстави констатувати, що О. С. Проневич відстоює позицію тісної взаємодії поліцейських структур і громадянського суспільства та його інститутів. Крім того, учений вважає, що поліцейські структури нової української поліції мають захищати (відстоювати) інтереси територіальних громад рівня, на якому вони функціонують. Основне їх завдання, покликання, призначення – служіння громадянам, суспільству.

Схожої точки зору щодо оптимальної моделі функціонування нової української поліції та взаємодії її з громадянським суспільством дотримується О. С. Юнін. На думку науковця, поліція являє собою комплексну багаторівневу систему з організаційно і функціонально розгалуженою досить відособленою структурою [4, с. 60]. І на сучасному етапі розвитку правової держави і громадянського суспільства в Україні одним із напрямків діяльності поліції є соціальна функція.

Учений-правознавець зазначає, що на практиці соціальна функція поліції має різні рамки й різноманітний характер, охоплюючи часом несподівані аспекти життєдіяльності держави. Проте забезпечення поліцією громадської безпеки є пріоритетним напрямком її діяльності і потребує від неї глибокого проникнення в громадське життя відповідно до його реалій [4, с. 62].

Тобто взаємодію поліцейських структур і громадянського суспільства О. С. Юнін розглядає саме у контексті забезпечення громадської безпеки. При цьому, аналізуючи процеси взаємодії поліції з громадянським суспільством, науковець веде мову про необхідність надання нею різноманітних послуг населенню та її соціалізацію.

Таким чином, маємо підстави відмітити, що, на думку О. С. Юніна, реалізація функції забезпечення громадської безпеки поліцією не можлива без її тісної взаємодії з населенням. У результаті взаємодії поліцейських структур з населенням у певній мірі відбувається їх зближення, яке характеризується, з одного боку, соціалізацією поліції, а з іншого – підвищенням довіри громадянського суспільства до неї.

Про «соціалізацію поліції» висловлюється й П. М. Астапенко; на його думку, сучасна поліція сприймається не як військовий та правоохоронний інститут, а як державний орган, діяльність якого пов'язана з наданням усебічної допомоги та послуг законослухняним громадянам у сфері громадської безпеки та порядку [5, с. 34–36].

У контексті аналізу тенденцій розвитку правової держави та громадянського суспільства Р. Д. Свон визначає роль поліцейських відомств у реалізації державних велінь таким чином: «поліція на певному етапі може стати суб'єктом виробництва й надання ряду благ і послуг населенню, обсяг яких, утім, прямо залежить від державного ладу й сукупності правових норм, що визначають сутність поліцейської діяльності» [4, с. 62; з посиланням на: 6, с. 78–85].

З огляду на зазначене маємо підстави відмітити, що Р. Д. Свон підтримує необхідність надання поліцією послуг населенню, тобто наголошує на необхідності тісної взаємодії громадянського суспільства з поліцейськими структурами.

На думку Т. Д. Гаврилюк, діяльність поліції, яка не орієнтується на громадськість, її можливості та потреби, не може бути ефективною, оскільки забезпечення контролю над злочинністю шляхом високого професіоналізму поліції не створює почуття впевненості у безпечному середовищі пересічних громадян, а брак живого спілкування з ними спричиняє подальше відчуження й нерозуміння між поліцією і громадськістю [7, с. 58].

Науковець підкреслює, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства поліція має розглядатися як державний орган, що надає послуги населенню. У свою чергу, населення є клієнтом, замовником послуг, які надають поліцейські структури [7, с. 60]. З огляду на зазначене маємо підстави констатувати, що Т. Д. Гаврилюк відстоює позицію орієнтації діяльності сучасної української поліції на громадянина як головного «замовника та оцінювача» її роботи і автор наголошує на необхідності активізації процесів взаємодії поліції та громадянського суспільства.

При цьому вчена підкреслює, що, по-перше, взаємодія поліцейських структур і громадськості є одним із найоптимальніших та найефективніших напрямків діяльності поліції, оскільки врахування думок і побажань тих, заради кого функціонує поліція, дозволяє максимально врахувати їхні справжні потреби та своєчасно реагувати на них. По-друге, послуги поліції мають бути якісними та своєчасними, оскільки вона перебуває на службі в тих, хто її наймає та утримує [7, с. 62].

Функцію надання послуг населенню І. В. Кріцак також вважає пріоритетною у системі основних функцій діяльності органів внутрішніх справ. Учений зазначає, що сьогодні вона виходить на перший план, оскільки повною мірою стосується всіх напрямів діяльності ОВС.

На думку І. В. Кріцака, досліджувана функція вирізняється своєю оригінальною сутністю – «надання допомоги кожному, хто її потребує», відображаючи таким чином основне призначення поліції (міліції) – «служити кожній людині й захищати її права та законні інтереси» [8, с. 27].

Враховуючи вищевикладені точки зору щодо діяльності поліції (міліції) на сучасному етапі розвитку державності в Україні, маємо підстави підкреслити, що в юридичній науковій літературі ті вчені, які не ведуть мову про обрання моделі функціонування поліції «служіння суспільству», одним із пріоритетних напрямків діяльності поліцейських структур і їх сутнісним призначенням визначають необхідність її соціалізації, орієнтацію поліцейських структур на функцію надання послуг населенню, тісну взаємодію і співпрацю поліції (міліції) із громадянським суспільством.

Такий стан речей, на нашу думку, тісно пов'язаний із поглядами щодо взаємодії держави і громадянського суспільства, їх взаємного впливу і взаємозалежності.

«Громадянське суспільство» є однією з основоположних філософських і суспільно-політичних концепцій, біля витоків якої стоять видатні мислителі усіх часів і народів. Зростання інтересу до неї останніми десятиліттями пов'язане як із пошуками нових форм соціальної взаємодії і соціального захисту в сталих, «старих» демократіях, так і з переходом до демократії нових країн, до яких, безумовно, належить і Україна [9, с. 19–20]. Розбудова громадянського суспільства в Україні є метою суспільного розвитку людства, засобом реалізації законних інтересів, прав і свобод людини і громадянина, ціллі діяльності держави, організації та функціонування всього механізму державної влади.

У науковій літературі існує декілька класифікацій підходів до розуміння сутності взаємодії правової держави і громадянського суспільства. Традиційно теорії взаємодії громадянського суспільства і держави систематизують таким чином:

1. Держава і громадянське суспільство як співпадаючі соціальні системи.

2. Держава і громадянське суспільство – різні соціальні системи, у взаємодії яких провідну роль відіграє держава, що контролює громадянське суспільство.

3. Держава і громадянське суспільство – різні соціальні системи, де держава виконує підпорядковану роль стосовно громадянського суспільства [10, с. 289; 11, с. 39].

У зв'язку з тим, що на сучасному етапі розвитку України людина (індивід), її права, свободи,

інтереси стоять у центрі всієї правової системи, на наш погляд, найбільш конструктивно з точки зору юридичної науки є остання зазначена модель взаємодії громадянського суспільства та держави.

Таким чином, громадянське суспільство і держава – взаємообумовлені, онтологічно пов'язані між собою феномени. Держава виступає як виконавець волі суспільства і з цією метою наділяється відповідними інструментами управління суспільними справами. Громадянське суспільство розташовується, образно кажучи, над державою, яка виконує його замовлення та відповідає на його запити [11, с. 39].

Іншими словами, правова держава не може існувати без громадянського суспільства, і навпаки – громадянське суспільство не може існувати без правової держави. Зазначені правові феномени взаємодіють. Їхній взаємний зв'язок має певні особливості, характерні риси, які, у свою чергу, залежать від форми (виду) політичного режиму держави.

Особливість взаємодії громадянського суспільства та держави при демократичному політичному режимі полягає в тому, що громадянське суспільство певною мірою підпорядковує собі державу і контролює її. Такого роду взаємовідносини впливають, на наш погляд, перш за все з принципів демократії.

Одним із основоположних принципів демократії є принцип народного суверенітету. Сутність принципу народного суверенітету полягає в тому, що народ є єдиним джерелом і верховним носієм влади в суспільстві.

Саме народ для задоволення власних потреб створює державу, її органи і делегує їм частину своїх прав із метою забезпечення гармонійного розвитку суспільства, його захисту та охорони. Тобто держава утворюється громадянським суспільством (народом) і є похідною від нього, вона у загальному вигляді являє собою механізм реалізації потреб людей і повинна слугувати їх інтересам, правам, свободам, а не навпаки.

З огляду на зазначене маємо підстави констатувати, що нова українська поліція як державний орган, котрий входить до складу механізму держави, априорі наділена владними повноваженнями (владою), які нібито належать громадянському суспільству. У зв'язку з тим законмірно впливає висновок, що поліцейські структури у процесі взаємодії із громадянсь-

ким суспільством мають діяти від його імені та в його інтересах.

Окремо звернімо увагу на те, що принципи організації та функціонування громадянського суспільства притаманні й інституту поліції. Отож серед основних функцій поліцейських структур є такий напрямок діяльності, як забезпечення безпеки в суспільстві. Ця функція поліцейських структур обумовлює і забезпечує функціонування і розвиток громадянського суспільства. Зважаючи на те, що, по-перше, дана функція закріплена на законодавчому рівні [12]; по-друге, поліцейські є частиною населення, суспільства, громадянського суспільства, а по-третє, держава і громадянське суспільство взаємопов'язані, є підстави стверджувати, що вказана функція належить як поліції, так і громадянському суспільству. Тобто окремі функції громадянського суспільства та поліції взаємопов'язані, і їх ефективно та якісно виконання певною мірою обумовлене взаємодією цих соціально-правових інститутів.

Підсумовуючи все вищевикладене, маємо підстави зробити певні **висновки**.

У сучасній юридичній літературі вчені-правознавці традиційно вважають громадянське суспільство і державу взаємопов'язаними та взаємозалежними правовими явищами. Держава утворюється громадянським суспільством (народом) і є похідною від нього. Вона є гарантом реалізації потреб громадянського суспільства і повинна слугувати його інтересам і потребам.

Нова українська поліція як державний орган, котрий входить до складу механізму держави, має діяти від його імені та в інтересах громадськості.

У пошуках оптимальної моделі функціонування нової української поліції і взаємодії її із громадянським суспільством учені-правознавці підтримують єдину точку зору: модель «служіння суспільству» є найпридатнішою для сучасного етапу розвитку правової держави і громадянського суспільства. У свою чергу, вчені, які не ведуть мову про обрання моделі функціонування поліції «служіння суспільству», одним із пріоритетних напрямків діяльності нової української поліції та її сутнісним призначенням визначають необхідність її соціалізації, орієнтацію поліцейських структур на функцію надання послуг населенню, тісну взаємодію і співпрацю поліції (міліції) із громадянським суспільством.

Список використаних джерел

1. Зозуля І. В. Європейська модель поліції (міліції) як мета сягання у реформування ОВС України: доктринальний підхід [Електронний ресурс] / Зозуля Ігор Вікторович. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/26650/%C7>.

2. Джурканин Т. Д. Кадровое обеспечение полиции США : монография / Т. Д. Джурканин, А. В. Негодченко, В. А. Сергеевич ; под ред. А. В. Негодченко. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел ; Днепропетровск : Лира ЛТД, 2003. – 360 с.
3. Проневич О. С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку / О. С. Проневич // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 639–643 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_107.pdf.
4. Юнін О. С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки / О. С. Юнін // Держава та регіони. Серія «Право». – 2013. – № 1 (39). – С. 59–63.
5. Астапенко П. Н. Конституционно-правовые основы деятельности полиции (милиции) стран Европейского Союза и Российской Федерации (сравнительно-правовой анализ) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Астапенко Павел Николаевич. – М., 2009. – 60 с.
6. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России / Рональд Дэвид Свон ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Алетей : С.-Петербург. ун-т МВД России, 2000. – 288 с.
7. Гаврилюк Т. Становлення відносин між поліцією та населенням у європейських країнах: історичні передумови та сучасні тенденції / Тетяна Гаврилюк // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 3 (15). – С. 56–63.
8. Крицак І. В. Теоретико-правовий аналіз існуючих моделей функціонування поліції та проблема реалізації функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ / І. В. Крицак // Право і Безпека. – 2013. – № 1 (48). – С. 23–28.
9. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії : монографія / М. А. Бойчук. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
10. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 691 с.
11. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава : політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / Костючков С. К. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Політологія. – 2012. – Т. 182, Вип. 170. – С. 38–41.
12. Про Національну поліцію : закон України від 2 лют. 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

Надійшла до редколегії 01.10.2015

СУБОТА С. И. СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПОЛИЦЕЙСКИХ СТРУКТУР

Проанализированы современные научные представления о взаимодействии гражданского общества и полицейских структур. Установлено, что в поисках оптимальной модели функционирования новой украинской полиции и взаимодействии её с гражданским обществом учёные-правоведы поддерживают единую точку зрения: модель «служения обществу» является наиболее соответствующей требованиям современного этапа развития правового государства и гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, общество, правоохранительные органы, полиция, милиция, полицейские структуры.

SUBOTA S. I. MODERN SCIENTIFIC IDEAS CONCERNING THE INTERACTION OF CIVIL SOCIETY AND POLICE STRUCTURES

The current scientific ideas about the interaction between civil society and police structures are analyzed.

It is found out that modern scholars in the field of law consider civil society and the state traditionally interrelated and interdependent legal phenomena. It is proved that the state is created by civil society (people) and derives from it. It is the guarantor of the implementation of needs of civil society and must serve its interests and needs. The new Ukrainian police as a state agency, which is a part of the mechanism of the state, has to act on its behalf and in the interest of the public.

Special attention is paid to the fact that in the search for the optimal model of the new Ukrainian police functioning and its interaction with civil society scholars in the field of law maintain a single point of view: the model of «service to the public» is the most suitable for the modern stage of development of the rule of law state and civil society. It is emphasized that the scholars, who do not keep talking about electing the model of police «service to the public», determine the need of its socialization, orientation of police structures on the function of providing public services, close cooperation and interaction between police (militia) and civil society as one of the priorities of the new Ukrainian police and its essential purpose.

Keywords: civil society, society, law enforcement agencies, police, militia, police structures.

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.77

В. І. ГРИЦАЙ,

ад'юнкта кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДОМЕННИХ ІМЕН ТА ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Досліджено основні правові доктрини щодо правового режиму доменних імен. Проведено аналіз співвідношення доменних імен з об'єктами інтелектуальної власності, встановлено умови використання словесної частини торговельних марок та інших засобів індивідуалізації в структурі доменних імен, визначено їх місце в системі об'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: *доменне ім'я, засоби індивідуалізації, право інтелектуальної власності, інформаційний ресурс, торговельна марка.*

Hrytsai, V.I. (2015), "Legal regime of domain names and their place in the system of the objects of intellectual property law" ["Pravovyi rezhym domennykh imen ta yikh mistse v systemi ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 109–114.

Постановка проблеми. Перспективи інтеграції України до світової спільноти актуалізують проблему становлення національної системи охорони інтелектуальної власності та підвищення в такий спосіб іміджу та конкурентоспроможності країни. Формування інтелектуального капіталу держави залежить від ефективності правових механізмів, спрямованих на його розвиток та захист. Якщо в індустріальному суспільстві основними виробничими ресурсами є сировина та енергетичні ресурси, то в інноваційному суспільстві таким ресурсом стає інформація. Основною метою функціонування мережі Інтернет є обмін інформацією, і доменне ім'я виступає, фактично, єдиним засобом індивідуалізації інформаційного ресурсу.

Негативна практика визначення пріоритету прав володільців на комерційні (фірмові) найменування чи торговельну марку та складність делегування домену другого рівня в домені *.ua* без свідоцтва України на знак для товарів та послуг порушують питання про визначення місця доменних імен серед засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг та об'єктів права інтелектуальної власності в цілому.

Законодавчо цивільно-правовий режим доменних імен чітко не визначений і навіть на теоретичному рівні фактично залишається не сформованим. Також не врегульовано право

особи на реєстрацію домену, що позбавляє її можливості створення власного інформаційного ресурсу та захисту своїх прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню правової природи доменних імен присвячено праці таких вчених, як А. Г. Серго, А. С. Андронов, А. С. Єшич, В. І. Скиба, Д. В. Бойко, З. Ю. Мілютін, І. І. Невзоров, І. О. Мікульонок, Н. І. Майданик, С. А. Бабкін, Т. С. Демченко та ін. Однак ряд питань у цій сфері потребують уточнення. Зокрема, невирішеним залишається питання правового регулювання відносин щодо доменних імен у законодавстві та порядок врегулювання конфліктів, пов'язаних із зіткненням прав на доменні імена з правами на інші засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів та послуг.

Мета статті сформулювати оптимальний підхід до встановлення правового режиму відповідно до особливих ознак доменного імені та визначити місце доменного імені в системі об'єктів права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи роботу вчених-цивілістів та практикуючих юристів, слід вказати, що сформулювалося декілька точок зору стосовно правового режиму доменних імен. До першої групи вчених віднесемо: В. І. Скибу, З. Ю. Мілютіна, І. І. Невзорова, С. А. Бабкіна, Т. С. Демченко, які дотримуються думки, що доменне ім'я не є самостійним засобом індивідуалізації, об'єктом

права інтелектуальної власності та може бути прирівняне до телефонного номера, поштової адреси, державного номерного знака автомобіля або реквізиту документа [1].

Враховуючи процедуру виникнення прав на доменні імена, прихильники такого підходу обґрунтовують свою позицію тим, що це права в межах договору реєстрації доменного імені, а саме доменне ім'я лише делегується певній особі для користування на визначений період. По суті, доменне ім'я – це символ, за допомогою введення якого користувач одержує доступ до певного інтернет-ресурсу, тобто до конкретної IP-адреси, символьним позначення якої воно і являється.

Оскільки доменне ім'я є всього лише засобом переадресації, то його можна прирівнювати до телефонного номера або звичайної адреси місцезнаходження об'єкта. Тому, на думку прихильників цього підходу, доменне ім'я, як і будь-яка інша адреса, не може бути об'єктом права інтелектуальної власності. Саме собою воно, як і адреса будинку без самого будинку, не може бути об'єктом договорів, пов'язаних із відчуженням права. Доменне ім'я виникає як результат укладення договору на надання послуг між реєстрантом та реєстратором. Останній зобов'язаний надавати реєстранту послуги, необхідні для технічного забезпечення делегування і функціонування доменного імені. Обидві сторони повинні виконувати свої зобов'язання протягом строку дії договору.

Згідно з цією доктриною питання правового режиму доменних імен обмежується технічними регламентами їх функціонування та пов'язаними з ними договірними відносинами.

Так, на думку Т. С. Демченко, доменне ім'я є електронною адресою, що дозволяє ідентифікувати у мережі Інтернет сукупність інформаційних ресурсів (Web-сторінку) конкретної юридичної чи фізичної особи [2].

Схожу точку зору висловлює І. І. Невзоров, зазначаючи, що доменне ім'я являється реквізитом, який дозволяє ідентифікувати документовану інформацію в мережі Інтернет [3, с. 106].

Отже, прихильники цієї доктрини враховують лише технологічні особливості виникнення та функціонування доменних імен. Доменні імена є лише засобом переадресації і тому не можуть бути об'єктом права інтелектуальної власності.

Сам правовий режим доменних імен обмежується виключно договірними та реєстраційними процедурами та за своєю суттю зводиться до договору про надання послуг (договір реєстрації доменного імені).

Інший підхід до визначення правового режиму доменних імен у своїх роботах пропонують А. А. Агеєнко, А. Г. Серго, В. Б. Наумов, В. О. Калятин, С. В. Петровський, Ю. Л. Немец та ін. Доменне ім'я – новий засіб індивідуалізації з особливим правовим режимом (В. О. Калятин) [4]; умовне позначення, призначене для індивідуалізації інформаційних ресурсів у комп'ютерній мережі Інтернет (А. Г. Серго, К. І. Гладкая) [5].

Слід також зазначити, що і серед науковців, які є прихильниками такої доктрини, немає єдиної думки щодо їх правового режиму. Тому вважаємо за доцільне розділити її на дві окремі групи.

Зокрема, можемо виділити твердження, що доменні імена є специфічною формою вираження традиційних засобів індивідуалізації (комерційним (фірмовим) найменуванням) чи торговельною маркою, які використовуються в мережі Інтернет.

Такий висновок можна зробити, проаналізувавши роботи А. Г. Серго, А. С. Єшич, В. Б. Наумова, які зазначають, що більшість спорів з приводу реєстрації та використання доменних імен пов'язані із засобами індивідуалізації та відбуваються навколо відомих комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок; під час вирішення спорів у адміністративному чи судовому порядку на доменні імена поширюється правовий режим зазначених засобів індивідуалізації.

У своїх дослідженнях автори наводять історичні аспекти виникнення доменних імен, міжнародну практику судових рішень та, посилаючись на ст. 6-bis Паризької конвенції з охорони промислової власності та ст. 16 Угоди TRIPS (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property), визначають пріоритет права на користування доменним іменем осіб, які отримали свідоцтво на торговельну марку [6].

І. М. Коваль наголошує на питанні, чи належить доменне ім'я до засобів індивідуалізації або воно залишається відкритим, хоча у будь-якому випадку воно виконує функцію адресації та ідентифікації, що притаманні торговельній марці, а це призводить до конфліктів між ними. Отже, на думку І. М. Коваль, законодавець правильно визначив виключне право володільця торговельної марки прямо заборонити зареєстрований знак у доменному імені. Змістовна характеристика доменів другого та третього рівнів дозволяє кваліфікувати їх як похідний засіб індивідуалізації інформаційних ресурсів фізичних чи юридичних осіб. У випадку, якщо домен другого чи третього рівнів

містить ім'я, прізвище фізичних осіб, найменування юридичних осіб тощо, то на нього поширюється режим засобів індивідуалізації фізичних чи юридичних осіб. В усіх інших випадках доменне ім'я є засобом ідентифікації інформаційного ресурсу в Інтернеті [7, с. 8–9].

Таким чином, можемо визначити, що цивільно-правовий режим доменних імен як похідної форми традиційних засобів індивідуалізації формується відповідно до його ієрархічної побудови. Може включати в себе цивільно-правові режими мережі Інтернет, доменної зони першого, другого і далі рівнів, комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок чи інших засобів індивідуалізації фізичних чи юридичних осіб.

Деякі автори висловлюють думку, що доменне ім'я може бути взагалі не пов'язане із засобами індивідуалізації, а виступає самостійним засобом індивідуалізації.

Критикуючи думку щодо отождолення доменного імені з комерційним (фірмовим) найменуванням чи торговельною маркою, наведемо зауваження, яке робить О. О. Осокін. Він наголошує, що слід розмежовувати поняття «товарний знак» та «словесне позначення». Одного факту, що доменне ім'я є словом, недостатньо для визнання тотожності цих термінів [8].

У своїх дослідженнях І. О. Мікульонюк зазначає, що приблизно 80 % усіх знаків для товарів і послуг у світі є словесними [9, с. 26]. І цілком закономірно, що словесна частина доменного імені може співпадати з аналогічною формою цього засобу індивідуалізації.

Не є порушенням прав на торговельну марку і використання третьою особою як доменного імені позначення, словесна охоронювана частина якого відповідає цій марці, у тому випадку, якщо особа, яка зареєструвала доменне ім'я, має відповідне право на інший словесний, аналогічний за написанням об'єкт прав (торговельна марка, охоронювана частина промислового зразка, окремі об'єкти авторського права тощо) [10].

Вказане правило втілене в нормі ч. 6 ст. 16 закону України «Про охорону прав на знак для товарів і послуг», згідно з якою виключне право власника свідоцтва забороняти іншим особам використовувати без його згоди зареєстрований знак не поширюється на випадки: 1) здійснення будь-якого права, що виникло до дати подання заявки, або якщо був заявлений пріоритет до дати пріоритету заявки; 2) некомерційного використання знака; 3) добросовісного застосування ними своїх імен чи адрес [11].

Крім того, зауважимо, що слід мати на увазі й те, що доменні імена у своїй структурі дійсно

можуть мати позначення, здатні розрізняти товари, послуги юридичних осіб між собою. Однак у таких випадках варто врахувати той факт, що доменне ім'я може складатися з обмеженої кількості символів, тоді як традиційні засоби індивідуалізації мають більш широке коло засобів для свого вираження.

Слід підкреслити, що торговельні марки та доменні імена мають спільне функціональне призначення – забезпечувати ідентифікацію товарів або послуг, інформацію про них у мережі Інтернет. Словесні позначення, що є об'єктами торговельних марок та доменних імен другого рівня, також можуть збігатися. Водночас існує ряд відмінностей у правовому режимі цих засобів індивідуалізації. Механізм правової охорони торговельних марок, за винятком добре відомих, базується на принципах національного режиму, територіальності та спеціалізації, тобто поширюється лише на територію однієї держави та в межах зазначеного в заявці (свідоцтві) класу товарів та послуг. Для іншої групи товарів у патентних відомствах інших держав можуть бути зареєстровані тотожні чи схожі марки на ім'я інших осіб. Володілець зареєстрованої торговельної марки вправі вимагати заборони використання будь-якого тотожного чи схожого позначення щодо однорідних товарів незалежно від сфери застосування такого позначення, у тому числі і в мережі Інтернет. Тобто новизна заявленого як марка позначення має відносний характер та не виключає можливість реєстрації аналогічних чи подібних знаків для ідентифікації неоднорідної продукції чи для однорідних товарів, але в межах території іншої держави.

За своїм характером домен є унікальним, оскільки технічні особливості доступу до доменних імен виключають можливість існування в цій системі двох тотожних доменних імен. Воно може бути лише абсолютно новим, комбінація допустимих символів при реєстрації може бути використана один раз для всіх країн світу. Домен належить лише одній особі, не обов'язково суб'єкту підприємницької діяльності. Для ідентифікації доменного імені в мережі Інтернет мають значення всі символи, використані під час його реєстрації, у тому числі доменна зона.

Реєстрація доменного імені здійснюється виключно з метою створення інформаційного ресурсу, при цьому саме воно є єдиним засобом адресації до інформаційного ресурсу в мережі Інтернет. Фактично доменне ім'я виконує функції не лише адресації до інформаційного ресурсу, а є ще і засобом індивідуалізації та назвою інформаційного ресурсу.

Користувач мережі Інтернет запам'ятовує назву інформаційного ресурсу та в подальшому звертається до нього саме як до доменного імені, тому воно є складовою частиною вартості цього ресурсу [12].

Основна вартість інтернет-компанії складається з її престижу, тобто «goodwill». «Goodwill» – це умовна вартість ділових зв'язків, нематеріальних активів, престиж торгової марки, стійка клієнтура, репутація тощо. Він отримується внаслідок зростання репутації компанії серед клієнтів протягом багатьох років і дозволяє одержувати доходи, що перевищують доходи, одержані за його відсутності. Goodwill інтернет-компанії безпосередньо об'єктивувався в її доменному імені, оскільки саме воно є сполучною ланкою між компанією і клієнтами. Тому доменні імена сайтів, що добре зарекомендували себе, мають високу вартість і часто є об'єктами різних договорів [13; 14, с. 16–17].

У доменному імені як об'єкті права інтелектуальної власності можемо виділити такі ознаки: глобальний (міжнародний) характер використання; нематеріальний характер; виключний характер; адресний (ідентифікаційний) характер для телекомунікаційної мережі; індивідуалізуючий характер (вирізнення ресурсу з-поміж однорідних послуг та суміжних об'єктів інтелектуальної власності); може належати будь-якій особі.

Проаналізувавши зарубіжну практику вирішення спорів, пов'язаних з використанням доменних імен, можна дійти висновку, що офіційно визнаним в Європі є саме майновий підхід. Виключне право на використання доменного імені має економічну цінність, а відповідно, є правом власності в розумінні Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Протоколу кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своїх прав інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [15].

Викладене дозволяє підтримати точку зору, що доменні імена за своєю юридичною природою прирівнюються до засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг. Водночас відсутність законодавчого визначення доменних імен як різновиду об'єктів прав інтелектуальної власності не суперечить твердженню щодо можливості поширення на нього правової охорони цивільним законодавством. Так, відповідно до ст. 420 Цивільного кодексу України можуть отримати охорону й інші не зазначенні у цій статті об'єкти права інтелек-

туальної власності, оскільки у положеннях зазначеної статті окремо не наголошено на вичерпному переліку об'єктів права інтелектуальної власності.

Висновок. Узагальнюючи результати досліджень, отриманих під час аналізу правових доктрин щодо визначення цивільно-правового режиму доменних імен, доходимо висновку про його дуалістичний характер. Це явище виникло внаслідок конфлікту двох систем регламентації – першої, яка існує в мережі Інтернет та слугує для адресації та доступу до інформаційних ресурсів, і другої, встановленої в різних галузях діючого законодавства, покликаної для індивідуалізації учасників цивільного обороту продукції, виконання робіт, надання послуг тощо. Однак завдяки саморегуляції, яка притаманна мережі Інтернет, та нагальна необхідність використання доменних імен та вирішення спірних питань між ними та засобами індивідуалізації призвела до своєрідного злиття цих понять з метою вирішення конфліктних ситуацій у площині існуючого в законодавстві цивільно-правового режиму. Цивільно-правовий режим індивідуально визначеного доменного імені слід визначати з огляду наявності в нього конкретних сегментів індивідуалізації в його структурній побудові.

Правовий режим доменних імен, з огляду на їх технічні особливості та з метою необхідності вирішення конфліктів з правами володільців на традиційні засоби індивідуалізації, слід скорегувати в напрямку розгляду домену як способу створення та функціонування інформаційного ресурсу в мережі Інтернет.

Крім того, варто розмежовувати сам факт створення доменного імені як результат інтелектуальної творчої діяльності людини, реєстрацію доменного імені та його інформаційне наповнення. Також необхідно враховувати той факт, що домен є багатофункціональним явищем, яке може використовуватися не лише з комерційною метою (вирізнення суб'єктів, товарів, робіт, послуг серед однорідної маси – аналогія призначенню комерційного (фірмового) найменування чи торговельної марки), а й і з некомерційною. Інформаційний ресурс може бути використаний для розміщення будь-якої інформації, у тому числі об'єктів права інтелектуальної власності. У разі виникнення конкуренції між традиційними засобами індивідуалізації та правом на доменне ім'я – пріоритет слід визначати за володільцем засобу індивідуалізації, що був зареєстрований раніше або використовується протягом тривалого часу з урахуванням теорії вичерпання права.

Домен, з точки зору цивільного права, слід розглядати як засіб вирішення інформаційного ресурсу в телекомунікаційній мережі без обов'язкової його прив'язки до мети використання чи інформаційного наповнення. Тобто доменне

ім'я – це єдиний спосіб його ідентифікації і за своєю суттю є самостійним засобом індивідуалізації учасників цивільного обігу, який слід відносити до категорії нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності.

Список використаних джерел

1. Ешич А. С. Правовое регулирование отношений по использованию товарного знака и иных средств индивидуализации в доменном имени : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 [Електронний ресурс] / Ешич Анастасия Славоблюбовна. – М., 2007. – 201 с. – Режим доступу: <http://diss.rsl.ru/diss/07/0352/070352020.pdf>.
2. Демченко Т. С. Проблеми гармонізації законодавства України про товарні знаки з міжнародно-правовими нормами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Демченко Тетяна Сергіївна. – Київ, 2002. – 17 с.
3. Невзоров И. И. О соотношении доменного имени с объектами интеллектуальной собственности / И. И. Невзоров // Хозяйство и право. – 2006. – № 1. – С. 105–109.
4. Калятин В. О. Проблемы правового регулирования доменных имен в гражданском законодательстве [Електронний ресурс] / В. О. Калятин // Вестник гражданского права. – 2006. – № 2. – Режим доступу: <http://www.center-bereg.ru/h1791.html>.
5. Серго А. Правовое регулирование доменных имен [Електронний ресурс] / А. Серго, Е. Гладкая // Хозяйство и право. – 2010. – Прил. № 3. – [48 с.]. – Режим доступу: http://www.hozpravo.ru/archive/2010/2010_3_p.pdf.
6. Власов А. Доменное имя и товарный знак [Електронний ресурс] / Александр Власов // Юридическая практика : [сайт]. – Режим доступу: <http://pravo.ua/article.php?id=10007548>.
7. Коваль И. Неправомерное использование знаков для товаров, услуг и недобросовестная конкуренция / И. Коваль // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 7–11.
8. Осокин А. Правовой статус доменных имен [Електронний ресурс] / А. Осокин. – Режим доступу: <http://www.legalhelp.ru/rus/articles/ao2.shtml>.
9. Мікульонюк І. О. Інтелектуальна власність : навч. посіб. [Електронний ресурс] / І. О. Мікульонюк ; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». – 3-тє вид., перероб. та допов. – Київ : НТУУ «КПІ», 2012. – 238 с. – Режим доступу: <http://cpsm.kpi.ua/Doc/IP%20-%202012-300.pdf>.
10. Майданик Н. Право на доменне ім'я в мережі Інтернет: поняття і правова природа [Електронний ресурс] / Наталія Майданик // Юридична Україна : б-ка наук. юрид. періодики України. – Режим доступу: <http://www.pravnuk.info/urukrain/1020-pravo-na-domenne-im-ya-v-merezhi-internet-ponyattya-i-pravova-priroda.html>.
11. Про охорону прав на знак для товарів і послуг : закон України від 15 груд. 12.1993 р. № 3689-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>. – Ред. станом на 21.05.2015.
12. Андронов А. Доменное имя как часть информационного ресурса [Електронний ресурс] / А. Андронов // Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность. – 2004. – № 4. – С. 50–56. – Режим доступу: http://patentus.ru/statyi/tz/domennoe_ima.html.
13. Кулініч О. О. Доменне ім'я як похідний засіб індивідуалізації інформаційних ресурсів фізичних та юридичних осіб у мережі Інтернет [Електронний ресурс] / О. О. Кулініч // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 51. – С. 195–200. – Режим доступу: <http://apdp.in.ua/v51/31.pdf>.
14. Дмитриев С. Доменные имена: проблемы российского и зарубежного законодательства / С. Дмитриев, О. Рузакова // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2001. – № 6. – С. 15–24.
15. Пархоменко А. Правовая природа доменного имени / Андрей Пархоменко // Ліга. Блоги [Електронний ресурс]. – 14.12.2011. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/aparhomenko/article/8227.aspx>.

Надійшла до реколегії 28.09.2015

ГРИЦАЙ В. И. ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ДОМЕННЫХ ИМЕН И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ ОБЪЕКТОВ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Исследованы основные правовые доктрины относительно правового режима доменных имён. Проведён анализ соотношения доменных имён с объектами интеллектуальной собственности, установлены условия использования словесной части торговых марок и других средств индивидуализации в структуре доменных имён, определено их место в системе объектов права интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: доменное имя, средства индивидуализации, право интеллектуальной собственности, информационный ресурс, торговая марка.

HRYTSAI V. I. LEGAL REGIME OF DOMAIN NAMES AND THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF THE OBJECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW

The basic legal doctrines regarding legal regime of domain names are studied; the analysis of the correlation of domain names with the objects of intellectual property is conducted; conditions of using the verbal trademarks and other means of individualization in the structure of domain names are established. The issue of competition between the traditional means of individualization and the right on a domain name is considered. The priority of a holder of means of individualization, who was previously registered or is being used for a long time based on the theory of exhaustion of rights, is defined.

The author concludes that the domain in terms of civil law should be considered as a mean of distinguishing the resource in the telecommunications network without being necessarily tied to the purpose of usage or information content. Thus, domain name is – the only way of identification and according to its essence is an independent mean of individualization of participants of civil circulation, which should be attributed to the category of non-traditional objects of intellectual property.

Keywords: domain name, means, individualization, intellectual property law, information resource, trade mark.

УДК 331.101.3

Т. В. КОЛЕСНИК,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності

факультету права та масових комунікацій

Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ МОТИВАЦІЇ І СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ

Розглянуто шляхи підвищення дисципліни праці працівників. Визначено існуючі проблеми у сфері забезпечення дисципліни праці. Конкретизовано поняття «мотивація», «стимул» та «правовий стимул». Досліджено мотиваційний механізм людини, особливо структуру трудової мотивації працівника в сучасних умовах. Зроблено висновок про залежність дисципліни праці працівника від зовнішнього впливу на нього стимулу і заохочення.

Ключові слова: мотивація, мотивування, стимулювання, правовий стимул, види мотивації, методи мотивації.

Kolesnik, T.V. (2015), "Modern approaches of using motivation and stimulation of employees" ["Suchasni pidkhody do zastosuvannya motyvatsii i stymuliuвання pratsivnykiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 114–120.

Використання ефективної мотиваційної моделі на підприємстві свідчить про уважне і дбайливе ставлення керівництва до власних працівників, а отже, і про піклування про їх матеріальне і соціальне становище на належному рівні. Імідж будь-якого підприємства чи організації визначається насамперед належним ставленням до всіх членів трудового колективу, а успіх підприємству гарантовано, якщо є зацікавленість його працівників у підвищенні продуктивності праці та в повній реалізації свого творчого потенціалу. Ринкові форми господарювання відкривають широкі можливості для практичного використання різних методів мотивації, і не лише матеріального стимулювання.

Актуальність обраної теми зумовлена загостренням проблем щодо соціального та економічного розвитку суспільства, що негативно впливає на матеріальне забезпечення працівників як з боку держави, так і з боку приватних

підприємств, оскільки в умовах ринкової економіки роботодавцями здебільшого не використовуються різні методи мотивації працівників до забезпечення дисципліни праці.

Аналіз досліджень та публікацій підтверджує значний інтерес з боку науковців щодо вирішення проблем, пов'язаних з мотивацією та стимулюванням працівників до забезпечення дисципліни праці. Так, у роботах С. С. Алексєєва, О. С. Біліченка, К. В. Бондаревської, С. В. Венедіктова, В. В. Волинця, С. І. Кожушко, С. О. Комарова, І. В. Лазора, О. М. Лебедевої, О. В. Малька, К. Є. Машкова, В. М. Смірнова, О. В. Солодянкіної, Л. Д. Ухової та інших стверджується, що, крім матеріальних методів, варто застосовувати і нематеріальні. Наявність значної кількості робіт щодо даної проблеми, з одного боку, підкреслює її важливість та багатогранність, але з іншого, призвела до появи певних розбіжностей у категоріальному

апараті, що ускладнює процес розробки загальних правил, якими варто керуватися при створенні системи мотивації.

Метою цієї статті є аналіз існуючих видів мотивації трудової діяльності та обґрунтування дієвого механізму стимулювання працівників з урахуванням умов сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Мотивація є складним процесом. Різні автори при трактуванні цієї категорії визначають її як сукупність мотивів, стимулів або внутрішніх та зовнішніх факторів, як процес спонування людини до певних дій. Разом із тим, незважаючи на досить велику кількість наукових праць, реалії сьогодення вимагають дослідження структури трудової мотивації та стимулів.

Воснові механізму трудової мотивації лежать потреби працівника, які дають можливість зробити висновок, що йому необхідно для життя. Усвідомлення їх у вигляді інтересу підказує, як діяти для задоволення цих потреб. Цінності у вигляді основних потреб індивіда дають змогу встановити ієрархію, послідовність дій, спрямованих на задоволення потреб. Суспільні ідеали, норми і цінності дозволяють визначити межі дозволеності в цих діях. Керуючись мотивами, працівник обирає з переліченого ряду спонукальних причин ті, що найбільше відповідають його баченню трудової ситуації, обґрунтовуючи тим свою трудову поведінку.

Напрямок розвитку трудової мотивації в нашій країні зумовлений переходом від моделі переважно ідеологічної мотивації праці до моделі людських ресурсів, яка визнає за більшістю працівників прагнення творчо працювати і самовдосконалюватися, не нехтуючи грошовою мотивацією, припускаючи важливість й інших мотивів.

Стимулювання праці і соціальний контроль містять у собі зовнішні спонування й елементи трудової ситуації. Під стимулюванням зазвичай розуміють вплив на трудову поведінку працівника через створення особистісно-значущих умов трудової ситуації, що спонукають його діяти певним чином [1, с. 120]. Тим самим створюються, з одного боку, сприятливі умови для задоволення потреб працівника, а з іншого, – забезпечується трудова поведінка, необхідна для успішного функціонування підприємства, тобто відбувається своєрідний обмін діяльністю. Важливо зазначити, що для працівника необхідна певна свобода вибору тієї чи іншої стратегії і тактики поведінки у сфері праці. Межі такої свободи розширюються за панування ринкової системи управління.

Отже, якісною буде та праця, яка була виконана та/або виконується працівником з урахуванням дисципліни праці як комплексу правил та принципів, яких дотримуються і працівник, і трудовий колектив, і роботодавець. Проте дотримання дисципліни праці працівником майже не можливе без зовнішнього впливу на нього, яким є стимул та заохочення. І хоча деякі вчені ототожнюють поняття «стимул» і «заохочення» [2, с. 79] (синонімами розуміє ці два поняття і вітчизняний законодавець, що виражається у ст. 25 закону України «Про охорону праці» [3]), категорії стимулювання та заохочення співвідносяться як ціле й частина: заохочення – це окремий напрям у загальному процесі стимулювання [4, с. 2; 5, с. 52], тобто, як зазначає О. М. Лебедєва, заохочення є одним із позитивних засобів впливу, в яких виражаються засоби правового стимулу [6, с. 12]. Також, розглядаючи питання правового стимулу в аспекті забезпечення дисципліни праці, варто відмітити, що такий стимул завжди оформлюється в нормативній формі (і передбачається, і, як правило, реалізується). При цьому необхідно звернути увагу на те, що всі правові норми за характером впливу тривалий час було прийнято розділяти на три групи, а саме: 1) норми, що містять в своєму змісті обов'язки суб'єкта на вчинення конкретних позитивних дій (норми-приписи); 2) норми, якими регламентуються вимоги до суб'єктів щодо утримання від конкретних дій (норми-заборони); 3) норми, що у своєму змісті містять право суб'єкта на вчинення конкретних позитивних дій (норми-дозволи) [7, с. 38]. Однак такий підхід до розуміння природи норм не в повній мірі є коректним, оскільки не завжди відповідає вимогам сучасності та природі забезпечення дисципліни праці в період становлення сталої ринкової економіки, яка головним чином будується на заохочуванні та, відповідно, нормах-заохоченнях (чи інакше: нормах-стимулах).

Загалом варто відмітити, що питанню стимулювання працівників до дисципліни праці як самостійному елементу методу правового регулювання окрема увага приділялась авторитетними вченими в низці наукових праць [8, с. 38; 9, с. 367–368; 10, с. 17], у результаті чого можна зробити висновок про існування такого юридичного поняття, як «правовий стимул», що повністю співвідноситься із питанням забезпечення дисципліни праці, будучи його «наріжним каменем», оскільки, як зауважує В. В. Волинець, головним призначенням стимулів є підвищення трудової активності, продуктивності

та якості праці, стимулювання до добросовісного виконання трудових обов'язків [11, с. 95].

Важливість правового стимулу в питанні забезпечення дисципліни праці є очевидною, оскільки стимулом у широкому сенсі є такий фактор впливу, який застосовує роботодавець (чи інша уповноважена особа) для корегування, вдосконалення трудової поведінки працівника чи групи працівників.

Розглядаючи поняття правового стимулу, такі авторитетні теоретики, як С. О. Комаров та О. В. Малько зауважували, що, по суті, стимул за своєю природою є правовим спонуканням до вчинення суб'єктом таких дій, що не суперечать законодавству, а також таких, що створюють для задоволення власних інтересів суб'єкта режим сприяння. При цьому, на думку вчених, правове заохочення підрозділяється за певними ознаками на такі види: а) за елементом структури норми права: юридичний факт-стимул (гіпотеза), суб'єктивне право, законний інтерес, пільга (диспозиція), заохочення (санкція); б) за предметом правового регулювання: конституційні, цивільні, екологічні тощо; с) за обсягом: основні (суб'єктивне право), часткові (законний інтерес) та додаткові (пільга); д) за часом дії: постійні (право на власність) і тимчасові (разова премія); е) за змістом: матеріально-правові (заробітна плата) та морально-правові (подяка) [9, с. 367–368].

Що стосується розуміння правового стимулу як стимулу працівника, трудового колективу, то це поняття слід розуміти як спосіб керування трудовою поведінкою працівника, який полягає в цілеспрямованому впливі на поведінку трудового колективу шляхом впливу на умови його життєдіяльності, використовуючи мотиви, які керують діяльністю такого колективу. Тобто стимулювання є таким процесом управління трудовою поведінкою працівника чи групи працівників, який виражається у цілеспрямованому впливі на поведінку персоналу шляхом впливу на умови його життєдіяльності й використання мотивів, що спонукають такий трудовий колектив до трудової діяльності.

Отже, стимулювання є процесом, що може бути спрямованим на працівника чи на групу працівників або і на групу працівників, і на окремого працівника. При цьому на практиці найчастіше поєднання групового й персонального стимулювання має місце у процесах матеріального стимулювання. Зокрема, Л. Д. Ухова звертає увагу на те, що індивідуальна та колективна форма матеріального стимулювання сьогодні забезпечується розподілом колективної премії пропорційно індивідуальному трудовому

внеску кожного в загальний результат, що в основному характерно для нарахування регулярних премій. Однак визначати розмір індивідуального матеріального заохочення за принципом економічної доцільності, підпорядковуючи його дії механізму розподілу (наприклад, за допомогою процедури депреміювання), – не завжди найкращий вибір [12, с. 24].

Необхідно зауважити, що багатьма вченими наголошується на тій обставині, що забезпечення дисципліни праці, головним чином в умовах ринкової економіки, найбільш ефективно реалізується завдяки стимулюванню до такої дисципліни. При цьому поняття засобів стимулювання учасників колективної праці до дотримання дисципліни праці цими вченими розглядається, як, власне, і саме стимулювання, лише в двох аспектах, а саме в аспектах матеріального і морального стимулів, або ж з точки зору HR-менеджменту. Зокрема, фахівці відзначають, що у широкому сенсі стимулювання є сукупністю вимог і відповідною їм системою заохочення й покарання, враховуючи ту обставину, що сам по собі метод заохочення як засіб забезпечення дисципліни праці у сучасних ринкових умовах є найбільш актуальним, особливо якщо зважити на його дві основні функції – винагороди і стимулюючу [13, с. 10].

Як зазначає С. І. Кожушко, стимулюючу роль у трудовому праві виконує система заходів заохочення як форма і засіб сприяння сумлінному виконанню працівником своїх трудових обов'язків. Учена зазначає, що стимулюючі фактори ефективної діяльності працівників визначаються загальносуспільними, колективними та особистими інтересами самої особи. Вони взаємопов'язані, бо реалізація суспільних інтересів є основою задоволення колективного інтересу, а реалізація колективного інтересу приводить до задоволення особистого інтересу. Особистий інтерес спонукає, підштовхує працівника до професійного зростання, стає стимулюючим фактором ефективної та результативної праці [14, с. 15].

При цьому, як зазначає К. Є. Машков, дія стимулу опосередкована психікою людини, тому стимул лише тоді стає реальною спонукальною силою, коли він перетворюється на мотив [14, с. 2, 7]. Подібну думку висловлює і російська вчена О. В. Солодянкіна, яка вказує, що стимули діють лише в тому випадку, коли вони торкаються доступних для задоволення в даних умовах потреб особистості [2, с. 80]. Варто зауважити, що така позиція вчених є особливо цінною для сучасного українського суспільства та науки трудового права загалом,

оскільки в ній віддзеркалюється не лише адекватне розуміння стимулу та мотиву, але й справедливе розуміння співвідношення мотиву і стимулу, які лише останні шістьдесят років розглядаються у діалектичному взаємозв'язку (раніше, незважаючи на те, що і мотив, і стимул розумілись радянськими вченими як «спонукання до певних дій», мотив відносився до науки психології, а стимул – до економічної науки).

Загалом декотрі вчені й досі помилково ототожнюють правовий мотив і правовий стимул. З цього приводу інші зауважують, що різниця між мотивуванням та стимулюванням є очевидною, зважаючи на правову природу і юридичний зміст цих понять: «мотивація» визначається як процес стимулювання самого себе та інших на діяльність, спрямовану на досягнення індивідуальних та загальних цілей організації (на сьогоднішній день визначення мотивації через стимулювання або стимулювання через мотивацію дуже поширене), а поняття «стимул» визначається як зовнішнє спонукання до дії, поштовх, спонукальна причина, подразник, що впливає на орган почуттів, тобто є зовнішнім відносно людини. Таким чином, принципова відмінність понять «мотивація» і «стимулювання» полягає в тому, що стимулювання є одним із засобів, за допомогою якого може здійснюватися мотивування.

За своєю суттю мотив, як категорія з доктрини психології, завжди пов'язується із задоволенням певних потреб спонукання до дій, тобто прямо впливає на поведінку суб'єкта. З іншого боку, правила і принципи дисципліни праці на підприємстві, які чинять вплив на поведінку працівника обмежувального характеру, завдяки мотивації можуть відігравати і позитивне для працівника значення. Межа між контрольованою й мотивованою поведінкою працівника є умовною та рухомою, головним чином тому, що працівник із сильною мотивацією праці володіє звичкою добросовісно виконувати вимоги і ставитись до них, як до власних норм поведінки.

У рамках доктрини трудового права під поняттям «мотив» чи «дисциплінарний мотив» доцільно розуміти конкретний, усвідомлений вид внутрішнього спонукання, актуальну потребу працівника, яку він намагається задовольнити, працюючи в конкретній компанії.

Під поняттям «мотивація», у свою чергу, вчені розуміють: 1) сукупність мотивів; 2) сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів; 3) стан особи; 4) сукупність рушійних сил; 5) процес спонукання; 6) функцію менеджменту. Поверхнева неоднаковість розуміння дис-

циплінарної чи трудової мотивації працівника пояснюється існуванням низки форм такої мотивації, якими, як зазначається в доктрині, є: 1) матеріальна (здійснюється безпосереднім впливом на стан економічних умов існування працівника і реалізується через систему оплати праці, розподілу матеріальних благ тощо); 2) соціальна (полягає у використанні моральних стимулів, ґрунтується на існуванні в суспільстві цінностей та норми, визнання цінності особистості); 3) політична (полягає у впливі на працівника політичних ідей, ідеалів, програм); 4) адміністративна (основана на дисциплінарній відповідальності працівника за виконання трудових обов'язків, виконання правил трудової діяльності); 5) інформаційна (включає доступність необхідної інформації, можливість надання необхідної інформації людям, які відчувають потребу в ній).

У свою чергу, характер мотивації залежить від соціокультурного середовища й потребує різних стимулюючих інструментів. Громадян мотивує до праці фактор страху, проте лише в короткостроковій перспективі, оскільки народ до цього звикає, тобто якщо роботодавець хоче забезпечити дисципліну праці на підприємстві, йому достатньо лякати працівників звільненням, зниженням заробітної платні, позбавленням премій тощо, і це дасть позитивний результат. Проте у Швеції, наприклад, цей фактор не може бути застосовним у зв'язку з тим, що швед не буде працювати інакше, якщо його налякати санкціями. Так, європейці та американці будуть мотивовані лише «раціональним стимулом», тобто таким, у якому чітко виражено мету, а також розраховано та обґрунтовано способи її досягнення.

Загалом у доктрині трудового права зазначається, що механізм мотивації дисципліни праці в умовах ринкової економіки полягає у: 1) визначенні потреб дисципліни праці за суб'єктами господарювання; 2) сприянні готовності суспільства до дисциплінарної перебудови (мотиваційної, операційної, дисциплінарних змін); 3) застосуванні настанов на дисципліну праці; дотриманні вимог дисциплінарного процесу, які тісно пов'язані з економічною безпекою на кожному рівні загального управління організацією. Саме такий механізм дозволяє забезпечити поєднання інтересів держави, регіонів, суб'єктів господарювання з інтересами працівників, дотримання вимог нормативно-законодавчої бази, враховувати регіональні особливості національного менталітету, запроваджувати економічні важелі і засоби соціального, морально-психологічного впливу, спонукати

особистості до дисциплінованої праці, що як наслідок приведе до стійкої системи економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що основними мотивами, які впливають на ефективність роботи персоналу й, відповідно, дисципліну праці, є: 1) *внутрішні мотиви* (суспільна корисність праці; задоволення від добре виконаної роботи; творчий характер праці; відповідність спеціальності покликанням; почуття власника, зацікавленого у власності; демократичний характер управління підприємством та активна участь у ньому; соціальна справедливість); 2) *зовнішні позитивні мотиви* (рівень оплати праці; розмір пакета акцій, яким володіє працівник підприємства; дивіденди на акцію; прибуток на акцію; соціальні блага, надані підприємством працівникові; соціальна захищеність; можливість професійного зростання); 3) *зовнішні негативні мотиви* (побоювання банкрутства підприємства; побоювання звільнення і безробіття; санкції за порушення трудової дисципліни, переведення на некваліфіковану нижчеоплачувану роботу; побоювання не справитися з виробничим завданням; критика з боку керівників і товаришів по роботі).

Поряд із цим, виходячи з доктрини трудового права, можна виокремити такі види мотивації:

1) матеріальна – призначення, підвищення або пониження окладу, доплати і надбавки; змінна частина заробітку – премії, комісійні тощо;

2) нематеріальна – винагорода за заслуги, що має грошовий вираз, але видається працівникові в не грошовій формі (путівки, подарункові сертифікати, продукція компанії тощо). У більш широкому сенсі нематеріальна мотивація включає в себе також моральні та організаційні інструменти мотивації;

3) моральна – винагороди, що не мають грошового вираження: визнання статусу і заслуг (зустрічі з керівництвом, грамоти, дипломи), надання окремим співробітникам особливих умов роботи (гнучкий або вільний графік, самоконтроль якості тощо) і додаткових можливостей розпоряджатися ресурсами організації;

4) організаційна – створення організаційної культури, що підтримує мотивацію співробітників на досягнення цілей компанії.

При цьому, виходячи з юридичної, економічної та психологічної теорії, можна дійти висновку, що важливе значення для забезпечення дисципліни праці має розуміння сучас-

них мотивів і стимулів працівника, які дещо трансформувалися з переходом України у чергову фазу Світової економічної кризи, а також із появою соціально-політичної і внутрішньої економічної кризи, подолати наслідки й негативні фактори яких, зокрема, можливо шляхом забезпечення дисципліни праці на підприємствах та, відповідно, активізацією якісної праці.

Важливість забезпечення дисципліни праці у процесі подолання загальнодержавних соціально-економічних та політичних проблем відмічалась також і в доктрині трудового права. Так, наприклад, з цього приводу К. В. Бондаревська зазначає, що ставлення до праці суттєвою мірою визначає успіх чи невдачу суспільства у його просуванні по шляху економічного й соціального прогресу. Відповідно, саме зміни у ставленні до трудової діяльності визначають результативність перебудови форм власності й господарювання, а також дієвість ринкових механізмів. Вчена наголошує на тому, що нова трудова мотивація виникає у ринкових умовах не автоматично, а тільки за наявності ряду сприятливих обставин, особливо тих, що впливають на соціальне самопочуття населення. Тому, як зазначає К. В. Бондаревська, сьогодні так надзвичайно важливо зрозуміти мотиваційні механізми людини, зокрема, дослідити структуру трудової мотивації сучасних людей та особливості їх ставлення до праці [15, с. 22].

Висновки. Правильне застосування тих чи інших методів мотивації в умовах сьогодення дозволить роботодавцю підвищити рівень вмотивованості працівників у досягненні кінцевих результатів роботи підприємства чи установи в цілому. Застосовування різних технологій мотивації, тобто раціональна та ефективна комбінація обраних методів, дасть можливість скоротити тривалість періоду перетворення стимулів на мотиви. **Перспективними напрямками дослідження** є визначення інструментів, які дозволяють найбільш повною мірою задовольняти індивідуальні потреби через колективні і забезпечити дисципліну праці, враховуючи баланс інтересів як працівника, так і роботодавця.

Окресливши трудові стимули й мотиви і, відповідно, процеси симулювання та мотивації, можна зробити висновок, що трудове заохочення у широкому сенсі є заохоченням працівника, який добросовісно виконує свої трудові обов'язки, тобто таким, що відповідає вимогам персональних інструкцій, внутрішньому трудовому розпорядку та законодавству України.

Список використаних джерел

1. Біліченко О. С. Класичні і сучасні моделі мотивації трудової діяльності / О. С. Біліченко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2012. – № 4. – С. 119–125.

2. Солодянкіна О. В. Матеріальне стимулювання працівників на підприємстві / О. В. Солодянкіна // Вестник ИЖГТУ. – 2006. – Спецвып. – С. 79–83.
3. Про охорону праці : закон України від 14 жовт. 1992 р. № 2694-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
4. Машков К. Є. Правове регулювання заохочень за трудові досягнення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Машков Костянтин Євгенович. – Київ, 2011. – 16 с.
5. Венедіктов С. В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. / С. В. Венедіктов. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 328 с.
6. Лебедева Е. Н. Механізми правового стимулювання соціально-активного поведіння (проблеми теорії і практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Лебедева Елена Николаевна. – Саратов, 2002. – 28 с.
7. Алексеев С. С. Проблемы теории права : Основные вопросы общей теории социалистического права : курс лекций : в 2 т. Т. 1 / С. С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – 396 с.
8. Смирнов В. Н. Дисциплина труда в СССР / В. Н. Смирнов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1972. – 119 с.
9. Комаров С. А. Теория государства и права : учеб.-метод. пособие ; крат. учеб. для вузов / С. А. Комаров, А. В. Малько. – М. : Норма – Инфра-М, 1999. – 448 с.
10. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве (теоретико-информационный аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Малько Александр Васильевич. – М., 1995. – 39 с.
11. Волинець В. В. Засоби переконання та стимулювання (заохочення) у забезпеченні зобов'язань за трудовим договором / В.В. Волинець // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 92–98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_1_16.pdf.
12. Ухова Л. Д. Правове регулювання поощрення добросовісного труда по російському трудовому законодавству : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ухова Лариса Дмитриевна. – Екатеринбург, 2006. – 26 с.
13. Лазор І. В. Юридичні і соціальні аспекти дисципліни праці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Лазор Ігор Валерійович. – Київ, 2011. – 20 с.
14. Кожушко С. І. Становлення, сучасний стан та перспективи розвитку законодавства про дисципліну праці в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Кожушко Світлана Іванівна. – Харків, 2007. – 20 с.
15. Бондаревская К. В. Философские аспекты мотивации трудовой деятельности / К. В. Бондаревская // Філософія. Культура. Життя. – 2010. – Вип. 34. – С. 21–30.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

КОЛЕСНИК Т. В. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРИМЕНЕНИЮ МОТИВАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ РАБОТНИКОВ

Рассмотрены пути повышения дисциплины труда работников. Определены существующие проблемы в сфере обеспечения дисциплины труда. Конкретизированы понятия «мотивация», «стимул» и «правовой стимул». Исследован мотивационный механизм человека, в особенности структура трудовой мотивации работника в современных условиях. Обоснован вывод о зависимости дисциплины труда работника от внешнего влияния на него стимула и поощрения.

Ключевые слова: *мотивация, мотивирование, стимулирование, правовой стимул, виды мотивации, методы мотивации.*

KOLESNIK T. V. MODERN APPROACHES OF USING MOTIVATION AND STIMULATION OF EMPLOYEES

The article is devoted to the consideration of the ways to improve the labor discipline of employees. The relevance of this problem is caused by the aggravation of a number of issues of social and economic development of the society that negatively affects the material guaranteeing of employees both by the state and by private entrepreneurs. In the conditions of market economy, employers don't use various methods of motivation of employees to ensure the labor discipline.

The existing problems in the area of guaranteeing discipline are defined in the article. Characteristic features are analyzed; the concepts of «motivation», «stimulus», «legal incentive» are clarified. Motivation presented as two interrelated processes: motivation and stimulation. Stimulation is defined as the management process over an employee's behavior or a group of employees, which is expressed in a meaningful impact on staff behavior by influencing the conditions of the life and usage of motives that impel such a labor group to work. The importance of legal incentive in the matter of labor discipline is evident, because it is a factor of influence that is used by an employer (or other authorized person) to correct, improve labor behavior of an employee or a group of employees.

Common and different features of these concepts are researched. Thus, the fundamental difference between the concepts of «motivation» and «stimulation» is the fact that stimulation is one of the means by the assistance of which motivation can be realized.

The following types of motivation like: material, immaterial, moral, organizational are defined and singled out. Motivation mechanisms of a human being are researched, particularly the structure of labor motivation of employees in the modern conditions is studied. Based on the research it is concluded that discipline of employees is almost impossible without external influence on it, which is an incentive and encouragement.

Keywords: *motivation, stimulation, legal incentive, types of motivation, methods of motivation.*

УДК 346.9

М. О. МАЦЕЛИК,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри господарського права та процесу

Національного університету Державної податкової служби України (м. Ірпінь);

О. В. ОНИШКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри господарського права та процесу

Національного університету Державної податкової служби України (м. Ірпінь)

ДО ПИТАННЯ ПОГЛИБЛЕННЯ ПРАВОВОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН ТА ГОСПОДАРСЬКИМИ САНКЦІЯМИ

Досліджено теоретико-правові питання сутності, видів, класифікації та застосування санкцій у сфері господарських (договірних) відносин. Наголошено, що неузгодженості, які виникають у процесі застосування санкцій, нерідко пов'язані з їх термінологічно-сутнісною правовою невизначеністю, а також із відсутністю тісного правового взаємозв'язку із сутнісними характеристиками правопорушень у сфері господарювання.

Ключові слова: *господарські відносини, господарські зобов'язання, правопорушення, санкції, відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції.*

Matselik, N.A. and Onyshko, O.V. (2015), "On the issue of deepening legal relationship between offences of the subjects of economic relations and economic sanctions" ["Do pytannia pohlyblennia pravovoho vzaiemozviazku mizh pravoporushenniamy subiektiv hospodarskykh vidnosyn ta hospodarskymy sanktsi-iamy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 120–124.

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми своєчасного та належного виконання господарських зобов'язань займає чільне місце в процесі вдосконалення правового регулювання господарських (договірних) відносин. Це пов'язано з тим, що, як свідчить юридична практика, кількість випадків невиконання або неналежного виконання приписів правових норм або господарських договорів, контрактних зобов'язань продовжує сягати значних розмірів. У переліку заходів для усунення причин і умов, що спричиняють порушення виконання господарських договорів та відшкодування їх наслідків, особливе місце посідає застосування системи господарських санкцій. Тому проблема співвідношення відповідальності учасників господарських відносин, які вчинили правопорушення, та учасників, які несуть матеріальну відповідальність при заподіянні збитків, завжди перебувала у полі зору багатьох науковців-правознавців і практиків-юристів, серед яких вітчизняні вчені О. Беяневич, О. Вінник,

І. Канзафарова, Б. Карнаух, В. Мамутов, Т. Мацелик, А. Плахотний, А. Чучковська, Р. Шишка, В. Щербина та ін. Їх напрацювання збагатили юридичну науку вагомими узагальненнями правового регулювання господарських відносин із використанням господарських санкцій.

Разом з тим, і сьогодні існують значні розбіжності не лише щодо основних видів санкцій, які застосовуються за правопорушення у сфері господарських правовідносин, а й щодо їх сутності, що вказує на недостатнє використання на практиці потенціалу санкцій як заходів примусу до учасників таких правовідносин.

Тому **мета** цієї статті полягає у поглибленні теоретичних засад господарських санкцій у забезпеченні господарських зобов'язань для посилення правового взаємозв'язку між процесами розвитку господарських відносин та пошуку відповідних господарських санкцій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 217 Господарського кодексу України застосовуються такі види санкцій, як

відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції [1]. Водночас у світовій практиці застосовується більша кількість видів господарських санкцій, що розцінюється як позитивне явище для функціонування контрактного права [2, с. 12]. Варто зазначити, що подібний підхід має об'єктивне підґрунтя, обумовлене низкою чинників, головними серед яких можна назвати як предмет договору та природу його порушення, так і мету (ціль) санкцій, що, в свою чергу, також відзначаються різноманітністю.

Так, щодо мети санкцій, то тут можливі різні варіанти і проглядається ряд відмінностей, які лежать у площині «відшкодування збитків – покарання». Зокрема, в англо-американському праві переважаючою є позиція відшкодування збитків, що пояснюється необхідністю компенсації збитків, а не покарання, зважаючи, що порушення умов договору є цивільним правопорушенням, а не кримінальним злочином [3, с. 359]. Вітчизняні дослідники, аналізуючи види санкцій, що застосовуються у сфері контрактного права США, виділяють штрафні збитки, метою застосування яких є саме покарання порушника за його протиправну поведінку, та, посилаючись на джерело [4, р. 190], зазначають, що за загальним правилом вони не можуть призначатися за порушення контрактних зобов'язань [2, с. 13].

У пошуках відповіді на питання щодо кількості і мети застосування санкцій доречно навести позицію вітчизняних науковців стосовно правового регулювання корупції. Вважається, що зміна правових норм є і буде малоєфективною через можливості обходу заборон, невиконання цих правових норм або їх використання в особистих чи корпоративних інтересах, тобто у корупційних цілях. Тому «провідним принципом усієї антикорупційної політики має бути постійне підвищення ризиків, вартості втрат і рівнів нестабільності для залучених до корупції державних посадовців, представників бізнесу і громадян» [5, с. 118]. І хоча порушення контрактного права і корупція – явища різної правової природи і вимагають різної правової відповідальності, однак постановка питання щодо підвищення ризиків, вартості втрат і рівнів нестабільності за невиконання або неналежне виконання приписів правових норм, господарських договорів, контрактних зобов'язань застосовує на її детальніше вивчення з позиції протидії та попередження подібних порушень.

Існуючі відмінності, а інколи й неузгодженості у поглядах щодо застосування санкцій, на нашу думку, нерідко пов'язані з певними відмінностями у трактуванні сутності окремих

видів санкцій та їх якісних характеристик. Насамперед це стосується таких із них, як штраф, пеня, неустойка. Так, Господарський кодекс України штраф, пеню та неустойку (не надаючи їм окремих визначень) ідентифікує як штрафні санкції, а згідно з Цивільним кодексом України штраф і пеня – це окремі види неустойки. Тобто штраф і пеня не розглядаються як окремі види юридичної відповідальності, а тому можуть бути одночасно стягнутими за порушення окремих видів господарських зобов'язань, передбачених ч. 2 ст. 231 ГК України, не вступаючи у суперечність зі ст. 61 Конституції України, де зазначено що ніхто не може бути двічі притягненим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Отже, проблеми можуть виникати не через недостатню кількість видів санкцій, а власне через їх термінологічно-сутнісну правову невизначеність.

Одне з загальноприйнятих тлумачень поняття «санкція» – це заходи впливу, покарання за порушення закону. При цьому існують різні її види, зокрема господарські, кримінальні, міжнародні, кредитні тощо, залежно від сфери відносин, де ці санкції застосовуються.

Як уже зазначалося, Господарським кодексом України (ст. 217) визначені такі види господарських санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції. Штрафними санкціями (ст. 230) визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня). У той же час не важко помітити, що перелічені види санкцій неоднорідні за своєю природою. Так, відшкодування збитків хоча й становить різновид санкцій, однак воно відмінне від таких санкцій, як штраф, пеня та неустойка.

Для характеристики правової категорії «відшкодування збитків» розглянемо її під кутом зору понять «збиток» та «відшкодувати», зважаючи, що недосконалість понятійного апарату – одна із ключових передумов виникнення низки правових колізій.

Збиток – це матеріальні втрати [6, с. 740] або поняття, що використовується для позначення сукупних втрат. У ГК України під збитками розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною (ст. 224). Збитки трактують також як витрати матеріальних та грошових ресурсів підприємств, об'єднань, організацій, громадян у результаті перевищення витрат на

виробництво і збут продукції над виручкою від її реалізації, тобто перевищення витрат над доходами, а також неефективного господарювання та недоліків у ціноутворенні.

Відшкодувати - давати кому-небудь щось інше замість витраченого, загубленого, знищеного; поповнювати витрати, збитки чимось іншим [6, с. 337–338]. Тобто відшкодування можна

визначити як суб'єктивно-об'єктивну характеристику ситуації, що відбиває прояв, значущість і компенсацію для суб'єкта понесених втрат.

Існують відмінності і у тлумаченні окремих видів штрафних санкцій (табл. 1). Так, пеня – це і грошове стягнення, і неустойка, і форма покарання, а штраф – це грошове стягнення, а також плата.

Таблиця 1

Характеристика окремих видів санкцій

Пеня	Штраф	Неустойка
1) грошове стягнення за невиконання або прострочення взятих за домовленістю чи встановлених законом зобов'язань [7, с. 554]; 2) неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [8, с. 80]; 3) форма покарання у вигляді грошового стягнення, що застосовується до сторони, яка затримала виконання прийнятого по договору зобов'язання [9, с. 202]	1) грошове стягнення, яке накладається як покарання переважно в адміністративному або судовому порядку [10, с. 832]; 2) плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних санкцій), яка справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним правил оподаткування, визначених відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами [8, с. 139]	штраф, пеня – грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання [9, с. 178]

Кожне із наведених визначень відображає певні сторони того чи іншого виду санкцій, їх вплив на правопорушника та специфіку підгалузевих способів захисту, але недосконалість теоретичних основ загальних понять суттєво ускладнює практику застосування цих санкцій.

У контексті розв'язання таких неузгодженостей особливого значення набуває класифікація господарських санкцій, коли згідно з обраним критерієм виділяють окремі групи та види господарсько-правових санкцій (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація господарсько-правових санкцій

Критерій	Група	Вид	Автор
Спосіб впливу на правопорушника	Майнові	Неустойка, штраф, пеня, відшкодування збитків	Щербина В. С.
	Немайнові	Оперативні, адміністративні, господарські	
Спосіб впливу на правопорушника	Майнові	Відшкодування збитків, неустойка (штраф, пеня), заходи конфіскаційного характеру, окремі нетипові заходи відповідальності	Беяневич О. А.
Характер наслідків	Усунення незаконно досягнутих результатів	Стягнення в дохід бюджету грошових сум, конфіскація матеріальних цінностей тощо	Мамутов В. К.
	Обмеження правоздатності правопорушника	Зупинення дії ліцензії, заборона випуску цінних паперів тощо	
Обмеження правоздатності правопорушника	З боку іншої сторони договірної обов'язку	Заходи оперативного впливу, оперативно-господарські санкції	
	Спрямовані на спонукання до необхідної поведінки	Неустойка (штраф, пеня), відшкодування збитків	

З точки зору доцільності розширення видової класифікації господарсько-правових санкцій, можна зазначити наступне. Зважаючи, що єдиною підставою для застосування санкцій через інститут відповідальності є порушення юридичного обов'язку [11, с. 49], особливої ваги, на нашу думку, набуває класифікація господарсько-правових санкцій за критеріями саме правопорушення, його виду, наслідків та впливу на порушника і потерпілого. Вони ж повинні бути і основою поділу господарсько-правових санкцій на окремі групи. Так, беручи за основу позицію І. Кантафарової щодо сутності цивільно-правової відповідальності як охоронного інституту права, де вона виділяє 1) компенсаційний вплив на потерпілого та 2) штрафний (репресивний) вплив [12, с. 171–175], такий поділ може використовуватися і до господарсько-правової відповідальності.

Стосовно наслідків правопорушення це можуть бути обмеження особистого або майнового характеру, а для їх поділу на окремі групи група економічних наслідків має передбачати відшкодування збитків, а група правових – забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

Не менш важливою є класифікація господарсько-правових санкцій і за суб'єктом впливу (відповідальності). Як зазначає Р. Шишка, розглядаючи цивільно-правову відповідальність, сьогодні не існує чіткого розподілу учасників деліктних правовідносин, де слід розрізняти не тільки деліквентів (тих, які вчинили правопорушення), а й відповідачів (компенсаторщиків), які несуть матеріальну відповідаль-

ність за деліквентів, забезпечують компенсаторність при заподіянні збитків [11, с. 47]. Продовжуючи розподіл учасників правовідносин, автор виокремлює і таку групу, як потерпілі, які потребують компенсації, відшкодування збитків, що розглядається, зокрема за англійським правом, як універсальна, первинна санкція.

В укрупненому вигляді необхідно виділяти три групи санкцій правового регулювання господарських (договірних) відносин. Перша група – це господарські санкції, які встановлюються за ініціативою учасників цих відносин за правопорушення у сфері господарювання, за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань, мета яких полягає у реалізації відповідальності, припиненні правопорушень та ліквідації їх наслідків. Друга група – адміністративно-господарські санкції, що встановлюються органами влади за порушення законодавчо встановлених правил господарської діяльності. Третя група – оперативно-господарські санкції, що встановлюються потерпілою стороною за порушення господарських зобов'язань, метою яких є припинення або попередження повторення правопорушень.

Висновок. Лише за умови встановлення тісного правового взаємозв'язку між сутнісними характеристиками правопорушень у сфері господарювання та застосуванням адекватних санкцій можна досягти ефективності правового регулювання відповідальності за виконання господарських зобов'язань зокрема та господарського законодавства в цілому.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Мацелик М. О. Господарські санкції у сфері господарських відносин (порівняльна характеристика з англо-саксонською правовою системою) / М. О. Мацелик, К. О. Гавриш // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2014. – № 3–4 (58–59). – С. 10–15.
3. Гапало С. Ю. Види санкцій за контрактним правом англо-саксонської правової сім'ї / С. Ю. Гапало // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 358–364.
4. Stannard J. E. Delay in the performance of contractual obligation / J. E. Stannard. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 390 p.
5. Лазаренко С. Ж. Базові принципи та елементи антикорупційної політики в Україні / С. Ж. Лазаренко, К. А. Бабенко // Інвестиції: практика та досвід. – Грудень 2014. – № 23. – С. 116–119.
6. Новий тлумачний словник української мови у : у 3 т. Т. 1 / уклад.: В. В. Яременко, М. О. Сліпушко. – Київ : Аконт, 2008. – 926 с.
7. Новий тлумачний словник української мови у : у 3 т. Т. 2 / уклад.: В. В. Яременко, М. О. Сліпушко. – Київ : Аконт, 2008. – 926 с.
8. Податковий словник-довідник / за ред. Л. Л. Тарангул ; [упоряд. Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій, А. М. Новицький та ін.]. – Київ : Знання України, 2010. – 155 с.
9. Словник фінансово-правових термінів: - Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 343 с.
10. Новий тлумачний словник української мови у : у 3 т. Т. 3 / уклад.: В. В. Яременко, М. О. Сліпушко. – Київ : Аконт, 2008. – 862 с.
11. Шишка Р. Б. Щодо відповідальності у цивільному праві / Р. Б. Шишка // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2014. – № 1–2 (56–57). – С. 46–50.

12. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія / І. С. Канзафарова. – Одеса : Астропринт, 2006. – 264 с.

Надійшла до редколегії 19.10.2015

**МАЦЕЛИК Н. А., ОНЫШКО О. В. К ВОПРОСУ УГЛУБЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ
МЕЖДУ ПРАВОНАРУШЕНИЯМИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ
ОТНОШЕНИЙ И ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ САНКЦИЯМИ**

Исследованы теоретико-правовые вопросы сущности, видов, классификации и применения санкций в сфере хозяйственных (договорных) отношений. Отмечено, что несогласованности, которые возникают в процессе применения санкций, нередко связаны с их терминологически-сущностной правовой неопределённостью, а также с отсутствием тесной взаимосвязи с сущностными характеристиками правонарушений в сфере хозяйствования.

Ключевые слова: хозяйственные отношения, хозяйственные обязательства, правонарушения, санкции, возмещение потерь, штрафные санкции, оперативно-хозяйственные санкции.

**MATSELIK N. A., ONYSHKO O. V. ON THE ISSUE OF DEEPENING LEGAL
RELATIONSHIP BETWEEN OFFENCES OF THE SUBJECTS OF ECONOMIC
RELATIONS AND ECONOMIC SANCTIONS**

Theoretical and legal issues of the nature, types, classification and application of sanctions in the sphere of economic (contractual) relations are studied. It is emphasized that the inconsistencies that arise in the process of application of sanctions, are often related to their terminological and essential, legal uncertainty and lack of close legal relationship with the essential characteristics of the offences in the field of economic activity. Attention is paid to the large number of species of economic sanctions applied in the world practice. Research of the possibility of combating and preventing improper execution of commercial agreements while studying legal liability is needed more detailed analysis.

The issue of expediency of enlarging the species classification of economic and legal sanctions is considered. It is offered to make as the basis of their division, first of all, the criterion of the offence, its types, consequences and impact on the offender and the victim. The author has concluded about the need to establish more close legal relationship between the essential characteristics of the offences in the sphere of economic activity and application of appropriate sanctions that would contribute more fully realization of the potential of sanctions as measures of compulsion to participants of economic legal relations.

Keywords: economic relations, economic obligations, offences, sanctions, reimbursement of losses, penalties, operative and economic sanctions.

УДК 347.23

О. А. СУРЖЕНКО,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

**ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
НЕРУХОМОСТІ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ**

Висвітлено взаємозв'язок сучасних причин недоліків у законодавчому регулюванні нерухомості з підходами, які були втілені у законодавстві радянських часів. Зокрема, це стосується вилучення з цивільного обороту землі; відсутності поняття нерухомості та права власності на квартири в багатоквартирних будинках; неврегульованості багатоквартирного будинку як об'єкта права; неприділення визначального значення правовому режиму земельної ділянки для встановлення прав на нерухомість, зведену на ній. Доводиться необхідність кардинального та комплексного вирішення питань належного регулювання нерухомості в сучасному законодавстві.

Ключові слова: нерухомість, земельна ділянка, квартира, багатоквартирний будинок, право власності, об'єкт права.

Surzhenko, O.A. (2015), "Problems of legislative regulation of Ukrainian real estate in the historical context" ["Problemy zakonodavchoho rehuliuвання ukrainiskoi nerukhomosti v istorychnomu konteksti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 124–129.

Постановка проблеми. Нерухоме майно завжди було і залишається однією з найпривабливіших тем для дослідження в цивілістиці. Це пов'язано з його призначенням, цінністю, значущістю не тільки для окремої особи, а й для інфраструктури поселення, зв'язку з таким важливим аспектом спільного проживання людей, як комунікації. Важливими для обговорення є питання не тільки правової характеристики цього об'єкта, але і його перебування в цивільному обороті, а значить, державної реєстрації прав на нього. Це – і саме поняття нерухомості, і окремі її види – земельні ділянки, будівлі, споруди, житлові будинки, підприємства та ін., і способи їх придбання та відчуження, у т. ч. в різних операціях, у процесі приватизації та в інших напрямках.

Стан дослідження. Крім цивілістики, проблеми нерухомості дискутуються в адміністративному, фінансовому, податковому та інших галузях публічного права. Всі вони залишаються в українській правовій дійсності, незважаючи на те, що їх вирішенню присвятили свої дослідження багато вчених, зокрема М. К. Галлянтич, І. В. Спасибо-Фатеева, Є. О. Мічурін, С. В. Кривобок, Т. В. Глушенко, О. В. Демченко, В. С. Логвин, І. А. Галіахметов, Н. І. Груцінська, А. М. Олефіренко, В. Я. Романів та ін.

Метою цієї статті є поглянути на проблематику нерухомості в комплексі і залежно від історії розвитку правових засад її регулювання. Останнє, звичайно, насамперед пов'язано з тими етапами соціально-політичного та економічного порядку, які безпосередньо впливають на правову регламентацію відносин з нерухомістю. Це дозволить уявити собі не тільки картину послідовності змін наукових цивілістичних і законодавчих механізмів щодо цього об'єкта права, а й простежити тенденції для майбутнього вдосконалення законодавства у цій сфері. Подібне системне бачення важливе для українського суспільства зараз, як і тоді, коли К. П. Побєдоносцевим було висловлено спостереження, що у всіх європейських державах історія розвитку поняття власності стосовно нерухомості, землі йде паралельно з історією публічного права. Будь-яка зміна у відносинах власника до землі викликала зміни в суспільних відносинах і навпаки [1, с. 82].

Виклад основного матеріалу. Не будемо заглиблюватися в далекі історичні часи, а обмежимося лише переломними моментами нашої історії на початку і наприкінці ХХ століття та в наш час. Внаслідок революційних подій 1917 р. кардинально змінилися відносини власності. Досить згадати Декрет «Про землю»

1917 р. [2], за яким «право приватної власності на землю скасовується назавжди; земля не може ні продаватися, ні купуватися, ні здаватися в оренду або в заставу, ні будь-яким іншим способом відчужуватися»; «вся земля, за її відчуження, надходить в загальнонародний земельний фонд» з подальшим «розподілом її між трудящими» (переклад наш – О. С.).

Основним законом про соціалізацію землі від 19 лютого 1918 р. [3], прийнятим через доволі короткий час, уже встановлюється скасування не тільки приватної, але й всієї власності на землю: «Всяка власність на землю ... скасовується назавжди. Право користуватися землею належить лише тим, хто обробляє її власною працею, крім випадків, особливо передбачених цим законом» (ст. 1, 3). З прийняттям цих нормативно-правових актів канула в Лету не тільки приватна власність на землю, але й узагалі поняття власності стосовно цього об'єкта, а отже, земля фактично перестала ним бути, оскільки об'єктом права є те, відносно чого в особи є відповідні права та обов'язки.

Правда, трохи інакше було сформульовано це положення в Цивільному кодексі УРСР 1922 р. [4], за ст. 21 якого земля становила *власність держави* і не могла бути предметом приватного обороту. Володіння землею допускало лише на правах користування. Важливою була і примітка до цієї статті, за якою зі скасуванням приватної власності на землю поділ майна на рухоме і нерухоме також було скасовано.

Ці нормативно-правові акти на довгі роки радянської влади зумовили правовий режим і подальше правове регулювання не тільки землі (земельних ділянок), але і всього того, що на ній розташовано, – будівель, споруд, житлових будинків, всякого роду інших будівель. Все це було вилучено зі сфери економічних відносин і правового вжитку. Хоча у ст. 54 ЦК УРСР 1922 р. ще встановлювалося, що предмет приватної власності можуть становити ненаціоналізовані будівлі, підприємства торгівлі, підприємства промислові, що мають найманих робітників не вище передбаченої особливими законами кількості, але в подальшому майже всі ці об'єкти втратили своє значення як нерухомість із властивою їй оборотоздатністю.

Аби не порушувати той фундаментальний правовий порядок, який встановлено цими законами, виникає право забудови (ст. 71 ЦК УРСР 1922 р.) як аналог суперфіцію, відомого ще з давньоримських часів. Уведенням цього права забезпечувалося єдине право держави на землю, але не скасовувалося право фізичних та

юридичних осіб на побудовані ними об'єкти на чужій для них земельній ділянці. Проте встановлювався й обіг права забудови, яке могло бути відчужене або обтяжене заставою (ст. 79 ЦК УРСР 1922 р.).

У 1929 р. до ЦК УРСР додають нову ст. 84-1, якою дозволяється здавати земельні ділянки для забудови робітничим і загальногромадським житлобудівельним кооперативам або, коли вони того побажають, у безстрокове користування. Обороти цих будинків жорстко обмежуються встановленням припису про допустимість їх відчуження тільки іншим робітничим житлобудівельним кооперативам або державним органам незалежно від того, у який спосіб вони відчужуються, тобто включаючи відчуження з прилюдних торгів (ст. 84-3 ЦК УРСР 1922 р.). Таким чином з'являється те правило, згідно з яким зберігається правовий режим слідування земельної ділянки і дотепер. Тобто в разі відчуження будинків переходить і право безстрокового користування земельною ділянкою, на якій будинок збудовано.

Про регулювання такого об'єкта нерухомості, як квартира, в законодавстві того часу майже не йшлося. І це можна зрозуміти, виходячи зі спрямованості законодавства на припинення всіх правовідносин, що мають на меті набуття доходу приватними особами від своєї нерухомості. Адже дохідний дім, експлуатація якого набула поширення в європейських країнах ще в 30-ті роки XIX століття, будувався задля здачі квартир в оренду, а отже, з метою отримання прибутку, чого не допускала радянська влада. Одним із найвідоміших із таких будинків у Києві був «Будинок з химерами», побудований в 1901–1903 рр., у Харкові – розташований по вул. Пушкінській, 19. Взагалі в Харкові до 1917 р. було понад 200 дохідних домів на всіх значущих вулицях міста [5].

У радянські часи ситуація принципово змінилася. Всі квартири в багатоквартирних будинках надавалися громадянам державою відповідно до їх потреб у житлі, що регулювалося житловим законодавством. Згодом було прийнято Житловий кодекс [6], який в основному зводився до регулювання таких відносин. І лише у 80-ті роки XX століття стало потроху поширюватися зведення житлових будинків житлово-будівельними кооперативами (ЖБК), які діяли на підставі своїх статутів, прийнятих відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 30 квітня 1985 р. № 186 [7]. Однак правове регулювання такого об'єкта, як квартира, зберігалось – вона не належала на праві власності особам, які в ній проживали і сплатили факти-

чно її вартість у вигляді так званих пайових внесків (паїв).

Ситуація кардинально змінилася з 1991 р. із прийняттям закону України «Про власність» [8], за яким такі об'єкти, як земля, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, житловий фонд, будівлі та споруди тощо є власністю народу України (ст. 1). Одночасно вводиться такий суб'єкт права власності, як народ України (ст. 2). Відповідно, цей підхід зберігається і в Конституції України 1996 р. (ст. 13) з додаванням того, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. В той час у законі «Про власність» встановлювалося, що народ України здійснює право власності на об'єкти, перелічені в ст. 9 цього Закону, через Верховну Раду України, а також через місцеві ради народних депутатів.

Можна було б стверджувати, що принципових змін у правовому регулюванні землі тут не вбачається, оскільки і за законодавством 1917–18 рр. земля *de-facto* належала народу, в інтересах якого і було проведено націоналізацію та подальший розподіл земельних ділянок. І попри всю спірність введення такого суб'єкта права власності, як Український народ, і в 90-х роках XX століття все те, що йому належить, практично належить і державі (ст. 34 закону «Про власність», ст. 3, 4 Земельного кодексу УРСР 1990 та 1992 рр. [9] та 2001 р. [10]).

Однак принципові зміни сталися. Відповідно до ст. 3 закону «Про власність» і ст. 41 Конституції України дозволяється приватна власність і, більше того, набуває значного поширення внаслідок прийняття законодавства, яким це забезпечувалося. У ст. 13 закону «Про власність» перелічуються різні об'єкти нерухомості, а в ст. 15 вказується про набуття членом ЖБК права власності на квартиру, за яку він сплатив кошти, а громадянами, які проживають у найманому в державі житлі, – можливості його викупити або набути у власність на інших підставах, передбачених законодавством України. В 1992 р. таким законодавством став закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» [11], на підставі якого виникла величезна кількість власників квартир.

Одночасно гостро постало питання про утримання багатоквартирних житлових будинків, про право власності на інші приміщення в ньому (допоміжні, нежитлові) та про узгодження такого режиму нерухомості з загальноприйнятим її поняттям через зв'язок із землею.

Однак в той час про такий об'єкт, як нерухомість, у нормативно-правових актах ще не йшлося. Його регулювання було надане лише в ЦК України 2003 р. (ст. 181) [12].

Час від часу робилася спроба законодавчо врегулювати проблеми, пов'язані з такою нерухомістю, як квартири, розташовані в багатоквартирних будинках. Зокрема, це стосувалося прав на допоміжні приміщення в цьому будинку, що, як зазначалося в ст. 1 закону «Про приватизацію державного житлового фонду», належали на праві спільної власності власникам квартир. Однак спори з цього приводу тривали, і навіть прийняття Конституційним Судом України рішення в 2004 р. [13] ситуацію не покращило [14].

В 2001 р. в Україні прийнято закон «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [15], яким законодавець намагався вирішити проблему утримання багатоквартирних житлових будинків, квартири в яких було приватизовано або згодом набуто у власність іншими особами. Однак ефекту від цього регулювання було замало для країни. І в 2015 р. прийнято новий закон «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» [16].

Варто звернути увагу на те, які об'єкти нерухомості в цій сфері визначаються цивільним законодавством. Це квартира як житлове приміщення, допоміжні та нежитлові приміщення багатоквартирного житлового будинку. Сам же будинок не є об'єктом права власності, в чому і полягає парадокс. Хоча у ст. 1 закону «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» йдеться про співвласника *багатоквартирного будинку*, яким є власник квартири або нежитлового приміщення у багатоквартирному будинку. Тобто законодавець поряд із суб'єктом начебто згадує і такий об'єкт, як багатоквартирний будинок, але вже у ст. 5 та інших статтях цього Закону йдеться про *спільне майно багатоквартирного будинку*. Вживаються й інші вирази – на взірець «управління багатоквартирним будинком» тощо, які свідчать про його розуміння як майна. Однак зіставлення цих понять з іншими, вживаними в цьому Законі, приводить до такого поняття, як «майно майна».

Аналогічна проблема обговорювалася [17; 18] стосовно терміна «підприємство», який розуміють і як об'єкт права (ст. 191 ЦК України), і як суб'єкт права (ст. 62 Господарського кодексу України). Однак у випадку з багатоквартирним житловим будинком маємо дихотомію стосовно об'єкта.

Немає іншого пояснення для неможливості подолання складнощів у регулюванні відносин щодо нерухомості взагалі і житла зокрема, як половинчастість реформ стосовно прав на них. Маючи таку «спадщину» в правовому регулюванні нерухомості, нелегко було змінити підходи на інші під час проведення тих реформ, які відбувалися з 1992 р. Законодавець, дозволивши приватну власність на землю та будівлі, що з нею безпосередньо зв'язані, не змінив того основного постулату, що є визначальним для правового режиму нерухомості, – земельна ділянка чи будівля на ній. Той правовий порядок, який існував за радянських часів, не передбачав ринкових відносин стосовно всієї нерухомості, передусім землі. А той правовий порядок, який запроваджувався з 1992 р., розпочинав реформування відносин саме у сфері набуття права власності на житло і абсолютно не стосувався прав на земельну ділянку. Остання ставала начебто приналежністю головної речі – будинку.

Надалі проблема поглиблювалася тим, що й такого об'єкта, як будинок (багатоквартирний), у цивільному праві не існує, оскільки він як належав, так і продовжував належати до комунальної власності, в яку держава в 1991 [19] та в 1995 [20] роках передала весь житловий фонд.

Склалася дійсно нетипова ситуація з правовим регулюванням нерухомості, коли не тільки земельна ділянка є визначальним для правового режиму всього, що на ній зведене, але й право не регламентує той об'єкт, який фізично існує і вміщує в себе інші об'єкти. Той підхід, за яким вводиться правовий режим спільної власності на всі приміщення та обладнання будинку, крім квартир у ньому, не переконує в прийнятності. Очевидною є хибність такої правової конструкції, оскільки законодавець, обравши її, встановив зовсім інший правовий режим, аніж той, що міститься в ЦК України (глава 26). Це стосується насамперед здійснення співвласниками правомочностей стосовно спільного майна, порядку оформлення прав на об'єкт спільної власності та ін.

Дивує й те, що навіть у разі створення власниками юридичної особи (об'єднання співвласників квартир) вона не стає власником майна, оскільки таким багатоквартирний житловий будинок не названий, а допоміжні приміщення є спільною власністю. Свого часу така суперечлива правова конструкція була передбачена для майна фермерських господарств і виявила свою непридатність, а тому була скасована. Однак законодавець знов іде цим шляхом.

Висновки. Видається, що коли законодавець не запропонує концепцію кардинального реформування відносин власності, то наведені в цій статті проблеми та інші численні проблеми, які пов'язані з неналежним регулюванням нерухомості як об'єкта прав в Україні, будуть не розв'язуватися з прийняттям нормативно-правових актів з конкретних питань, а все більше поглиблюватися. Зараз ми не маємо належного регулювання обороту підприємств,

навіть окремого параграфу в ЦК України стосовно купівлі-продажу такого майна не існує. Відсутнє комплексне регулювання таких комплексів, як ландшафтні парки, маєтки та інші об'єкти, що складаються з цілого комплексу речей різних видів. Тому фрагментарні зміни до українського законодавства не можуть вважатися тими кроками, які потрібні сьогодні нашому суспільству.

Список використаних джерел

1. Победоносцев К. П. Курс гражданского права : в 3 т. / К. П. Победоносцев. – М. : Зерцало, 2003. – Т. 1. – 608 с.
2. Декрет II Всероссийского съезда Советов о земле : [от 26 окт. (8 нояб.) 1917 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_zemle.htm.
3. Основной закон о социализации земли : [от 27 янв. (19 февр.) 1918 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/soczem.htm>.
4. Цивільний кодекс УРСР : [від 16 груд. 1922 р.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf.
5. О доходных домах на Сумской [Электронный ресурс] // Харьков: новое о знакомых местах : [сайт]. – Режим доступа: <http://the-past.inf.ua/list-3-2-3.html>.
6. Житловий кодекс Української РСР : закон України від 30 черв. 1983 р. № 5464-X [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.
7. Про затвердження Примірного статуту житлово-будівельного кооперативу : постанова Ради Міністрів УРСР від 30 квіт. 1985 р. № 186 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP850186.html.
8. Про власність : закон України від 7 лют. 1991 р. № 697-XII [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12>. – Втратив чинність з 2007 р.
9. Земельний кодекс України : закон України від 18 груд. 1990 р. № 561-XII : ред. відбувалась згідно із законом України від 13 берез. 1992 р. № 2196-XII [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
10. Земельний кодекс України : закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3. – Ст. 27.
11. Про приватизацію державного житлового фонду : закон України від 19 черв. 1992 р. № 2482-XII [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>.
12. Цивільний кодекс : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
13. Рішення Конституційного Суду України від 2 берез. 2004 р. № 4-рп/2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-04>.
14. Спасибо-Фатеева І. В. Брейн-ринг: Київський місцевий суд м. Харкова проти Конституційного Суду України / І. В. Спасибо-Фатеева // Юридична газета. – 27.07.2006. – № 14. – С. 17.
15. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : закон України від 29 листоп. 2001 р. № 2866-III [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>.
16. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку : закон України від 14 трав. 2015 р. № 417-VIII [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19>.
17. Спасибо-Фатеева І. В. Правове регулювання приватних підприємств / І. В. Спасибо-Фатеева // Нотаріат для вас. – 2008. – № 6. – С. 21–24.
18. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І. М. Кучеренко. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
19. Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю) : постанова Кабінету Міністрів України від 5 листоп. 1991 р. № 311 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311-91-п>.
20. Положення про порядок передачі в комунальну власність державного житлового фонду, що перебував у повному господарському віданні або в оперативному управлінні підприємств, установ та організацій : постанова Кабінету Міністрів України від 6 листоп. 1995 р. № 891 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-95-п>.

Надійшла до редколегії 28.09.2015

СУРЖЕНКО О. А. ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НЕДВИЖИМОСТИ В ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

Освещена взаимосвязь современных причин недостатков в законодательном регулировании недвижимости с подходами, которые были воплощены в законодательстве советских времён. В частности, это касается исключения из гражданского оборота земли; отсутствия понятия недвижимости и права собственности на квартиры в многоквартирных домах; неурегулированности многоквартирного дома как объекта права; непридания определяющего значения правовому режиму земельного участка для установления прав на недвижимость, возведенную на нём. Доказывается необходимость кардинального и комплексного решения вопросов надлежащего регулирования недвижимости в современном законодательстве.

Ключевые слова: *недвижимость, земельный участок, квартира, многоквартирный дом, право собственности, объект права.*

SURZHENKO O. A. PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION OF UKRAINIAN REAL ESTATE IN THE HISTORICAL CONTEXT

The article in the historical aspect traces the causes of controversial regulation of real estate in modern civil legislation of Ukraine. The attention is paid to those changes that have occurred with the adoption of the Decree «On Land» of 1917 and the Civil Code of Ukrainian SSR of 1922, which secured the land with the state ownership status. The author has considered the legal regime and further legal regulation of specified acts not only concerning the land (land spots), but everything that is situated on it. The author has explained the emergence of the rule, which regulates legal regime of the replication of a land spot till the present day – in case of alienation of houses the right on the land spot is also transferred.

Legal regulation in the legislation of the Soviet era of such real estate objects as an apartment, later – a flat in a block of flats in housing cooperative is considered.

Special attention is paid to fundamental changes since 1991 related to the adoption of the Law of Ukraine «On Property» and the emergence of private ownership on land, housing and other real estate. The problems that have been found in the process of privatization of housing are highlighted. It is indicated that according to the Civil Code of Ukraine (2003) there are different objects of real estate, but the block of flats is not still regulated by it as an object of ownership.

It is proved that the inability to overcome the difficulties in regulating relations in the real estate sphere in general and housing in particular is the result of that regulation, which was before 1991, and half of the reforms concerning the rights on them. The legislator allowing the private property on land and building that is directly connected with it, has not changed the basic postulate, which is crucial to the legal regime of property – land plot or building on it. Therefore, for proper regulation of real estate and the rights on it it is necessary to develop the concept of fundamental reform of property relations with choosing a clear position concerning qualificative object with the rights on which depend the rights on other real estate objects.

Key words: *real estate, land, apartment, block of flats, ownership, object of the law.*

УДК 347.45

Ю. І. ЧАЛИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

факультету права та масових комунікацій

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИХОВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСВІТНЬОЇ ПОСЛУГИ

Аргументовано можливість оцінки відносин з виховання як предмета цивільно-правового регулювання. Оспорено панівну в юридичній науці позицію щодо віднесення виховання винятково до предмета сімейного права, а також до предмета особливої комплексної галузі права – освітнього права. Визначено відповідність виховних відносин ознакам предмета та методу цивільного права. Поряд із навчанням виховання є елементом освітньої послуги, що надається у відповідному договірному зобов'язанні за участі навчальних закладів та учнів, студентів, слухачів чи інших осіб. Вказано на необхідність подальших наукових розвідок стосовно встановлення критеріїв, у відповідно до яких зміст та методи виховання не будуть суперечити засадничим положенням цивільного права.

Ключові слова: *освітня послуга, відносини з виховання, зобов'язання з надання освітніх послуг, договір про надання освітніх послуг.*

Chaliy, Y.I. (2015), "Education as an element of educational services" ["Vykhovannia yak element osvithoi posluhy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 129–132.

Постановка проблеми. Освітні відносини через їх надзвичайну значущість для суспільства привертають до себе увагу з боку представників різних наук. Не залишилися осторонь і правники. Юридична наука збагачена достатньо великою кількістю досліджень, предметом яких стали освітні відносини. Однак, в юриспруденції ще не вироблено необхідної кількості наукових констант, щоб впорядкувати освітні відносини на підґрунті певних сталих засадничих положень. Спори продовжуються як навколо галузевої приналежності норм, що регулюють освітні відносини, так і щодо структурної оцінки цих відносин. Одним із проблемних моментів слід назвати розбіжності щодо кваліфікації відносин з виховання, які є складовою освітньої послуги. На думку В. М. Сирих, В. І. Шкатулли та О. В. Южакової, змістова характеристика виховання та методи досягнення виховних результатів, що використовуються навчальними закладами, можуть слугувати аргументом на користь визнання освітнього права самостійною комплексною галуззю права, яка відрізняється від цивільного права. Принциповими відмінностями, вважають дослідники, є те, що: 1) у позитивному результаті виховання зацікавлене, перш за все, суспільство, а це є проявом публічного інтересу; 2) виховна робота навчальних закладів має ознаки авторитарності, в тому числі щодо підкорення суб'єктів навчання правилам внутрішнього розпорядку [1, с. 44–51; 2, с. 1–45; 3, с. 105–106]. З такою аргументацією, на наш погляд, повністю погодитися не можна, оскільки в ній наявні певні перебільшення, про які говоритиметься нижче.

Стан дослідження. На превеликий жаль, означеній проблемі українськими цивілістами не приділяється належна увага, що вказує на відсутність відповідного диспутивного матеріалу, який дозволив би окреслити напрямки її вирішення. Дослідницькі роботи щодо проблем правового регулювання освітніх відносин є різновекторними як за науковою спеціалізацією, так і за тематикою [4–8].

Виходячи зі сказаного, **метою** цієї статті є визначення ознак виховання, яке здійснюється в обсязі надання навчальними закладами освітніх послуг. Розгляд виховання крізь форму договірної зобов'язання вказуватиме на цивільно-правову природу цих відносин.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на достатньо широке використання в норматив-

них положеннях терміна «виховання» або похідних від нього словосполучень, у законодавстві відсутнє змістовне його розкриття. Звернення до тлумачних словників дозволяє встановити два аспекти розуміння виховання: а) виховання як процес; б) виховання як результат. Виховання як дія (процес) – це систематичний та цілеспрямований вплив на людину з метою її культурного розвитку, формування моральних та світоглядних орієнтирів поведінки. Відповідно в результативному значенні виховання розуміється як сукупність особистісних соціальних ознак людини, що вказують на рівень її культури, моральних та світоглядних якостей [9; 10].

З огляду на те, що людина піддається виховному впливу через функціонування такого інституту, як сім'я, відносини з виховання традиційно кваліфікуються сімейно-правовими. Особисті немайнові відносини з виховання дітей у сім'ї мають специфічні ознаки, які, поміж іншої аргументації, використовувалися свого часу для обґрунтування прийняття в Україні поряд із новим Цивільним кодексом також і Сімейного кодексу.

Серед цих ознак вказується, що: сімейно-виховні відносини виникають із своєрідних юридичних фактів (походження одних осіб (дітей) від інших (батьків), усиновлення, прийняття під опіку тощо); виховання дітей є не тільки правом, а одночасно і юридичним обов'язком батьків чи інших осіб; виховання дітей не позбавлене авторитарних методів впливу (батьківської влади); такі відносини є достатньо тривалими та не можуть бути, за загальним правилом, припинені за волею їх учасників. Все це, на думку прихильників виокремленого нормативного впорядкування сімейних відносин (сімейних відносин у широкому значенні), є підставою для виведення означених відносин за межі предмета цивільно-правового регулювання.

Що стосується освітньо-виховних відносин, то вони, як вже зазначалося, сприймаються правниками переважно як публічні відносини, що регулюються імперативними нормами на засадах владної підкореності одних (вихованців, учнів, студентів) іншим (педагогічним працівникам, навчальному закладу в цілому).

За нашим переконанням, виховні відносини за участі навчальних закладів та учнів, студентів, слухачів чи інших осіб, на яких здійснюється виховний вплив, є предметом цивільно-правового регулювання. Виховання є складовою

освітньої послуги, що надається навчальними закладами.

Будь-які освітні відносини за участі тих чи інших навчальних закладів мають договірну форму, точніше, їх слід кваліфікувати як договірні зобов'язання. Незалежно від того, надається освіта за власні кошти замовників чи за рахунок загальнодержавного бюджету, бюджетів територіальних громад, такі відносини мають форму договірних зобов'язань. Змістовно відносини з надання освіти «за контрактом» чи, навпаки, «за бюджетом» є нерозрізненними, тому не можуть мати різну правову форму свого впорядкування. На цю обставину зверталася увага й іншими вченими [11, с. 148–149; 12, с. 59–62]. Виходячи з цього, необхідно робити висновки і про методи впливу на такі відносини.

Будь-які договірні відносини, включаючи відносини з надання освітніх послуг, вибудовуються на методології приватного права: їх суб'єкти є юридично рівними та незалежними у майновому значенні, вільно волевиявляються щодо обрання контрагента за договором, мають диспозитивну свободу стосовно формулювання умов договору тощо. Та обставина, що перебування суб'єктів навчання у навчальному закладі пов'язане з їх підпорядкуванням правилам внутрішнього розпорядку, не спростовує тезу про юридичну рівність цих учасників освітніх відносин як сторін договору. Специфіка надання освітніх послуг викликає необхідність організації поведінки суб'єктів, оскільки такі послуги надаються не персонально, а шляхом функціонування груп, класів, лекційних потоків тощо. При впорядкуванні цього процесу без встановлення дисциплінарних вимог не обійтися. До речі, прищеплення уміння діяти згуртовано для досягнення певної мети також містить у собі виховний елемент. Тож відносини з надання освітніх послуг є предметом цивільного права, але порядок надання цих послуг тісно пов'язаний з проявом дисциплінарного впливу. Існування двох цих правових форм – цивільно- та дисциплінарно-правової – не перетворює подібні правові відносини на комплексні, а самі норми, що їх регулюють, не стають «особливою комплексною галуззю права». У цьому випадку слід бачити узгоджену дію приватно-правових та відповідних публічно-правових норм, які не втрачають свою належність до відомих галузей права.

Безумовно, виховання і як процес, і як результат не є основною метою вступу сторін у договірні відносини з надання освітніх послуг.

Принаймі, сказане стосується професійної освіти, яка переслідує мету формування у суб'єктів навчального впливу, перш за все, компетенцій, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Програми дошкільної та шкільної освіти передбачають більший вміст виховних заходів. Відрізняється і зміст виховання дошкільнят, школярів та юнаків, які вже здобувають вищу освіту.

Отже, відносини з виховання, що виникають за участі навчальних закладів та осіб, які навчаються в цих закладах, реалізуються в межах договірного зобов'язання з надання освітньої послуги. Цікаво відзначити, що виховна дія має немайновий характер та спрямовується на формування у суб'єкта навчально-виховного впливу особистих немайнових благ, але опосередковується правовою формою послуги, яка розцінюється з цивілістичних позицій різновидом майнових правовідносин.

Підводячи підсумки, відзначимо, що виховання як вид соціальних відносин є предметом регулювання норм не тільки сімейного, й цивільного права. Наявність дисциплінарного впливу не перетворює такі відносини на комплексні та не формує підґрунтя для виникнення нового галузевого утворення – освітнього права як самостійної комплексної галузі права. У цьому випадку йдеться про взаємну дію різногалузевих правових норм стосовно одних і тих же суб'єктів. Тому різними будуть і правовідносини, хоча й за участі одних і тих же суб'єктів.

Визначаючи **напрямки подальших наукових розвідок**, слід вказати на проблему встановлення балансу між публічним та приватним інтересами стосовно визначення змісту та методів виховання. Зміст виховання, тобто вплив на особу з метою формування в неї моральних та світоглядних якостей певного спрямування (у яких зацікавлене суспільство), може конфліктувати з власними уподобаннями особи у цій сфері. Тому, можна говорити про потенційну можливість порушення інтересів чи навіть особистих немайнових прав, зокрема права на індивідуальність. Методи виховного впливу також не повинні порушувати прав на свободу, особисту недоторканність, повагу до гідності та честі і згаданого права на індивідуальність (ст. 288, 289, 297, 300 ЦК України). Зважаючи на це, науковці в галузі цивільного права мають розробити певні критерії правомірності виховного впливу, щоб названі права чи інтереси фізичних осіб не зазнавали порушень.

Список використаних джерел

1. Сырых В. М. Предмет правового регулирования образовательного права / В. М. Сырых // Право и образование. – 2001. – № 3. – С. 43–58.

2. Шкатулла В. И. Образовательное право : учеб. для вузов / В. И. Шкатулла. – М. : Норма, 2001. – 688 с.
3. Южакова О.В. Об определении образовательной услуги / О. В. Южакова // Право и образование. – 2005. – № 5. – С. 102–108.
4. Астахов В. В. Правовое регулирование функционирования в Украине высших учебных заведений, основанных на негосударственной форме собственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Астахов Виктор Викторович. – Харьков, 1999. – 178 с.
5. Карчевский К. А. Платные образовательные услуги высших заведений образования МВД Украины: гражданско-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Карчевский Константин Анатольевич. – Харьков, 2001. – 193 с.
6. Загородній С. А. Договір про професійну підготовку у вищому навчальному закладі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Загородній Сергій Андрійович. – Харків, 2007. – 190 с.
7. Деревянко Б. В. Надання освітніх послуг: правовий статус суб'єктів : монографія / Б. В. Деревянко. – Донецьк : Кальміус, 2011. – 336 с.
8. Деревянко Б. В. Адміністративно-правове регулювання надання послуг у сфері освіти : монографія / Б. В. Деревянко. – Донецьк : Кальміус, 2012. – 528 с.
9. Виховання // Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vykhovannja>.
10. Виховання // Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovník.com/виховання>.
11. Сфера услуг: гражданско-правовое регулирование : сб. ст. / под ред. Е. А. Суханова, Л. В. Санниковой. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – 240 с.
12. Малеина М. Н. Договор о подготовке специалиста с высшим профессиональным образованием / М. Н. Малеина // Государство и право. – 2004. – № 8. – С. 57–66.

Надійшла до редколегії 26.10.2015

ЧАЛЫЙ Ю. И. ВОСПИТАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ УСЛУГИ

Аргументирована возможность оценки отношений по воспитанию как предмета гражданско-правового регулирования. Оспорена господствующая в юридической науке позиция об отношении воспитания исключительно к предмету семейного права, а также к предмету особенной комплексной отрасли права – образовательному праву. Определено соответствие воспитательных отношений признакам предмета и метода гражданского права. Наряду с обучением воспитание является элементом образовательной услуги, оказываемой в соответствующем договорном обязательстве с участием образовательных учреждений и учащихся, студентов, слушателей либо других лиц. Указано необходимость проведения дальнейших научных исследований, связанных с потребностью выработки критериев, в соответствии с которыми содержание и методы воспитания не будут противоречить принципиальным положениям гражданского права.

Ключевые слова: образовательная услуга, отношения по воспитанию, обязательства об оказании образовательных услуг, договор об оказании образовательных услуг.

CHALIY Y. I. EDUCATION AS AN ELEMENT OF EDUCATIONAL SERVICES

The ability to assess the relationship of education as a matter of civil law regulation is argued. The ruling in legal science education position on referring education exclusively to the subject of family law as well as the subject of a special complex branch – educational law is disputed. Along with learning education is a part of the educational services provided under contractual obligation with the participation of educators and students, audience or other persons. The subject and method of legal regulation point at the civil nature of the educational relationship. As an element of educational services relationship on education is a form of property relations. Contract form of existence specifies the civil affiliation of education. The conclusion of the subordination of the relationship to methods of civil regulation follows: the parties have a legal and patrimonial autonomy and express their will freely. The position on display in the educational sphere only publicly-legal methods of regulation estimated as mistaken. One should distinguish proper educational services as a kind of civil relations, and other relations, which may be based on publicly-legal methods of regulation. A need for further scientific researches related with the need to develop criteria by which the content and methods of education will not be contrary to fundamental provisions of the civil law is indicated. Due to the presence in the sphere of education both public and private interest, the content and methods of education are assessed by the participants of such relationships in different ways, which makes it necessary to establish an appropriate balance between such interests.

Keywords: educational service, relationship on education, obligations on providing the educational services, contract on providing the educational services.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:351.743-055

В. І. БАРКО,

*доктор психологічних наук,
професор кафедри соціології та психології
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

В. В. ВЕЛИЧКО,

*старший оперуповноважений в особливо важливих справах
Департаменту державної служби по боротьбі з економічною злочинністю МВС України (м. Київ)*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ І ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ІНТЕРПОЛУ МВС УКРАЇНИ

На основі теоретичного аналізу наукових праць, чинного законодавства та емпіричного дослідження визначено психологічний зміст і основні психологічні особливості професійної діяльності працівників Українського бюро Інтерполу МВС України. Показано, що виконання працівниками Інтерполу службових завдань і функцій в умовах сьогодення супроводжується підвищеними вимогами до знань, умінь та індивідуально-психологічних якостей фахівців; ефективним засобом підвищення ефективності їх діяльності є розробка психологічних механізмів діагностики і розвитку готовності особистості до професійної діяльності в системі органів Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, Українське бюро Інтерполу, індивідуально-психологічні особливості, професійна правоохоронна діяльність.

Barko, V.I. and Velychko, V.V. (2015), "Psychological content and features of the professional law enforcement activity of Interpol personnel" ["Psykhologichnyi зміst i osoblyvosti profesiinoi pravookhoronnoi diialnosti pratsivnykiv Interpolu MVS Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 133–137.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення все більшого значення набуває боротьба правоохоронних органів країн світу з транснаціональною злочинністю. У листопаді 1992 року на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (м. Дакар, Сенегал) Україну прийнято до Міжнародної організації кримінальної поліції (МОКП) – Інтерполу; 25 березня 1993 року постановою Кабінету Міністрів України № 220 створено Національне центральне бюро Інтерполу в Україні та затверджено Положення про підрозділ [1].

Наразі в Україні функціонує Робочий апарат Українського бюро Інтерполу, який є самостійним структурним підрозділом апарату Міністерства внутрішніх справ України на правах департаменту і покликаний забезпечувати реалізацію повноважень МВС щодо представництва України в Міжнародній організації кримінальної поліції (Інтерполі) та Європейському поліцейському офісі (Європолі), а також повноважень МВС як Національного центрального бюро Інтерполу та Національного контактного пункту Європолу в Україні. Робочий апарат

Укрбюро Інтерполу є центром координації та забезпечення взаємодії правоохоронних та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу.

Аналіз нормативно-правових джерел свідчить про важливість виконуваних працівниками Інтерполу завдань, до головних із яких належать: а) реалізація, у межах компетенції, державної політики щодо боротьби зі злочинністю, яка має транснаціональний характер; б) координація, організація та забезпечення співробітництва правоохоронних та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав у сфері боротьби зі злочинністю з використанням можливостей Інтерполу та Європолу. Професійна діяльність працівників Інтерполу є складною, вона пов'язана зі значними психологічними навантаженнями [1; 2]. Проте психологічні аспекти діяльності фахівців на сьогодні досліджено недостатньо, саме у визначенні психологічного змісту і механізмів оптимізації професійної діяльності

працівників Інтерполу полягає резерв підвищення її ефективності.

Мета наукової статті полягає в тому, щоб на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових праць та емпіричних даних дослідити основні психологічні особливості професійної діяльності працівників Інтерполу ОВС України і на цій основі визначити напрями її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням дослідження психологічних особливостей діяльності кримінальної міліції (поліції) в останні роки присвятили чимало праць провідні вітчизняні і зарубіжні дослідники в галузі юриспруденції та юридичної психології, зокрема О. М. Бандурка, В. Д. Берназ, С. М. Гусаров, О. Ф. Долженков, А. П. Кіцул, Л. І. Казміренко, І. В. Клименко, В. О. Криволапчук, П. В. Макаренко, О. А. Мартиненко, Л. І. Мороз, А. П. Москаленко, Е. В. Ришов, М. М. Саппа, В. А. Чайковський, Б. Г. Бовін, М. І. Мягких, В. Є. Петров та інші. В їхніх дослідженнях порушувались питання організаційно-правового регулювання проблемних питань управління персоналом кримінальної міліції ОВС, професійного відбору персоналу, професійної підготовки та формування психологічної готовності до діяльності тощо. Проте, незважаючи на значну кількість праць учених, питання теоретико-методологічних і прикладних досліджень психологічних аспектів діяльності Інтерполу залишилися поза увагою науковців. В умовах сьогодення, враховуючи специфіку і складність правоохоронних функцій працівників Інтерполу, постає питання визначення психологічного змісту і психологічних особливостей їх професійної діяльності; потребують вдосконалення і подальшої розробки психологічні засоби діагностики і розвитку психологічної готовності особистості до такої діяльності, методи покращення професійного відбору персоналу підрозділів Інтерполу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень останніх років дозволив установити, що Робочий апарат Укрбюро Інтерполу відповідно до покладених на нього завдань виконує низку функцій, зокрема: здійснює обмін інформацією з органами державної влади України і з компетентними органами іноземних держав з питань боротьби зі злочинністю; отримує запити про проведення перевірок, оперативно-розшукових та інших заходів на території України від компетентних органів іноземних держав – членів Інтерполу й організовує їх виконання; інформує національні центральні бюро Інтерполу іноземних держав (НЦБ Інтерполу) про результати виконання їх запитів ор-

ганами державної влади України; надсилає до НЦБ Інтерполу іноземних держав запити правоохоронних органів України про проведення перевірок, оперативно-розшукових заходів на їх території; інформує органи державної влади України про результати виконання їх запитів компетентними органами іноземних держав; отримує запити від Європолу, організовує їх виконання органами державної влади України та інформує Європол про результати їх виконання; організовує та координує за запитами правоохоронних органів України міжнародний розшук обвинувачених, підсудних та засуджених осіб, які переховуються від органів досудового слідства, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, а також безвісно зниклих; організовує розшук на території України осіб, які переховуються від органів розслідування, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, а також безвісно зниклих; організовує прийом-передачу осіб, щодо яких Генеральною прокуратурою або Міністерством юстиції України прийнято рішення про задоволення клопотань компетентних органів іноземних держав щодо екстрадиції, тимчасової видачі, транзитного переміщення або передачі для відбування призначеного покарання; організовує конвоювання осіб, щодо яких компетентними органами іноземних держав прийнято рішення про задоволення клопотань Генеральної прокуратури або Міністерства юстиції України щодо екстрадиції, тимчасової видачі, транзитного переміщення або передачі для відбування призначеного покарання; забезпечує обмін інформацією між органами державної влади України та компетентними органами іноземних держав щодо ідентифікації невідомих осіб та невпізнаних трупів; передає органам державної влади України та державним органам іноземних держав клопотання про взяття під варту або затримання особи, щодо якої буде направлено запит про видачу, а також про надання взаємної допомоги у кримінальних справах; ініціює проведення на території інших держав – членів Інтерполу розшукових заходів з метою встановлення місцезнаходження викраденого майна; здійснює міжнародне співробітництво з питань безпеки та охорони громадського порядку під час підготовки та проведення міжнародних масових заходів; співпрацює з дипломатичними установами за кордоном та дипломатичними установами іноземних держав в Україні з питань боротьби зі злочинністю; здійснює обмін інформацією з розвідувальними органами України з питань, що стосуються боротьби

зі злочинністю; використовує можливості та координує діяльність офіцерів зв'язку МВС України в іноземних державах і міжнародних організаціях; отримує доступ до інформаційних систем та банків даних органів державної влади України, використовує їх у своїй діяльності; створює і використовує власні автоматизовані інформаційні системи та обліки; вносить керівництву МВС пропозиції щодо розроблення проектів міжнародних договорів України з питань боротьби зі злочинністю, а також щодо розроблення актів законодавства та відомчих нормативно-правових актів з питань боротьби зі злочинністю; узгоджує, подає на затвердження та реєстрацію нормативно-правовий акт про порядок використання правоохоронними та іншими органами державної влади України можливостей Робочого апарату Укрбюро Інтерполу щодо боротьби зі злочинністю; організовує участь представників правоохоронних та інших органів державної влади України в навчальних програмах та заходах, що проводяться Інтерполом та Європолом; здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади України з питань боротьби зі злочинністю на підставі матеріалів Інтерполу та Європолу тощо [3; 4].

У зарубіжній науковій літературі виділяють три основні складові професійної діяльності співробітників МОКП Інтерполу [5]: 1. Робота з документацією. Ця складова займає в середньому до 40 % робочого часу. 2. Оперативно-розшукові заходи. Становить близько 35 % робочого часу співробітників Інтерполу, в тому числі: обшуки (14 %), виїзди на місце події (6 %), виїзди на затримання (15 %). У співробітників деяких оперативних підрозділів значну частину робочого часу займає оперативне спостереження. 3. Міжособистісна комунікація. До цієї складової належать опитування свідків, потерпілих, підозрюваних, засуджених, бесіди з експертами, робота з конфіденціальними та іншими інформаційними джерелами. Комунікативні складові займають до 25 % робочого часу працівника Інтерполу.

Аналіз завдань і функцій свідчить про те, що професія працівника Інтерполу належить до складних, які вимагають від людини багатьох знань та умінь, певних здібностей і психологічних якостей. Дослідження показало, що фахівець Інтерполу повинен знати відомчі і міжнародні нормативні документи, що регулюють питання організації міжнародного співробітництва Інтерполу (накази, розпорядження, інструкції тощо); форми, методи та способи управління роботою групи, впливу на вирі-

шення питань міжнародного співробітництва; організацію взаємодії з органами та підрозділами Служби безпеки, Державної митної служби, прокуратури, Державного комітету у справах охорони державного кордону та Державної фіскальної служби України; організацію проходження інформації, діловодства, обліку виконаної роботи, контролю за виконанням запитів. Обов'язковим є знання іноземних мов. Фахівець також повинен уміти контактувати з колегами за напрямками (економічна злочинність, розшук осіб, незаконний обіг наркотиків, злочини, вчинені проти особи та її майна, пов'язані з викраданням автотранспорту, у сфері економіки, пов'язані з нелегальною міграцією, підrobкою документів, торгівлею людьми, незаконним обігом зброї та вибухівки, наркотичних засобів, розшуком культурних цінностей, розповсюдженням дитячої порнографії тощо), здійснювати виїзди слідчо-оперативних груп тощо, якісно і вчасно виконувати запити, які надійшли з НЦБ Інтерполу в Україні, у тому числі за певний період; взаємодіяти з правоохоронними органами зарубіжних держав під час діяльності, пов'язаної з попередженням, розкриттям та розслідуванням злочинів, що мають транснаціональний характер або виходять за межі України [6].

На думку деяких авторів, оперативно-розшукова діяльність працівників підрозділів кримінальної міліції, у тому числі Інтерполу, належить до числа «критичних» видів діяльності, що здійснюються в екстремальних та стресових умовах. У діяльності підрозділів кримінальної міліції існують психологічні особливості, що є специфічними для оперативної роботи, поєднання яких зумовлює їх психологічну своєрідність. До них, зокрема, належать: активна протидія злочинного елементу та навколо злочинної інфраструктури; негласність значної частини оперативно-розшукових заходів; зацікавлений та здебільшого примусовий характер більшості видів спілкування в оперативно-розшуковій діяльності; необхідність конспірації поведінки, стилів поведінки, соціальних ролей та істинних психоемоційних станів суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.

За результатами функціонального аналізу оперативно-службової діяльності підрозділів кримінальної міліції нами здійснено класифікацію заходів оперативно-розшукової діяльності працівників Інтерполу: до першого блоку віднесено ті, що поєднуються із правами працівників оперативних підрозділів і мають чітко визначений предметний характер та спрямовані на безпосереднє отримання і фіксацію фактичних даних про злочинні діяння; до другого

блоку віднесено заходи, спрямовані на пошук і отримання з різних джерел інформації, що має оперативно-розшукове значення. Як вважають вітчизняні науковці в галузі оперативно-розшукової діяльності, найбільш типовою, характерною, провідною ознакою діяльності працівників кримінальної міліції, що за психологічними особливостями вирізняє її з-поміж інших, є постійне протистояння зі злочинним середовищем. При цьому, на відміну від інших видів діяльності в органах внутрішніх справ України, оперативно-розшукова передбачає безпосередній контакт зі злочинцями, у тому числі в неформальній (такій, що не передбачена законодавством) обстановці [7].

У процесі професіографічного дослідження діяльності працівників підрозділів Інтерполу застосовувались методи спостереження, анкетування, опитування експертів, тестування. Для більш глибокого дослідження характерологічних особливостей особистості застосовувався адаптований Л. М. Собчик варіант ММРІ – стандартизований метод дослідження особистості (СМДО).

Власні дослідження і дані зарубіжних науковців показали, що для успішного виконання функціональних завдань працівник МОКП Інтерполу повинен мати низку професійно важливих індивідуально-психологічних якостей, зокрема:

- високу психофізіологічну витривалість і працездатність, пов'язану з відсутністю фіксованого робочого часу; середня тривалість робочого часу становить 10–12 годин, нерідко співробітники працюють без вихідних днів, непоодинокими є випадки нічної роботи;

- розвинуту увагу (стійкість, здатність до швидкого переключення, концентрацію, розподіленість), оскільки працівнику тривалий час доводиться вести спостереження за об'єктом, чекати, супроводжувати об'єкт; здатність помічати малопомітні зміни в об'єкті спостереження;

- сильну нервову систему, що пов'язано з необхідністю витримувати значні емоційні навантаження, долати почуття невпевненості, невизначеності; високу лабільність нервових процесів і реакції на рухомий об'єкт, добру координацію рухів, високий темп рухів, здатність швидко діяти при дефіциті часу;

- розвинуті зоровий і слуховий аналізатори, добрий окомір, добру локалізацію звуків у просторі;

- розвинений інтелект (вербальний, невербальний, емоційний, «кристалічний» і «вільний»); сформовані розумові операції аналізу і

синтезу, індукції і дедукції, здатність до генерування нових ідей, асоціацій, дивергентного мислення, уміння виділяти головне, класифікувати, узагальнювати;

- різноманітні комунікативні якості: здатність налаштовувати людей на розмову; вміння швидко встановлювати контакти з потрібними людьми, уміння знайти оптимальну форму і позицію спілкування, уміння переконувати опонента і маніпулювати співрозмовником, відстоювати свою точку зору;

- емоційно-вольові якості: здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях, об'єктивно оцінювати свої сили і можливості, долати труднощі, уміння «тримати себе в руках» у конфліктних ситуаціях, діяти рішуче і сміливо у разі небезпеки.

Окрім цього, задля успішного виконання функціональних обов'язків працівник Інтерполу повинен бути здатним до рольового перевтілення, мовної винахідливості, приховування намірів. Фахівцеві мають бути притаманні такі риси характеру, як самостійність, активність, сміливість, готовність до розумного ризику, домінантність, екстравертованість, агресивність, ініціативність, наполегливість, оптимізм.

Таким чином, дослідження психологічних особливостей професійної діяльності працівників підрозділів Інтерполу свідчить про те, що цей вид правоохоронної діяльності потребує від фахівця досконалих знань із різних галузей права, іноземних мов, багатьох умінь і особистісних якостей; він характеризується стресогенністю, підвищеними психофізіологічними навантаженнями на фахівця, що пов'язано зі значним обсягом виконуваних функцій, не лімітованим у часі робочим графіком, специфікою здійснення оперативно-розшукових заходів, необхідністю взаємодіяти із соціально небезпечним кримінальним оточенням тощо. У зв'язку з тим ефективному працівникові Інтерполу необхідно володіти низкою індивідуально-психологічних якостей – у першу чергу, достатньо високим інтелектом, силою і лабільністю нервової системи, мати такі риси, як самостійність, активність, сміливість, готовність до розумного ризику, домінантність, екстравертованість, агресивність, ініціативність, наполегливість, оптимізм. Підвищення ефективності діяльності працівників підрозділів Інтерполу, таким чином, можливе за умови запровадження науково обґрунтованої системи професійно-психологічного відбору кандидатів на посади, а також за наявності системи психологічного супроводу професійної діяльності фахівців Інтерполу, яка б забезпечувала розвиток необхідних

поліцейським професійно важливих якостей, профілактику стресів і можливих проявів професійної деформації особистості. Для досягнення зазначеної мети вбачається доцільним упровадження в систему психологічного супроводу спеціальних засобів, зокрема, професійно-пси-

хологічних тренінгів. Досвід роботи багатьох підрозділів кримінальної міліції МВС України і закордонної кримінальної поліції свідчить про те, що використання подібних тренінгів у системі професійно-психологічної підготовки персоналу дає значний позитивний ефект.

Список використаних джерел

1. Про Національне центральне бюро Інтерполу : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-п>.
2. Мацко А. Правові та організаційні аспекти діяльності Інтерполу в Україні / Анатолій Мацко // Право України. – 2001. – № 9. – С. 96–99.
3. Некрасов В. А. Використання можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у боротьбі зі злочинами : навч. посіб. / В. А. Некрасов, В. Б. Смелік, С. Є. Житняк. – Київ : КНТ ; Скіф, 2008. – 163 с.
4. Гайова Г. Правові основи діяльності Інтерполу, його роль і місце в системі органів правопорядку / Г. Гайова // Підприємництво. Господарство. Право. – 2006. – № 5. – С. 114–118.
5. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел : [справ. пособие] / под ред. Б. Г. Бовина, Н. И. Мягких, А. Д. Сафронова. – М. : Науч.-исслед. центр проблем мед. обеспечения МВД РФ, 1997. – 344 с.
6. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник / Л. Д. Тимченко. – Изд. 3-е, стер. – Харьков : Консум ; Нац. ун-т внутр. дел, 2004. – 528 с.
7. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності : [монографія] / О. Ф. Долженков, Г. С. Запорожцева, А. П. Кіцул, Е. В. Рижков. – Одеса : НДРВВ ОІВС, 2001. – 247 с.

Надійшла до редколегії 26.10.2015

БАРКО В. И., ВЕЛИЧКО В. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ИНТЕРПОЛА

На основе теоретического анализа научных работ, действующего законодательства и эмпирического исследования определены психологическое содержание и основные психологические особенности профессиональной правоохранительной деятельности работников Украинского бюро Интерпола МВД Украины.

Показано, что выполнение сотрудниками Интерпола служебных заданий и функций в современных условиях сопровождается повышенными требованиями к знаниям, умениям и индивидуально-психологическим качествам специалистов; эффективным средством повышения эффективности их деятельности является разработка психологических механизмов диагностики и развития готовности личности к профессиональной деятельности в системе органов Международной организации уголовной полиции – Интерполе.

Ключевые слова: органы внутренних дел, Украинское бюро Интерпола, индивидуально-психологические особенности, профессиональная правоохранительная деятельность.

BARKO V. I., VELYCHKO V. V. PSYCHOLOGICAL CONTENT AND FEATURES OF THE PROFESSIONAL LAW ENFORCEMENT ACTIVITY OF INTERPOL PERSONNEL

Based on the theoretical analysis of scientific publications, current legislation and empirical research the author has determined the psychological content and basic psychological characteristics of the professional law enforcement activity of the employees of Ukrainian Interpol Bureau of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

It is demonstrated that the performance of professional tasks and functions by Interpol staff in modern conditions is accompanied by increased demands for knowledge, skills, individual and psychological qualities of specialists. Law enforcement activity of Interpol departments is characterized by stress level, increased psychological stress on employees, which is associated with a significant volume of the performed functions, working schedule not limited by time, the specifics of ongoing operative and search actions, the need to interact with criminal environment, etc.

The author of the article grounds that an effective means of increasing the efficiency of professional activity of Interpol employees are further development of psychological mechanisms of diagnosis and development of readiness of a personality to such activities in the system of agencies of the International Criminal Police – Interpol, improvement of professional psychological selection and professional training.

Keywords: internal affairs agencies, employees of Ukrainian Interpol Bureau, individual and psychological characteristics, professional law enforcement activity.

УДК 159.95

С. П. ГІРЕНКО,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки
факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції
громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

М. О. КОТЕЛЮХ,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції
громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

О. В. ПЕТЛЕНКО,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції
громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Розглянуто особливості адаптаційних стратегій поведінки особистості відносно подолання труднощів, пов'язаних із процесом адаптації працівників ОВС до умов службової діяльності та профілактики формування соціально-психологічної дезадаптації особистості. Запропоновано види психологічної корекції щодо формування адаптивних стратегій поведінки особистості працівників ОВС.

Ключові слова: адаптація, стратегія поведінки, працівники ОВС, професійна діяльність, психопрофілактика.

Girenko, S.P., Koteliukh, M.O. and Petlenko, O.V. (2015), "Formation of constructive behavior strategies of police officers' personality" ["Formuvannia konstruktyvnoi stratehii povedinky osobystosti pratsivnyka OVS"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 138–142.

Постановка проблеми. Згідно з Програмою психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки на сучасному етапі розвитку системи органів внутрішніх справ України, за умов підвищення вимог до правоохоронців з боку українського суспільства та впровадження європейських стандартів професійної діяльності, необхідно суттєво вдосконалити просвітницьку роботу з питань попередження травматизму, девіантної поведінки, соціально-психологічної дезадаптації, суїцидальних проявів [1]. Як свідчить практика, робота з працівниками в органах і підрозділах внутрішніх справ організована формально, що негативно впливає на становлення та адаптацію до умов служби цієї категорії працівників. На цей час недостатньо вивчені індивідуальні якості молодих працівників, неефективно використовуються важелі індивідуальної виховної роботи. Тому, на наш погляд, видається необхідним вивчення особливостей констук-

тивних адаптаційних стратегій поведінки особистості працівників ОВС для подолання труднощів, пов'язаних із процесом адаптації до умов службової діяльності та профілактики формування соціально-психологічної дезадаптації особистості.

Виклад основного матеріалу. В останні роки спостерігається значна еволюція розуміння явища соціально-психологічної адаптації, яка пов'язана із загальним зміщенням інтересу дослідників від сфери психічних відхилень до розгляду здорової особистості. Відбувається все більше розведення понять пристосування і власне адаптації; рух від пасивного пристосування до побудови системи продуктивної взаємодії особистості і середовища; від кінцевої мети – гомеостатичної рівноваги, відсутності конфліктів до кінцевої мети – самоактуалізації та самореалізації особистості в реальному соціальному середовищі [2–4]. Дослідники все частіше звертають увагу на проблеми загальної «адаптації до життя» [5], аналізують індивідуальні

способи та стратегії поведінки, які використовує людина не тільки в складних життєвих ситуаціях, а й у повсякденних, типових умовах. З визнанням активної перетворювальної функції як особистості, так і соціального середовища актуальною стає проблема розвитку особистості й суспільства на основі їх конструктивної взаємодії.

Розглядаючи процес адаптації як взаємодію, ми приходимо до цілком певного розуміння властивості адаптивності: адаптивність, як здатність до побудови продуктивних систем взаємодії. Така здатність може виявлятися в стратегіях поведінки, які використовує людина в процесі адаптації.

Аналіз способів поведінки, які використовує індивід у процесі адаптації, не раз ставав предметом досліджень. Ще З. Фрейд виділив два типи адаптивної поведінки особистості: поведінка, спрямована на перетворення середовища або на зміну себе самого. Ці протилежні стратегії були названі алопластичною і аутопластичною адаптаціями [3]. Використовуючи дані підстави і послідовно тричі виробляючи дихотомічні розподіли, можна теоретично сформулювати стратегії індивідуальної поведінки, кожна з яких характеризується трьома якостями:

- 1) контактністю (контактною або уникаючою);
- 2) активністю (активною або пасивною);
- 3) спрямованістю (на зміну середовища або на зміну себе).

Аналізуючи роботи інших дослідників у сфері поведінки людини, можна запропонувати авторську концепцію універсальних способів адаптаційних реакцій особистості: 1) захоплення ініціативи; 2) підлаштування під ситуацію; 3) відхід від ситуації; 4) адаптація без адаптації.

Всі варіанти можливі, причому в кожній конкретній ситуації перевага надається тій чи іншій адаптаційній реакції. Але найчастіше відбувається формування однієї стратегії поведінки, за допомогою якої людина адаптується до змін у навколишньому середовищі. Це так званий ведучий шаблон реагування, який виникає спонтанно і обумовлений фізіологічними, психічними особливостями і соціальним вихованням особистості.

Також ми виходимо з принципу теорії еволюції – принципу формування суспільства, при якому відбувається поділ на сильних лідерів (альфи), підлеглих (бети), опозиціонерів (гамми), невдах (омеги). Ці ідеї увійшли в основу концепції ієрархії домінування, так званої соціальної структури, яка характеризується тим, що кожна вхідна в неї особа має певний ранг, і

розподіл ресурсів у даному середовищі здійснюється відповідно до цього рангу. Впорядкування рангів осіб відбувається через парні конфлікти – той, хто виграв у такому конфлікті, отримує вищий ранг, ніж той, хто програв. Особу з найвищим рангом прийнято називати альфою, за ним ідуть бети, гамми, і так далі, аж до найбільш низькостатусних омег. Вважається, що поведінка у відповідності з ієрархією домінування «прошита» біологічно в генах людей і успадкована ними від далеких предків.

Наприклад, Карен Хорні у своїй книзі «Наші внутрішні конфлікти» (1945 р.) описала стратегії оптимізації міжособистісних відносин з метою досягнення почуття безпеки в навколишньому світі [6]. Інакше кажучи, їх дія полягає в зниженні тривоги і досягненні більш сприятливого життя. Крім того, кожна стратегія супроводжується певною основною орієнтацією у відносинах з іншими людьми.

1. Поступливий тип (рух до людей). Люди цього типу відрізняються вираженою потребою в любові та схваленні і мають особливу потребу в «партнері», тобто в одному коханцеві, дружині або чоловікові. Ці потреби у невротиків нав'язливі, позбавлені вибірковості, викликають тривогу або пригніченість у разі фрустрації. Свої потреби невротик прагне наполегливо реалізувати, незалежно від того, до яких людей він апелює, є чи немає у цих людей відповідного почуття до нього. Головне тут «комусь належати». Звідси надмірні поступливість, люб'язність, довірливість до інших, переконання, що всі вони чудові і що він їх усіх любить. З цим пов'язані такі якості, як прагнення піти від сварок, недобрих поглядів, суперництва, уникнення перших ролей, поступливість, домінуюче почуття слабкості і безпорадності, відчуття своєї неповноцінності, страх критики на свою адресу, мазохістські схильності.

2. Агресивний тип (рух проти людей). У людей цього типу домінують агресивні схильності. Якщо поступливий тип схильний фанатично вважати всіх людей гарними, то даний тип, навпаки, бачить у всіх своїх знайомих недоброзичливців. Звідси реальність сприймається як боротьба всіх з усіма. Іноді агресивність маскується зовнішньою чемністю, доброзичливістю. Для цих людей характерні потреба управляти іншими, досягнення влади, відчуття переваги над іншими, престиж, визнання, жорстокість, непоступливість, відсутність самокритичності, прагнення до боротьби, до суперечки, до прояву своїх борцівських здібностей. Ці люди відкидають зовнішні вираження любові, прихильності, чутливості, співчуття.

3. Відособлений тип (рух від людей). Для людей такого типу характерні прагнення унікати спілкування з людьми, самовідчуження (нечутливість до емоційних внутрішніх переживань), потреба самодостатності. Ці люди іноді можуть проводити вечір з небагатьма друзями, але не терплять широкого кола спілкування. Вони прагнуть до усамітнення, ухиляються від суперництва і боротьби, стурбовані досягненням своєї повної незалежності, переваги й унікальності. Позиція відсторонення у невротиків, за Хорні, «являє собою найбільш радикальну і найбільш ефективну з захистів».

Враховуючи вищевикладене, наведену нами вище концепцію адаптаційного реагування ми можемо представити у вигляді певних адаптаційних реакцій:

1. Альфа-стратегія – лідируюча стратегія поведінки. Це сильна просоціальна позиція, найбільш ресурсна відносно інших стратегій. Така лінія поведінки характерна директорам, командирам, начальникам, які керують іншими людьми швидше за покликанням і своїми особистісними характеристиками, ніж у зв'язку з займаною посадою. Справжні альфи завжди беруть відповідальність за дії своїх підлеглих і людей, які залежать від них.

2. Бета-стратегія – підпорядкована стратегія поведінки. Це слабка просоціальна позиція, менш ресурсна в порівнянні з першою. Обравши таку лінію поведінки, людина підкоряється встановленим правилам і твердо дотримується їх. Основна характеристика істинних бетів – старанність і підвищена працездатність.

3. Гамма-стратегія – ухиляюча стратегія поведінки. Це сильна дисоціальна позиція, слабка для особистості внаслідок втрати ресурсів через перебування в небажаному для неї середовищі. Люди з такою стратегією поведінки легко йдуть на розрив відносин, схильні змінювати свою діяльність через небажання або неможливості адаптуватися в існуючих умовах. Це прямий вихід індивіда із ситуації з метою пошуку середовища, яке б більше гармоніювало з його властивостями.

4. Омега-стратегія – страждаюча стратегія поведінки. Це слабка дисоціальна позиція, найменш ресурсна. Така неправильна адаптаційна реакція характерна для психологічно слабкого типу особистості, що є прямою соціальною протилежністю альфі, «непотрібні діти непотрібних батьків». Омегам характерно абсолютно аморфне існування, вони не здатні навіть на найменший опір.

Цю модель можливо застосовувати для характеристики широкого кола типів взаємодії

всієї системи ставлень особистості як в особистісному, так і в професійному спілкуванні, а так само для опису взаємодії індивіда з більш узагальненими рівнями соціального середовища, такими, як соціальна організація і суспільство в цілому. Поєднання стратегій в індивідуальній поведінці визначає стиль адаптації особистості.

На підставі проведених психологічних консультацій протягом 2012–2015 років із працівниками органів та підрозділів органів внутрішніх справ нами було отримано дані відносно їх сформованих адаптаційних стратегій адаптації до соціально-професійного середовища. Так, у більшості працівників ОВС сформована Бета-стратегія поведінки, яка виявляється у прагненні до неухильного дотримання законів, статуту, правил внутрішнього розпорядку служби. Такі працівники вважаються добре адаптованими, без схильності до соціально-психологічної дезадаптації. Вони оцінюють ситуацію, роблять для себе висновки, приймають рішення, знаходять адекватні способи поведінки, мобілізують власні сили й можливості, переборюють внутрішні труднощі й коливання, підкорюють свою поведінку службовому обов'язку, виконанню професійних завдань тощо. Однак є значна кількість працівників, які знаходяться у так званому стані адаптації без адаптації, тобто у них спостерігається Омега-стратегія. У їхній психічній діяльності переважають: перехід інтенсивності психічної напруженості за межі корисності; занепокоєння, розгубленість, нерішучість, уповільненість реакцій; острах невдачі, відповідальності, підпорядкування своєї поведінки мотиву уникнення невдачі за будь-яку ціну (замість прагнення до максимально можливого успіху); погіршення кмітливості, спостережливості; зниження активності, наполегливості, завзятості, спритності й винахідливості в досягненні мети, підвищення схильності до пошуку виправдовувань; постійне почуття слабкості, втоми, безсилля, невміння мобілізуватися; підвищення дратівливості, втрата контролю над собою. Ці негативні прояви у психічній діяльності впливають на дії та вчинки як у професійному, так і в особистісному середовищі таких працівників.

Психологічне забезпечення професійної адаптації має будуватися на всебічному врахуванні розглянутих показників у їх взаємозв'язку і взаємодії. При цьому варто виходити з принципово важливого теоретичного положення про єдність процесу психічного розвитку людини і розуміння взаємозв'язку, що виходить з цього положення, етапів професійного

шляху. В будь-якому попередньому періоді укладаються ресурси і резерви наступного розвитку (Ананьев, 1969). Процес психічного розвитку є процесом кумулятивним; у ході його результат розвитку кожної попередньої стадії, трансформуючись, певним чином включається в наступну (Брухтів, 1984).

Психокорекційна робота, що проводиться з метою допомоги в становленні готовності до професійної діяльності, має дозволити працівнику:

– по-перше, пізнати себе, свої індивідуальні особливості і можливості, усвідомити свої інтереси, мотиви, бажання, позбутися неправильних уявлень про себе, навчитися бути чесним із самим собою;

– по-друге, переглянути своє ставлення до себе і взяти на себе відповідальність за своє професійне становлення і розвиток, а в більш широкому плані – за весь свій життєвий шлях;

– по-третє, опанувати прийомами самовдосконалення, самоврядування і самоконтролю.

Запропоновані види психологічної корекції – інформування працівників у формі лекційних занять з основних розділів психології, консультування у формі індивідуальної бесіди і проведення активного соціального навчання у формі тренінгу – диференціюються залежно від психологічних проблем.

Висновки. Адаптивні можливості людини закладаються вже в дитинстві, у процесі формування її особистості, досвіду взаємодії з різноманітними людьми і колективами, досвіду успішного і неуспішного поводження в незвичних обставинах. Успішність фахового самовизначення створює базу для встановлення рівноваги між спроможностями майбутнього

працівника і вимогами професії, між ціннісними орієнтаціями суб'єкта вибору професії й особливостями конкретного фахового середовища.

Модель застосовна до опису широкого кола типів взаємодії: в діаді, у групах, а так само для опису взаємодії індивіда з більш узагальненими рівнями соціального середовища, такими, як соціальна організація і суспільство в цілому. Поєднання стратегій в індивідуальній поведінці визначає стиль адаптації особистості. Передбачається, що через різноманітне поєднання стратегій, що реалізуються двома учасниками взаємодії, можна описати безліч широко відомих соціально-психологічних феноменів.

Закріплення в досвіді буденної свідомості кожної зі стратегій побічно підтверджує її адаптивну функцію: перевірені реальністю сентенції здорового глузду доводять свою доцільність вже самим фактом свого існування. Однак різні стратегії переслідують далеко не однакові цілі, багато в чому суперечливі і навіть іноді взаємовиключні. Слід думати, що використання стратегій випадковим чином навряд чи призведе до успіху. Численні дослідження підтверджують, що пристосування, корисні в одних умовах, стають даремними або навіть шкідливими в інших. Відповідно, для кожної стратегії існує певне коло ситуацій, де вона буде найбільш ефективною або навіть єдиною можливою; в той же час у певних умовах кожна з розглянутих стратегій може грати дезадаптивну і навіть деструктивну роль.

Перспективою подальшого дослідження буде оцінка ефективності проведеної психокорекційної роботи з метою формування конструктивних стратегій поведінки особистості працівників органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки : рішення колегії МВС України від 18 січ. 2013 № 1 км/1. – Київ : МВС України, 2013. – 16 с.
2. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92–100.
3. Началджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности : формы, механизмы и стратегии / А. А. Началджян. – Ереван : АН Армянской ССР, 1988. – 262 с.
4. Реан А. А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 479 с.
5. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
6. Хорни К. Наши внутренние конфликты / К. Хорни – М. : Акад. проект, 2007. – 224 с.

Надійшла до редколегії 13.10.2015

ГИРЕНКО С. П., КОТЕЛЮХ Н. А., ПЕТЛЕНКО Е. В. ФОРМИРОВАНИЕ КОНСТРУКТИВНОЙ СТРАТЕГИИ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОВД

Рассмотрены особенности адаптационных стратегий поведения личности в отношении преодоления трудностей, связанных с процессом адаптации сотрудников ОВД к условиям служебной деятельности и профилактики формирования социально-психологической дезадаптации

личности. Предложены виды психологической коррекции по формированию адаптивных стратегий поведения личности сотрудников ОВД.

Ключевые слова: адаптация, стратегия поведения, работники ОВД, профессиональная деятельность, психопрофилактика.

GIRENKO S. P., KOTELIUKH M. O., PETLENKO O. V. FORMATION OF CONSTRUCTIVE BEHAVIOR STRATEGIES OF POLICE OFFICERS' PERSONALITY

The features of adaptation strategies of person's behavior relative to overcome the difficulties associated with the process of adaptation of police officers to the terms of service activity and prevention of the formation of social and psychological maladjustment of a personality are considered.

The conception of the adaptive response, which is presented in the form of specific behavior strategy, is provided. This model may be used to characterize a wide range of types of interaction between the individual attitudes of the entire system both in personal and in professional communication, as well as to describe the interaction between an individual and more generalized levels of social environment such as social organization and society in the whole. A combination of strategies in individual behavior defines the style of personality's adaptation.

It is stated that the majority of police officers have formed a constructive strategy of behavior, manifested in the pursuit of strict observance of laws, statutes, internal regulations of service. These officers are considered as well adapted, with no inclination to social and psychological maladjustment. However, there are a significant number of officers who are in a so-called state of adaptation without adaptation, so they exhibit unconstructive strategy. Their negative manifestations of mental activity adversely affect the actions and deeds in both professional and personal environment of such officers. Kinds of psychological correction on the formation of adaptive behavior strategies of police officers' personality are offered.

Keywords: adaptation, behavior strategy, police officers, professional activities, psychological prophylactics.

УДК 159.9

Т. О. МІЩИК,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

Наведено результати емпіричного аналізу показників, що виступають у ролі особистих передумов віктимної поведінки неповнолітніх із неблагополучних сімей, та виявлено взаємозв'язок між розглянутими соціально-психологічними чинниками. Встановлено фактори, що впливають на формування віктимної поведінки особистості.

Ключові слова: віктимна поведінка, неповнолітні, віктимна поведінка неповнолітніх, фактори віктимної поведінки, соціально-психологічні чинники, неблагополучні сім'ї.

Mitsyk, T.A. (2015), "Features of victimization of minors from problem families" ["Osoblyvosti viktyimnoi povedinky nepovnolitnikh z neblahopoluchnykh simey"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 142–146.

Постановка проблеми. На сьогодні все частіше спостерігається віктимна поведінка серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто живе у неблагополучних сім'ях. У зв'язку з цим вважаємо доцільним дослідити віктимну поведінку неповнолітніх, які перебувають у неблагополучних сім'ях.

Метою цієї статті є на основі емпіричного аналізу просвітити віктимну поведінку неповнолітніх з неблагополучних сімей.

Стан дослідження. Проблеми насильства присвячені дослідження таких вітчизняних і російських психологів і педагогів, як Л. С. Алек-

сєва, А. Д. Кошелева, Б. Ю. Шапіро, які стали засновниками теоретичних положень проблеми, що розглядається. В аспекті проблеми насильства в міжнародному професійному суспільстві використовуються класифікації видів насилля, засновані на характері насильницьких дій та у співвідношенні з якими розробляються і впроваджуються спеціалізовані дослідницькі, профілактичні та корекційні програми; під ними (насильницькими діями) розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини через використання фізичної сили. Такі дії виявляються у формі побоїв, ударів, нанесення

тілесного ушкодження, заборон, погроз, обмеження прав та свобод людини.

Виклад основного матеріалу. На формування віктимної поведінки з деформуванням особистого профілю впливають соціально-психологічні особливості (соціокультурний статус, віктимізація суспільства, побутове оточення, засоби масової інформації, гендерні особливості). Також виявляється сімейний фактор – наявність агресивної або ігнорованої моделі виховання, психопатології одного з членів сім'ї, порушення емоційного клімату, наявність моделі жертвовної поведінки батьків, фізичне насилля, алкоголізм, подружні конфлікти. Інший фактор впливу – соціально-педагогічний (відсутність індивідуального підходу до учнів, віктимна деформація педагога, образливе ставлення з боку педагогів та однолітків, психологічне та фізичне насилля, неприязнь однолітків). Все це знайшло відображення в працях вітчизняних та зарубіжних вчених [1–3].

Зважаючи на те, що найважливішим інститутом соціалізації особистості неповнолітнього залишається сім'я, проаналізуємо можливість існування зв'язку між певним стилем взаємодії дітей та батьків, вчителів, однолітків та формуванням психологічного профілю віктимної особистості неповнолітнього. Подальшим за-

вданням нашого дослідження стане виявлення факторів виникнення віктимної поведінки у неповнолітніх із неблагополучних сімей (N1) та контрольної групи (N2).

Отже, наше дослідження проводилося порівняльним методом. Об'єм вибірки склав 100 неповнолітніх віком 15–17 років. З них 50 неповнолітніх із неблагополучних сімей та 50 неповнолітніх із повноцінних сімей (контрольна група). Для дослідження віктимної поведінки неповнолітніх з неблагополучних сімей були використані: 1) методика О. О. Андронікової «Схильність до віктимної поведінки» (табл. 1); 2) методика М. О. Одінцової та Н. П. Радичкової «Тип рольової віктимності» (табл. 2); 3) методика Т. Л. Крюкової «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (табл. 3); 4) методика М. Цукермана «Самооцінка схильності до екстремально-ризикової поведінки» (табл. 4).

Обробка результатів здійснювалася в два етапи: на першому співвідносилися дані віктимних індивідів з даними їх однолітків за кожною методикою окремо, а на другому – досліджувалися фактори віктимної особистості. За допомогою статистичної обробки результатів першого етапу були здобуті значущі розбіжності за всіма методиками.

Таблиця 1

Показники схильності до віктимної поведінки неповнолітніх із неблагополучних сімей (%)

№	Шкали	N1	N2	Ф	р
1	Соціальна бажаність відповідей	1	1	2,62	–
2	Агресивна поведінка	20	8	1,64	0,05
3	Схильність до самопошкоджуючої та саморуйнівної поведінки	20	6	1,64	0,05
4	Схильність до гіперсоціальної поведінки	14	4	1,64	0,05
5	Схильність до залежної та безпомічної поведінки	19	4	1,37	–
6	Схильність до некритичної поведінки	16	9	2,05	0,02
7	Реалізована віктимність	16	4	1,64	0,05

За шкалою «агресивна поведінка» різниця між дітьми з неблагополучних сімей та контрольною групою дуже виразна. Це говорить про те, що до даної групи неблагополучних підлітків входять випробовувані, які схильні потрапляти у неприємні та небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті проявленої агресії у формі нападу або іншої провокуючої поведінки (образи, наклепу, знущання тощо). Для них характерне навмисне створення або провокування конфліктних ситуацій. Їхня поведінка може бути реалізацією типових для них антисуспільної напруженості особистості,

в рамках якої агресивність проявляється відносно певних осіб і в певних ситуаціях (вибірково), але може бути і «розмитою», не персоніфікованою за об'єктом. Спостерігається схильність до антисуспільної поведінки, порушення соціальних норм, правил та етичних цінностей. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативним, яскраво їх виражають, домінують, нетерплячі, запальні. При всій різниці у мотивації поведінки характерна наявність насильницької антисуспільної установки особи.

Таблиця 2

Показники типу рольової віктимності неповнолітніх із неблагополучних сімей (%)

№	Шкали	N1	N2	φ	p
1	Ігрова роль жертви	55	25	2,76	0,05
2	Соціальна роль жертви	25	20	1,77	0,03
3	Позиція жертви	10	40	1,64	0,02
4	Статус жертви	10	15	2,07	0,01
5	Загальний бал рольової віктимності	80	25	3,40	0,08

За шкалою «ігрова роль жертви» високі бали – у групі неповнолітніх (N1), що характеризує їх як осіб, які використовують зовнішні ресурси для захисту внутрішньої проблеми. Такі неповнолітні вміють блискуче маніпулювати іншими, намагаючись отримати підтримку, в якій, за власною переконаністю, мають потребу. До основних характеристик ігрової ролі жертви можна віднести інфантильність, демонстрацію своїх нещастя та страждань, боязливості

відповідальності, рентні установки, мистецтво маніпулювання. Слід відзначити особливу пластичність та креативність ігрової ролі жертви. Такі неповнолітні, як правило, товариські, контактні, володіють гарним емоційним (особистісним та комунікативним) інтелектом, уміють приваблювати до себе, узгоджувати різні соціальні ситуації. Вони м'якосерді вміють співчувати, втішати, майже з усіма підтримують гарні, теплі стосунки, легко адаптуються у соціумі.

Таблиця 3

Показники рівня копінг-поведінки у стресових ситуаціях неповнолітніх з неблагополучних сімей (%)

№	Стратегії подолання	N1	N2	φ	p
1	Копінг, орієнтований на рішення задач	3	92	1,28	–
2	Копінг, орієнтований на емоції	10	5	1,88	–
3	Копінг, орієнтований на уникання	87	3	1,64	0,05

За шкалою «активна» ступінь вираженості подолання моделі в групі неповнолітніх з неблагополучних сімей – середній. Це говорить про асертивні дії, при яких неповнолітні активно та послідовно відстоюють свої інтереси, відверто заявляють про свої цілі та наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих.

За шкалою «просоціальна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – середній. Це говорить про вступ у соціальний контакт для того, щоб спільними зусиллями з іншими більш ефективно вирішити критичну ситуацію.

За шкалою «просоціальна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – нижчий, ніж у контрольній групі. Це говорить про пошук підтримки у стресових ситуаціях та прагнення поділитися своїми переживаннями з іншими людьми, обговорити з ними ситуацію, знайти співчуття та розуміння.

За шкалою «пасивна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – вищий. Це говорить про їх обережні дії – довге обдумування та ретельне зважування всіх можливих варіантів рішень, прагнення уникнути ризику, нічого не зробити на віру, довго готуватися у складних ситуаціях, перш ніж діяти.

За шкалою «пряма» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – нижчий, ніж у контрольній групі. Це говорить про їх імпульсивні дії, схильність до дій за першим спонуканням, під впливом зовнішніх обставин або емоцій, без попереднього осмислення своїх вчинків, зважування всіх «за» і «проти» та прийняття найбільш доцільних та обґрунтованих рішень.

За шкалою «пасивна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – вищий, ніж у контрольній групі. Це говорить про їх уникання рішучих дій, що потребують великої напруженості та відповідальності за наслідки, прагнення віддалитися від конфліктної ситуації, відкласти рішення проблеми, що виникла, думати про щось інше, відволіктися на інші заняття та види діяльності.

За шкалою «непряма» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – середній. Це говорить про їх маніпуляційні дії – навмисні та приховані спонуки іншої людини до переживань певних станів, прийняття рішень та виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором своїх особистісних цілей.

За шкалою «асоціальна» (асоціальні дії) ступінь вираженості подолання моделі в групі

N1 – середній. Це говорить про їх асоціальні дії, які характеризуються тенденцією виходити за соціально допустимі рамки та обмеження, егоцентризмом, прагненням до задоволення особистісних бажань, не зважаючи на обставини та інтереси інших людей.

За показниками «асоціальна» (агресивні дії) ступінь вираженості подолання моделі в групі

N1 – середній. Це говорить про їх агресивні дії, спрямовані на інших людей, що проявляються у тенденції переживати негативні відчуття при невдачах та конфліктах з іншими людьми, обвинувачувати оточуючих у будь-чому, відчувати гнів, роздратування, внутрішню напругу, розчарування, незадоволеність.

Таблиця 4

Показники самооцінки схильності до екстремально-ризикової поведінки неповнолітніх з неблагополучних сімей (%)

№	Шкали	N1	N2	φ	p
1	Пошук гострих відчуттів	60	10	1,64	0,05
2	Непереносимість одноманітності	20	15	1,19	–
3	Пошук нових вражень	15	10	1,19	–
4	Не адаптивне прагнення до труднощів	25	5	2,05	0,02

За цією методикою всі шкали можна розподілити на вищу, середню та низьку. Отже, неповнолітні з неблагополучних сімей високий відсоток набрали за шкалою «пошук гострих відчуттів», на відмінну від контрольної групи – з розбіжністю $p = 0,05$. За шкалою «непереносимість одноманітності» розбіжність з контрольною групою $p = 0,01$, за останніми шкалами теж спостерігаються розбіжності. На основі цього можна зробити висновок, що неповнолітні з неблагополучних сімей більш за все схильні до ризикової та екстремальної поведінки. У них відсутній страх за наслідки та критичність своїх вчинків, що у напружених ситуаціях стримала б їх від хибних наслідків.

Висновок. Отже, віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки реалізується

в сукупності соціальних (соціальні характеристики ролевих жертв та поведінкове відхилення від норм індивідуальної та соціальної безпеки), психічних (патологічна віктимність, страх перед злочином та іншими аномаліями) та моральних (інтерналізація віктимогенних норм, правил поведінки та злочинної субкультури, віктимні внутрішньоособові конфлікти) проявів.

Виділена віктимна поведінка неповнолітніх із неблагополучних сімей дуже відрізняється від поведінки неповнолітніх, які виховуються у повноцінних сім'ях. На це вказують дані, отримані за допомогою дослідження і можуть бути корисними в психологічній практиці роботи з неповнолітніми.

Список використаних джерел

- Христенко Е. Г. Психология поведения жертвы : учеб. пособие / Е. Г. Христенко. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 416 с.
- Руденский Е. В. Виктимологическая экспертиза качества образования: психологические и социально-педагогические аспекты / Е. В. Руденский ; Сиб. психосоциал. ин-т ; АПиСН. – Новосибирск : Издатель, 2000. – 56 с.
- Андронникова О. О. Методика исследования склонности к ви́ктимному поведению / О. О. Андронникова // Актуальные проблемы специальной психологии в образовании : материалы III Межрегион. науч.-практ. конф. : в 2 ч. – Новосибирск : Изд. НГПУ, 2004. – Ч. 2. – С. 17–22.

Надійшла до редколегії 04.09.2015

МИЦЫК Т. А. ОСОБЕННОСТИ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ИЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЕЙ

Приведены результаты эмпирического анализа показателей, выступающих в роли личных предпосылок ви́ктимного поведения несовершеннолетних из неблагополучных семей, и выявлены взаимосвязи между рассмотренными социально-психологическими факторами. Установлены факторы, которые влияют на формирование ви́ктимного поведения личности.

Ключевые слова: ви́ктимное поведение, несовершеннолетние, ви́ктимное поведение несовершеннолетних, факторы ви́ктимного поведения, социально-психологические факторы, неблагополучные семьи.

MITSYK T. A. FEATURES OF VICTIMIZATION OF MINORS FROM PROBLEM FAMILIES

Recently, we more often observe victimization among minors, especially among those, who are brought up in problem families. Therefore, the study of victimization of minors, who are brought up in problem families, becomes important, as the obtained data may be useful in practical psychology.

Pedagogical practice points that children and adolescents, who were brought up in unfavorable conditions, to a greater extent than their peers from secured families, are subjects of family, social, criminal victimization. These children are in need of attention, primarily as the objects of victimization.

The author's study of victimization of minors from problem families is offered. The author of the study has revealed and established: addictions to victimization, types of role-victimization, coping behavior in stressful situations, self-addiction to extreme behavior of minors from problem families.

Keywords: *victimization, minors, victimization of minors, factors of victimization, socio-psychological factors, problem families.*

УДК 159.9:34(075.8)

А. Р. КОЖУШКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

З метою виявлення особливостей агресивної поведінки жінок в місцях позбавлення волі вивчено підстави для агресивної поведінки жінок, які відбувають покарання у виправних установах. Наведені дані свідчать про те, що засуджені жінки мають низький рівень вираженості емпатійних тенденцій. На основі проведеного дослідження встановлено, що негативна (агресивна) поведінка обумовлена більше соціальними факторами, ніж особистісними.

Ключові слова: *агресивна поведінка, емпатія, особистісні фактори, індивідуально-особистісні фактори, виправні установи.*

Kozhushko, A.R. (2015), "Causes of aggressive behavior of women in prisons" ["Prychyny ahresyvnoi povedinky zhinok u mistsiakh pozbavlennia voli"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 146–150.

Постановка проблеми. Відомо, що місця позбавлення волі характеризуються специфічним психологічним мікрокліматом у вигляді статусної ієрархії ув'язнених, високого рівня фізичного та психологічного насильства, соціальної ізоляції. Перебування в місцях позбавлення волі пов'язане з неминучою ломкою життєвого стереотипу, різким погіршенням побутових умов, припиненням або зниженням якості емоційно значущих соціальних зв'язків.

Тому однією зі змістових характеристик особистості жінок-злочинниць в умовах позбавлення волі є агресивність. У зв'язку з тим вивчення проблем жіночої агресії в місцях позбавлення волі взаємопов'язане з аналізом причин, умов та механізмів розвитку цього емоційного стану. Вивчення й осмислення психологічних особливостей розвитку та динаміки агресивної поведінки у напрямку розробки методів диференційованого впливу на поведінку засуджених є одним з актуальних завдань, що стоять перед психологічними службами кримінально-виконавчої системи.

В останні роки спостерігається збільшення випадків агресивної поведінки серед осіб, які відбувають покарання у виправних установах. Дослідження причин агресивних проявів дасть можливість виявити роль особистісних особливостей та інших факторів у детермінуванні агресивної поведінки під час відбування покарання.

Різні види агресивної поведінки можна спостерігати на початковому і кінцевому етапах перебування у виправних установах. У початковий період агресія переважно виражає стратегію пошукової активності в цих установах, яка пов'язана насамперед із зайняттям більш високого становища в середовищі осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Для заключного етапу знаходження в пенітенціарній установі властивий стан невизначеності, що обумовлюється майбутнім виходом на свободу. Ці періоди можна розглядати як перебування засуджених у специфічних екзистенціальних ситуаціях, де поведінка опосередкована як зовнішніми умовами, так і особливостями адаптаційного потенціалу особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що в даний час існують різнопланові підстави, за якими диференціюють форми агресивної поведінки. На думку Ю. М. Антоняна, незадовільні умови життя і обмежений резерв моральних і матеріальних благ у вітчизняних пенітенціарних установах підкріплюють агресивні тенденції, засвоєні ще в дитинстві. У дослідженнях В. П. Башкатова і В. Ф. Пірожкова виявлено, що в початковий період відбування покарання психічне напруження за тривалих умов психотравмуючої ситуації призводить до наростання тривожності, яка дезадаптуючим станом виступає суб'єктивним джерелом агресивних, насамперед насильницьких дій. Таким чином, недостатня вивченість цієї проблеми серед жінок дає підстави говорити про **актуальність** нашого дослідження [1, с. 375–380; 2, с. 64–85].

Розглядаючи значення агресивної поведінки, зазначимо, що за Фрейдом, агресія – нащадок і головний представник первинного позиву Смерті, яка розділяє з Еросом панування над світом, а схильність до агресії – первісна і самотійна схильність людей, в якій культура зустрічає найбільше перешкод [3, с. 10–25].

Агресивна поведінка – поведінка, метою якої є нанесення шкоди деякому об'єкту або людині [3, с. 22]. Вона виникає, на думку фрейдистів і неофрейдистів, у результаті того, що з різних причин не отримують реалізації окремі неусвідомлені вроджені потяги, що й викликає до життя агресивну енергію, енергію руйнування. Як такі неусвідомлені вроджені потяги З. Фрейд розглядав лібідо, у свою чергу, А. Адлер – прагнення до влади, переваги над іншими, а Е. Фромм – потяг до руйнування [4, с. 187].

Очевидно, що за такого пояснення агресивність має виникнути у будь-якої людини з вродженими, сильно вираженими неусвідомленими потягами, які далеко не завжди здатні реалізуватися в житті і тому знаходять свій вихід у деструктивній, руйнівній поведінці. Проте подальші дослідники агресивності та її природи як за кордоном, так і в нашій країні (А. Бандура, Л. Берковець, А. Басс, С. М. Єніколопов та інші) істотно змінили точку зору на природу агресії та на її вираження [4, с. 302; 5, с. 95].

У наш час більшістю вчених агресія визнана детермінантою девіантної поведінки. Під агресією розуміють будь-яку форму поведінки, націлену на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, небажаної такого звернення [4, с. 257].

У проблемі особистості ув'язнених жінок важливу роль відіграє група даних, що включає

систему поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, способів їх задоволення, особливості інтелектуальних і емоційних властивостей. Сукупність таких даних про особу дозволяє виявити стимули активності, спонукання, що формують і визначають поведінку.

У більшості випадків у жіночій злочинності переважає один тип мотивації, наприклад корисливість, алкоголізм чи наркотизм. Але іноді у злочині переплітаються користь, помста, заздрість, ревності, матеріальний інтерес. Таким чином, аналіз структури мотивації дозволяє виділити певні типи мотивів:

1. Інструментальна агресія (засіб досягнення якоїсь значущої мети, задоволення насущної потреби).

2. Ворожа агресія – насильство заради насильства, як правило, супроводжується проявом особливої жорстокості, садизму, знущанням над жертвою, приниженням людської гідності.

3. Захисна агресія, тобто реакція типу «насильство – наслідок насильства». У мотивації цього типу домінує гнів, образа, помста. До даної категорії відносять насильницькі злочини [6].

Мета цієї роботи – виявлення особливостей агресивної поведінки жінок у місцях позбавлення волі.

У дослідженні брали участь 100 жінок, які відбувають покарання в Качанівській виправній колонії управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області (№ 54), у віці від 20 до 35 років. Вибірка формувалася таким чином, щоб у досліджуваній групі були пропорційно представлені особи, котрі відбувають покарання за такі види злочинів, як грабіж та вбивство. Термін ув'язнення в досліджуваних варіюється від 5 до 15 років.

Для виконання поставлених завдань використовувалися різні методи дослідження, а саме:

– опитувальник багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла, що описує особистісну структуру людини, виявляє особистісні проблеми, допомагає знайти корекційні механізми для вирішення особистісних проблем;

– методика А. Басса й А. Дарки – для діагностики показників і форм агресії;

– методика діагностики рівня полікомунікативної емпатії (В. М. Юсупов), що дозволяє визначити загальний рівень емпатії, рівні в різних сферах людського життя;

– бесіда [7].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи результати проведеного дослідження, слід звернути увагу на специфіку роботи з даною категорією осіб. По-перше, засудженим властива розбіжність «Я» реального і «Я» ідеального.

По-друге, слід пам'ятати, що не всі згодні чесно і відверто відповідати на питання, поставлені під час дослідження. Звідси дещо суперечливі показники за окремими факторами.

Розглянемо отримані результати за методикою дослідження особистості Р. Кеттелла. Тут можна виділити окремі фактори, які мають найбільший інтерес для даного дослідження. У більшості частини жінок (68 %) за фактором В «Інтелект» виявлені конкретність і деяка ригідність мислення, труднощі у вирішенні абстрактних завдань, знижена оперативність мислення, недостатній рівень загальної вербальної культури. Низькі показники за цим фактором можуть залежати від багатьох характеристик особистості, наприклад тривожності, низького освітнього цензу. Решта 32 % мають вищі показники, що свідчить про розвинуте абстрактне мислення, оперативність, кмітливість. Вони мають високу здатність до навчання, досить високий рівень загальної культури.

Високу оцінку за фактором С «Емоційна стійкість» отримали 20 % жінок. Це люди емоційно зрілі, спокійні, стійкі у своїх інтересах, працездатні, можуть бути ригідними, орієнтовані на реальність. 40 % жінок, які відбувають покарання у виправній установі, отримали низьку оцінку, що говорить про можливу емоційну нестійкість, імпульсивність. Такі люди знаходяться під впливом почуттів, вони мають мінливі настрої, легко можуть засмутитися, нестійкі в інтересах. Середні показники мають 40 % жінок, що свідчить про їх чутливість, вони менш емоційно стійкі, при цьому в них відсутнє нервово стомлення, хороша працездатність, реалістичність.

За фактором Е «Підпорядкованість – домінантність» 61 % жінок самостійні, незалежні, наполегливі, вперті (домінантні), норавливі. Іноді цей фактор може виявлятися у конфліктності, агресивній поведінці, в бунтарстві. Зазвичай це люди самовпевнені, незалежно мислячі, які керуються власними правилами поведінки. Середні оптимальні дані отримали 22 %. Це може свідчити про їхню шанобливість, можливо, якусь пасивність, люб'язність. Решті 17 % жінок характерна м'якість, поступливість, тактовність, можлива залежність, послужливість домінуючим особам. Такі люди соромливі, готові брати провину на себе, скромні, трохи експресивні. Їх легко вивести з рівноваги.

31 % жінок досить неспокійні за своє майбутнє, ранимі, схильні до зміни настрою, що викликає страхи, похмурі передчуття і роздуми, занепокоєння. Тенденція до тривожності у важких ситуаціях, почуття провини і невдово-

лення собою – визначальний фактор О «Спокій – тривожність». Низькі показники отримали 69 % осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Дані свідчать про їх безпечність, життєрадісність. Такі люди впевнені в собі, у своїх силах. Вони спокійно можуть справлятися зі своїми невдачами на відміну від тих, хто переживає невдачі як внутрішній конфлікт.

Високі показники за фактором Q3 «Самоконтроль» спостерігаються у 22 %. Жінки, які належать до такого типу мають тенденцію до сильного контролю своїх емоцій і загальної поведінки. Соціально уважні, виявляють повагу і турботу про соціальну репутацію. Іноді, однак, схильні до впертості. Середні показники виявлено у 68 % осіб. Отримані дані свідчать про високу інтеграцію свого «Я», утворюють цілеспрямованість сильної волі. І тільки 10 % жінок мають низькі показники, які вказують на слабку волю і поганий самоконтроль. Діяльність таких людей не впорядкована й імпульсивна. Вони залежні від настрою, мають внутрішню конфліктність уявлень про себе, відсутність явного бажання виконувати соціальні вимоги.

Далі ми розглянемо результати, отримані за методикою А. Басса й А. Дарки. Значна кількість засуджених (58 %) виявили високі показники за параметром підозрливості. Це викликано тим, що жінки, які перебувають у колонії, не вірять у чистоту намірів інших людей, навіть найближчих, підозрливості вишукує і вистежує в них злий намір. Вони не вірять, що хтось може любити безмежно щиро і безумовно. Завжди знаходяться «на стрьомі», в стані настороженості і внутрішнього гальмування емоційної чутливості.

Високі показники за індексом агресивності виявили 15 % засуджених, середні – 85 %. Низький індекс агресивності поведінки не виявлено. Високі результати за індексом ворожості виявлено у 27 % жінок, середні – у 69 %. Низькі показники продемонстрували лише 4 % засуджених.

Слід зазначити, що хоча індекс агресії у більшості жінок (85 %) не виходить за межі середніх показників і всього у 15 % є високим, проте в жодній з опитаних жінок не був виявлений низький рівень агресивності. В індивідуальних бесідах вони визнають, що злість допомагала їм у житті «домагатися свого» від оточуючих – інструментальна агресія. Це пов'язано з тим, що вони часто не здатні гальмувати агресію через недостатній контроль над роздратуванням. Жінки, які перебувають у виправних установах, насилу перемикаються з

агресії на різні види діяльності (зокрема, це виражається в слабкій здатності усувати напружений стан за допомогою різних робіт або активного відпочинку).

Далі ми розглянемо факти, які характеризують рівень емпатії в засуджених. Результати, отримані під час діагностики рівня емпатії, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Рівень вираженості емпатійних тенденцій

Показник вираженості	Відсоткове співвідношення
Високий	27 %
Середній	27 %
Низький	46 %

Як видно з табл. 1, у 27 % засуджених високі результати, що свідчать про чутливість до потреб і проблем оточуючих, щедрість, схильність багато прощати, емоційну чуйність, товариськість. Їм притаманні такі риси, як здатність швидко встановлювати контакти і знаходити спільну мову, вміння не допускати конфліктів і знаходити компромісні рішення, необхідність у соціальному схваленні своїх дій.

Середній рівень емпатії також був виявлений у 27 % жінок. Їм властиві самоконтроль своїх емоційних проявів, переважність не висловлювати свою точку зору, якщо немає впевненості, що вона буде прийнята, відсутність розкнутості почуттів. Майже половина (46 %) досліджуваних виявила низький рівень емпатійності – складнощі у встановленні контактів, переважність самоті. Емпатійні тенденції у них не розвинені. Можливо, причини цього можна побачити в тому, що засуджені жінки зазвичай не в змозі співчувати іншим людям, в тому числі і своїм жертвам. Досвід свідчить, що вони мають набагато більшу тенденцію до скоєння повторних злочинів після звільнення.

Розглянувши проблему підстав для агресивної поведінки жінок, які відбувають покарання у виправних установах, можна зробити певні висновки.

Велика частина жінок (61 %) самостійні, незалежні, наполегливі. Даний фактор може виявлятися у конфліктності, агресивній поведінці, в бунтарстві. Зазвичай це люди самовпевнені, незалежно мислячі, які керуються власними правилами поведінки.

Значна кількість засуджених (58 %) виявили високі показники за параметром підозрілості. Це викликано тим, що жінки, які перебувають у колонії, не вірять у чистоту намірів інших людей, навіть найближчих, підозрілість вишукує і вистежує в них злий намір.

Слід зазначити, що хоча індекс агресії у більшості досліджуваних (85 %) не виходить за межі середніх показників, але вони визнають, що злість допомагала їм у житті «домагатися свого» від оточуючих.

Майже у половини жінок (46 %) емпатійні тенденції не розвинені. Можливо, причини цього можна побачити в тому, що засуджені зазвичай не в змозі співчувати іншим людям, в тому числі і своїм жертвам.

На основі кореляційного аналізу виявлено, що на вчинення протиправних дій не впливають особистісні фактори. Негативна поведінка більше зумовлена соціальними факторами.

Список використаних джерел

1. Пирожков В. Ф. Криминальная психология : учеб. пособие / В. Ф. Пирожков. – М. : Ось-89, 2001. – 704 с., ил. – (Юридическая психология).
2. Антонян Ю. М. Преступность среди женщин / Ю. М. Антонян. М. : Рос. право, 1992. – 256 с.
3. Холличер В. Человек и агрессия. З. Фрейд и К. Лоренц в свете марксизма / Вальтер Холличер ; вступ. ст. и общ. ред.: В. В. Денисов. – М. : Прогресс, 1975. – 132 с.
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – 447 с., ил. – (Мыслители XX века).
5. Клапаред Э. Чувства и эмоции / Э. Клапаред // Психология эмоций. Тексты / под ред. В. К. Виллюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 93–103.
6. Левитан К. М. Юридическая педагогика : учебник / К. М. Левитан. – М. : Норма, 2008. – 432 с.
7. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие / [ред. и сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Бахрах-М, 2001. – 668 с.

Надійшла до редколегії 27.10.2015

КОЖУШКО А. Р. ПРИЧИНЫ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЖЕНЩИН В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

С целью выявления особенностей агрессивного поведения женщин в местах лишения свободы изучены основания для агрессивного поведения женщин, отбывающих наказание в исправительных учреждениях. Приведённые данные свидетельствуют о том, что женщины в местах лишения свободы имеют низкий уровень выраженности эмпатийных тенденций. На основе проведённого исследования установлено, что отрицательное (агрессивное) поведение в большей мере обусловлено социальными факторами, чем личностными.

Ключевые слова: агрессия, эмпатия, личностные факторы, индивидуально-личностные факторы, исправительные учреждения.

KOZHUSHKO A. R. CAUSES OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF WOMEN IN PRISONS

The article is devoted to the study of reasons for the aggressive behavior of women serving sentences in correctional institutions. The objective of this study was to identify the characteristics of aggressive behavior of women in prisons. It is found out that personal factors do not affect the commission of unlawful actions. Negative behavior is more caused by social factors.

Based on the analysis of the literature concerning the research problems it is found out that poor living conditions and limited reserve of moral and material benefits within prisons reinforce aggressive tendencies learned in childhood. Mental stress at the initial period of serving the sentence during a long period of time of traumatic situations leads to an increase in anxiety, which acts by a anti-adapting state as subjective source of aggressive, especially violent actions.

It was found out that the level of aggression in the majority of cases (85 %) does not go beyond the average indicators. But they admit that anger helped them in the life «to achieve the result» from others. Most of the women (61 %) are independent, persistent. This factor can be manifested in conflicts, aggressive behavior, rebelliousness. Usually these people are self-confident, independent-minded, guided by their own rules of conduct.

Almost half of women empathy tendencies are not developed. Perhaps the reasons for this can be seen in the fact that prisoners are usually unable to sympathize to other people, including their victims.

Keywords: aggressive behavior, empathy, personal factors, individual and personal factors, correctional institutions.

УДК 159.9:378.635.174

С. М. ПОТАПОВА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;

О. В. ЗЕМЛЯНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій

Харківського національного університету внутрішніх справ

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ ПРАЦІВНИКА ОВС

Висвітлено психологічні аспекти діяльності працівника ОВС на сучасному етапі розвитку суспільства. Підкреслено особливості професійної діяльності працівників у підрозділі правоохоронної системи. Проаналізовано поняття саморегуляції, її зміст та функції. Саморегуляцію розглянуто як професійно важливу якість особистості.

Ключові слова: особистість, професійно важливі якості, саморегуляція, самоконтроль, саморегуляція діяльності, саморегуляція негативних психічних станів.

Potapova, S.M. and Zemlyanskaya, E.V. (2015), "Self-regulation as professionally important quality of a police officer" ["Samorehuliatyia yak profesiino vazhlyva yakist pratsivnyka OVS"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 150–154.

Постановка проблеми. Нині суспільство ставить серйозні вимоги до діяльності правоохоронних органів. Значною мірою вони пов'язані з особистістю працівників, які реалізують

на роботі владні повноваження, зараз ставиться завдання реформування підрозділів ОВС. Велика увага приділяється якості і рівню професіоналізму працівників ОВС, які повинні запобігати

злочинам, припиняти їх, розслідувати, здійснювати оперативну діяльність, забезпечувати законність, громадський порядок [1]. Під час виконання службових обов'язків працівники мають бути витриманими, уважними, неупередженими у своїх діях і діяти виключно у рамках закону.

Рівень розвитку навичок саморегуляції фахівця забезпечують характер його професійної взаємодії, поведінки в повсякденній та екстремальній обстановці, особливості реагування на обставини, що склалися.

Психічна саморегуляція здійснюється в єдності її енергетичних, динамічних і змістовно-смыслових аспектів [2, с. 327]. При усій різноманітності видів проявів саморегуляція має певну структуру: прийнята суб'єктом мета його довільної активності, модель значущих умов діяльності, програма власне виконавських дій, система критеріїв успішності діяльності, інформація про реально досягнуті результати, оцінка відповідності реальних результатів критеріям успіху, рішення про необхідність і характер корекцій діяльності.

Стан дослідження. У сучасній психології дослідженню проблеми саморегуляції особистості присвячена велика кількість фундаментальних праць з теорії особистості, діяльності та професійної діяльності [1; 3–7]. Незважаючи на неоднозначне тлумачення терміна «саморегуляція» і розуміння суті цього феномена різними дослідниками, багато праць присвячено саме цій проблемі [8–11]. У цих і інших роботах учені відмічають широту впливу саморегуляції на психічні процеси і стани, істотне значення її в мобілізації і розвитку індивідуальних можливостей людини.

Мета статті полягає у висвітленні психологічних аспектів діяльності працівника ОВС на сучасному етапі розвитку суспільства, особливостей такої діяльності, а також аналізі поняття саморегуляції, її змісту та функцій.

Виклад основного матеріалу. Саморегуляція – це усвідомлювана регуляція людиною власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям і пред'явленим вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета саморегуляції полягає як у попередженні, так і у виправленні допущених помилкових дій. Важливу роль у саморегуляції особистості відіграють її оцінка та самооцінка. Від ступеня їх критичності залежить здатність знаходити пропущені помилки, передбачати можливі і таким чином підвищувати результативність діяльності. Саморегуляція як властивість особистості пов'язана також

із самовимогливістю, мірою розвитку почуття відповідальності за власні дії та вчинки, з потребою враховувати інтереси інших.

У роботах Г. С. Никифорова саморегуляція розглядається передусім з позиції її ролі у збереженні психосоматичного здоров'я [7]. Особливу роль саморегуляції відводять у підвищенні стресостійкості та опірності до психотравмуючих чинників [11, с. 60–78].

Одним із ключових понять, що дозволяють описати особливості особистості фахівця, є термін «професійно важливі якості особистості» (ПВЯ). В. Д. Шадріков відносить до професійно важливих якостей особистості фахівця не всі, а ті індивідуальні якості суб'єкта професійної діяльності, що можуть суттєво впливати на ефективність діяльності, визначають успішність її виконання [7]. ПВЯ особистості визначають ефективність професіонала у власній фаховій діяльності поряд з іншими компонентами професійно обумовленої структури особистості. Дослідження саморегуляції як професійно важливих якостей працівників ОВС має велике практичне значення для оптимізації професійної праці, подолання наслідків перевантажень, захисту психічного здоров'я працівників.

Входження людини в сучасні умови професійної діяльності породжує цілий ряд проблем, пов'язаних зі взаємодією особистості й умов діяльності, з адаптацією до цих умов. Зміни у професійній сфері спричиняють зміни вимог до особистості, що стає потужним чинником розвитку особистості працівника. Виникає питання вдосконалення оцінки особистості фахівця, необхідність проведення професіографічного аналізу професійної діяльності працівника ОВС з побудовою психограми («психологічного портрета» фахівця). Адекватний опис дає можливість застосувати кількісні і якісні показники для оцінки рівня розвитку ПВЯ. Це може бути використано для професійного відбору і в поточній діагностиці особи фахівця при лонгитюдному контролі [5].

Сьогодні працівники підрозділів ОВС стикаються зі злочинцями і злочинами, зміною умов виконання професійної діяльності, складною оперативною обстановкою, підвищеною відповідальністю за наслідки своїх дій. Такий працівник не завжди має повноцінний відпочинок, відчуває фізичне і психічне перевантаження, стреси, що пов'язані з умовами праці, ненадійністю засобів захисту. Наслідками є психічні деформації, невдоволення працівника, зниження якості виконання діяльності, погіршення соціально-психологічного клімату колективу.

Важливість ПВЯ визначають певні чинники суспільного і соціально-психологічного характеру: зростання складності професійної діяльності працівника; великі фізичні і психічні навантаження; зростання злочинності; складна економічна і політична обстановка; підвищений рівень небезпеки; недостатній рівень фізичної і соціальної безпеки; наявність етнічних конфліктів; екстремізм і тероризм та ін.

Відсутність у працівника підрозділу ОВС достатнього рівня розвитку саморегуляції породжують у нього такі негативні прояви, як імпульсивність, фрустрованість, невміння володіти собою, боязкість, підвищена емоційність, агресивність і сугестія. Під час здійснення службових зобов'язань такий працівник часто відчуває вплив негативних емоцій, страждає від наслідків негативних емоційних станів, які знижують ефективність і якість виконання професійних дій.

Навіть якщо професійна діяльність не пов'язана з підвищеним рівнем небезпеки або складнощів, вона вимагає включення психічного механізму саморегуляції. Кожне професійне завдання вимагає визначення мети і програми дій, подолання труднощів, мобілізації сил, вживання вольових зусиль для досягнення мети. Тому і сьогодні проблема дослідження саморегуляції викликає постійний інтерес науковців.

До професійно важливих емоційно-вольових якостей працівника підрозділу ОВС можна віднести: саморегуляцію, самоконтроль, адекватну самооцінку, емоційну стабільність, наполегливість, рішучість, сміливість, відповідальність за наслідки власних дій, адекватний рівень особистісної тривожності. Ми вважаємо, що у професійній підготовці такого працівника велику увагу слід приділяти формуванню навичок саморегуляції.

Основними функціями саморегуляції в діяльності є:

- 1) виклик або затримка процесів, дій і вчинків;
- 2) перемикання психічної діяльності;
- 3) прискорення або уповільнення психічної діяльності;
- 4) посилення або зменшення активності;
- 5) узгодження спонукань;
- 6) контроль над ходом діяльності шляхом порівняння її програми зі здійснюваними діями;
- 7) координація дій.

Розкриваючи можливості саморегуляції, не можна обійти питання регуляції власних негативних психічних станів. При управлінні психічними станами функції саморегуляції і самоконтролю полягають в:

- 1) усвідомленні змісту і рівня власних емоцій;
- 2) самооцінці фізичних і психічних ресур-

- сів;
- 3) рефлексії причин, які викликали певний емоційний стан;
- 4) подоланні негативного стану за допомогою вольових зусиль;
- 5) застосуванні засобів психічного розвантаження.

Службові обов'язки працівника підрозділу ОВС вимагають від нього подолання страху, дратівливості, гніву, який не обмежується зовнішнім стримуванням таких несприятливих емоцій. Коли емоції стримуються тільки зовнішнім шляхом, внутрішня напруга залишається, а емоційні перевантаження, особливо ті, які протікають тривалий час або часто повторюються, підточують психічне і фізичне здоров'я працівника, призводять до невротичних зривів. Тривале знаходження в негативному емоційному стані може призвести до закріплення деформацій на рівні особистісних рис характеру (особистісна тривожність, дратівливість, нестриманість, агресивність). Прояви негативних емоцій порушують сприятливу атмосферу в трудовому колективі і в сім'ї працівника. Небезпека емоційного стресу в професійній діяльності полягає в тому, що вплив стресових чинників відчувається не миттєво, і до того моменту, коли фахівець помітить їх наявність, його психічні ресурси можуть вже бути вичерпані. Психологічну готовність до виконання професійних обов'язків розуміють як сукупність сформованих і розвинених професійних і психологічних властивостей, які відповідають реаліям службової діяльності і виступають внутрішньою умовою її здійснення. Психологічна готовність формується під час професійної підготовки і діяльності працівників.

Вирішення службових завдань працівниками підрозділів ОВС у більшості випадків пов'язане зі спілкуванням з людьми, тобто знайомством із їх характерами, потребами, прагненнями, бажаннями – усім, що знаходиться у сфері уваги представників професій типу «людина – людина». Багато в чому психологічна специфіка діяльності пов'язана також з дією таких екстремальних чинників, як: особистісна небезпека; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу; перевантаження інформацією або її недостатність; необхідність безперервного аналізу потоку актуальної інформації; необхідність негайних дій; необхідність вирішення завдань, які вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

Оперативні ситуації протистояння злочинним проявам справляють на працівників правоохоронних органів значний, часто негативний, вплив. Вони створюють (особливо

у молодих працівників) труднощі психологічного характеру у вирішенні професійних завдань. Реакція працівника на такі ситуації робить вплив на успішність його дій, вони (ситуації) вимагають від персоналу психологічної стійкості, особливої підготовки і вміння діяти. Тому такою важливою з точки зору ефективності праці є саморегуляція працівника при виконанні професійних обов'язків. Зрозуміло, що з питання саморегуляції діяльності і поведінки обов'язковою передумовою ефективності дій особового складу є комплексна психологічна підготовка.

Характер реагування на психогенні чинники залежить не лише від особливостей ситуації, й від ряду психологічних особливостей співробітника, які визначають його рівень саморегуляції. На недостатньо підготовленого співробітника з низьким рівнем саморегуляції психогенні чинники складних ситуацій діють негативно, на підготовлених, психологічно стійких – позитивно, мобілізують. Впливає також емоційне забарвлення психічних реакцій, приємні вони чи неприємні (позитивні чи негативні). Позитивні емоції зазвичай сприятливо впливають на психіку і підвищують якість виконання службових завдань. Можливий і протилежний вплив – безтурботність або ейфорія – стани, які не відповідають об'єктивним умовам. Негативні емоції, які виникають у працівника в разі невдач на початку служби, стають несприятливими передумовами виконання професійних дій надалі. Сильний переляк, потрясіння, пережиті на початку професійної кар'єри, можуть надовго сформувати психологічний бар'єр до подальшого успішного виконання професійних завдань.

Загальні закономірності саморегуляції реалізуються в індивідуальній формі, залежній від конкретних умов, а також від характеристик нервової системи, від особистісних якостей суб'єкта і його звичок в організації своїх дій, що формується в процесі розвитку особистості. Тому для підготовки працівника підрозділу

ОВС до можливих умов професійної діяльності в екстремальних ситуаціях потрібно приділити додаткову увагу питанню формування саморегуляції. Саморегуляція розглядається нами як чинник психологічної готовності співробітника до виконання професійних обов'язків, ПВЯ, що має велике значення для успішності професійної діяльності.

Професійна діяльність, що потребує підвищеного рівня вольових якостей, постійного залучення до дій вольового самоконтролю, має й таку негативну особливість: надмірне вольове напруження може викликати порушення психічної діяльності. Тоді на фоні стійких позитивних результатів може відбутися справжня психічна криза.

Наслідками такої кризи може стати і негативне ставлення людини до залучення засобів вольового контролю. Позитивний досвід їх використання може бути перекреслений негативними емоціями під час кризи та послаблення вольового контролю. Тому потрібно формувати у працівників адекватне ставлення до засобів посилення вольового контролю, правильного їх використання, їх обмежень.

Висновки. Незадовільний рівень саморегуляції, недостатня професійна та психологічна готовність до дій в напружених, екстремальних ситуаціях, що супроводжують працю працівника, негативно впливають на виконання службових завдань, стають причиною помилок, що можуть загрожувати небажаними наслідками.

Саморегуляція є важливим засобом розумового та морально-правового самовдосконалення особистості працівника ОВС, становлення його як фахівця в цілому. Зрозуміло, що якнайкраще забезпечити ефективність діяльності в критичних, психологічно складних обставинах може лише комплексна професійна підготовка працівника правоохоронної системи, не тільки правова, вогнева, тактико-спеціальна, фізична, але й психологічна, яка спрямована на формування навичок саморегуляції та самоконтролю.

Список використаних джерел

1. Бандурка А. М. Профессионализм и лидерство / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Титул, 2006. – 578 с.
2. Юридическая психология : терминологический словарь / [сост. Бандурка А. М., Венедиктов В. С., Тимченко А. В. и др.]. – Харьков : Тимченко, 2005. – 432 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург : Изд-во УГППУ, 1997. – 244 с.
4. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 288 с.
5. Москаленко А. П. Психологічне забезпечення професійного відбору до вищих навчальних закладів системи МВС України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Москаленко Андрій Петрович. – Харків, 2002 – 19 с.
6. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров. – СПб. : С.-Петербург. ун-т, 1996. – 254 с.
7. Шадриков В. Д. Проблема системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М. : Просвещение, 1982. – 250 с.

8. Конопкин О. А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития / О. А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 128–135.

9. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека / В. И. Моросанова. – М. : Наука, 2001. – 192 с.

10. Польшин О. К. Основы психології саморегуляції : навч. посіб. для студентів гуманіт. профілю ВНЗ / О. К. Польшин. – Краматорськ : КЕГІ, 2005. – 352 с.

11. Шаранов Ю. А. Эмоционально-волевая саморегуляция сотрудника органов внутренних дел / Ю. А. Шаранов, С. П. Потанин. – СПб. : Юрид. ин-т МВД России, 1996. – 91 с.

Надійшла до редколегії 02.09.2015

ПОТАПОВА С. Н., ЗЕМЛЯНСКАЯ Е. В. САМОРЕГУЛЯЦИЯ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНОЕ КАЧЕСТВО РАБОТНИКА ОВД

Освещены психологические аспекты деятельности работника ОВД на современном этапе развития общества. Подчёркнуты особенности профессиональной деятельности в подразделении правоохранительной системы. Проанализированы понятие саморегуляции, её содержание и функции. Саморегуляция рассмотрена как профессионально важное качество личности.

Ключевые слова: личность, профессионально важные качества, саморегуляция, самоконтроль, саморегуляция деятельности, саморегуляция негативных психических состояний.

POTAPOVA S. M., ZEMLYANSKAYA E. V. SELF-REGULATION AS PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITY OF A POLICE OFFICER

The psychological aspects of the police officers' activity at the modern stage of the development of the society are highlighted. It is emphasized that the professional activities of the officers in a law enforcement unit has its own characteristics that require not only professional competency, but also some personal qualities, which guarantee the effectiveness of the professional activities.

Self-regulation is considered as professionally important quality that guarantees the success of professional activity; in difficult, extreme conditions of performing official tasks it is of great importance.

The main functions of self-regulation and self-control within the activity are:

1) address or retention of processes, actions and deeds; 2) switching mental activity; 3) the acceleration or deceleration of mental activity; 4) increase or decrease of the activity; 5) coordination of intentions; 6) control over the activities by the way of comparing its program with the ongoing actions; 7) coordination of actions.

In managing the mental states the functions of self-regulation and self-control are as follows: 1) awareness of the content and level of own emotions; 2) self-assessment of physical and mental resources; 3) reflection of the causes of a certain emotional state; 4) overcoming negative state by using willpower; 5) use of measures of psychological discharge.

It is concluded that internal reserves of a man that provide him the relative freedom from the circumstances and the possibility of updating even in the most difficult conditions are revealed in the process of self-regulation. An obligatory requirement for effectiveness of the personnel's actions is its thorough psychological preparation.

Keywords: personality, professional important qualities, self-regulation, self-control, self-regulation of the activity, self-regulation of negative mental states.

УДК 37.091.313:159.9:005.336.2-056.87:351.741(477)

О. М. СМІРНОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

Одеського державного університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

З'ясовано основні підходи до розуміння понять «комунікативна компетентність» та «інтерактивні технології навчання». На основі значної кількості науково-публіцистичних джерел визначено поняття інтерактивних технологій навчання та їх значення в процесі розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців Національної поліції України.

Ключові слова: комунікативна компетентність, інтерактивні технології навчання, майбутні фахівці Національної поліції України, правоохоронна сфера.

Smirnova, O.M. (2015), "The use of interactive teaching technologies in the process of the development of communicative competence of future specialists of the National Police of Ukraine" ["Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia v protsesi rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 154–160.

Постановка проблеми. Сучасна соціально-економічна і політична обстановка в українському суспільстві та процес інтеграції країни у світове співтовариство вимагають нових підходів до підготовки майбутніх фахівців Національної поліції України, здатних успішно працювати в постійно мінливих умовах. Сучасне суспільство висуває до працівників правоохоронної системи все більш високі вимоги. Життя в епоху науково-технічного прогресу стає все різноманітніше і складніше, і кардинальні зміни, що відбуваються, закономірно висувають необхідність модернізації всієї системи освіти, зокрема професійної освіти майбутніх фахівців Національної поліції.

Сьогодні від співробітників Національної поліції України вимагають не шаблонних, звичних дій, а рухливості, гнучкості мислення, швидкої орієнтації та адаптації до нових умов, творчого підходу до вирішення великих і малих проблем. Підготовка майбутніх фахівців Національної поліції України, таким чином, ставить основним своїм завданням створення умов для формування особистості, здатної активно діяти, критично мислити, самостійно здобувати необхідні знання; особистості, здатної до подальшого саморозвитку, самоосвіти, взаємодії і співробітництва; особистості творчої та активної, здатної до ефективної комунікації. Саме ці здібності визнаються ключовими у сучасному суспільстві, при чому не тільки українському. Дослідження зарубіжних психологів та соціологів показали, що найбільш «запитуваними» здібностями в сучасному світі є здатність до саморозвитку і співробітництва, почуття особистої відповідальності, здатність до критики і прийняття рішення в процесі діалогу, до комунікації з різними верствами населення. Тому при застосуванні інтерактивних методів навчання особливу увагу необхідно приділяти розвитку не лише інтелектуальних, а й комунікативних здібностей курсантів.

Мета цієї статті – на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових, науково-публіцистичних джерел дослідити та визначити сутність, зміст та значення інтерактивних технологій навчання в процесі розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна юридична освіта, спадкоємно втілюючи кращі

традиції світового досвіду на основі пріоритету загальнолюдських цінностей, синтезу екологічності та гуманізму, безперервної загальнодоступної освіти вільної особистості, антропоцентричності, гармонійності розвитку, покликана забезпечити високий освітній рівень майбутніх фахівців національної поліції, що є запорукою гідного місця України в європейському співтоваристві.

Тенденція впровадження у процес навчання та підготовки майбутніх фахівців Національної поліції України інноваційних інтерактивних технологій, що виявляється останнім часом, стала прогресивним кроком у переході від репродуктивного до активного способу здійснення освіти, який передбачає організацію самостійної діяльності курсантів та їх взаємодію з викладачем на основі партнерських відносин.

Професійну компетентність фахівця можна визначити як єдність теоретичної та практичної готовності та здатності особистості здійснювати професійну діяльність. Це поняття розкривається через сукупність професійних умінь, реалізація яких забезпечує відповідний їм рівень результативності діяльності фахівця в процесі вирішення професійних завдань [1, с. 13].

Як показує аналіз, майже в усіх підходах до визначення поняття, змісту та структури професійної компетенції до однієї з ключових дослідники відносять комунікативну компетенцію [2, с. 44–55; 3, с. 103; 4, с. 23; 5, с. 62; 6, с. 104]. І це не випадково, оскільки різноманіття проявів сучасної дійсності, потреба в постійній адаптації до нових умов життя і нових технологій сучасного суспільства, різнобічна взаємодія з різними верствами населення та різного роду партнерами, розуміння нових форм відносин, що складаються між людьми, пошук консенсусів для вирішення різного роду проблем – все це вимагає від особистості фахівця правоохоронної сфери мудрої і гнучкої поведінки, високої функціональної, професійної, інформаційної та, насамперед, комунікативної грамотності.

Отже, майбутній фахівець Національної поліції України повинен володіти комунікативною компетенцією, щоб через покращення міжособистісних відносин забезпечувати спільну продуктивну діяльність, використовуючи конструктивні стратегії компромісу та співпраці. Наприклад, численні дослідження з ділового спілкування [7–23], свідчать, що успіх

управлінської праці на 80–85 % залежить від комунікативного потенціалу керівника і лише на 15–20 % – від рівня його професійної підготовки.

Деякі дослідники, розглядаючи комунікативну компетенцію, визначають її як регулюючу всю систему відносин людини до природного і соціального світу, а також до самого себе як синтезу обох світів [9, с. 23]. Оскільки ми вважаємо такий підхід надзвичайно широким, сформулюємо своє робоче розуміння терміна «комунікативна компетенція». Для цього звернемося до аналізу наукової літератури, який свідчить, що у вітчизняній психології, соціології, психолінгвістиці та соціолінгвістиці спілкування вважається базовою категорією, яка має три взаємопов'язані сторони:

- комунікативну (передача і отримання інформації);
- інтерактивну (обмін не тільки вербальними та невербальними засобами, а й діями, тобто взаємодія);
- перцептивну (сприйняття один одного партнерами у спілкуванні та встановлення на цій основі взаєморозуміння) [12–16].

Орієнтуючись на такий підхід, при аналізі категорій «компетентність» і «компетенція» визначимо комунікативну компетенцію як цілісну систему, що включає в себе низку структурних компонентів, має власну організацію і володіє інтегративними властивостями цілого, яке не зводиться до властивостей окремих частин.

До необхідних комунікативних умінь майбутнього фахівця Національної поліції України, на нашу думку, слід віднести лінгвістичний, інтерактивний та перцептивний блоки.

Лінгвістичний блок – це вміння орієнтуватися в комунікативній ситуації, у змісті проблеми спілкування. Сюди, на нашу думку, слід віднести уміння: логічно і чітко будувати висловлювання, ставити запитання і відповідати на них, слухати і чути партнера у спілкуванні, використовувати та інтерпретувати невербальні засоби спілкування.

Однією зі складових комунікативної компетенції майбутніх фахівців Національної поліції України є інтерактивний блок, спрямований на забезпечення взаємодії спілкування. Основними компонентами цього процесу є самі поліцейські, їх взаємозв'язок, вплив один на одного, що впливає звідси, і взаємодія, суттю якої є ухвалення рішення з певної проблеми і організація дій з його реалізації.

В інтерактивному блоці комунікативної компетенції працівників Національної поліції в Україні (уміння знаходити і ухвалювати спіль-

ні рішення) ми, на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури, виділяємо такі пріоритетні для нашого дослідження уміння: аргументувати свою точку зору і працювати з аргументами партнера; володіти технологіями генерування ідей; ставити здійснимі, реальні цілі; організувати роботу інших; розробляти об'єктивні критерії для аналізу ситуації, проблеми; приймати та аналізувати помилки; ухвалювати практичні, ефективні та єдині з партнером у спілкуванні рішення.

До перцептивного блоку комунікативної компетенції працівників Національної поліції України (уміння вступати в контакт з партнером) слід віднести уміння: діагностувати партнера у спілкуванні і вибирати адекватні засоби поведінки; розуміти і приймати індивідуальні особливості партнера у спілкуванні; розвиток атракції (уміння подобатися); розвиток стресостійкості та емоційної культури.

Сформованість основних знань і умінь усіх трьох блоків комунікативної компетенції майбутнього працівника поліції є, на нашу думку, показником його розвитку. Неefективна реалізація хоча б одного з них робить спілкування неконструктивним [17; 18].

Виходячи з цього, *комунікативну компетенцію майбутнього фахівця Національної поліції України пропонуємо розуміти як синтонічну модель («syntonos» у перекладі з грецької означає «бути в гармонії»), яка обумовлює адекватне спілкування і в структуру якої входять взаємопов'язані і взаємообумовлені блоки: лінгвістичний, інтерактивний і перцептивний.*

Варто зазначити, що деякі зарубіжні психологи і зараз вважають, що комунікація властива будь-якій особистості спочатку, потрібно лише не заважати їй вільно самовиражатися [19, с. 49]. Однак практика показує, що такого «невтручання» мало: не всі можуть знайти дорогу до ефективної комунікації і надовго зберегти дієву комунікативну активність, досягти рівня професійної комунікативної компетентності. Виявляється (і психолого-педагогічна практика доводить це), якщо підібрати відповідні методи, продумати всю технологію навчання майбутніх фахівців правоохоронної сфери, підібрати завдання, які сприятимуть розвитку комунікативних здібностей, то курсанти показують кращі результати міжособистої комунікації, ніж колеги, які не проходили навчання [20, с. 105].

Розвиток комунікативних здібностей майбутніх фахівців Національної поліції України буде ефективним лише в тому разі, коли він буде являти собою цілеспрямований безперервний процес, у ході якого вирішується низка

приватних психолого-педагогічних завдань, спрямованих на досягнення кінцевої мети. Для цього необхідна технологізація освітнього процесу, що передбачає спеціальне конструювання навчального тексту, дидактичного матеріалу, методичних рекомендацій до його використання, типів навчального діалогу, форм контролю за особистісним розвитком особистості майбутнього фахівця національної поліції в ході оволодіння знаннями.

У зв'язку з цим нас цікавлять технології навчання, спрямовані на розвиток комунікативного потенціалу майбутнього фахівця поліції, щоб засобами свого предмета надати кожному індивіду можливість повністю розкрити свої задатки, розвинути комунікативні здібності та самореалізуватися як особистість. З усього різноманіття сучасних методів навчання нашу увагу привернули інтерактивні технології навчання (від англ. *Interactive learning* – інтерактивне навчання).

Слово *інтерактив* дійшло до нас з англійської мови від слова *взаємодіяти* – *interact*, де *inten* – взаємний, *act* – діяти. Інтерактивне навчання – це, насамперед, діалогове навчання, під час якого здійснюється освоєння досвіду курсантом (стихийне або спеціально організоване) на базі взаємодії з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною, учителем) [19, с. 48].

На думку Р. М. Абдулова, інтерактивні засоби навчання – це засоби навчання, використання яких забезпечує діалог між учасниками навчального процесу і технічними засобами навчання в режимі реального часу [19, с. 9].

У своєму дисертаційному дослідженні «Інтерактивна педагогічна технологія як фактор підвищення рівня учнів» С. М. Уїткін наголошує, що під інтерактивністю насамперед слід розуміти принцип побудови і функціонування комп'ютерної техніки і технологій, педагогічних програмних засобів у режимі діалогу. Інтерактивна педагогічна технологія, реалізуючи технологічні принципи навчання, об'єднує інтерактивність комп'ютерних засобів з інтерактивністю організації педагогічного процесу, де базовим концептуальним положенням визначено навчання на їх основі – опосередковане комп'ютерними телекомунікаціями спілкування [22, с. 4].

У психолого-педагогічній літературі розглядається інноваційне навчання як процес і результат навчальної діяльності, яка стимулює потребу вносити зміни в існуюче середовище [23, с. 3].

Інноваційне навчання забезпечується не застосуванням окремих методів навчання, а по-

в'язане з переглядом процесу надбання знань і умінь, розробкою принципово нового стилю навчання, комплексу освітніх технологій, що спирається на ефективну взаємодію викладача і курсанта, які навчаються один в одного.

Виділяють три типи інноваційних підходів до освітніх технологій:

– *радикальні*: наприклад, спроба перебудови всього процесу навчання, що відбувається в освіті, на основі комп'ютерної технології;

– *комбінаторні*: з'єднання раніше відомих елементів у нове (новий метод навчання як незвичайне поєднання відомих прийомів і способів);

– *модифікуючі (вдосконалюючі)*: поліпшення, доповнення наявної методики навчання без істотної її зміни.

У сучасній зарубіжній педагогіці, як показує аналіз наукової літератури, виділяють кілька видів діяльності, з якими пов'язується розробка інноваційних моделей навчання:

– пошуки по лінії репродуктивного навчання, конкретно-дидактична база якого пов'язана з розвитком програмованого навчання;

– пошуки по лінії дослідного навчання, у межах якого навчальний процес будується як пошук пізнавально-прикладних, практичних відомостей (нових інструментальних знань про способи діяльності);

– модель навчальної дискусії, до характерних рис якої відносяться: ознайомлення кожного учасника з тими відомостями, які є в інших, заохочення різних підходів до одного й того ж предмета обговорення; співіснування з обговорюваних питань різних незбіжних точок зору, які не співпадають; можливість критикувати і відкидати будь-яку з висловлюваних думок; спонукання учасників до пошуку групової угоди у вигляді загального рішення;

– організація навчання на основі ігрової моделі, що передбачає включення у навчальний процес імітаційного та рольового моделювання.

Технології третьої і четвертої моделей тісно між собою пов'язані, будуються на організації внутрішньогрупової і міжгрупової взаємодії.

Якщо на підставі проведеного аналізу наукової літератури [1; 24] під інтерактивними технологіями ми розуміємо процес, що базується на системі правил організації взаємодії курсантів з викладачем і між собою, забезпечує педагогічно ефективне пізнавальне спілкування і створення ситуації успіху в навчальній діяльності, то стосовно теми нашого дослідження технології третьої і четвертої моделі навчання є, на наш погляд, найбільш актуальними для нашого дослідження інноваціями. Ми обґрунтовуємо це тим, що основною ознакою аналізованих

інтерактивних технологій навчання є організація взаємодії курсантів між собою і з викладачем, насамперед в ігровій формі, а також переважання активної діяльності курсантів з вивчення і засвоєння нових знань, що сприяє поліпшенню запам'ятовування матеріалу, його ідентифікації і подальшій цілеспрямованій практичній реалізації. Це можна підтвердити результатами дослідження Х. Е. Майхнера, який відзначав, що людина при пасивному сприйнятті запам'ятовує 10 % прочитаного, 20 % почутого, 30 % побаченого і 50 % побаченого і почутого, а при активному сприйнятті зберігає в пам'яті 80 % того, що говорила сама і 90 % того, що робила або створювала самостійно [25, с. 52].

Говорячи про сутність інтерактивних технологій навчання майбутніх фахівців Національної поліції України, слід наголосити на можливій наявності в цих технологіях одночасно декількох функцій: навчальної (засвоєння змісту освіти, розвиток загальнонавчальних умінь і навичок), виховної (підвищення навичок колективної роботи, об'єднання колективу учнів), комунікативної (розвиток умінь спілкуватися, встановлення емоційних контактів), розважальної (вчення із захопленням), релаксаційної (створення сприятливої атмосфери на заняттях, зняття емоційної напруги), психотехнічних (формування навичок підготовки фізіологічного стану для більш ефективної діяльності) [26, с. 55]. Таким чином, інтерактивним технологіям притаманні навчальні, виховні, розвиваючі (які включають в себе комунікативні і психотехнічні) і релаксаційні функції, які можуть реалізовуватися одночасно.

Дослідники у сфері освіти зазначають, що в термінології, яка використовується для позначення освітньої діяльності, на сьогодні все частіше замість терміна «навчання» зустрічається термін «вчення» [27; 28].

Використання цього терміна в широкому соціальному, а не тільки в психолого-дидактичному, контексті підкреслює нові соціальні ролі майбутнього фахівця Національної поліції України відносно світу інформації: «вчення на власному досвіді», «навчання в різних життєвих і професійних ситуаціях» тощо. Допомогти вирішити означені проблеми (хоча б частково) можна, використовуючи інноваційні навчальні технології, насамперед інтерактивні. Це пов'язано головним чином з тим, що в інтерактивних технологіях навчання основна увага приділяється практичному відпрацюванню переданих професійних знань і умінь.

Самостійно майбутній фахівець Національної поліції України може збагатитися тільки

теоретичними знаннями, які ніколи не будуть працювати, якщо їх не «обкатати» на практиці. Інтерактивні технології якраз і передбачають колективне практичне відпрацювання умінь, навичок і знань, де можливе також коригування помилкових дій. Крім того, інтерактивні технології – це свого роду емоційний струс, який дозволяє майбутньому фахівцю правоохоронних органів вийти за межі звичних для нього ролей та стереотипів, що сприяє розвитку і зміні його свідомості та поведінки, в нашому випадку – комунікативної.

На відміну від традиційних форм навчання використання інтерактивних технологій є одним з основних засобів розвитку продуктивного мислення майбутніх фахівців Національної поліції України, дозволяючи не просто відтворити засвоєні знання, а творчо використати їх, тбо акцент у процесі навчання з питання «чому?» зміщується на питання «як?». Воно спрямоване, насамперед, на вирішення проблем, а не лише на їх дослідження. Крім того, інтерактивні технології дозволяють майбутнім фахівцям Національної поліції України вже у навчальних аудиторіях здобувати професійні навички, розвивати професійно важливі особистісні якості, так як припускають залучення до вирішення проблем, максимально наближених до майбутньої правоохоронної діяльності. При цьому надзвичайно важливо, що оцінюються не тільки показані знання та вміння, а й творча самостійність, професійно-етичний аспект комунікативної компетенції.

Висновки. Отже, під інтерактивними технологіями навчання в процесі розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців Національної поліції України ми розуміємо процес, заснований на системі правил організації взаємодії курсантів із викладачем і між собою, які забезпечують педагогічно ефективне пізнавальне спілкування і створення ситуації успіху в навчальній діяльності. Провівши аналіз можливостей інтерактивних технологій щодо розвитку комунікативної компетенції, можемо об'єднати їх у чотири групи: тренажерні, дослідницькі, креативні, імітаційно-модельові.

Інтерактивні технології є одним із найбільш перспективних і ефективних шляхів удосконалення процесу організації навчання, який заснований на принципах проблемності та моделювання, що відрізняє його від традиційних методів вузівського навчання. Це пов'язано з тим, що застосування інтерактивних технологій у реальній практиці навчання дає викладачеві більше можливостей навчати взаємодії, колективному прийняттю рішень, формувати

особистісні та ділові вміння та навички, зокрема, розвивати комунікативну компетенцію, оскільки інтерактивні технології навчання носять діалоговий характер, припускають співробітництво викладача та курсантів, що вимагає знання не тільки мовних, а й соціальних норм

поведінки, сприяють прояву емпатії, толерантності, взаєморозуміння, основна увага в процесі навчання приділяється практичному використанню отримуваних знань і умінь у комунікативних ситуаціях, максимально наближених до реальних.

Список використаних джерел

1. Винокурова М. И. Педагогический потенциал интерактивных технологий обучения как фактор развития коммуникативной компетенции студентов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Винокурова Марина Ильинична. – Иркутск, 2007. – 196 с.
2. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. Т. 1 / под ред. С. Я. Батышева. – М. : АГО, 1999. – 302 с.
3. Беликов В. И. Социоллингвистика : учеб. для вузов / В. И. Беликов. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.
4. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М. : МГУ, 1976. – 307 с.
5. Каменская О. Л. Текст и коммуникация : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / О. Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 152 с.
6. Крысин Л. П. Социоллингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1989. – 188 с.
7. Карнеги Д. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично / Д. Карнеги ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 288 с.
8. Кузин Ф. А. Культура делового общения : практ. пособие для бизнесменов / Ф. А. Кузин. – М. : Ось-89, 1996. – 240 с.
9. Курбатов В. И. Стратегия делового успеха : учеб. пособие / В. И. Курбатов. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 416 с.
10. Барко В. І. Психологічна діагностика управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ / В. І. Барко, П. В. Макаренко // Право і Безпека. – 2012. – № 2 (44). – С. 209–214.
11. Емельянов Ю. Н. Активные методы психологической подготовки руководителей и специалистов : учеб. пособие / Ю. Н. Емельянов. – Л. : ИПК РР СП, 1984. – 97 с.
12. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 416 с.
13. Григорович Л. А. Педагогика и психология : учеб. пособие / Л. А. Григорович, Т. Д. Марцинковская. – М. : Гардарики, 2001. – 480 с.
14. Панфилова А. П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности : учеб. пособие / А. П. Панфилова. – СПб. : Знание ; СПбИВЭСЭП, 1999. – 496 с.
15. Парыгин Б. Д. Научно-техническая революция и личность. Социально-психологические проблемы / Б. Д. Парыгин. – М. : Политиздат, 1978. – 240 с.
16. Самыгин С. И. Психология управления: учеб. пособие / С. И. Самыгин, Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 512 с.
17. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 416 с.
18. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 203 с.
19. Еримбетова С. Использование интерактивных (диалоговых) технологий обучения в процессе творческого саморазвития личности учащихся / С. Еримбетова, А. Маджуга, Б. Ахметжан // Alma Mater : Вестник высшей школы. – 2003. – № 11. – С. 48–52.
20. Смирнова О. М. Психологічні умови забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Смирнова Ольга Михайлівна. – Харків, 2015. – 215 с.
21. Абдулов Р. М. Использование интерактивных средств в процессе развития исследовательских умений учащихся : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Абдулов Рашид Миниахметович. – Екатеринбург, 2013. – 24 с.
22. Уткин С. М. Интерактивная педагогическая технология как фактор повышения уровня обученности учащихся : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Уткин Сергей Михайлович. – СПб., 2000. – 205 с.
23. Романова Л. О. Формирование у студентов творческого отношения к усвоению профессиональных знаний : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Романова Лада Олеговна. – М., 1993. – 22 с.
24. Пешня И. С. Интерактивные технологии обучения как средство развития профессиональной компетентности курсанта военизированного вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Пешня Инна Сергеевна. – Иркутск, 2005. – 192 с.
25. Майхнер Х. Е. Корпоративные тренинги / Х. Е. Майхнер. – М. : Юнити, 2002. – 354 с.
26. Жебровская О. О. Игровой комплекс / О. О. Жебровская // Психология и педагогика. – 1996. – № 6. – С. 52–55.
27. Сухобская Г. С. Проблема творческой деятельности педагога и его профессионализма / Г. С. Сухобская, Е. А. Соколовская // Информационный бюллетень. – № 11. Проблемы непрерывного образования: педагогические кадры. – СПб. : СПбИ-ОВ РАО, 1998. – С. 6–10.

28. Тонконогая Е. П. Образование взрослых: поиск новой стратегии / Е. П. Тонконогая // Новые знания. – 1997. – № 4. – С. 13–15.

Надійшла до редколегії 27.10.2015

СМИРНОВА О. М. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Установлены основные подходы к пониманию понятий «коммуникативная компетентность» и «интерактивные технологии обучения». На основе значительного количества научно-публицистических источников определены понятие интерактивных технологий обучения и их значение в процессе развития коммуникативной компетентности будущих специалистов Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, интерактивные технологии обучения, будущие специалисты Национальной полиции Украины, правоохранительная сфера.

SMIRNOVA O. M. THE USE OF INTERACTIVE TEACHING TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The objective of the article is to study and determine the nature, content and significance of interactive teaching technologies in the process of the development of communicative competence of future specialists of the National Police of Ukraine.

The main approaches to understanding the concepts of «communicative competence» and «interactive teaching technologies» are determined in the process of the research. Based on the significant amount of scientific and journalistic sources the author has also defined the concept of interactive teaching technologies and their importance in the development of communicative competence of future specialists of the National Police of Ukraine.

Communicative competence of future specialists of the National Police in Ukraine is considered as syntonic model, which causes adequate communication and its structure includes interrelated components: linguistic, interactive and perceptive. Under interactive teaching technologies in the process of the development of communicative competence of future specialists of the National Police of Ukraine the author has offered to understand the process based on a system of rules for the organization of interaction of cadets with the teacher and between each other, which provide a pedagogically effective cognitive communication and creation of a situation of success within educational activity.

Keywords: communicative competence, interactive teaching technologies, future specialists of the National Police of Ukraine, law enforcement sphere.

УДК 159.9:351.743(477)

Л. П. ЧЕПІГА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології

факультету права та масових комунікацій

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГОТОВНОСТІ ДО РИЗИКУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ОХОРОННИКІВ У ПРИВАТНИХ ОХОРОННИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Встановлено, що охоронники приватних охоронних організацій (далі – ПОО) характеризуються тим же рівнем прагнення до ризику, що і люди, чия професійна діяльність не пов'язана з екстремальними ситуаціями. Однак структура взаємозв'язків готовності до ризику та відповідальності у охоронників та співробітників ПОО, які не пов'язані з охоронною діяльністю, суттєво відрізняється та свідчить, що готовність до ризику охоронників ПОО обумовлена глибоким та цілісним уявленням про відповідальність, розумінням її суті. Результати дослідження можуть бути використані при проведенні професійного відбору та психокорекційної роботи в приватних охоронних організаціях.

Ключові слова: професійно важливі риси особистості, охоронна діяльність, готовність до ризику, відповідальність, приватна охоронна організація.

Chepiga, L.P. (2015), "Relationship between the willingness to take risks and liability as professionally important qualities of guards in private security organizations" ["Vzaiemozviazok hotovnosti do ryzyku ta vidpovidalnosti yak profesiino vazhlyvykh yakosti osobystosti okhoronnykiv u pryvatnykh okhoronnykh orhanizatsiiah"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 160–165.

Постановка проблеми. На сучасному етапі все більше організацій та фірм вдаються до послуг охоронних підприємств. Охоронна діяльність, яка включає в себе охорону фізичних осіб, об'єктів та вантажів, характеризується складністю, відповідальністю, екстремальними умовами праці, що обумовлює підвищені вимоги до особистості співробітників охоронних агентств. Нині активно розглядаються проблеми психологічного відбору та прогнозування успішності професійної діяльності співробітників приватних охоронних організацій (Н. В. Борисенко, Ю. Ю. Бузикіна, А. Є. Тарасов, Л. Ф. Тимофєєв, В. О. Толочек та ін.), проблеми психологічної підготовки охоронників (П. А. Корж, І. В. Клопов, О. Ю. Михайлова, С. М. Федоткін та ін.).

Дослідники зазначають, що специфіка функцій співробітників охорони потребує органічного поєднання таких особистісно-професійних якостей, як морально-психологічні (моральність, сумлінність, відданість професійному обов'язку), пізнавально-регуляторні (високий рівень інтелекту, гнучкість, нестандартність та варіативність професійного мислення), емоційно-вольові (врівноваженість, емоційна стійкість, здатність брати на себе відповідальність), комунікативні (комунікабельність, тактовність і доброзичливість), особистісні (адекватна самооцінка, самоповага, сміливість, активність, упевненість, обов'язковість, самоконтроль тощо) [1]. Крім того, деякі вчені до професійно важливих якостей охоронника також відносять відповідальність та готовність до ризику. При цьому якщо відповідальність розглядається як безумовно позитивна професійно-необхідна особистісна характеристика, то з готовністю (схильністю) до ризику все не так однозначно: одні дослідники відносять її до психологічних протипоказань для здійснення приватної охоронної діяльності [1], інші ж відмічають, що вибір ризику може бути свідомим ціннісно обумовленим рішенням, яке забезпечує ефективне виконання професійних обов'язків [2].

Тому **метою** нашого дослідження є виявлення взаємозв'язку готовності до ризику та відповідальності як професійно важливих якостей охоронників у приватних охоронних організаціях (далі – ПОО).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній психологічній літературі активно досліджуються різні психологічні аспекти при-

ватної охоронної діяльності [3–5], вимоги до особистості співробітника приватного охоронного підприємства [6; 7], індивідуально-особистісні особливості стресостійкості співробітників недержавних підприємств безпеки [8].

О. М. Абакумов, вивчаючи вплив професійної діяльності на особистісні особливості співробітників приватних охоронних підприємств, відзначає, що вибір службової діяльності співробітника ПОО визначається такими психологічними характеристиками особистості, як прагнення до новизни, виражена активність, яка поєднується з високим рівнем мотивації досягнення, високим ступенем незадоволеності собою та переважанням (домінуванням) у професійній направленості особистості мотивів самореалізації та самоактуалізації [9]. О. В. Нічик підкреслює наявність у роботі охоронників високого рівня емоційної напруги, пов'язаної зі значним ризиком і відповідальністю, значною кількістю стресових факторів, що зумовлює підвищені вимоги до розвитку індивідуальних психофізіологічних якостей [10].

Досліджуючи ставлення до ризику як компонента психологічної готовності до професійної діяльності співробітників МНС, О. І. Петимко відзначає, що воно у курсантів характеризується захопленістю, збудженням та нетерпінням, які пов'язані з випадком, грою та небезпекою. Така імпульсивна поведінка зі зниженням самоконтролю характеризується як низькорациональна, заснована на суб'єктивній самооцінці, азарті, керується жагою гострих відчуттів. А вибір ризику працюючими співробітниками вмотивований свідомим ціннісно обумовленим рішенням, яке взаємопоширює або взаємокомпенсує його суб'єктивні характеристики. У поведінці пожежників більше, ніж у курсантів, проявляється необхідність виконання обов'язків, коли в інтелектуально-особистісну регуляцію прийняття ризику включається ще й рівень самосвідомості особистості [2].

Є. П. Ільїн, аналізуючи різні дослідження з психології ризику, наводить дані, в яких, з одного боку, показано, що для осіб з високим рівнем схильності до ризику характерні вищі показники імпульсивності, емоційної лабільності, некритичності, детермінованість схильності до ризику рівнем тривоги, а з іншого – що схильність до ризику позитивно пов'язана зі самостійністю, мотивом досягнення, а також з такими особистісними рисами, як незалежність,

агресивність, прагнення до успіху, схильність до домінування і самоствердження [11, с. 44–45].

Отже, у літературі наведені суперечливі дані стосовно впливу схильності до ризику на ефективність професійної діяльності. Крім того, не дивлячись на те, що на сьогодні у прикладній психології активно вивчаються різні аспекти професійної діяльності співробітників охорони, конкретних експериментальних досліджень явно недостатньо. Тому не викликає сумніву актуальність вивчення готовності до ризику та відповідальності як професійно-важливих якостей особистості охоронників в приватних охоронних агентствах.

Методика та організація дослідження.

У дослідженні взяли участь 20 охоронників ПОО. Контрольну групу склали 20 співробітників ПОО, які не здійснюють охоронну діяльність.

Для реалізації завдань дослідження були використані «Опитувальник SSS (Sensation Seeking scale)» та «Опитувальник багатомірно-

функціонального аналізу відповідальності». Для статистичного аналізу використано t-критерій Стюдента і ранговий кореляційний аналіз за критерієм Спірмена.

Результати дослідження.

Результати дослідження готовності до ризику у охоронників ПОО і співробітників ПОО, які не здійснюють охоронну діяльність, не виявили достовірних відмінностей за жодним із показників готовності до ризику. Обом групам досліджуваних однаково властиві помірно прагнення до труднощів та пошуку гострих відчуттів, помірна непереносимість одноманітності, знижена потреба у нових враженнях; охоронники ПОО характеризуються тим же рівнем прагнення до ризику, що й співробітники, чия професійна діяльність не пов'язана з екстремальними ситуаціями.

Результати дослідження взаємозв'язку готовності до ризику і відповідальності представлені в табл. 1 та 2.

Таблиця 1

Взаємозв'язок готовності до ризику і відповідальності у охоронників ПОО (R)

	UA – не адаптивне прагнення до труднощів	TAS – пошук гострих відчуттів	ES – пошук нових вражень	BS – непереносимість одноманітності
ДЕ – динамічна ергічність	-0,02	0,22	0,20	-0,10
МС – мотивація соціоцентрична	-0,48*	-0,03	0,17	-0,19
КО – когнітивна осмисленість	-0,04	0,46*	0,49*	0,13
ПП – продуктивність предметна	-0,15	0,24	0,19	-0,18
ЕС – емоційність стенична	-0,03	0,44*	0,41	0,17
РІ – регуляторна інтернальність	0,12	0,20	0,13	-0,04
ТЛ – труднощі особистісні	-0,11	-0,03	0,23	0,40
СІС – прагнення інструментально-стильові	0,20	0,19	0,35	0,26
ДАЕ – динамічна аергічність	-0,23	-0,25	-0,20	0,06
МЕ – мотивація егоцентрична	0,02	-0,00	0,04	0,44*
КОСВ – когнітивна поінформованість	-0,07	0,11	0,19	0,50*
ПС – продуктивність суб'єктна	-0,06	0,08	0,05	-0,17
ЕА – емоційність астенична	-0,14	-0,11	0,01	0,28
РЕ – регуляторна екстернальність	-0,14	-0,06	-0,11	0,11
ТО – труднощі операціональні	0,07	0,02	-0,18	0,15
ССС – прагнення змістовно-сміслові	0,12	0,02	0,44*	-0,22

*кореляційний взаємозв'язок достовірний на рівні $p < 0,05$

Результати дослідження свідчать, що в групі охоронників ПОО було виявлено негативний кореляційний взаємозв'язок між неадаптивним прагненням до труднощів і таким показником відповідальності, як соціоцентрична мотивація ($R = -0,48$, $p < 0,05$). Тобто чим більше охоронникам ПОО властива соціально-значуща мотивація, виражена у виконанні відповідальних справ через бажання бути серед людей і пов'язана з почуттям обов'язку і переважанням громадських інтересів, тим менше їм властиве неадаптивне прагнення до труднощів.

Було виявлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між прагненням до пошуку гострих відчуттів і такими показниками відповідальності, як когнітивна осмисленість ($R = 0,46$, $p < 0,05$) та емоційність стенична ($R = 0,44$, $p < 0,05$). Прагнення до гострих відчуттів у охоронників ПОО обумовлено глибоким і цілісним уявленням про відповідальність, розумінням стрижневої основи відповідальності, її суті та пов'язане з переживанням позитивних емоцій при виконанні відповідальних справ.

Виявлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між прагненням до пошуку нових вра-

жень і такими показниками відповідальності, як когнітивна осмисленість ($R = 0,49$, $p < 0,05$) та змістовно-сміслові прагнення ($R = 0,44$, $p < 0,05$). Пошук нових вражень у охоронників ПОО обумовлений глибоким і цілісним уявленням про відповідальність, розумінням стрижневої основи відповідальності, її суті та пов'язаний з обов'язковістю і сумлінністю, які проявляються при виконанні справ альтруїстичного характеру, спрямованих більшою мірою на соціальне оточення.

Також у охоронників ПОО було виявлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між непереносимістю одноманітності і такими показниками відповідальності, як егоцентрична мотивація ($R = 0,44$, $p < 0,05$) та когнітивна поінформованість ($R = 0,50$, $p < 0,05$). Тобто непереносимість одноманітності властива тим охоронникам ПОО, кому властиве поверхове розуміння відповідальності, у яких відповідальність обумовлена лише бажанням звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ і отримати винагороду.

Таблиця 2

Взаємозв'язок готовності до ризику і відповідальності у співробітників ПОО, які не здійснюють охоронну діяльність (R)

	UA – не адаптивне прагнення до труднощів	TAS – пошук гострих відчуттів	ES – пошук нових вражень	BS – непереноси- мість одноманітності
ДЕ – динамічна ергічність	0,18	-0,12	0,26	-0,31
МС – мотивація соціоцентрична	-0,01	-0,07	0,02	-0,13
КО – когнітивна осмисленість	0,21	-0,30	0,37	-0,54*
ПП – продуктивність предметна	0,22	0,20	0,26	0,21
ЕС – емоційність стенична	0,11	0,29	0,23	0,23
РІ – регуляторна інтернальність	-0,25	0,36	0,07	0,19
ТЛ – труднощі особистісні	0,06	-0,23	-0,08	0,10
СІС – прагнення інструментально-стильові	-0,21	0,35	0,21	-0,10
ДАЕ – динамічна аергічність	0,17	-0,19	0,12	-0,14
МЕ – мотивація егоцентрична	-0,17	0,11	-0,09	0,28
КОСВ – когнітивна поінформованість	-0,55*	-0,22	-0,33	0,01
ПС – продуктивність суб'єктна	-0,48*	-0,09	-0,20	-0,12
ЕА – емоційність астенічна	-0,39	-0,07	-0,49*	0,31
РЕ – регуляторна екстернальність	-0,13	-0,09	-0,09	0,13
ТО – труднощі операціональні	-0,12	-0,09	-0,15	0,19
ССС – прагнення змістовно-сміслові	-0,00	-0,03	0,29	-0,45*

*кореляційний взаємозв'язок достовірний на рівні $p < 0,05$

У групі співробітників ПОО, які не здійснюють охоронну діяльність, було виявлено негативні кореляційні взаємозв'язки між неадаптивним прагненням до труднощів і такими показниками відповідальності, як когнітивна поінформованість ($R = -0,55$, $p < 0,05$) та суб'єктивна продуктивність ($R = -0,48$, $p < 0,05$). Чим більше співробітники орієнтовані на особисте благополуччя при виконанні відповідальних справ, чим більш поверхневим розумінням відповідальності характеризуються, тим менше вони готові ризикувати, долаючи труднощі.

Було виявлено негативний кореляційний взаємозв'язок між пошуком нових вражень і таким показником відповідальності, як астенічна емоційність ($R = -0,49$, $p < 0,05$). Чим більше співробітники ПОО, не пов'язані з охоронною діяльністю, відчують негативні емоції при виконанні відповідальних справ, тим менше вони прагнуть до ризику та нових вражень.

Також у співробітників ПОО, які не здійснюють охоронну діяльність, було виявлено негативний кореляційний взаємозв'язок між непереносимістю одноманітності і такими показниками відповідальності, як когнітивна осмисленість ($R = -0,54$, $p < 0,05$) та змістовно-смыслові прагнення ($R = -0,45$, $p < 0,05$). Чим більше такі співробітники прагнуть до ризику в контексті непереносимості одноманітності, тим менше їм властиве глибинне розуміння суті відповідальності, обов'язковості і сумлінності при виконанні справ альтруїстичного характеру, спрямованих на соціальне оточення.

Висновки.

1. Охоронники ПОО характеризуються тим же рівнем прагнення до ризику, що й співробітники, чия професійна діяльність не пов'язана з екстремальними ситуаціями. Проте спостері-

гаються значні відмінності в структурі взаємозв'язків різних компонентів відповідальності та схильності до ризику в охоронників приватних охоронних підприємств та співробітників цих підприємств, які не здійснюють охоронну діяльність.

2. Такі компоненти схильності до ризику, як прагнення до гострих відчуттів та пошук нових вражень, у охоронників ПОО обумовлені глибоким і цілісним уявленням про відповідальність, розумінням її суті, обов'язковості і сумлінності, які проявляються при виконанні справ, спрямованих на соціальне оточення, а також переживанням позитивних емоцій при виконанні відповідальних справ. Крім того, відповідальність, яка пов'язана з почуттям обов'язку і переважанням громадських інтересів, знижує неадаптивне прагнення до труднощів. Непереносимість одноманітності властива тим охоронникам ПОО, кому характерне поверхове розуміння відповідальності, у яких відповідальність обумовлена лише бажанням звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ і отримати винагороду.

3. Інша картина спостерігається у співробітників ПОО, не пов'язаних з охоронною діяльністю. Поверхнєве розуміння відповідальності, орієнтація на власне благополуччя та наявність негативних емоцій при виконанні відповідальних справ призводять до того, що співробітники ПОО, які не здійснюють охоронну діяльність, не прагнуть до ризику та нових вражень. Готові до ризику в контексті непереносимості одноманітності ті з них, кому не властиві глибинне розуміння суті відповідальності, обов'язковості і сумлінності при виконанні справ альтруїстичного характеру.

Список використаних джерел

1. Дровникова И. Г. Личностно-профессиональные качества специалиста в системе вневедомственной охраны [Электронный ресурс] / И. Г. Дровникова // Вестник Воронежского института МВД России. – 2007. – № 4. – [4 с.]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/lichnostno-professionalnye-kachestva-spetsialista-v-sisteme-vnevedomstvennoy-ohrany.pdf>.
2. Петимко А. И. Отношение к риску как компонент психологической готовности к профессиональной деятельности сотрудников МЧС России : дис. ... канд. психол. наук : 05.26.03 [Электронный ресурс] / Петимко Александр Иванович. – СПб., 2010. – 215 с. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/pozharn-bezopasnost/petimko-otnoshenie-k-risku-kak-komponent-psihologicheskoy-gotovnosti-k-professionalnoj.html>.
3. Аллахвердиев Ф. А. Психологическая подготовка охранников / Ф. А. Аллахвердиев. – СПб. : [б.и.], 2011. – 103 с.
4. Галочкин Д. Практическая психология в частной охранной деятельности / Д. Галочкин, В. Прасолов, В. Черняев. – М. : ЭКА, 2012. – 134 с.
5. Тернова С. В. Психология частной охранной деятельности / С. В. Тернова. – М. : ОРГ информ, 2003. – 88 с.
6. Тимофеев Л. Ф. Какой он, охранник ЧОП? Психология отбора / Л. Ф. Тимофеев. – М. : НОУ ШО «Баярд», 2002. – 412 с.
7. Тур'ян О. В. Психологічні вимоги до особистості співробітника приватного охоронного підприємства [Електронний ресурс] / Тур'ян О. В. // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – Вип. 8. – С. 179–187. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Pekp/2010_8/files/023.pdf.

8. Белова М. Э. Индивидуально-личностные особенности стрессоустойчивости сотрудников негосударственных предприятий безопасности / М. Э. Белова, Н. Ф. Будиянский // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – 2007. – Вип. 33. – С. 272–278.

9. Абакумов О. Н. Влияние профессиональной деятельности на личностные особенности сотрудников частных охранных предприятий : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 [Электронный ресурс] / Абакумов Олег Николаевич. – Ростов н/Д, 2005. – 180 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/vliyanie-professionalnoi-deyatelnosti-na-lichnostnye-osobennosti-sotrudnikov-chastnykh-okhra>.

10. Нічик О. В. Психологічне забезпечення військово-професійної діяльності співробітників особливої охорони : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.02 [Електронний ресурс] / Нічик Олена Володимирівна. – Київ, 2008. – 150 с. – Режим доступа: <http://disser.org.ua/file45794.html>.

11. Ильин Е. П. Психология риска / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2012. – 282 с.

12. Федоткин С. Н. Основы охранной деятельности : практ. пособие для сотрудников негос. охран. орг. / Федоткин С. Н. – М. : Изд-во НЦ ЭНАС, 2002. – 304 с.

Надійшла до редколегії 25.09.2015

ЧЕПИГА Л. П. ВЗАИМОСВЯЗЬ ГОТОВНОСТИ К РИСКУ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ ОХРАННИКОВ НА ЧАСТНЫХ ОХРАННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Показано, что охранники частных охранных предприятий (далее – ЧОП) характеризуются тем же уровнем стремления к риску, что и люди, чья профессиональная деятельность не связана с экстремальными ситуациями. Однако структура взаимосвязей готовности к риску и ответственности у охранников и сотрудников ЧОП, не осуществляющих охранной деятельности, существенно отличается и свидетельствует о том, что готовность к риску охранников ЧОП обусловлена глубоким и целостным представлением об ответственности, пониманием её сути. Результаты исследования могут быть использованы при проведении профессионального отбора и психокоррекционной работы на частных охранных предприятиях.

Ключевые слова: профессионально важные качества личности, охранная деятельность, готовность к риску, ответственность, частное охранное предприятие.

CHEPIGA L. P. RELATIONSHIP BETWEEN THE WILLINGNESS TO TAKE RISKS AND LIABILITY AS PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF GUARDS IN PRIVATE SECURITY ORGANIZATIONS

It is indicated that some scholars refer liability and willingness to take risks to professionally important qualities of guards – employees of private security companies. Thus, if liability is considered as absolutely positive professionally needed personal characteristics, then it is not so clear with readiness (predisposition) to take risks. Contradictory data on the impact of the predisposition to take risks on the effectiveness of professional activity is provided in the literature. Predisposition to take risks is often considered as a contraindication for private security activity, but it is also noted that the choice to take risks can be conscious, value conditioned decision, which guarantees effective performance of professional duties.

During the conducted research the author has found out that the guards of private security organizations (hereinafter – PSO) are characterized by the same level of desire for risk as people whose professional activity is not related to extreme situations. However, the structure of relationships between the willingness to take risks and liability of guards and employees of PSO, who are not related to security activity, is significantly different.

Such components of the willingness to take risks, as the desire for thrills and the search for new experiences of the guards of SPO are caused by profound and holistic understanding about liability, understanding of its essence, commitment and integrity, manifested in carrying out duties aimed at the social environment, as well as experience of positive emotions while performing responsible tasks. Besides, the liability associated with a sense of duty, reduces non-adaptive commitment for difficulties. Another situation is observed talking about SPO employees not related to security activity. Facial understanding of liability, focus on personal well-being and existence of negative emotions while performing responsible tasks lead to the fact that SPO employees, who do not exercise security activity, have no willingness to take risks.

Keywords: professionally important qualities of the person, security activities, willingness to take risks, liability, private security organization.

УДК 159.9.343

Л. О. ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціології та психології
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ;

О. І. СЕЛІВАНОВА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Проаналізовано психологічні чинники й особливості віктимної поведінки в підлітковому віці. Розглянуто внутрішні детермінанти віктимності. Особливу увагу приділено гендерній специфіці прояву віктимної поведінки в підлітковому віці. Висвітлено особливості щодо профілактичної роботи з попередження віктимності.

Ключові слова: підлітки, віктимність, реалізована віктимність, гендер, жертва.

Shevchenko, L.A. and Selivanova, O.I. (2015), "Gender features of teenagers' victimity" ["Henderni osoblyvosti viktymnosti pidlitkiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 166–169.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є складним і насиченим періодом у формуванні та розвитку особистості. Саме в цей час активно формується самосвідомість людини, відбувається побудова власної системи оцінювання, розширюється коло спілкування підлітка, різноманітнішими стають його інтереси. Брак життєвого досвіду, необізнаність підлітка часто штовхають його до непродуманих вчинків, і, як наслідок, виникає ризик віктимної поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні віктимна поведінка стає предметом пильної уваги в різних галузях психології: соціальної психології (К. Анлауф, А. В. Мудрик, В. А. Туляков, С. Хартман, Б. Холист, В. Є. Емінов,), психології особистості (В. Л. Васильєв, М. А. Догадіна, І. І. Мамайчук, Л. О. Пережогін, Л. М. Прокументов, Л. В. Франк), психопатології (Н. К. Асанова, В. Я. Рибальська).

Віктимність (від лат. *victima* – жертва) тлумачиться як стійка особистісна якість, що характеризує об'єктну характеристику індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин і активності соціального оточення. Це свого роду особистісна схильність опинитися жертвою в тих умовах взаємодії з іншими, які в цьому плані виявляються нейтральними, «не небезпечними» для інших особистостей [1].

Як зазначають Д. В. Рівман, Т. В. Варчук, О. Б. Бовть та інші, віктимність – це насамперед системна і динамічна властивість особистості, що виявляється у формі її соціального, біологічного, психологічного та морального деформаційного відхилення, закріпленого у звичних формах поведінки, що не відповідає формам безпеки і обумовлює потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою [1].

В основі віктимності, на думку таких учених, як А. В. Мудрик, Т. В. Варчук, К. В. Вишневецький, лежить соціально-психологічний механізм, оснований на взаємодії зовнішніх – соціальних (комплекс соціальних умов, що мають віктимогенний потенціал) – і внутрішніх – психологічних – факторів (індивідуальні особливості, які виявляються на індивідуальному та особистісному рівнях). Особливий інтерес викликає аналіз психологічних механізмів віктимності як сукупності внутрішніх детермінант, що обумовлюють дисбаланс між негативними зовнішніми впливами і здатністю долати різні ризики, загрози, небезпеки. Визнані вчені О. О. Андроннікова, І. І. Мамайчук, О. А. Клачкова до внутрішніх детермінант віктимності відносять, по-перше, психодинамічні базисні властивості особистості, що відображають індивідуальний рівень її функціонування, по-друге, програмуючі властивості, що формують змістовно-сміслові програми поведінки та діяльності. У дослідженнях І. І. Мамайчука, М. А. Одинцової, О. В. Холічева, К. С. Фоміних провідними визнаються програмуючі властивості особистості, що відбиваються у поведінці:

– соціально обумовлені властивості особистості – спрямованість, моральні якості, установки, мотиви, які виявляються насамперед у ставленні до людей, до себе, до роботи, до речей;

– індивідуально набутий досвід – знання, навички, вміння, звички, рівень особистої культури;

– специфіка взаємодії з навколишнім макро- і мікросоціумом особистості за допомогою реалізації її життєвого сценарію [2].

Вивчаючи прояви віктимності, дослідники неодноразово звертали увагу на своєрідну

«групу ризику», тобто на тих, хто частіше стає жертвами. Так, наприклад, недосвідченість та необізнаність молодого людини, недостатня фізична сила у конкретній ситуації насильства, можливо припустити, що й статеві приналежності відіграють роль у проявах віктимної поведінки людини і віктимності особистості взагалі.

Метою нашого дослідження стало вивчення гендерної складової віктимності підлітків.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні брали участь підлітки, всього 207 осіб (105 дівчат та 102 хлопці віком 12–15 років), які навчаються у загальноосвітній школі (87 осіб) та у двох коледжах міста Харкова, оскільки в сучасній літературі дослідження взаємозв'язків гендерних аспектів і віктимної поведінки найбільш широко представлені в рамках молодшого шкільного, підліткового віків, а також ранньої юності. Віктимність вибірки визначалася за двома критеріями: реалізована віктимність та потенційна віктимність. Реалізована віктимність вивчалася за допомогою спеціально розробленої для дослідження анкети, яка містить 20 питань. Методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронікової дозволяє вивчити потенційну віктимність особи.

За результатами анкетування з'ясовано, що 57,6 % хлопців та 31,2 % дівчат мають віктимний досвід, тобто реалізована віктимність у групі хлопців вища ніж у групі дівчат. Хлопці частіше за дівчат потерпають від фізичного насильства з боку батьків, старших за віком хлопців та однолітків, натомість дівчата частіше зазнавали психічного насильства (залякування), а також майже половина опитаних дівчат були жертвами кишенькових крадіжок, крадіжок телефонів, косметики, особистих речей. Одержані результати узгоджуються з теоретичними та емпіричними даними, які наведені у нечисленних публікаціях. Так, Д. Олвеус у своїй роботі «Агресивна поведінка дітей у школах», де наведені результати дослідження дітей 6–16 років, відзначає, що більше ніж 80 % переслідуваних у школі хлопців, іншими словами, віктимів, піддаються насильству саме від хлопців. Причому, зазначає автор, характер насильства є фізичним. Фізичне насильство щодо дівчат є не таким розповсюдженим явищем у закладах навчання, оскільки дівчатам легше знайти підтримку і розуміння. На думку Д. Олвеуса, вчителі та інші дорослі швидше втручаються в ситуацію залякування, переслідування або знущань над дівчатами, ніж над хлопцями [3].

За результатами вивчення схильності до віктимної поведінки виявлено, що хлопці схильні до активної віктимної поведінки (42 % вибі-

рки, дівчата – 17,6 %), агресивної віктимної поведінки (34 % вибірки, дівчата – 11 %), а 15 % взагалі мають високі показники за двома і більше показниками шкал водночас. У дівчат майже половина вибірки має високі показники за двома шкалами й схильні до пасивної віктимної поведінки – 47 % та гіперсоціальної віктимної поведінки – 19,6 % вибірки.

Отже, у хлопців частіше за дівчат простежується агресивна поведінка. Такі підлітки схильні потрапляти в неприємні і небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті виявленої агресії, причому форма провокуючої поведінки щодо них може бути різною: образа, знущання тощо. До того ж хлопці, які схильні до активної віктимної поведінки, часто навмисно створюють або провокують конфліктні ситуації. Така поведінка може бути, наприклад, реалізацією типової антигромадської спрямованості особистості, в рамках якої агресивність виявляється відносно певних осіб і в певних ситуаціях (вибірково), але може бути і «розмитою», не персоніфікованою за об'єктом. У таких підлітків може спостерігатися схильність до антигромадської поведінки, порушення соціальних норм, правил і етичних цінностей. Хлопці цієї групи можуть легко піддатися емоціям, особливо негативного характеру, є нетерплячими, запальними. Одержані результати узгоджуються з даними дослідження Є. В. Логутової, яка наголошує, що підлітки (особливо хлопці, котрі мають маскуліну модель поведінки) схильні демонструвати саморуйнівну поведінку, що є моделлю активної віктимної поведінки. Для них характерна поведінка двох видів: провокуюча, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і самозаподіювана, яка характеризується схильністю до ризику, необдуманих дій, часто небезпечних для самої людини та оточуючих [4].

Дівчатам притаманна модель пасивної віктимної поведінки у порівнянні зі своїми однолітками-хлопцями, тож найбільш характерними рисами їх поведінки є залежність, вони не схильні чинити опір в разі небезпеки з різних причин: у першу чергу, через фізичну слабкість, страх, з побоювання відповідальності за власні протиправні або аморальні дії, а по-друге, через установку на безпорадність. Дівчата, які залучені в кризові ситуації, прагнуть отримати співчуття і підтримку оточуючих, знаходяться у рольовій позиції жертви, вони частіше бувають сором'язливими і конформними. Відчувають суб'єктивні труднощі в організації діяльності та мають низьку фрустраційну толерантність. Причинами такої поведінки і стану дівчат цієї групи можуть бути неодноразові потрапляння

в ситуації конфлікту, схильність до виправдання чужої агресії. Отримані результати не повною мірою узгоджуються з наведеними у літературі даними. Так, за результатами вивчення гендерної специфіки віктимної поведінки підлітків О. М. Брілліатова визначила, що дівчата 13–14 років більшою мірою виявляють у стосунках відносинах аутовіктимний тип поведінки, ніж хлопці. Зокрема, нею встановлено, що високий рівень віктимності властивий 6,7 % дівчат і 4,2 % хлопців, середній рівень – 80 % дівчат і 60,4 % хлопців та низький рівень – 13,3 % дівчат і відповідно 35,4 % хлопців. Погодимось, що дівчата частіше, ніж хлопці-однолітки, демонструють свої «страждання», оскільки не соромляться прояву емоцій, скаржаться, за допомогою маніпуляцій прагнуть привернути увагу та одержати допомогу від оточуючих. Отже, дівчата підліткового віку частіше за хлопців «виконують» соціальну роль жертви в міжособистісних взаємодіях (високий рівень віктимності властивий 40 % дівчат і 16,7 % хлопців), причому схильні до прояву віктимної поведінки у взаємодії як з дорослими, так і з однолітками (високий рівень віктимності властивий 33,3 % дівчат і 12,5 % хлопців). Тобто дівчата 13–14 років частіше від хлопців бувають ізольовані в середовищі і відчують у зв'язку з цим емоційний дискомфорт. Вони схильні розглядати однолітків-хлопців як більш привабливих і успішних, ніж себе. Тривале перебування в соціальній ролі жертви підвищує ризик переходу таких підлітків у статус жертви, при якому активізуються рентні установки. Зазвичай віктимізовані підлітки, як хлопці, так і дівчата, вважають себе невдахами і звинувачують інших людей у власних нещастях. Але дівчата частіше, ніж хлопці, бувають незадоволені своєю повсякденною діяльністю. Вони напружені і чутливі, уразливі, емоційно включені в ситуацію, займаються самозвинуваченнями, в результаті чого переживають емоційний дискомфорт набагато частіше, ніж хлопці [5].

За результатами дослідження виявлено, що існують певні розбіжності у хлопців і дівчат щодо віктимогенних рис та наявності їх у досліджуваних підлітків. Хлопці серед віктимогенних якостей людини назвали нахабність, конфліктність, поступливість, недосвідченість, невпевненість у собі, недостатнє знання своїх прав, проте у собі вони ці якості заперечують (окрім недосвідченості). Оцінюючи себе як розумних, «вже дорослих», рішучих, активних, поступливих, вони на свідомому рівні заперечують наявність віктимогенних якостей, що насправді не відповідає дійсності. Перелік віктимогенних якостей, що навели дівчата, є бі-

льшим: довірливість, брехливість, конфліктність, жадібність, невміння відстоювати свої інтереси, безпечність, відсутність підтримки батьків, самотність, відсутність щирої подруги. Зате дівчата виявилися більш критичними до себе, вони вважають, що деякі якості притаманні всім дівчатам та виявляються в їх поведінці, ставленні до інших.

Профілактичні заходи щодо віктимної поведінки підлітків мають носити комплексний характер. Перш за все слід звернути увагу на індивідуальне віктимологічне запобігання як різновид випереджальної профілактичної діяльності, що спрямована саме на підлітків як осіб із підвищеним рівнем віктимності. Втім, цей напрям є майже не розробленим з точки зору теорії. Зокрема, Ю. В. Нікітіна та М. П. Семкова відзначили, що для дівчат і юнаків можуть знадобитися різні заходи профілактики, що сприяють попередженню їх віктимної поведінки [6]. Дієвим засобом попередження віктимності підлітків є стратегія втручання в кризові ситуації, в яких опинився підліток, та їх поступове розв'язання. Втручання саме у такі ситуації дозволяє залучати фахівців-психологів, конфліктологів, соціальних працівників, які можуть ефективно вирішувати міжособистісні, сімейні, гендерні, групові конфлікти за допомогою спеціальних засобів та прийомів, оскільки тривала емоційна напруга, що виникає внаслідок віктимної поведінки, сприяє розвитку емоційного неблагополуччя особистості підлітка, гальмує становлення гармонійної особистості. Головними завданнями профілактики віктимності підлітків є: виявлення та закріплення позитивних якостей особистості, формування вміння самостійно робити вибір, усвідомленості, відповідальності.

Підбиваючи підсумок усьому вищесказаному, можна зробити певні **висновки**.

Віктимність підлітка виникає у процесі віктимізації. В основі віктимності лежить соціально-психологічний механізм, оснований на взаємодії соціальних (комплекс соціальних умов, що мають віктимогенний потенціал) і психологічних факторів (індивідуальні особливості, які виявляються на індивідуальному та особистісному рівнях).

Реалізована віктимність у хлопців вища ніж у дівчат. Хлопці частіше за дівчат потерпають від фізичного насильства з боку батьків, старших за віком хлопців та однолітків, натомість дівчата частіше зазнавали психічного насильства.

Хлопці схильні до активної віктимної поведінки та агресивної віктимної поведінки, часто навмисно створюють або провокують конфліктні ситуації. Вони на свідомому рівні заперечують

наявність віктимогенних якостей, що насправді не відповідає дійсності. Дівчатам притаманна модель пасивної віктимної поведінки у порівнянні зі своїми однолітками-хлопцями, найбільш характерними рисами їх поведінки є залежність, побоювання відповідальності за власні дії, установка на безпорадність.

Попередження віктимної поведінки підлітків має бути комплексним. Головними завданнями профілактики віктимності підлітків є виявлення та закріплення позитивних якостей особистості, формування вміння самостійно робити вибір, усвідомлення відповідальності, своєчасне розв'язання конфліктів.

Список використаних джерел

1. Бриллиатова О. М. Гендерная специфика виктимного поведения подростков / Бриллиатова О. М. // V Международная научно-практическая конференция на основе интернет-форума «Психологическое сопровождение образования: теория и практика». – 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mosi.ru/en/node/4690>.
2. Логутова Е. В. Гендерные особенности виктимного поведения старших школьников / Е. В. Логутова // Современные проблемы науки и образования : электрон. науч. журн. – 2015. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/121-18304>.
3. Никитина Ю. В. Особенности виктимного поведения юношей и девушек / Ю. В. Никитина, М. П. Семкова // Вестник Удмуртского университета. Серия: Философия. Социология. Психология. Педагогика. – 2013. – Вып. 4. – С. 62–66.
4. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
5. Фоминых Е. С. Психологические механизмы виктимности / Екатерина Сергеевна Фоминых // Концепт: научно-методический электронный журнал. – 2014. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-mehanizmy-viktimnosti>.
6. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do (Understanding Children's Worlds) / D. Olweus. – Oxford : Blackwell Publishers, 1993. – 140 p.

Надійшла до редколегії 02.10.2015

ШЕВЧЕНКО Л. А., СЕЛИВАНОВА О. И., ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВИКТИМНОСТИ ПОДРОСТКОВ

Проанализированы психологические факторы и особенности виктимного поведения в подростковом возрасте. Рассмотрены внутренние детерминанты виктимности. Особое внимание уделено гендерной специфике проявления виктимного поведения в подростковом возрасте. Освещены особенности касательно профилактической работы по предупреждению виктимности.

Ключевые слова: несовершеннолетние, виктимность, реализованная виктимность, гендер, жертва.

SHEVCHENKO L. A., SELIVANOVA O. I. GENDER FEATURES OF TEENAGERS' VICTIMITY

The features of teenagers' victimity considering gender component are analyzed. It is indicated that victimity has internal determinants such as psychodynamic basic characteristics of personality, reflecting an individual level of its functioning and programmable properties that form the content and semantic programs of behavior and activities of a human being, as well as external, which are a set of social conditions that have victimological potential.

Teenager's victimity occurs in the process of victimization. It is revealed that realized boys' victimity is higher than girls' one. Boys more often than girls suffer physical violence from parents, older boys and their peers, addicted to actively victim behavior and aggressive victim behavior, often deliberately create or provoke conflicts. They at a conscious level deny the existence of victimological qualities that really is not true. The model of passive victim behavior is inherent for girls in comparison with their boys-peers, who suffered psychological violence more often from both parents and peers. Despite the more critical attitude to themselves the most characteristic features of their behavior are addiction, fear of responsibility, setting for the helplessness, reconciliation with the role of a victim.

Preventive measures concerning victim behavior of teenagers must have comprehensive nature, however, for girls and boys may need different preventive measures that promote the prevention of their victim behavior. The main tasks of prevention of teenagers' victimity are to identify and consolidate the positive personality qualities, formation of the ability to make their own choices, sense of responsibility, timely resolution of conflicts.

Keywords: teenagers, victimity, implemented victimity, gender, victim.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ – українська, російська або англійська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (указані відомості підлягають опублікуванню), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхиляти подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *Г. Я. Ступницької, С. С. Тарасової, П. О. Білоуса*
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 30.10.2015. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 20,07. Тираж 100 прим. Зам. № 2015-16.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.